

Peter Košťál
Vanessa Prajová
Witold Biały
Miriam Matúšová

ZÁKLADY MECHATRONIKY

GLIWICE 2025

ISBN: 978-83-65593-47-4

ZÁKLADY MECHATRONIKY

*Peter Košťál
Vanessa Prajová
Witold Biały
Miriam Matúšová*

**ISBN: 978-83-65593-47-4
Gliwice 2025**

Autori:

Prof. Ing. Peter KOŠŤÁL, PhD.

Materiálovotechnologická fakulta so sídlom v Trnave
Ústav výrobných technológií
Slovenská technická univerzita v Bratislave
Trnava, Slovensko

Ing. Vanessa PRAJOVÁ, PhD.

Materiálovotechnologická fakulta so sídlom v Trnave
Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu
Slovenská technická univerzita v Bratislave
Trnava, Slovensko

Dr hab. inż. Witold BIAŁY, prof. ITG KOMAG

Instytut Techniki Górniczej, KOMAG
Gliwice, Polsko

Ing. Miriam MATÚŠOVÁ, PhD.

Materiálovotechnologická fakulta so sídlom v Trnave
Ústav výrobných technológií
Slovenská technická univerzita v Bratislave
Trnava, Slovensko

Recenzenti:

Doc. Ing. Ivan ZAJAČKO, PhD.

Žilinská univerzita v Žiline
Strojnícka fakulta
Slovensko

doc. Ing. Peter POKORNÝ PhD.

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Trenčín Slovensko

Autori zodpovedajú za odbornú stránku textu a za konečnú verziu rukopisu.

Autori: © Peter, Vanessa Prajová, Witold Biały, Miriam Matúšová

Všetky práva vyhradené.

Učebnica je dostupná v elektronickej verzii.

Odkaz na stránku: <https://doi.org/10.32056/KOMAG/Monograph2025.4>

ISBN: 978-83-65593-47-4

Obsah

1	Úvod	7
1.1	História a vývoj	8
1.2	Základné komponenty	11
1.3	Synergia integrácie	14
1.4	Priemyselné aplikácie	16
1.5	Aplikácie mimo priemyslu	18
1.6	Úloha softvéru	20
1.7	Moderné trendy - prehľad	23
1.8	Vzťah k príbuzným odborom	24
2	Základy teórie systémov	27
2.1	Statické vs dynamické systémy	28
2.2	Lineárne vs nelineárne systémy	30
2.3	Spätná väzba	32
2.4	Diferenciálne rovnice (konceptuálne)	34
2.5	Laplaceova transformácia	37
2.6	Prenosová funkcia	39
2.7	Bloková schéma	41
2.8	Časová odozva systémov	43
3	Stavové automaty a sekvenčné riadenie	46
3.1	Diskrétné vs kontinuálne systémy	46
3.2	Čo je stavový automat	47
3.3	Komponenty stavového automatu	49
3.4	Stavový diagram	51
3.5	Moore vs Mealy automaty	53
3.6	Booleova algebra	54
3.7	Sekvenčné riadenie – príklady	56
3.8	GRAFCET a SFC	57
3.9	Implementácia FSM	59
4	Úvod do riadenia	61
4.1	Riadenie – základné pojmy	61
4.2	Otvorený riadiaci obvod	62
4.3	Uzavretý riadiaci obvod	62
4.4	PID regulátor – základný princíp	63
4.5	Proporcionálna zložka	63
4.6	Integračná zložka	63
4.7	Derivačná zložka	64
4.8	Ladenie PID regulátora	65
4.9	PLC – základy	65
4.10	Aplikácie PLC	66
5	Snímače	67
5.1	Úloha snímačov v mechatronike	67
5.2	Základné charakteristiky snímačov	67
5.3	Analógové vs. digitálne snímače	68
5.4	Snímače teploty – termočlánky	69
5.5	Snímače teploty – odporové (RTD)	70
5.6	Snímače teploty – polovodičové	71
5.7	Snímače tlaku – základné princípy	72

5.8	Tenzometrické snímače tlaku	72
5.9	Polohové snímače – potenciometre	74
5.10	Polohové snímače – inkrementálne enkodéry	75
5.11	Polohové snímače – absolútne enkodéry	76
5.12	Optické snímače – základné princípy	78
5.13	Laserové snímače vzdialenosti.....	80
5.14	Ultrazvukové snímače	82
5.15	Magnetické snímače – Hallove snímače	84
5.16	Magnetické snímače – indukčné snímače.....	86
5.17	Kapacitné snímače.....	88
5.18	Spracovanie signálu – zosilnenie a filtrácia.....	90
5.19	A/D prevodníky a vzorkovanie	92
5.20	Kalibrácia a diagnostika snímačov.....	95
6	Aktuátory – elektrické	98
6.1	Elektrické aktuátory – úvod a klasifikácia.....	98
6.2	DC motory s kefkami – princíp fungovania	99
6.3	DC motory bez kefiiek (BLDC).....	100
6.3.1	PWM riadenie DC motorov	102
6.4	Krokové motory – princíp a typy.....	104
6.5	Servomotory a servosystémy	107
6.6	AC asynchrónne motory.....	109
6.7	Synchrónny AC motor	111
6.8	Frekvenčné meniče a riadenie AC motorov.....	113
6.9	Výber a dimenzovanie motorov	115
7	Pneumatické systémy	117
7.1	Pneumatika – základné princípy a vlastnosti.....	117
7.2	Výhody a nevýhody pneumatických systémov.....	121
7.3	Príprava stlačeného vzduchu – kompresor a rozvod	124
7.4	FRL jednotka – filtrácia, regulácia, mazanie.....	128
7.5	Pneumatické valce – jedno a dvojčinné	131
7.6	Riadenie rýchlosti pohybu valca	134
7.7	Viaccestné pneumatické ventily - základné typy	137
7.8	Ovládanie ventilov	139
8	Elektropneumatika	144
8.1	Elektromagnetické ventily a cievky	144
8.1.1	Princíp fungovania elektromagnetického ventilu.....	145
8.1.2	Priamo ovládané a pilotne ovládané ventily	145
8.1.3	Klasifikácia elektromagnetických ventilov.....	146
8.1.4	Technické parametre elektromagnetických ventilov	147
8.2	Elektrické riadenie pneumatických systémov	147
8.2.1	Základné princípy elektrického riadenia	147
8.2.2	Výhody elektropneumatiky	148
8.2.3	Obmedzenia elektropneumatiky.....	149
8.3	Relé logika	150
8.3.1	Princíp fungovania relé	150
8.3.2	Ladder diagramy	150
8.3.3	Základné logické funkcie.....	151
8.3.4	Sekvenčné riadenie pomocou relé	152
8.4	Programovateľné logické automaty	153

8.4.1	Základná štruktúra PLC	153
8.4.2	Historický vývoj PLC	154
8.4.3	Norma IEC 61131-3.....	155
8.4.4	Ladder Diagram v PLC.....	155
8.4.5	Výhody PLC oproti relé logike	156
8.5	Senzory v elektropneumatike	157
8.5.1	Magnetické bezkontaktné spínače	157
8.5.2	Koncové mechanické spínače	158
8.5.3	Tlakové senzory a spínače	159
8.6	Elektrické schémy a označovanie.....	159
8.6.1	Norma IEC 60617	160
8.6.2	Označovanie komponentov	160
8.6.3	Typy elektrických schém	161
8.7	FluidSim – návrh a simulácia elektropneumatických obvodov	161
8.7.1	Základné vlastnosti FluidSim	161
8.7.2	Tvorba elektropneumatických obvodov	162
8.7.3	Simulácia a analýza	163
8.7.4	Výhody použitia FluidSim	163
8.8	Sekvenčné riadenie pomocou PLC	164
8.8.1	Základné princípy sekvenčného riadenia.....	164
8.8.2	Implementácia sekvencie v Ladder Diagram	165
8.8.3	Zložitejšie sekvencie.....	165
8.8.4	Sequential Function Chart v PLC	166
8.9	Bezpečnosť elektropneumatických systémov	167
8.9.1	Norma ISO 13849-1	167
8.9.2	Kategórie bezpečnostných systémov	167
8.9.3	Bezpečnostné funkcie v elektropneumatike	168
8.9.4	Validácia bezpečnostných funkcií	169
8.10	Aplikácie elektropneumatiky v priemysle.....	169
8.10.1	Automobilový priemysel.....	169
8.10.2	Potravinársky a farmaceutický priemysel.....	170
8.10.3	Obrábanie a strojárstvo	171
8.10.4	Logistika a skladové systémy	171
9	Hydraulické systémy a ich systematické porovnanie s pneumatikou	173
9.1	Fyzikálne fundamenty a komponenty hydraulických systémov	173
9.2	Kompresibilita média ako základný rozdiel medzi systémami	175
9.3	Pracovné tlaky, sily a ich dôsledky pre konštrukciu systémov	176
9.4	Dynamické vlastnosti – rýchlosť, odezva a presnosť riadenia	177
9.5	Energetická účinnosť a jej ekonomické dôsledky.....	178
9.6	Bezpečnostné a environmentálne aspekty oboch technológií	180
9.7	Ekonomika životného cyklu a údržbové stratégie	181
9.8	Systematický prístup k výberu správneho systému pre aplikáciu	182
10	Kontrola pohybu a komunikácia.....	185
10.1	Čo je motion control	185
10.2	Point-to-point vs kontúrové riadenie	186
10.3	Rýchlostné profily – Trapezoidný profil	188
10.4	Rýchlostné profily – S-curve profil.....	190
10.5	Multi-axis koordinácia	192
10.6	Základy priemyselných komunikačných protokolov	195

10.7	Základné priemyselné protokoly – prehľad	197
10.8	OPC UA – Industry 4.0 štandard	200
10.9	Význam softvérovej integrácie	203
11	Moderné trendy v mechatronike	206
11.1	Štvrtá priemyselná revolúcia	206
11.1.1	Kľúčové charakteristiky Industry 4.0	206
11.1.2	Technológie Industry 4.0	207
11.1.3	Prínosy a výzvy implementácie	208
11.2	Internet vecí v mechatronike - Pripojené systémy (IIoT)	209
11.2.1	Architektúra IIoT systémov	209
11.2.2	Komunikačné protokoly a štandardy	210
11.2.3	Platformy a riešenia	210
11.3	Praktické aplikácie IoT	211
11.4	Cyber-fyzikálne systémy	212
11.4.1	Charakteristické vlastnosti CPS	212
11.4.2	Architektúra a komponenty	213
11.4.3	Cyber-fyzikálne výrobné systémy	214
11.4.4	Výzvy a budúci vývoj	214
11.5	Umelá inteligencia a strojové učenie v mechatronike	214
11.5.1	Základné koncepty AI a ML v priemysle	215
11.5.2	Prediktívna údržba	215
11.5.3	Počítačové videnie a kontrola kvality	216
11.5.4	Optimalizácia procesov	217
11.5.5	Výzvy a budúce smery	217
11.6	Digitálne dvojča	218
11.7	Kolaboratívne roboty	220
11.7.1	Aplikácie kolaboratívnych robotov	222
11.8	Rozšírená a virtuálna realita v mechatronike	223
	Zoznam použitej literatúry	227

1 ÚVOD

Mechatronika predstavuje interdisciplinárny odbor inžinierstva, ktorý synergicky integruje mechanické systémy, elektroniku, riadiacu techniku a počítačovú vedu do jedného funkčného celku. Tento prístup umožňuje vytvárať inteligentné produkty a systémy, ktoré by nebolo možné realizovať konvenčnými metódami pri použití jednotlivých disciplín oddelene.

Mechatronika môže byť definovaná viacerými spôsobmi, ktoré sa prelínajú:

Podľa Colorado State University je mechatronika definovaná ako synergická integrácia mechanického inžinierstva s elektronikou a inteligentným počítačovým riadením pri návrhu a výrobe priemyselných produktov a procesov. Táto definícia zdôrazňuje kľúčový aspekt – nejde iba o kombináciu rôznych disciplín, ale o ich synergetickú integráciu, kde celkový efekt prevyšuje jednoduchý súčet jednotlivých častí.

Rensselaer Polytechnic Institute charakterizuje mechatroniku ako synergetickú kombináciu mechanického inžinierstva, elektroniky, riadiacich systémov a počítačov, pričom všetky tieto zložky sú integrované už od fázy návrhu. Tento aspekt integrácie v ranej fáze návrhu je zásadný pre pochopenie filozofie mechatroniky. Na rozdiel od tradičného prístupu, kde sa najprv navrhne mechanická konštrukcia a následne sa k nej pridá elektronika a riadenie, mechatronický prístup uvažuje o všetkých aspektách systému súčasne od samého začiatku.

Massachusetts Institute of Technology definuje mechatroniku ako integráciu mechanických a elektrických inžinierskych disciplín v rámci jednotného konceptuálneho rámca. Táto definícia podčiarkuje potrebu jednotnej metodológie návrhu, ktorá neberie mechaniku, elektroniku a softvér ako samostatné časti, ale ako navzájom prepojené komponenty jedného systému.

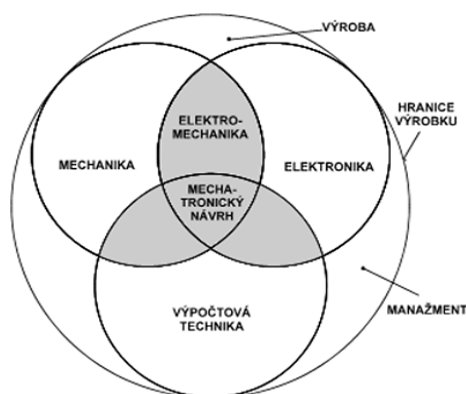
Podľa oficiálnej definície publikovanej v IEEE/ASME Transactions on Mechatronics, ktorý je popredným vedeckým časopisom v tejto oblasti s impakt faktorom 6.4, mechatronické systémy synergicky kombinujú informatiku, elektrotechniku a strojárstvo. Tento vedecký prístup k definícii zdôrazňuje akademickú uznávanosť a etablovanosť mechatroniky ako samostatného odboru.

ETH Zürich, jedna z popredných európskych technických univerzít, charakterizuje mechatroniku prostredníctvom svojho Multi-Scale Robotics Lab ako oblasť, kde mechatronické systémy synergicky kombinujú počítačovú vedu, elektrotechniku a strojárstvo. Táto definícia kladie dôraz na praktické aspekty implementácie, najmä v oblasti robotiky a automatizácie.

Kľúčové koncepty definujúce mechatroniku zahŕňajú niekoľko fundamentálnych aspektov. Synergia znamená, že výsledný systém má vlastnosti a schopnosti, ktoré jednotlivé disciplíny samostatne nemôžu poskytnúť. Integrácia multiple disciplín umožňuje riešiť problémy komplexným spôsobom, kde sa mechanické, elektrické a softvérové riešenia vzájomne dopĺňajú a kompenzujú svoje nedostatky. Interdisciplinárny charakter vyžaduje od inžinierov schopnosť pracovať a komunikovať naprieč tradičnými hranicami odborov.

Filozofia návrhu mechatronických systémov sa zásadne líši od sekvenčného vývoja. Tradičný prístup často začína mechanickým návrhom, potom sa pridáva elektronika pre snímanie a aktuáciu a nakoniec softvér pre riadenie. Tento sekvenčný prístup môže viesť k suboptimálnym riešeniam, pretože každá fáza je obmedzená rozhodnutiami z predchádzajúcich fáz. V kontraste s týmto prístupom, mechatronický dizajn začína súčasnou analýzou všetkých aspektov systému, čo umožňuje nájsť globálne optimum namiesto lokálnych optimalizácií jednotlivých subsystémov.

Ta ako je znázornené na obr. 1.1, inteligentné systémy s embedded control predstavujú praktické uskutočnenie mechatronickej filozofie. Tieto systémy obsahujú vstavaný počítač, ktorý kontinuálne monitoruje stav systému prostredníctvom senzorov, vyhodnocuje namerané údaje podľa riadiacich algoritmov a generuje akčné zásahy realizované prostredníctvom aktuátorov. Tento closed-loop prístup so spätnou väzbou umožňuje systému adaptívne reagovať na zmeny v prostredí, kompenzovať poruchy a dosiahnuť požadované správanie aj pri prítomnosti neistôt a nepresností.

Obr. 1.1 Synergická integrácia disciplín v mechatronike

Mechatronický prístup prináša množstvo konkrétnych výhod oproti tradičnému prístupu. Systémy sú kompaktnejšie, pretože funkcie predtým realizované mechanicky môžu byť nahradené softvérovými riešeniami. Dosahuje sa vyššia presnosť vďaka možnosti kompenzácie mechanických nepresností prostredníctvom presných senzorov a riadiacich algoritmov. Systémy sú flexibilnejšie, pretože zmena správania systému môže byť často dosiahnutá len zmenou softvéru bez potreby fyzických úprav. Zvyšuje sa spoľahlivosť, pretože komplexné mechanické mechanizmy náchylné na opotrebenie sú nahradené elektronickými riešeniami s minimálnym opotrebením.

Fundamentálnym aspektom mechatronických systémov je spätná väzba medzi fyzikálnym systémom a riadiacim algoritmom. Mechanický systém vytvára fyzikálne procesy, ktoré sú monitorované senzormi. Sensory poskytujú informácie o aktuálnom stave systému riadiacej jednotke. Riadiaca jednotka vyhodnocuje tieto informácie, porovnáva ich s požadovaným stavom a vypočítava potrebné akčné zásahy. Akčné zásahy sú realizované aktuátormi, ktoré pôsobia späť na mechanický systém. Tento uzavretý cyklus sa opakuje s vysokou frekvenciou, typicky desiatky až tisíce krát za

sekundu, čo umožňuje systému dynamicky reagovať na zmeny a dosiahnuť požadované správanie.

Kľúčom k efektívnemu fungovaniu tohto cyklu je správny návrh všetkých jeho komponentov a ich vzájomnej interakcie. Mechanický systém musí byť navrhnutý s ohľadom na možnosti a obmedzenia senzorov a aktuátorov. Sensory musia poskytovať dostatočne presné a rýchle informácie pre potreby riadiaceho algoritmu. Riadiaci algoritmus musí byť navrhnutý tak, aby využíval dostupné informácie a schopnosti aktuátorov optimálnym spôsobom. Aktuátory musia byť schopné realizovať požadované akčné zásahy s dostatočnou rýchlosťou a presnosťou.

1.1 História a vývoj

História mechatroniky sa začala v druhej polovici dvadsiateho storočia, keď technologický pokrok v elektronike a počítačoch umožnil ich integráciu do mechanických systémov novým spôsobom. Termín mechatronika vznikol v roku 1969 v Japonsku, kde ho vytvoril inžinier Tetsuro Mori pracujúci pre spoločnosť Yaskawa Electric Corporation. Táto spoločnosť, ktorá sa špecializovala na výrobu servomotorov a priemyselných robotov, hľadala nový termín, ktorý by vystihoval charakter ich produktov kombinujúcich presné mechanické systémy s pokročilou elektronikou.

Pôvodne bol termín mechatronika chápaný úzko ako označenie pre elektromechanické produkty s mikroprocesorovým riadením. V roku 1972 si Yaskawa Electric Corporation nechala tento termín registrovať ako ochrannú známku v Japonsku. Avšak v nasledujúcich rokoch sa pojem začal používať čoraz širšie v akademickej aj priemyselnej sfére, až nakoniec spoločnosť Yaskawa rozhodla v roku 1982 sprístupniť tento termín na verejné použitie, čo umožnilo jeho globálne rozšírenie.

Siedemdesiate roky dvadsiateho storočia boli obdobím raného vývoja mechatroniky. V tomto období dominovala servo technológia a jednoduchá automatizácia založená predovšetkým na relé logike a základných elektronických obvodoch. V roku 1977 predstavila Yaskawa Electric Corporation model MOTOMAN-L10, ktorý bol prvým plne elektrickým priemyselným robotom vyvinutým v Japonsku. Tento robot reprezentoval prelomový krok od hydraulických a pneumatických robotov k elektrickým systémom, ktoré ponúkali vyššiu presnosť a lepšiu opakovateľnosť pohybov.

Osemdesiate roky znamenali zásadný míľnik v rozvoji mechatroniky vďaka integrácii mikroprocesorov do priemyselných produktov. Táto éra priniesla revolúciu najmä v automotive priemysle. Brzdový systém ABS, teda protiblokovací systém bŕzd, sa stal jedným z prvých masovo rozšírených mechatronických systémov v osobných automobiloch. ABS kombinuje mechanický brzdový systém so senzormi otáčania kolies, riadiacou jednotkou a elektromagnetickými ventilmi, ktoré modulujú brzdny tlak niekoľkokrát za sekundu počas núdzového brzdenia, čím zabezpečujú zachovanie ovládateľnosti vozidla.

Electronic Control Units, teda elektronické riadiace jednotky motorov, sa v osemdesiatych rokoch stali štandardnou súčasťou automobilov. Tieto jednotky

umožnili presné riadenie vstrekovania paliva, zápalu zmesi a ďalších parametrov motora v reálnom čase na základe informácií z množstva senzorov, čo viedlo k výraznému zlepšeniu spotreby paliva, zníženiu emisií a zvýšeniu výkonu motorov. Electronic Stability Control, systém elektronickej kontroly stability, začal byť vyvíjaný koncom osemdesiatych rokov a predstavoval ďalší krok v aplikácii mechatroniky pre zvýšenie bezpečnosti vozidiel.

Deväťdesiate roky priniesli výrazný nárast výpočtového výkonu dostupného v embedded systémoch a rozvoj počítačovej vedy aplikovanej na riadenie mechatronických systémov. V automotive priemysle sa objavili prvé verzie pokročilých asistenčných systémov pre vodičov. CAD/CAM integrácia v priemyselnej výrobe dosiahla nový level, kde nástroje pre počítačom podporovaný návrh a výrobu umožnili automatické generovanie výrobných programov priamo z konštrukčných modelov, čo výrazne skrátilo čas od návrhu po výrobu produktu.

Prvá dekáda dvadsiateho prvého storočia bola poznačená konceptom Industry 4.0, ktorý bol predstavený v roku 2011 v Nemecku na Hannover Fair. Tento koncept predstavil víziu štvrtej priemyselnej revolúcie založenej na kyber-fyzikálnych systémoch, teda Cyber-Physical Systems. CPS reprezentujú nový typ mechatronických systémov, ktoré sú úzko prepojené s výpočtovými a komunikačnými infraštruktúrami. Tieto systémy sú schopné autonómne komunikovať medzi sebou, zhromažďovať a analyzovať dáta, a na ich základe optimalizovať svoje správanie.

Internet of Things, teda Internet vecí, sa stal kľúčovou technológiou v priemyselnej výrobe. IoT umožnilo pripojiť senzory, aktuátory a celé výrobné zariadenia do globálnej siete, čo otvorilo možnosti pre vzdialené monitorovanie, prediktívnu údržbu a optimalizáciu výrobných procesov na základe big data analýzy. TU München publikovala v roku 2021 v Journal of Manufacturing Systems významný článok o vývoji Industry 4.0 a nadchádzajúcej Industry 5.0, ktorý analyzoval vývoj od pôvodného konceptu po jeho súčasnú implementáciu v praxi.

Súčasný stav mechatroniky v dvadsiatych rokoch dvadsiateho prvého storočia je charakterizovaný niekoľkými dominantnými trendmi. Autonómne vozidlá s pokročilými asistenčnými systémami predstavujú možno najviditeľnejšiu aplikáciu modernej mechatroniky. Tieto systémy využívajú fúziu dát z rôznych typov senzorov, zahŕňajúc radary, lidary, kamery a ultrazvukové senzory, v kombinácii s pokročilými algoritmi strojového učenia pre percepciu prostredia, plánovanie trasy a riadenie vozidla.

Kolaboratívne roboty, skrátene cobots, predstavujú novú triedu priemyselných robotov navrhnutých na bezpečnú prácu v tesnej blízkosti ľudí bez potreby ochranných ohradení. Cobots sú vybavené množstvom senzorov pre detekciu síl a momentov, pokročilými riadiacimi algoritmi pre zabezpečenie bezpečného správania a intuitívnymi rozhraniami pre programovanie aj nekvalifikovanými používateľmi. Táto kombinácia pokročilej mechatroniky s human-centric dizajnom otvára nové možnosti pre automatizáciu v oblastiach, kde tradičné priemyselné roboty neboli aplikovateľné.

Artificial Intelligence a machine learning sa stávajú integrálnou súčasťou mechatronických systémov. AI algoritmy sú využívané pre prediktívnu údržbu, kde systémy analyzujú dáta zo senzorov a predpovedajú potenciálne poruchy skôr, než nastanú. V oblasti riadenia AI umožňuje adaptívne správanie systémov, ktoré sa môžu učiť z vlastnej prevádzky a optimalizovať svoje parametre. Computer vision systémy využívajúce deep learning sú schopné komplexnej vizuálnej inšpekcie a manipulácie s objektmi v nekontrolovaných prostrediach.

Digital twins, teda digitálne dvojčatá, predstavujú virtuálne repliky fyzických mechatronických systémov. Tieto digitálne modely sú kontinuálne aktualizované dátami z reálneho systému a umožňujú simuláciu, optimalizáciu a testovanie rôznych scenárov bez zásahu do fyzického systému. Digital twins nachádzajú aplikáciu vo vývoji nových produktov, optimalizácii výrobných procesov a prediktívnej údržbe komplexných systémov.

1.2 Základné komponenty

Mechatronické systémy sú založené na integrácii niekoľkých fundamentálnych typov komponentov, ktoré spoločne vytvárajú funkčný celok schopný inteligentného správania. Každý z týchto typov komponentov plní špecifickú úlohu v rámci systému a ich vzájomná interakcia definuje celkové správanie mechatronického systému.

Mechanická časť mechatronického systému zabezpečuje fyzikálnu interakciu so svetom a realizuje požadovanú funkciu systému. Mechanické komponenty zahŕňajú nosné konštrukcie, mechanizmy pre prenos pohybu, pohyblivé časti vykonávajúce pracovnú funkciu a rozhrania pre interakciu s objektmi alebo prostredím. Návrh mechanickej časti v mechatronickom prístupe berie od začiatku do úvahy potreby senzorov a aktuátorov, čo často vedie k jednoduchším mechanickým riešeniam v porovnaní s tradičným prístupom, kde sa komplexná funkčnosť realizuje čisto mechanicky.

V mechatronických systémoch sa často využíva princíp zjednodušenia mechaniky substitúciou funkcií elektronikou a softvérom. Napríklad namiesto komplexného mechanického prevodového systému s viacerými rýchlostnými stupňami môže byť použitý jednoduchší mechanizmus v kombinácii s elektronicky riadeným motorom schopným plynulej zmeny otáčok. Tento prístup nie len zjednodušuje mechaniku, ale často prináša aj ďalšie výhody ako nižšiu hmotnosť, menšie opotrebenie a vyššiu spoľahlivosť.

Senzory predstavujú zmyslové orgány mechatronického systému, ktoré zbierajú informácie o stave systému a jeho okolia. NYU Tandon School of Engineering klasifikuje senzory podľa viacerých kritérií. Podľa princípu činnosti rozlišujeme aktívne prevodníky, ktoré vyžadujú externý zdroj energie a generujú výstupný signál úmerný meranej veličine, a pasívne prevodníky, ktoré priamo menia svoju vlastnosť vplyvom meranej veličiny bez potreby externého napájania.

Podľa typu meranej veličiny rozlišujeme biologické senzory pre biologické procesy, chemické senzory pre detekciu chemických látok a koncentrácií, elektrické senzory merajúce napätie a prúd, elektromagnetické senzory pre detekciu

elektromagnetického poľa, tepelné senzory pre meranie teploty a tepelného toku, magnetické senzory pre meranie magnetického poľa, mechanické senzory pre meranie mechanických veličín ako poloha, rýchlosť, zrýchlenie, sila, tlak a moment, a optické senzory využívajúce svetlo pre meranie rôznych veličín.

V mechatronických aplikáciách patria medzi najčastejšie využívané senzory enkodéry pre meranie polohy a rýchlosti rotujúcich častí, snímače polohy využívajúce potenciometre, Hallove senzory alebo magnetické enkodéry, akcelerometre a gyroskopy pre meranie zrýchlenia a uhlových rýchlostí, snímače tlaku v hydraulických a pneumatických systémoch, tenzometre pre meranie síl a momentov, teplotné senzory pre monitorovanie tepelného stavu, proximity senzory pre detekciu prítomnosti objektov bez fyzického kontaktu a optické senzory zahŕňajúc kamery pre vizuálnu inšpekciu a rozpoznávanie.

Výber vhodného senzoru pre konkrétnu aplikáciu vyžaduje zváženie viacerých parametrov. Rozsah merania musí pokrývať očakávané hodnoty meranej veličiny s dostatočnou rezervou. Rozlíšenie určuje najmenšiu detekovateľnú zmenu meranej veličiny a musí byť dostatočné pre požadovanú presnosť riadenia. Presnosť a opakovateľnosť určujú, do akej miery zodpovedá meraná hodnota skutočnej hodnote a ako konzistentné sú merania pri opakovaných pokusoch. Rýchlosť odozvy musí byť dostatočná vzhľadom na dynamiku riadeného systému. Robustnosť voči prostrediu zahŕňa odolnosť voči teplote, vibráciám, vlhkosti, prachu a elektromagnetickému rušeniu.

Riadiaca jednotka predstavuje mozog mechatronického systému, ktorý spracováva informácie zo senzorov, vykonáva riadiace algoritmy a generuje riadiace signály pre aktuátory. V moderných mechatronických systémoch sú riadiace jednotky typicky založené na mikroprocesoroch alebo mikroradičoch. Mikroradiče sú špecializované integrované obvody obsahujúce procesor, pamäť, vstupno-výstupné periférie a rôzne pomocné moduly optimalizované pre riadiace aplikácie na jednom čipe.

Moderné riadiace jednotky často využívajú architektúru s viacerými procesormi alebo jadrami, kde rôzne funkcie sú distribuované medzi viacero výpočtových jednotiek. Napríklad rýchle riadiace slučky vyžadujúce deterministické časovanie môžu byť vykonávané na dedikovanom real-time procesore, zatiaľ čo komplexnejšie výpočty ako computer vision môžu bežať na výkonnejšom procesore s vyššou úrovňou abstrakcie operačného systému.

Programovateľné logické automaty predstavujú špeciálny typ riadiacich jednotiek navrhnutých špecificky pre priemyselné prostredie. PLC sú charakteristické svojou vysokou robustnosťou, modularitou umožňujúcou jednoduché rozširovanie vstupov a výstupov, a podporou štandardizovaných programovacích jazykov podľa normy IEC 61131-3. Táto norma definuje päť programovacích jazykov pre PLC, zahŕňajúc Ladder Diagram pripomínajúci relé schémy, Structured Text podobný Pascal-like jazykom, Function Block Diagram používajúci grafické bloky, Instruction List ako assembler-like jazyk a Sequential Function Chart pre sekvenčné riadenie.

Aktuátory predstavujú svaly mechatronického systému, ktoré realizujú fyzikálne akcie transformujúce riadiace signály do mechanického pohybu alebo iných foriem

energie. Scientific Reports publikoval v roku 2023 porovnávaciu analýzu hlavných typov aktuátorov využívaných v mechatronických systémoch.

Elektrické aktuátory sú najčastejšie využívané v moderných mechatronických systémoch pre ich presnosť, opakovateľnosť a jednoduchosť riadenia. Jednosmerné motory s permanentnými magnetmi poskytujú dobrý pomer výkonu a hmotnosti a sú jednoducho riaditeľné pomocou pulzno-šírkovej modulácie. Bezkeťové jednosmerné motory eliminujú opotrebenie kefiiek a poskytujú dlhšiu životnosť a vyššiu spoľahlivosť. Krokové motory umožňujú presné pozičné riadenie bez potreby spätnoväzbového senzoru, čo ich robí vhodnými pre aplikácie vyžadujúce presné krokovanie. Servomotory kombinujú motor s integrovaným senzorom polohy a riadiacou elektronikou pre presné riadenie polohy, rýchlosti alebo momentu.

Hydraulické aktuátory poskytujú vysoký pomer sily k hmotnosti a sú preto využívané v aplikáciách vyžadujúcich veľké sily a momenty. Hydraulické systémy dokážu generovať veľmi vysoké tlaky, typicky od desať do tridsať mega pascalov, čo umožňuje realizovať kompaktné aktuátory s vysokým výkonom. Hydraulika nachádza uplatnenie v ťažkých priemyselných aplikáciách, stavebných a poľnohospodárskych strojoch, lietadlách a iných oblastiach vyžadujúcich vysoké sily. Nevýhodou hydraulických systémov je potreba hydraulickej centrály s čerpadlom, nádržou a filtrami, riziko únikov oleja a vyššia náročnosť na údržbu.

Pneumatické aktuátory využívajú stlačený vzduch pre generovanie pohybu a síl. Nature publikovala v roku 2024 článok od Nazarovej a kolektívu o mechatronických riadiacich systémoch s dôrazom na pneumatické aktuátory a elektropneumatické riadenie. Pneumatické systémy sú charakteristické čistou prevádzkou bez rizika kontaminácie životného prostredia, jednoduchou konštrukciou a dobrou odolnosťou voči prostrediu. Sú ekonomické pre aplikácie vyžadujúce stredné sily pri rýchlych pohyboch. Pneumatické systémy sú široko využívané v automotive výrobe, manipulácii s materiálom, baliacich strojoch a mnohých ďalších priemyselných aplikáciách.

Zatiaľ čo každý typ komponentu má svoju špecifickú úlohu, kľúčom k fungovaniu mechatronického systému je ich vzájomná integrácia v rámci uzavretého riadiaceho okruhu. Closed-loop control, teda riadenie so spätnou väzbou, predstavuje fundamentálny princíp moderných mechatronických systémov. V tomto prístupe senzory kontinuálne monitorujú výstup systému a poskytujú túto informáciu riadiacej jednotke. Riadiaca jednotka porovnáva skutočný stav so žiadaným stavom a vypočítava akčný zásah potrebný na minimalizáciu rozdielu. Tento akčný zásah je realizovaný aktuátormi, ktoré pôsobia na mechanický systém. Zmena stavu mechanického systému je opäť snímaná senzormi a cyklus sa uzatvára.

Výhody closed-loop riadenia zahŕňajú robustnosť voči poruchám, pretože systém automaticky kompenzuje neočakávané vonkajšie vplyvy, kompenzáciu parametrických neistôt, keďže presné parametre systému nie sú potrebné ak je spätná väzba dostatočne presná a rýchla, možnosť dosiahnuť vysokú presnosť aj s relatívne nepresnou mechanikou vďaka presným senzorom a vhodnému riadiacemu algoritmu,

a adaptívne správanie, kde systém môže prispôbiť svoje parametre podľa aktuálnych podmienok prevádzky.

1.3 Synergia integrácie

Synergia predstavuje kľúčový koncept mechatroniky, ktorý odlišuje tento prístup od jednoduchej kombinácie existujúcich technológií. Synergický efekt znamená, že výsledný systém dosahuje parametre a funkčnosť, ktoré by nebolo možné získať jednoduchým spojením mechanických, elektronických a softvérových komponentov navrhnutých nezávisle. Táto kapitola analyzuje konkrétne mechanizmy a príklady, ako mechatronická integrácia vytvára pridanú hodnotu.

Zjednodušenie mechaniky predstavuje jeden z najviditeľnejších prínosov mechatronického prístupu. Tradičné mechanické systémy často realizujú komplexnú funkčnosť prostredníctvom zložitých mechanizmov zahŕňajúcich množstvo pohyblivých častí, prevodov, spojok a ďalších komponentov. Tieto komplexné mechanické zostavy sú náchylné na opotrebenie, vyžadujú pravidelnú údržbu a mazanie, majú vyššiu hmotnosť a zaberajú viac priestoru. V mechatronickom prístupe môže byť veľká časť tejto komplexity presunutá do softvéru, čo umožňuje výrazne zjednodušiť mechanickú časť.

Výborným príkladom tohto princípu je elektronická vačka nahrádzajúca mechanickú vačkovú hriadeľ v spaľovacích motoroch. Tradičné motory využívajú mechanickú vačkovú hriadeľ s pevne definovaným profilom vačiek, ktorý určuje časovanie otvárania a zatvárania ventilov. Tento systém je mechanicky komplexný a časovanie ventilov je fixné, čo neumožňuje optimalizáciu pre rôzne prevádzkové režimy motora. Systém Intelligent Valve Technology nahradil mechanickú vačkovú hriadeľ elektrickými aktuátormi ovládajúcimi ventily priamo pod kontrolou softvéru. Táto inovácia umožnila softvérovo riadené časovanie ventilov optimalizované v reálnom čase podľa otáčok motora, zaťaženia a ďalších parametrov, čo vedie k zníženiu spotreby paliva a emisií oxidu uhličitého pri zachovaní alebo zlepšení výkonových parametrov motora.

Ďalším príkladom zjednodušenia mechaniky je prechod od mechanických prevodoviek s viacerými rýchlostnými stupňami k systému s elektronicky riadeným motorom schopným plynulej zmeny otáčok. Moderné elektrické vozidlá typicky nemajú viacstupňovú prevodovku, pretože elektromotory poskytujú široký rozsah otáčok a momentu, pričom elektronika umožňuje presné riadenie výkonu. Toto výrazne zjednodušuje mechanickú časť pohonného ústrojenstva, znižuje hmotnosť, elimináciu opotrebenie spojené s preradovaním a zvyšuje celkovú účinnosť systému.

Kompenzácia nepresností predstavuje ďalší významný aspekt synergetickej integrácie. Mechanické systémy sú vždy zaťažené určitými nepresnosťami vyplývajúcimi z výrobných tolerancií, tepelných deformácií, opotrebovania, pružnosti materiálov a ďalších faktorov. V tradičnom prístupe sa tieto nepresnosti minimalizujú prostredníctvom presnej výroby, čo je nákladné, alebo sa akceptujú v rámci špecifikovaných tolerancií. Mechatronický prístup umožňuje kompenzovať mnohé z týchto nepresností prostredníctvom presných senzorov a vhodných algoritmov.

Prispôsobenie správania bez fyzických zmien predstavuje ďalší zásadný prínos mechatronického prístupu. V tradičných mechanických systémoch je zmena funkčnosti alebo parametrov správania často možná len prostredníctvom fyzických úprav, výmeny komponentov alebo prestavenia mechanizmov. Toto je časovo náročné, vyžaduje odbornú prácu a môže byť nákladné. V mechatronických systémoch je veľká časť správania definovaná softvérom, čo umožňuje flexibilné prispôsobenie bez fyzických zásahov do systému.

Moderné CNC stroje demonštrujú túto flexibilitu. Ten istý stroj môže byť ľahko rekonfigurovaný pre obrobenie rôznych dielov len zmenou programu. Parametre ako rýchlosti posuvu, hĺbka rezu, kompenzácia nástroja a trajektórie pohybu sú všetky definované softvérovým. Pokročilé systémy umožňujú aj adaptívne riadenie, kde sú parametre automaticky prispôsobované v reálnom čase na základe meraných síl rezu, vibrácií alebo iných indikátorov procesu obrábania.

V priemyselnej robotike je flexibilita mechatronického prístupu ešte výraznejšia. Priemyselný robot môže vykonávať široké spektrum úloh od zvárania cez montáž po manipuláciu s materiálom, pričom zmena úlohy vyžaduje primárne preprogramovanie a možno výmenu end-efektoru. Kolaboratívne roboty ešte viac rozširujú túto flexibilitu prostredníctvom intuitívnych programovacích rozhraní umožňujúcich neškoleným pracovníkom naučiť robota novú úlohu fyzickým vedením jeho pohybov.

Concurrent design umožňuje nájsť globálne optimum systému namiesto lokálnych optimalizácií jednotlivých subsystémov. Mechanická časť môže byť navrhnutá jednoduchšie, pretože niektoré funkcie budú realizované elektronikou a softvérom. Výber senzorov a aktuátorov môže zohľadniť možnosti riadiaceho algoritmu a naopak. Riadiaci algoritmus je navrhovaný s vedomím skutočných vlastností mechanického systému, senzorov a aktuátorov. Výsledkom je systém, ktorý ako celok dosahuje lepšie parametre pri potenciálne nižších nákladoch.

Model-based design prístup začína vytvorením detailného modelu celého mechatronického systému. Tento model zahŕňa mechanickú dynamiku, elektrické vlastnosti aktuátorov, charakteristiky senzorov vrátane šumu a oneskorení, nelinearity ako saturácia a mŕtve pásma, a riadiace algoritmy. Model je validovaný porovnaním s experimentálnymi dátami. Na modeli sú testované rôzne riadiace stratégie a ladené parametre. Po dosiahnutí uspokojivých výsledkov v simulácii môže byť kód pre mikrokontrolér generovaný automaticky z modelu. Tento prístup výrazne skraca čas vývoja a znižuje riziko chýb pri implementácii.

Synergia integrácie sa prejavuje aj v schopnosti mechatronických systémov vykonávať funkcie, ktoré by boli čisto mechanicky nerealizovateľné alebo extrémne komplexné. Adaptívna cruise control v automobiloch udržiava nielen nastavenú rýchlosť, ale aj bezpečnú vzdialenosť od predchádzajúceho vozidla prostredníctvom radaru, kamery a automatického riadenia brzd a akcelerácie. Robotické chirurgické systémy ako da Vinci umožňujú chirurgovi vykonávať precízne minimálne invazívne zákroky s tremorom filtráciou a škálovaním pohybov. Moderné smartphones integrujú množstvo senzorov a aktuátorov pre funkcie ako stabilizácia obrazu,

rozpoznávanie tváre a haptickú spätnú väzbu, ktoré by nebolo možné realizovať bez mechatronického prístupu.

1.4 Priemyselné aplikácie

Mechatronika našla najrozsiahlejšie uplatnenie v priemyselnom sektore, kde transformovala tradičné výrobné procesy a umožnila vznik nových technológií a produktov. Táto kapitola analyzuje kľúčové priemyselné aplikácie mechatroniky s dôrazom na konkrétne príklady a technické riešenia.

Automotive priemysel predstavuje jednu z najintenzívnejších oblastí aplikácie mechatroniky. Moderné automobily obsahujú stovky mechatronických systémov, ktoré výrazne zlepšili bezpečnosť, komfort, výkon a environmentálne parametre vozidiel. Bosch, jeden z popredných dodávateľov automotive technológií, vyvinul široké portfólio mechatronických systémov pre automobily.

Electric Power Steering, elektrické posilovanie riadenia, predstavuje typický príklad mechatronického systému v automobile. Tradičné hydraulické posilovanie vyžadovalo čerpadlo poháňané motorom vozidla, ktoré spotrebovávalo energiu kontinuálne bez ohľadu na to, či vodič otáčal volantom. Elektrické posilovanie využíva elektromotor, ktorý poskytuje asistenciu len keď je to potrebné, čo vedie k úspore paliva. Systém obsahuje senzor momentu na riadiacom stĺpci merajúci silu, ktorou vodič pôsobí na volant, riadiacu jednotku vyhodnocujúcu potrebnú asistenciu na základe momentu, rýchlosti vozidla a ďalších parametrov, a elektromotor s prevodovkou poskytujúci potrebnú asistenciu. Pokročilé verzie EPS umožňujú aj funkcie ako Lane Keeping Assist, kde systém aktívne koriguje smer jazdy pre udržanie vozidla v jazdnom pruhu, a poskytujú základ pre automatizované riadenie na úrovni SAE Level 4.

SAE International vydala štandard J3016 definujúci úrovne automatizácie riadenia od Level 0 (žiadna automatizácia) po Level 5 (plná automatizácia). Moderné asistenčné systémy ako adaptive cruise control, lane keeping assist a automatic emergency braking reprezentujú Level 2, kde systém môže kontrolovať rýchlosť aj smer jazdy, ale vodič musí monitorovať prevádzku a byť pripravený prevziať kontrolu. Tieto systémy využívajú fúziu dát z radaru pre meranie vzdialenosti a relatívnej rýchlosti okolitých vozidiel, kamier pre detekciu jazdných pruhov a dopravných značiek, a ultrazvukových senzorov pre krátke vzdialenosti pri parkovaní.

CNC obrábacie stroje predstavujú ďalšiu kľúčovú priemyselnú aplikáciu mechatroniky. Computer Numerical Control znamená, že pohyby nástroja sú riadené numericky definovaným programom, na rozdiel od tradičných manuálnych strojov. Moderné CNC stroje sú sofistikované mechatronické systémy schopné dosiahnuť mimoriadnu presnosť a produktivitu.

Kľúčové mechatronické techniky v CNC strojoch zahŕňajú presné pozičné riadenie využívajúce cascaded control s vnútornou slučkou riadenia prúdu, strednou slučkou riadenia rýchlosti a vonkajšou slučkou riadenia polohy. Pokročilé algoritmy ako feedforward kompenzácia zlepšujú sledovanie trajektórie pri vysokých rýchlostiach. Kompenzácia chýb využíva matematické modely pre korekciu geometrických chýb

stroja, tepelných deformácií a priehybov pod zaťažením. Aktívne tlmenie vibrácií potláča nežiaduce oscilácie, ktoré by degradovali kvalitu obrobeného povrchu. Synchronizácia viacerých osí umožňuje koordinovaný pohyb pre obrobenie komplexných trojrozmerných povrchov.

High Speed Milling, vysokorýchlostné frézovanie, kladie extrémne nároky na mechatronický systém CNC stroja. Vreteno musí dosahovať otáčky dvadsaťtisíc až šesťdesiattisíc otáčok za minútu, posuvy môžu presiahnuť tridsať metrov za minútu a zrýchlenie osí dosahovať viac ako jedno g. Tieto parametre vyžadujú ľahké ale tuhé mechanické konštrukcie, výkonné servo pohony schopné poskytnúť vysoké zrýchlenia, rýchle riadiace slučky s frekvenciou niekoľko kilohertzov, a sofistikované algoritmy pre optimalizáciu trajektórií a minimalizáciu vibrácií.

Automatizované sklady a logistické systémy predstavujú oblasť, kde mechatronika umožnila dramatické zlepšenie efektivity. Moderné automatizované sklady využívajú systémy Automated Storage and Retrieval Systems, ktoré dokážu skladovať a vyzdvihovať palety alebo menšie jednotky s minimálnou ľudskou intervenciou.

Mechatronické aspekty AGV zahŕňajú pohonový systém s individuálne riadenými motormi pre každé koleso umožňujúcimi omnidirectional pohyb, senzorový systém pre navigáciu a detekciu prekážok, riadiacu jednotku vykonávajúcu algoritmy pre path planning, obstacle avoidance a koordináciu s inými vozíčkami, komunikačný systém pre príjem príkazov a reporting stavu, a bezpečnostné systémy zabezpečujúce bezpečnú prevádzku v prostredí s ľuďmi.

Moderné sklady môžu obsahovať desiatky až stovky AGV koordinovaných centrálnym systémom, ktorý optimalizuje vyťaženie vozíčkov a minimalizuje časy prepravy. Táto koordinácia vyžaduje sofistikované algoritmy pre scheduling úloh, routing vozíčkov a riešenie konfliktov, keď sa viacero vozíčkov uchádza o ten istý priestor.

Priemyselné roboty predstavujú možno najviditeľnejšiu aplikáciu mechatroniky v priemysle. MDPI Sustainability publikovala v roku 2024 rozsiahly článok analyzujúci integráciu pokročilých mechatronických systémov do Industry 4.0 s dôrazom na smart výrobu. Článok prezentuje case studies z automobilového priemyslu, kde roboty vykonávajú široké spektrum operácií od zvarovania bodového a oblúkového cez montážne operácie po manipuláciu s materiálom.

Moderné priemyselné roboty sú charakteristické vysokou opakovateľnosťou pozicionovania, typicky lepšou ako 0,1 milimetra, schopnosťou manipulovať s nákladmi od niekoľkých kilogramov po stovky kilogramov v závislosti od typu robota, flexibilitou umožňujúcou rýchle preprogramovanie pre rôzne úlohy, a integráciou do výrobných buniek s inými automatizovanými zariadeniami.

Mechatronické aspekty priemyselného robota zahŕňajú mechanickú konštrukciu s typicky šiestimi rotačnými osami umožňujúcimi dosiahnuť ľubovoľnú polohu a orientáciu v pracovnom priestore, servo pohony pre každú os s vysokým výkonom a presným riadením, senzorový systém zahŕňajúci enkodéry na každej osi a voliteľne silu-momentové senzory alebo vision systémy, riadiacu jednotku vykonávajúcu inverznú kinematiku pre prepočet želanej polohy end-efektora na uhly jednotlivých

kĺbov, a trajectory planning generujúcu hladké trajektórie a komunikačné rozhrania pre integráciu s inými zariadeniami a nadriadeným systémom.

Industry 4.0 koncept prináša novú úroveň integrácie mechatronických systémov v priemysle. Kľúčové aspekty zahŕňajú konektivitu, kde všetky zariadenia sú pripojené do siete a zdieľajú dáta, data analytics využívajúce zhromaždené dáta pre optimalizáciu procesov a prediktívnu údržbu, digital twins vytvárajúce virtuálne repliky fyzických systémov, a cyber-physical systems integrujúce výpočtové a fyzikálne procesy.

1.5 Aplikácie mimo priemyslu

Mechatronika našla rozsiahle uplatnenie aj mimo tradičného priemyselného sektora, transformujúc medicínu, dopravu, spotrebnú elektroniku a ďalšie oblasti každodenného života. Táto kapitola analyzuje kľúčové mimo priemyselné aplikácie mechatroniky s dôrazom na ich technickú realizáciu a prínos pre spoločnosť.

Medicína predstavuje oblasť, kde mechatronika prináša dramatické zlepšenie diagnostických a terapeutických možností. Da Vinci chirurgický robot umožňuje chirurgovi vykonávať minimálne invazívne zákroky s bezprecedentnou presnosťou a flexibilitou.

Systém da Vinci pozostáva z niekoľkých hlavných komponentov. Konzola chirurga obsahuje stereoskopický display poskytujúci trojrozmerný pohľad na operačné pole, ovládacie prvky masters, ktorými chirurg ovláda pohyby nástrojov s prirodzenou intuíciou, a pedále pre ovládanie kamery a ďalších funkcií. Operačný vozík nesie robotické ramená, typicky tri alebo štyri, z ktorých každé drží chirurgický nástroj alebo endoskopickú kameru. Vision systém zahŕňa dvojité kamery pre stereoskopický obraz a svetelný zdroj. Riadiaci systém spracováva pohyby chirurga, škáluje ich podľa nastaveného pomeru, filtruje tremor a prekladá ich do pohybov robotických ramien.

Kľúčové mechatronické aspekty da Vinci systému zahŕňajú presné pozičné riadenie ramien s rozlíšením lepším ako 0,1 milimetra, master-slave teleoperation s minimálnym oneskorením medzi pohybom chirurga a pohybom nástroja, tremor filtráciu eliminujúcu prirodzený tras ľudskej ruky, motion scaling umožňujúce chirurgovi vykonávať veľké pohyby, ktoré sú preložené do menších presnejších pohybov nástrojov, a force feedback poskytujúce chirurgovi hmatovú spätnú väzbu o silách pôsobiacich na nástroje.

Výhody robotickej chirurgie zahŕňajú menšie rezy a menšiu traumy tkaniva v porovnaní s otvorenou chirurgiou, výrazne zlepšenú vizualizáciu operačného poľa vďaka stereoskopii a priblíženiu, zlepšenú presnosť a stabilitu nástrojov eliminujúcou tremor, lepší prístup do obmedzených priestorov vďaka kĺbom nástrojov s viac stupňami voľnosti než ľudská ruka, a rýchlejšiu rekonvalescenciu pacientov. Systém našiel široké uplatnenie v urológii, gynekológii, kardiochirurgii a ďalších špecializáciách.

Diagnostické prístroje ako CT a MRI sú ďalším príkladom sofistikovaných mechatronických systémov v medicíne. Počítačová tomografia vyžaduje presné rotačné pohyby röntgenovej trubice a detektorov okolo pacienta pri simultánnom

lineárnom posuve stola s pacientom, čo vytvára špirálový sken. Magnetická rezonancia využíva presne riadené magnetické gradienty a rádiovfrekvenčné pulzy pre získanie obrazu. Oba systémy vyžadujú presné mechanické pozicionovanie, rýchle spracovanie veľkého množstva dát a sofistikované rekonštrukčné algoritmy.

Bionické protézy predstavujú oblasť, kde mechatronika umožňuje osobám s amputovanými končatinami obnoviť funkčnosť v doteraz nedosiahnuteľnej miere. BioMed Engineering OnLine publikoval v roku 2016 článok o pokročilých mechatronických protézach. Moderné protézy horných končatín používajú myoelektrické riadenie, kde senzory EMG snímajú elektrickú aktivitu svalov pažy a tieto signály sú použité pre riadenie motorov v protéze.

Sofistikované bionické ruky obsahujú viacero samostatne riadených prstov umožňujúcich rôzne úchopy, senzory sily v prstoch poskytujúce spätnú väzbu používateľovi, batériové napájanie umožňujúce celodennú prevádzku a pokročilé riadiace algoritmy zahŕňajúce strojové učenie pre rozpoznávanie zámerov používateľa. Niektoré experimentálne systémy začínajú integrovať hmatové senzory pripojené priamo k nervovému systému, čo umožňuje prirodzenejšiu spätnú väzbu.

Autonómne vozidlá predstavujú jednu z najvýznamnejších aplikácií mechatroniky s potenciálom transformovať dopravu. arXiv publikoval v roku 2023 článok od Pendletona a kolektívu analyzujúci percepciu, path planning a riadenie autonómnych vozidiel. Autonómne vozidlo integruje množstvo pokročilých mechatronických systémov v komplexný celok schopný navigovať v reálnom dopravnom prostredí.

Senzorový systém autonómnych vozidiel je multimodálny a redundantný. Lidary vytvárajú trojrozmerné mapy prostredia s vysokým rozlíšením a presnosťou v rozsahu desiatky až stovky metrov. Radary poskytujú spoľahlivú detekciu vzdialenosti a rýchlosti objektov aj v nepriaznivých poveternostných podmienkach. Kamery umožňujú rozpoznávanie dopravných značiek, jazdných pruhov a semaforov. Ultrazvukové senzory slúžia pre detekciu blízkych objektov pri parkovaní. GPS a inerciálne senzory poskytujú informáciu o polohe a orientácii vozidla.

Výpočtová platforma autonómneho vozidla musí spracovať ohromné množstvo dát zo senzorov v reálnom čase a vykonať komplexné algoritmy. Moderné systémy využívajú viacero výkonných procesorov zahŕňajúcich CPU pre všeobecné výpočty, GPU pre paralelné spracovanie obrazu a deep learning a špecializované AI akcelerátory optimalizované pre neurónové siete. Tieto výpočtové jednotky spotrebúvajú stovky wattov a vyžadujú efektívne chladenie.

Algoritmy autonómneho riadenia sú organizované v hierarchickej architektúre. Lokalizácia určuje presnú polohu vozidla v mape. Percepcia detekuje a klasifikuje objekty v okolí vozidla, predpovedá ich budúci pohyb a vytvára model prostredia. Path planning generuje bezpečnú a efektívnu trajektóriu vedúcu k cieľu. Control konvertuje plánovanú trajektóriu do konkrétnych príkazov pre aktuátory vozidla. Všetky tieto komponenty musia pracovať spoľahlivo pri rýchlosti vyžadujúcej update každých desať až dvadsať milisekúnd.

Fotografia predstavuje oblasť, kde mechatronika umožnila pokročilé funkcie v kompaktných zariadeniach. Moderne fotoaparáty a smartphones integrujú

sofistikované mechatronické systémy. Autofocus systémy používajú rýchle servomotory pre nastavenie polohy šošoviek na základe signálu z fázových alebo kontrastných senzorov. Najrýchlejšie systémy dokážu zaostriť za zlomky sekundy. Obrazová stabilizácia kompenzuje tras ruky fotografa posúvaním snímacieho čipu alebo prvkov optiky prostredníctvom presných aktuátorov riadených signálmi z gyroskopov. Tento systém umožňuje fotografovať z ruky pri dlhších expozičných časoch bez rozmazania.

Aperture control riadi priemer clony pomocou presných mikroaktuátorov, čím kontroluje množstvo svetla dopadajúceho na snímač a hĺbku ostrosti. Automatická expozícia vyhodnocuje svetelné podmienky a nastavuje vhodné parametre pre dosiahnutie správne exponovaného snímku. Pokročilé systémy používajú HDR techniku snímajúcu viacero expozícií a kombinujúcu ich do jedného obrazu s širokým dynamickým rozsahom.

Domáce spotrebiče predstavujú oblasť, kde mechatronika priniesla novú úroveň funkčnosti a pohodlia. Robotické vysávače ako iRobot Roomba sú autonómne zariadenia schopné navigovať v domácnosti, vyčistiť podlahy a vrátiť sa na nabíjaciú stanicu. Tieto zariadenia integrujú senzory pre detekciu prekážok a schodov, navigačný systém pre mapovanie priestoru a efektívne pokrytie plochy, poháňací systém s diferenciálnym riadením umožňujúci presné manévrovanie, a sací systém s motormi a kefami.

Moderné práčky obsahujú množstvo senzorov monitorujúcich hladinu vody, teplotu, vlhkosť bielizne a nebalans bubna. Riadiaca jednotka optimalizuje program prania na základe týchto dát, čo vedie k úsporám vody a energie. Frekvenčné meniče pre riadenie motora umožňujú presné riadenie otáčok bubna pre rôzne fázy prania.

3D tlačiarne pre domáce použitie sú ďalším príkladom dostupnej mechatronickej technológie. FDM tlačiarne vytláčajú roztavený plast cez trysku, ktorá sa pohybuje v troch osiach podľa programu generovaného z 3D modelu. Presné pozicionovanie trysky, riadenie teploty extrudéra a podložky, a koordinácia posuvu vlákna s pohybom sú kritické pre kvalitu výtlačku.

1.6 Úloha softvéru

Softvér sa stal fundamentálnou súčasťou mechatronických systémov, reprezentujúc v mnohých prípadoch tridsať až štyridsať percent celkovej hodnoty produktu. Táto kapitola analyzuje rôzne aspekty úlohy softvéru v mechatronických systémoch, od embedded riadiaceho softvéru po vysokoúrovňové aplikácie a trendy v softvérovom inžinierstve pre mechatroniku.

Riadiace algoritmy predstavujú jadro funkčnosti mechatronického systému. Tieto algoritmy vyhodnocujú dáta zo senzorov, implementujú požadovanú logiku riadenia a generujú akčné zásahy pre aktuátory. V najjednoduchších systémoch môže ísť o základnú logiku typu if-then-else. Sofistikovanejšie systémy implementujú pokročilé riadiace techniky zahŕňajúc PID reguláciu, model predictive control, adaptívne riadenie a fuzzy logic.

Model Predictive Control nachádza aplikáciu v oblasti riadenia procesov v chemickom priemysle, energetike a rafinériách, motion control pre presné pozicionovanie a sledovanie trajektórií, riadenia HVAC systémov optimalizujúcich komfort a energetickú efektivitu a automotive aplikáciách zahŕňajúc riadenie prevodovky a hybrid powertrainu. Implementácia MPC vyžaduje väčší výpočtový výkon než PID, ale moderné embedded procesory už umožňujú real-time MPC aj v relatívne lacných systémoch.

Sekvenčné riadenie definuje postupnosť operácií, ktoré systém má vykonať. V priemyselných aplikáciách je sekvenčné riadenie často implementované pomocou stavových automatov alebo GRAFCET/SFC diagramov. PLC sú predovšetkým navrhnuté pre sekvenčné riadenie a poskytujú špeciálne programovacie konštrukcie pre tento účel. Softvér definuje podmienky prechodov medzi stavmi, akcie vykonávané v jednotlivých stavoch a logiku spracovania výnimočných situácií a chýb.

Diagnostika a error handling sú kritické aspekty softvéru v mechatronických systémoch. Softvér musí kontinuálne monitorovať zdravie systému, detekovať abnormálne stavy a reagovať vhodným spôsobom. Diagnostické funkcie zahŕňajú self-test pri štarte systému overujúci funkčnosť kritických komponentov, runtime monitoring kontinuálne sledujúci parametre ako teploty, prúdy a napätia a ich porovnávanie s prijateľnými rozsahmi, plausibility checks overujúce, či hodnoty zo senzorov majú zmysel, a error logging zaznamenávajúci chyby pre účely analýzy a údržby.

Reakcia na chyby musí byť navrhnutá s ohľadom na bezpečnosť a dostupnosť systému. Pre kritické chyby ohrozujúce bezpečnosť musí systém prejsť do bezpečného stavu, typicky zastavením všetkých pohybov. Pre menej kritické chyby môže systém prejsť do degradovaného režimu s obmedzenou funkčnosťou. Redundancia v senzorikách alebo aktuátorikách umožňuje pokračovať v prevádzke aj pri zlyhaní jedného komponentu.

Komunikácia predstavuje rastúci význam v moderných mechatronických systémoch, ktoré musia zdieľať dáta s inými zariadeniami a nadriadenými systémami. Komunikačné protokoly v priemyselných prostrediach musia spĺňať prísne požiadavky na spoľahlivosť, deterministické správanie a odolnosť voči rušeniu. Feldbus systémy ako CAN, Profibus a Modbus boli dlho štandardom v priemysle. Nowadays Ethernet-based protokoly ako Profinet, EtherCAT a POWERLINK získavajú na význame vďaka vyššej rýchlosti a kompatibilitě s IT infraštruktúrou.

Industrial IoT prináša nové požiadavky na komunikáciu zahŕňajúc bezdrôtové technológie pre senzorové siete, cloud konektivitu pre vzdialené monitorovanie a data analytics, protokoly ako OPC UA umožňujúce interoperabilitu medzi zariadeniami rôznych výrobcov a cybersecurity pre ochranu proti útokom.

Model-Based Design predstavuje moderný prístup k vývoju embedded softvéru pre mechatroniku. MathWorks, výrobca Matlab a Simulink nástrojov, propaguje MBD ako metódu zlepšujúcu kvalitu softvéru a skracujúcu čas vývoja. V MBD prístupe je model systému vytvorený v grafickom prostredí Simulink, zahŕňajúc mechaniku, elektroniku

a riadiace algoritmy. Model môže byť simulovaný a riadiace algoritmy ladené v simulačnom prostredí pred implementáciou na reálnom hardvéri.

Po validácii modelu môže byť kód pre embedded procesor generovaný automaticky z modelu pomocou nástrojov ako Simulink Coder. Tento prístup eliminuje manuálne programovanie v jazykoch ako C alebo C++ a s tým spojené riziko chýb. Generovaný kód môže byť optimalizovaný pre rýchlosť alebo veľkosť a spĺňa priemyselné štandardy pre bezpečnosť softvéru ako MISRA C.

Výhody Model-Based Design zahŕňajú skorú detekciu chýb v návrhu, pretože problémy sú odhalené už pri simulácii, rýchlejšie prototyping a iterácie dizajnu, lepšiu dokumentáciu, pretože model slúži ako živá dokumentácia systému, a uľahčenie spolupráce medzi tímami, keďže model je zrozumiteľný aj pre nie-programátorov.

Human-Machine Interface predstavuje kritický aspekt mechatronických systémov, ktorý určuje ako používatelia interagujú so systémom. IEEE publikoval články o HMI technológiách pre priemyselné systémy. Moderné HMI prechádzajú od jednoduchých tlačidiel a displejov k dotykovým obrazovkám, gestikulačnému ovládaniu a augmented reality.

Návrh efektívneho HMI vyžaduje pochopenie kognitívnych a ergonomických aspektov interakcie človek-stroj. Interface musí poskytovať potrebné informácie bez preťaženia používateľa, umožniť intuitívne ovládanie bez potreby rozsiahleho tréningu, poskytovať jasnú spätnú väzbu o stave systému a prípadných chybách, a byť navrhnuté s ohľadom na bezpečnosť, minimalizujúc riziko nesprávnej operácie.

V Industry 4.0 kontexte rastie význam dashboard aplikácií poskytujúcich manažérom a operátorom prehľad o stave výrobných systémov. Tieto aplikácie vizualizujú real-time dáta, historické trendy, kľúčové výkonnostné indikátory a alerty. Pokročilé dashboards integrujú prediktívnu analýzu upozorňujúcu na potenciálne problémy skôr než nastanú.

Software-Defined Vehicles predstavujú emerging trend najmä v automotive sektore. V tradičnom prístupe je funkčnosť vozidla prevažne určená hardvérom a softvér má len pomocnú úlohu. V SDV koncepte sa veľká časť funkčnosti presúva do softvéru, ktorý môže byť aktualizovaný over-the-air podobne ako v smartphones. Tento prístup umožňuje pridávať nové funkcie po nákupe vozidla, opravovať chyby bez návštevy servisu a prispôbovať správanie vozidla preferenciám používateľa.

Podľa analýz trhu automotive softvéru rastie podiel softvéru na celkovej hodnote vozidla. Moderné vozidlá obsahujú sto päťdesiat až tristo elektronických riadiacich jednotiek a desiatky miliónov riadkov kódu. SDV trend predpokladá konsolidáciu týchto distribuovaných ECU do menšieho počtu výkonných výpočtových platforiem. Výzvy SDV zahŕňajú cybersecurity, keďže pripojené vozidlá sú potenciálnymi cieľmi hackerských útokov, verifikovanie správnosti komplexného softvéru, riešenie legacy systémov a integráciu s existujúcim hardvérom a zabezpečenie deterministického real-time správania kritických funkcií.

1.7 Moderné trendy – prehľad

Mechatronika je dynamický odbor, ktorý sa neustále vyvíja v súlade s pokrokom v technológiách a meniacimi sa potrebami priemyslu a spoločnosti. Táto kapitola poskytuje prehľad hlavných trendov, ktoré formujú budúcnosť mechatroniky. Podrobnejšia analýza týchto trendov bude prezentovaná v záverečných kapitolách kurzu.

Industry 4.0 a digitalizácia výroby predstavujú jeden z najvýznamnejších trendov transformujúcich priemysel. Tento koncept vychádza z vízie plne digitalizovanej a prepojenej výroby, kde fyzické systémy úzko spolupracujú s kybernetickými systémami. Podstatou Industry 4.0 je prepojenie všetkých zariadení, senzorov a výrobných systémov do jednotnej siete umožňujúcej tok dát v reálnom čase.

Cyber-Physical Systems tvoria technologický základ Industry 4.0. CPS integrujú výpočtové zdroje s fyzikálnymi procesmi, kde embedded počítače a siete monitorujú a riadia fyzikálne procesy s feedback slučkami, kde fyzikálne procesy ovplyvňujú výpočty a naopak. Industrial Internet of Things umožňuje pripojiť senzory, aktuátory a celé stroje do globálnej siete. Toto generuje ohromné množstvo dát, ktoré môžu byť analyzované pre optimalizáciu procesov, predikciu porúch a kontinuálne zlepšovanie.

Miniaturizácia je dlhodobým trendom v mechatronike, ktorý umožňuje vytvárať čoraz kompaktnejšie systémy pri zachovaní alebo zlepšení funkčnosti. Pokrok v mikroelektronike umožnil vytvorenie výkonných procesorov a komplexných obvodov na malých čipoch. MEMS technológia, mikro-elektromechanické systémy, integruje mechanické elementy, senzory, aktuátory a elektroniku na jednom kremíkovom čipe. MEMS senzory sú dnes všadeprítomné v smartphones, automobiloch a množstve ďalších aplikácií. Miniaturizácia otvára nové aplikačné oblasti pre mechatroniku. Medicínske mikrosystémy umožňujú minimálne invazívne procedúry a diagnostiku. Mikrodróny s hmotnosťou rádovo gramov môžu byť použité pre monitorovanie v ťažko prístupných priestoroch. Nositeľné zariadenia, wearables, integrujú množstvo senzorov a aktuátorov do kompaktných foriem ako hodinky alebo okuliare.

Energetická efektivita sa stáva čoraz kritickejším faktorom pri návrhu mechatronických systémov, motivovaná environmentálnymi obavami, nákladmi na energiu a potrebou predĺžiť prevádzku batériou napájaných zariadení. Number Analytics publikovala v roku 2025 článok o energetickej efektivite priemyselných strojov. Stratégie pre zlepšenie energetickej efektivity zahŕňajú optimalizáciu pohonných systémov využívaním efektívnych motorov a pohonov s regeneračnou brzdou, inteligentné riadenie minimalizujúce plytvania energiou vypínaním nepoužívaných subsystémov, ľahké konštrukcie znižujúce energiu potrebnú na pohyb, a rekuperáciu energie zachytávajúcu energiu inak stratenú ako teplo.

V battery-powered zariadeniach je energy management kritickejší pre dosiahnutie prijateľnej výdrže. Power-aware algoritmy prispôbujú výpočtovú náročnosť podľa dostupnej energie. Dynamic voltage and frequency scaling mení výkon procesora podľa aktuálnej záťaže. Energy harvesting využíva obnoviteľné zdroje ako solárne panely alebo piezoelektrické generátory pre predĺženie prevádzky.

Artificial Intelligence a Machine Learning sa čoraz viac integrujú do mechatronických systémov, umožňujúc im učiť sa z dát a prispôbovať svoje správanie. Prediktívna údržba využíva ML algoritmy pre analýzu dát zo senzorov a predikciu kedy komponent zlyhá. MDPI publikovala v rokoch 2024-2025 množstvo článkov o aplikácii prediktívnej údržby v priemysle. Výhody zahŕňajú redukciu neplánovaných prestojov o päťdesiat percent a zníženie nákladov na údržbu o štyridsať percent podľa štúdií McKinsey.

Computer vision based na deep learning umožňuje systémom vidieť a interpretovať vizuálne informácie. Aplikácie zahŕňajú kvalitné inšpekcie vo výrobe detekujúcu defekty s vyššou presnosťou než ľudskí inšpektori, bin picking kde robot musí identifikovať a uchopiť diely z neusporiadanej hromady, autonómnou navigáciu vozidiel a robotov a pokročilé HMI využívajúce gesture recognition.

Reinforcement learning umožňuje robotom učiť sa komplexné úlohy trial-and-error prístupom. Táto technika našla aplikáciu v oblasti manipulácie s objektmi, kde robot sa učí uchopiť rôzne objekty, locomotion kde sa robot učí efektívne sa pohybovať v komplexnom teréne a optimization riadiacich stratégií pre maximalizáciu výkonnosti pri zachovaní bezpečnosti.

Digital twins predstavujú virtuálne repliky fyzických mechatronických systémov. IEEE publikoval články o digital twin technológii a jej aplikáciách. Digital twin je kontinuálne aktualizovaný dátami z reálneho systému prostredníctvom senzorov a IoT konektivity. Virtuálny model môže byť použitý pre simuláciu rôznych scenárov bez rizika poškodenia fyzického systému, optimalizáciu parametrov pre maximum výkonnosti, predikciu budúceho správania a potenciálnych problémov a testovanie softvérových aktualizácií v bezpečnom virtuálnom prostredí.

Moderné trendy v mechatronike konvergujú smerom k vytvoreniu inteligentných, prepojených, efektívnych a udržateľných systémov. Integrácia AI, IoT, digital twins a pokročilých senzorov vytvára novú generáciu mechatronických produktov schopných autonómnej adaptácie, prediktívneho správania a optimálnej výkonnosti. Tieto trendy budú detailne analyzované v kapitolách venujúcich sa Industry 4.0, komunikačným protokolom a moderným aplikáciám.

1.8 Vzťah k príbuzným odborom

Mechatronika sa nachádza na priesečníku viacerých tradičných inžinierskych disciplín a jej pochopenie vyžaduje rozpoznanie vzťahov, prekryvov a rozdielov voči týmto príbuzným odborom. Táto kapitola analyzuje vzťah mechatroniky k strojárstvu, elektrotechnike, informatike a robotike, a definuje špecifický profil mechatronického inžiniera.

Strojárstvo poskytuje fundamental pre mechanický dizajn a dynamiku systémov. Mechanické inžinierstvo tradične zahŕňa konštrukciu strojov a mechanizmov, materiálové inžinierstvo a výber vhodných materiálov, dynamiku a kinematiku pohybových systémov, termodynamiku a fluid mechaniku pre energetické systémy a výrobnú technológiu a procesy obrábania. Mechatronický inžinier potrebuje solídny základ v týchto oblastiach, avšak s iným dôrazom než čisto mechanický inžinier.

V mechatronickom prístupe je mechanická časť často zjednodušená v porovnaní s čisto mechanickými riešeniami, pretože časť funkčnosti je presunutá do elektroniky a softvéru. Mechatronický inžinier musí chápať dynamiku systému dostatočne dobre pre návrh vhodného riadenia, ale nemusí byť expertom na detailný mechanický návrh každého komponentu. Dôraz je kladený na interakciu medzi mechanikou a riadením, a na to ako mechanické vlastnosti ovplyvňujú možnosti a výkonnosť riadeného systému.

Elektrotechnika a elektronika poskytujú nástroje pre snímanie, aktiváciu a spracovanie signálov. Elektroinžinierstvo tradične zahŕňa obvodový návrh analógových a digitálnych obvodov, power electronics pre konverziu a riadenie elektrickej energie, elektrické stroje a pohony, signálové spracovanie a filtráciu a riadiace systémy a teóriu automatického riadenia. Mechatronický inžinier potrebuje pochopenie týchto oblastí primárne z aplikačného hľadiska.

Mechatronik typicky nenavrhuje obvody na tranzistorovej úrovni, ale musí vedieť vybrať vhodné hotové moduly, pochopiť ich špecifikácie a integrovať ich do systému. Podobne pri výbere motorov a pohonov je potrebné chápať ich vlastnosti, možnosti riadenia a správne dimenzovanie, ale detailný návrh elektromagnetického obvodu motora zvyčajne nie je potrebný. V riadiacich systémoch je dôraz na praktickú implementáciu a ladenie regulátorov v reálnych aplikáciách.

Informatika a softvérové inžinierstvo poskytujú metódy pre algoritmický dizajn a implementáciu. Informatika tradične zahŕňa algoritmy a dátové štruktúry, programovacie jazyky a paradigmy, operačné systémy a real-time computing, databázy a information management a umelú inteligenciu a machine learning. Mechatronický inžinier potrebuje schopnosť programovať v jazykoch relevantných pre embedded systémy ako C, C++ alebo Python.

Na rozdiel od čistého softvérového inžiniera sa mechatronik zaoberá primárne softvérom úzko previazaným s hardvérom a fyzikálnymi procesmi. Dôležitý je koncept real-time execution, kde softvér musí reagovať na udalosti v deterministických časových limitoch. Timing constraints v embedded systémoch sú často kritické pre správnu funkciu systému.

Robotika reprezentuje jednu z najviac viditeľných aplikačných oblastí mechatroniky. Robotika integruje mechaniku pre konštrukciu manipulátorov a pohybových systémov, senzory pre percepciu prostredia a propiocepciu, aktuátory pre realizáciu pohybov, riadiace algoritmy pre motion planning a execution a AI pre decision making a learning. Mnohé akademické programy majú robotiku ako súčasť mechatronického kurikula alebo ako samostatnú špecializáciu postavenú na mechatronickom základe.

Typický profil mechatronického inžiniera sa líši od profilov špecializovaných inžinierov. Mechanický inžinier má hlboké znalosti mechaniky, materiálov a výrobných procesov, ale môže mať obmedzenú znalosť elektroniky a programovania. Elektroinžinier má hlboké znalosti obvodov, power electronics a elektrických strojov, ale môže mať medzery v mechanickom návrhu a softvéri. Softvérový inžinier je expert

na algoritmy, dátové štruktúry a softvérový architecture, ale môže mať obmedzenú znalosť hardvéru a fyzikálnych systémov.

Mechatronický inžinier naproti tomu má širšie ale menej hĺbkové znalosti naprieč všetkými týmito oblasťami. Jeho/jej hlavná hodnota spočíva v schopnosti integrovať komponenty z rôznych oblastí do funkčného celku, komunikovať efektívne s expertmi z jednotlivých oblastí, pochopiť interdependence medzi mechanickým návrhom, elektronikou a softvérom a robiť informované trade-off rozhodnutia balancujúce požiadavky z rôznych domén.

V praxi mechatronickí inžinieri často pracujú ako system integrators zodpovední za celkovú architektúru systému, alebo v R&D tímoch kde je potrebná interdisciplinárna perspektíva, v oblasti product development kde nové produkty vyžadujú úzku integráciu mechaniky, elektroniky a softvéru, alebo ako technical leaders schopní koordinovať prácu multi-disciplinárnych tímov.

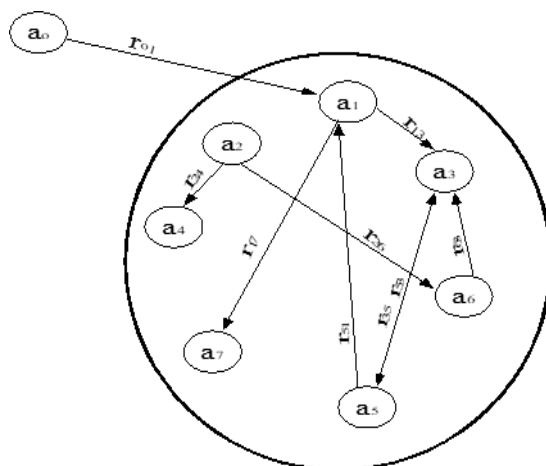
Trend smerom k interdisciplinarite v inžinierstve je evidentný aj v akademickej sfére. Mnohé univerzity vytvorili mechatronické programy alebo podobne orientované interdisciplinárne programy. Tieto programy typicky poskytujú core foundation v matematike, fyzike a základných inžinierskych predmetoch, balanced coverage mechaniky, elektroniky a informatiky, hands-on laboratórne skúsenosti s reálnymi mechatronickými systémami a capstone projekty vyžadujúce integráciu znalostí z viacerých oblastí.

Mechatronika tak reprezentuje nielen technický odbor ale aj filozofiu prístupu k návrhu komplexných systémov. Je odpoveďou na rastúcu komplexnosť moderných technológií, ktoré už nemožno efektívne navrhovať v rámci tradičných disciplinárnych hraníc. Úspešný mechatronický inžinier kombinuje technické znalosti naprieč viacerými oblasťami so schopnosťou vidieť systém ako celok a porozumieť interakciám medzi jeho časťami.

2 ZÁKLADY TEÓRIE SYSTÉMOV

Pojem systém je fundamentálny pre pochopenie mechatroniky a inžinierskych disciplín všeobecne. Systém možno chápať ako súbor vzájomne pôsobiacich komponentov, ktoré spoločne vykonávajú určitú funkciu alebo dosahujú špecifikovaný cieľ. Každý systém má definované hranice, ktoré oddelujú to, čo považujeme za súčasť systému, od vonkajšieho prostredia.

Systém, tak ako je znázornený na obr. 2.1, je charakterizovaný tromi základnými vlastnosťami.

Obr. 1 Systém

Vstupy predstavujú veličiny, ktoré pôsobia na systém z vonkajšieho prostredia. V mechanických systémoch môžu vstupy zahŕňať sily, momenty alebo kinematické veličiny ako poloha či rýchlosť. V elektrických systémoch ide o napätia a prúdy. V tepelných systémoch o tepelné toky a teploty. Výstupy sú veličiny, ktoré systém produkuje a ktoré môžeme merať alebo pozorovať. Výstupy predstavujú odpoveď systému na aplikované vstupy. Vnútorň stav systému zachytáva informáciu o minulosti systému, ktorá je potrebná pre predikciu budúceho správania systému pri známych vstupoch. Hranica systému je koncepčná čiara oddelujúca analyzovaný systém od jeho okolia. Voľba hranice je subjektívna a závisí od účelu analýzy. Pri návrhu elektrického motora môžeme za systém považovať len samotný motor, pričom napájacie napätie je vstup. Alternatívne môžeme do systému zahrnúť aj napájací zdroj, čím sa vstup posunie na úroveň sieťového napätia. Správna voľba hranice systému je dôležitá pre efektívnu analýzu a musí byť dostatočne široká na zachytenie relevantných javov, ale zároveň dostatočne úzka na zachovanie jednoduchosti modelu. V kontexte mechatroniky sú vstupy a výstupy typicky fyzikálne veličiny, ktoré možno merať senzorom alebo ovplyvniť aktuátorom. Pre motor riadený napätím je vstupom elektrické napätie privedené na svorky motora a výstupom môže byť uhlová rýchlosť hriadeľa alebo výstupný moment. Pre pneumatický valec je vstupom tlak vzduchu v komorách valca a výstupom je poloha alebo rýchlosť piesta.

Matematický popis systému závisí od jeho zložitosti a účelu analýzy. V najjednoduchšom prípade možno vzťah medzi vstupom a výstupom vyjadriť

algebraickou rovnicou. Napríklad pružina je opísaná Hookovým zákonom, kde sila ako vstup je priamo úmerná predĺženiu ako výstupu prostredníctvom konštanty tuhosti pružiny. Takýto systém je statický, pretože výstup závisí len od okamžitej hodnoty vstupu bez ohľadu na históriu.

Dynamické systémy vyžadujú zložitejší matematický popis zahŕňajúci derivácie alebo integrály veličín podľa času. Pohybujúca sa hmotnosť je popísaná Newtonovým zákonom, kde zrýchlenie, teda druhá derivácia polohy podľa času, je úmerné sile. História systému je zachytená v počiatočných podmienkach, konkrétne počiatočnej polohe a rýchlosti.

$$u(t) = \begin{bmatrix} u_1(t) \\ \vdots \\ u_p(t) \end{bmatrix} \quad y(t) = \begin{bmatrix} y_1(t) \\ \vdots \\ y_q(t) \end{bmatrix}$$

Množina vzťahov:

$$\begin{aligned} A^{(1)}(u_1, u_2, \dots, u_p; y_1, y_2, \dots, y_q) &= 0 \\ A^{(2)}(u_1, u_2, \dots, u_p; y_1, y_2, \dots, y_q) &= 0 \\ &\vdots \\ A^{(k)}(u_1, u_2, \dots, u_p; y_1, y_2, \dots, y_q) &= 0 \end{aligned}$$

Koncept stavu systému je fundamentálny pre pochopenie dynamického správania. Stav možno chápať ako minimálnu sadu informácií potrebnú na úplné určenie budúceho správania systému pri známych budúcich vstupoch. Pre mechanický systém hmotného bodu sú stavovými premennými poloha a rýchlosť. Pre elektrický obvod s cievkou a kondenzátorom sú stavmi prúd cievkou a napätie na kondenzátore.

Voľba vhodnej úrovne abstrakcie pri popise systému je inžinierskou zručnosťou. Príliš detailný model môže byť nepoužiteľne komplexný a výpočtovo náročný. Príliš jednoduchý model nemusí zachytávať podstatné javy a vedie k nesprávnym predpovediam. Dobrý model zahŕňa všetky dôležité efekty pre danú aplikáciu, pričom zanecháva sekundárne javy, ktoré majú malý vplyv na správanie systému v relevantných prevádzkových podmienkach.

$$A\{u_{(t)}, y_{(t)}\} = 0$$

V mechatronických aplikáciách často pracujeme so systémami tvoreným viacerými subsystémami z rôznych fyzikálnych domén. Elektromechanický systém kombinuje elektrické obvody s mechanickými časťami. Elektropneumatický systém zahŕňa elektrické riadiace obvody, elektromagnetické ventily a pneumatické aktuátory. Integrácia týchto subsystémov vyžaduje pochopenie interakcií na rozhraniach medzi doménami a schopnosť modelovať celý systém v jednotnom rámci.

2.1 Statické vs dynamické systémy

Základné rozdelenie systémov z hľadiska ich časového správania je na systémy statické a dynamické. Toto rozlíšenie má zásadný význam pre výber vhodnej metódy analýzy, návrhu riadenia a predikcie správania systému.

Statické systémy, sú charakteristické tým, že ich výstup v danom čase závisí výlučne od vstupu v tom istom čase. Systém nemá pamäť a neakumuluje energiu. Odpoveď na zmenu vstupu je okamžitá bez akéhokoľvek časového oneskorenia. Matematicky je

statický systém popísaný algebraickou rovnicou vyjadrujúcou priamu závislosť výstupu od vstupu.

Typickým príkladom statického systému je pružina charakterizovaná Hookovým zákonom. Sila pôsobiaca na pružinu okamžite spôsobí zodpovedajúce predĺženie alebo stlačenie. Neexistuje žiadne časové oneskorenie medzi aplikovaním sily a dosiahnutím rovnovážnej polohy. Predĺženie je priamo úmerné sile prostredníctvom tuhosti pružiny bez akéhokoľvek dynamického prechodového javu. Ďalším príkladom je odporový delič napätia tvorený dvoma rezistormi v sériovom zapojení. Výstupné napätie je okamžite určené vstupným napätím a pomerom odporov. Pri zmene vstupného napätia sa výstup zmení okamžite na novú hodnotu bez akéhokoľvek prechodného procesu. Mechanické páky a prevodové mechanizmy bez uvažovania hmotnosti a pružnosti tiež predstavujú statické systémy. Sila na jednom konci páky okamžite vyvolá zodpovedajúcu silu na druhom konci určenú pomerom ramien páky. V idealizovanom modeli bez zotrvačnosti a pružnosti nedochádza k žiadnym dynamickým javom.

Dynamické systémy, na rozdiel od statických, vykazujú závislosti výstupu nielen od okamžitej hodnoty vstupu, ale aj od histórie vstupu a stavu systému. Systém má pamäť, ktorá je typicky spojená so schopnosťou akumulovať energiu. Odpoveď na zmenu vstupu nie je okamžitá, ale rozvíja sa v čase prostredníctvom prechodového procesu. Matematicky sú dynamické systémy popísané diferenciálnymi rovnicami, ktoré obsahujú derivácie veličín podľa času.

Výstup systému v čase:

$$y(t) = G\{x(t_0), u(t)\}$$

Stav systému v čase:

$$x(t) = F\{x(t_0), u(t_0, t)\}$$

Elektrický obvod obsahujúci kondenzátor predstavuje dynamický systém, pretože kondenzátor akumuluje elektrickú energiu v elektrickom poli. Pri zmene vstupného napätia sa napätie na kondenzátore nemôže zmeniť okamžite, pretože to by vyžadovalo nekonečne veľký prúd. Namiesto toho sa napätie mení postupne podľa diferenciálnej rovnice, ktorá vyjadruje, že derivácia napätia je úmerná prúdu tečúcemu do kondenzátora. Jednosmerný motor je klasickým príkladom elektromechanického dynamického systému. Pri privedení napätia na svorky motora nezačne rotor rotovať okamžite na konečnú rýchlosť. Namiesto toho dochádza k postupnému rozbehu ovplyvnenému momentom zotrvačnosti rotora, elektromechanickými vlastnosťami motora a zaťažením. Tento prechodový proces môže trvať od zlomkov sekundy po niekoľko sekúnd v závislosti od parametrov motora a zaťaženia. Tepelné systémy sú typicky dynamické kvôli tepelnej kapacite materiálov a konečnej rýchlosti prenosu tepla. Keď aplikujeme tepelný tok na kovový blok, jeho teplota sa nezvýši okamžite, ale postupne v čase závislom od hmotnosti bloku, špecifického tepla materiálu a podmienok prenosu tepla do okolia.

Väčšina reálnych mechatronických systémov je dynamických. Dokonca systémy, ktoré by sme mohli považovať za statické pri pomalých zmenách, vykazujú dynamické správanie pri rýchlych zmenách. Napríklad odporový delič, ktorý sme uviedli ako

príklad statického systému, v realite vykazuje malú, ale nenulovú kapacitu a induktivnosť, ktoré sa prejavajú pri vysokofrekvenčných signáloch.

Pochopenie, či je systém statický alebo dynamický, je kritické pre návrh riadiaceho systému. Pre statické systémy postačuje jednoduchá proporcionálna regulácia, kde riadiaci zásah je priamo úmerný odchýlke od žiadanej hodnoty. Pre dynamické systémy je potrebné uvažovať aj derivačné a integrálne zložky riadenia, ktoré zohľadňujú rýchlosť zmeny veličín a akumulované odchýlky v čase. Rýchlosť dynamickej odpovede systému je charakterizovaná časovými konštantami, ktoré určujú, ako rýchlo systém reaguje na zmeny vstupu. Systémy s malými časovými konštantami reagujú rýchlo a môžu byť považované za kvazistatické pri pomalých zmenách vstupu. Systémy s veľkými časovými konštantami reagujú pomaly a ich dynamika je významná aj pri relatívne pomalých zmenách vstupu.

V mechanike konštrukcie často zanedbávame hmotnosti a pružnosti prvkov a uvažujeme systém ako statický pre zjednodušenie analýzy. Toto je oprávnené, keď sú pohyby dostatočne pomalé, že dynamické efekty sú zanedbateľné v porovnaní so statickými silami. Pri rýchlych pohyboch alebo pri požiadavke na vysokú presnosť je však nevyhnutné uvažovať dynamické správanie zahŕňajúce zotrvačné sily a elastické deformácie.

2.2 Lineárne vs nelineárne systémy

Ďalším základným rozdelením systémov je na lineárne a nelineárne. Táto klasifikácia má zásadný vplyv na metódy analýzy a návrhu riadenia, pretože pre lineárne systémy existuje dobre rozvinutá matematická teória umožňujúca analytické riešenie, zatiaľ čo nelineárne systémy často vyžadujú numerické metódy alebo aproximácie.

Lineárny systém spĺňa dve základné vlastnosti. Prvou je vlastnosť aditivity, ktorá hovorí, že ak vstup u_1 vyvolá výstup y_1 a vstup u_2 vyvolá výstup y_2 , potom vstup u_1 plus u_2 vyvolá výstup y_1 plus y_2 . Druhou je vlastnosť homogenity, ktorá hovorí, že ak vstup u vyvolá výstup y , potom vstup α násobené u vyvolá výstup α násobené y , kde α je ľubovoľná konštanta. Tieto dve vlastnosti sa často kombinujú do princípu superpozície, ktorý je charakteristický pre lineárne systémy.

Praktickým dôsledkom linearitu je, že odpoveď na komplexný vstup možno získať ako sumu odpovedí na jednoduchšie zložky tohto vstupu. Táto vlastnosť je mimoriadne užitočná pri analýze, pretože umožňuje študovať systém pomocou jednoduchých testovacích signálov a potom kombinovať výsledky pre predikciu správania pri zložitejších vstupoch.

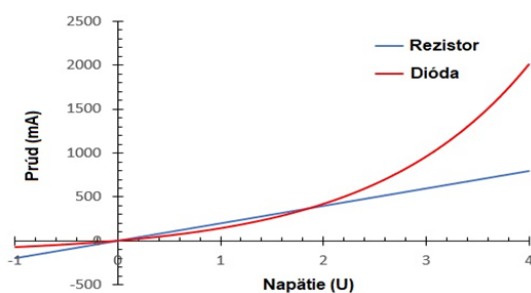
Jednoduchým príkladom lineárneho systému je elektrický obvod zostavený z lineárnych prvkov ako rezistory, ideálne cievky a ideálne kondenzátory. Ak zdvojnásobíme vstupné napätie, zdvojnásobí sa prúd obvodom a všetky napätia v obvode. Ak aplikujeme súčasne dva rôzne vstupné signály, výsledný prúd je sumou prúdov, ktoré by vyvolal každý vstup samostatne. Mechanický systém hmotného bodu pohybujúceho sa bez trenia je tiež lineárny, pretože Newtonov zákon hovorí, že

zrýchlenie je priamo úmerné pôsobiacej sile. Ak pôsobí súčasne viacero síl, celkové zrýchlenie je vektorovým súčtom zrýchlení vyvolaných jednotlivými silami.

Väčšina reálnych fyzikálnych systémov je však nelineárnych. Nelinearita znamená, že princíp superpozície neplatí a zdvojnásobenie vstupu nevedie nevyhnutne k zdvojnásobeniu výstupu. Nelinearity môžu mať rôzne príčiny a prejavy.

Saturácia predstavuje obmedzenie výstupu systému, keď vstup presahuje určitú hranicu. Elektrický zosilňovač nemôže produkovať výstupné napätie vyššie než je napájacie napätie. Pri vstupnom signále presahajúcom túto hranicu dochádza k orezaniu výstupného signálu. Motor má maximálne otáčky a maximálny moment, ktoré nemôže presiahnuť bez ohľadu na riadiacu veličinu. Mŕtve pásmo je oblasť okolo nuly, kde systém nereaguje na malé zmeny vstupu. Mechanické sústavy s voľnosťou v prevodoch alebo s trením pokoja vykazujú mŕtve pásmo. Elektromagnetické ventily majú minimálny prúd potrebný na otvorenie, pod touto hodnotou ventil zostáva zatvorený.

Trenie je typickou nelinearitou v mechanických systémoch. Coulombovo trenie má konštantnú hodnotu nezávislú od rýchlosti, ale mení znamienko podľa smeru pohybu, čo je nelineárny jav. Viskózne trenie je síla úmerná rýchlosti, čo je lineárna závislosť. Reálne trenie je často kombináciou viacerých typov a môže zahŕňať aj statické trenie odlišné od dynamického trenia. Kvadratické a vyššie polynomicke závislosti sa vyskytujú v mnohých systémoch. Odpor vzduchu pôsobiaci na pohybujúce sa teleso je približne úmerný druhej mocnine rýchlosti. Prietok tekutiny cez otvor je úmerný druhej odmocnine tlakového rozdielu. Násobenie premenných vedie k nelinearite. Výkon dodávaný spotrebiču je súčin napätia a prúdu, čo je nelineárny vzťah (vid obr.2.2). V mechanike je kinetická energia úmerná druhej mocnine rýchlosti.

Obr. 2 Porovnanie lineárneho a nelineárneho systému

Napriek tomu, že väčšina reálnych systémov je nelineárnych, lineárne modely majú obrovský význam v praxi vďaka konceptu linearizácie. Linearizácia je aproximácia nelineárneho systému lineárnym modelom platným v okolí určitého pracovného bodu. Základom linearizácie je Taylorov rozvoj funkcie do radu, kde ponecháme len lineárny člen a zanedbáme členy vyššieho rádu.

Pre nelineárnu funkciu y rovná sa f od x môžeme vykonať linearizáciu okolo pracovného bodu x_0 . Ak uvažujeme malé odchýlky Δx od tohto bodu, výstup možno aproximovať ako y_0 plus derivácia f v bode x_0 násobená Δx , kde y_0 je hodnota výstupu

v pracovnom bode. Táto aproximácia je dobrá pre malé odchýlky, kde kvadratické a vyššie členy sú zanedbateľné.

Praktický príklad linearizácie je kyvadlo. Rovnica pohybu kyvadla obsahuje sínus uhla, čo je nelineárna funkcia. Pre malé uhly môžeme aproximovať sínus uhla samotným uhlom v radiánoch, čo vedie k linearizovanému modelu. Táto aproximácia je dobrá pre uhly menšie ako približne pätnásť stupňov, kde chyba aproximácie je menšia ako jedno percento. Linearizovaný model je platný len v okolí pracovného bodu a pre malé odchýlky. Pri veľkých zmenách alebo pri prevádzke ďaleko od pracovného bodu je nevyhnutné uvažovať nelineárny model. V takýchto prípadoch môžeme použiť viacero linearizovaných modelov pre rôzne pracovné body alebo priamo pracovať s nelineárnym modelom pomocou numerických metód.

Výber medzi lineárnym a nelineárnym modelom závisí od požadovanej presnosti, rozsahu pracovných podmienok a dostupných nástrojov na analýzu. Pre mnohé účely riadenia stačí linearizovaný model okolo nominálneho pracovného bodu, zatiaľ čo pre štúdium veľkých porúch alebo extrémnych podmienok je potrebný nelineárny model.

Moderné výpočtové nástroje ako Matlab/Simulink umožňujú pracovať s nelineárnymi modelmi relatívne jednoducho pomocou numerickej simulácie. Napriek tomu lineárna teória zostáva fundamentom návrhu riadiacich systémov vďaka svojim analytickým metódam a hlbokému pochopeniu vlastností lineárnych systémov.

2.3 Spätná väzba

Koncept spätnej väzby je fundamentálny pre pochopenie moderných mechatronických a riadiacich systémov. Spätná väzba znamená, že výstup systému je meraný a táto informácia je použitá na ovplyvnenie vstupu systému tak, aby sa dosiahlo požadované správanie. Tento princíp umožňuje vytvárať robustné systémy schopné dosahovať presné správanie napriek poruchám, nepresnostiam a zmenám parametrov.

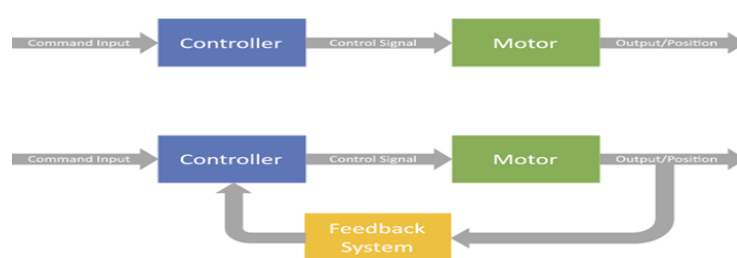
Riadiace systémy bez spätnej väzby, nazývané open-loop systémy, fungujú na princípe priameho riadenia. Riadiaci zásah je určený len na základe žiadanej hodnoty bez akejkoľvek informácie o skutočnom stave systému. Tento prístup je jednoduchý a nevyžaduje senzory na meranie výstupu, ale má závažné nevýhody. Open-loop riadenie je citlivé na poruchy pôsobiace na systém. Ak neočakávaná porucha ovplyvní systém, riadiaci systém o tom nemá žiadnu informáciu a nemôže na ňu reagovať. Napríklad pri riadení teploty miestnosti bez merania skutočnej teploty nemôže systém reagovať na otvorenie okna, ktoré spôsobí pokles teploty. Ďalším problémom je citlivosť na nepresnosti v modeli systému a zmeny parametrov. Ak sa vlastnosti systému menia vplyvom opotrebenia, starnutia alebo zmeny prevádzkových podmienok, open-loop riadiaci systém nemá spôsob, ako tieto zmeny kompenzovať. Motor, ktorý časom stráca účinnosť kvôli opotrebeniu ložísk, bude pri rovnakom riadiacom signále dosahovať nižšie otáčky než nový motor.

Presnosť open-loop systému je obmedzená presnosťou kalibrácie a stability systému v čase. Dosiahnutie vysokej presnosti vyžaduje presné komponenty a

starostlivú kalibráciu, čo je nákladné. Dokonca aj s presnou počiatočnou kalibráciou môže presnosť degradovať v čase vplyvom driftu parametrov.

Napriek týmto nevýhodám majú open-loop (obr. 2.3) systémy svoje opodstatnenie v aplikáciách, kde sú požiadavky na presnosť nízke, systém je dobre definovaný a stabilný, náklady na senzory a riadiacu elektroniku sú neakceptovateľné, alebo meranie výstupu nie je možné. Príkladom je jednoduché časované ovládanie zatvárania roletov alebo napúšťanie vody do práčky.

Systémy so spätnou väzbou, nazývané closed-loop (obr. 2.3) alebo feedback systémy, merajú skutočný výstup systému a porovnávajú ho s požadovanou hodnotou. Rozdiel medzi požadovanou a skutočnou hodnotou, nazývaný regulačná odchýlka alebo chyba, je použitý na výpočet riadiaceho zásahu. Riadiaci zásah je navrhnutý tak, aby minimalizoval túto odchýlku.

Obr. 3 Otvorený a uzavretý riadiaci systém

Základnou štruktúrou feedback systému je regulačný obvod obsahujúci niekoľko kľúčových prvkov. Žiadaná hodnota, nazývaná aj referencia alebo setpoint, špecifikuje požadované správanie systému. Sumačný bod, kde sa porovnáva žiadaná hodnota so skutočnou hodnotou meranou senzorom, vytvára regulačnú odchýlku. Regulator, niekedy nazývaný aj kontrolér, vypočítava riadiaci zásah na základe regulačnej odchýlky. Systém, nazývaný aj proces alebo plant, je riadený objekt, ktorého správanie chceme ovplyvniť. Senzor meria výstup systému a poskytuje túto informáciu späť do regulačného obvodu.

Výhody closed-loop riadenia sú značné. Systém je robustný voči poruchám, pretože akákoľvek porucha ovplyvňujúca výstup je automaticky detekovaná a kompenzovaná riadiacim zásahom. Systém je tiež robustný voči nepresnostiam v modeli a zmenám parametrov, pretože riadenie je založené na skutočnom meraní výstupu, nie na predpovedanom výstupe z modelu. Vysoká presnosť môže byť dosiahnutá aj s relatívne nepresným systémom, pokiaľ je meranie výstupu dostatočne presné. Systém môže dosahovať správanie, ktoré by bolo nemožné alebo veľmi ťažko dosiahnuteľné s open-loop riadením.

Nevýhody closed-loop riadenia zahŕňajú vyššiu zložitosť a náklady, pretože systém vyžaduje senzory, riadiacu elektroniku a implementáciu riadiaceho algoritmu. Existuje riziko nestability, kde systém môže začať oscilovať alebo jeho výstup môže divergovať namiesto konvergovania k žiadanej hodnote. Toto je spôsobené nesprávnym nastavením parametrov regulátora alebo nepriaznivou dynamikou

systému. Kvalita riadenia je obmedzená vlastnosťami senzorov, zahŕňajúc presnosť, šum, oneskorenie a dynamický rozsah.

Väčšina moderných mechatronických systémov využíva closed-loop riadenie kvôli jeho výhodám. Príklady zahŕňajú automatické udržiavanie teploty v miestnosti pomocou termostatu, ktorý neustále meria teplotu a upravuje výkon kúrenia. Riadenie pozície robota, kde enkodéry na kĺboch merajú skutočné uhly a regulátor minimalizuje odchýlky od požadovanej trajektórie. Cruise control v automobiloch, ktorý meria skutočnú rýchlosť vozidla a upravuje plyn pre udržanie nastavenej rýchlosti.

Spätná väzba nie je limitovaná len na jeden obvod. V komplexných systémoch môže existovať viacero vnorených alebo kaskádovitých regulačných obvodov. Napríklad pri riadení polohy motora môže byť vnútorný obvod pre riadenie prúdu, stredný obvod pre riadenie rýchlosti a vonkajší obvod pre riadenie polohy. Takáto hierarchická štruktúra zlepšuje výkon a stabilitu celkového systému. Pochopenie princípu spätnej väzby je fundamentálne nielen pre riadiacu techniku, ale aj pre pochopenie mnohých prírodných a biologických systémov. Termoregulácia ľudského tela, homeostatické mechanizmy udržiavajúce konštantné podmienky v organizme, ekologické systémy s predátor-korist' dynamikou, všetky tieto systémy využívajú princípy spätnej väzby.

2.4 Diferenciálne rovnice (konceptuálne)

Diferenciálne rovnice predstavujú matematický jazyk pre popis dynamického správania systémov. Táto kapitola sa zameriava na konceptuálne pochopenie úlohy diferenciálnych rovníc v mechatronike, nie na formálne matematické metódy ich riešenia.

Diferenciálna rovnica je matematická rovnica, ktorá vyjadruje vzťah medzi veličinou, jej deriváciami a možno aj nezávislou premennou, ktorou je typicky čas. Derivácia veličiny podľa času reprezentuje rýchlosť zmeny tejto veličiny. Druhá derivácia reprezentuje rýchlosť zmeny prvej derivácie, teda akceleráciu zmeny pôvodnej veličiny.

Potreba diferenciálnych rovníc vyplýva z fyzikálnych zákonov zachovania a konštitutívnych vzťahov. Newtonov zákon hovorí, že zrýchlenie telesa, teda druhá derivácia polohy podľa času, je úmerné výslednej sile pôsobiacej na teleso. Tento zákon priamo vedie k diferenciálnej rovnici druhého rádu pre pohyb hmotného bodu.

Pre jednoduchý príklad uvažujme hmotnosť m pripevnenú na pružine s konštantou tuhosti k . Keď hmotnosť vychýlime z rovnovážnej polohy a uvoľníme, začne kmitať. Poloha hmotnosti x v čase t je riešením diferenciálnej rovnice m násobené druhou deriváciou x podľa t rovná sa mínus k násobené x . Tento vzťah vyjadruje, že sila pružiny je úmerná vychýleniu a pôsobí v opačnom smere, zatiaľ čo zrýchlenie hmotnosti je podľa Newtona určené touto silou.

Diferenciálna rovnica

Základný tvar podľa Newtonovho zákona:

$$m \cdot d^2 \frac{x}{dt^2} = -k \cdot x$$

Štandardný tvar:

$$d^2 \frac{x}{dt^2} + \left(\frac{k}{m}\right) \cdot x = 0$$

Riešenie rovnice

Zavedieme **uhlovú frekvenciu**:

$$\omega^2 = \frac{k}{m}$$

Rovnica má tvar:

$$d^2 \frac{x}{dt^2} + \omega^2 \cdot x = 0$$

Charakteristická rovnica:

$$r^2 + \omega^2 = 0$$

Korene:

$$r = \pm i\omega$$

Všeobecné riešenie

Tvar 1:

$$x(t) = A \cdot \cos(\omega t) + B \cdot \sin(\omega t)$$

Tvar 2 (ekvivalentný):

$$x(t) = C \cdot \cos(\omega t + \varphi)$$

kde:

- A, B alebo C, φ sú konštanty určené z počiatočných podmienok
- C je amplitúda kmitov
- φ je fáza
- $\omega = \sqrt{k/m}$ je vlastná uhlová frekvencia systému

Fyzikálne veličiny

- **Úhlová frekvencia:** $\omega = \sqrt{k/m}$
- **Periódka kmitov:** $T = 2\pi/\omega = 2\pi\sqrt{m/k}$
- **Frekvencia:** $f = 1/T = (1/2\pi)\sqrt{k/m}$

Dôležité vlastnosti

- Systém kmitá s frekvenciou, ktorá závisí **len od hmotnosti a tuhosti pružiny**
- Kmity sú harmonické (sínusového charakteru)
- Energia sa periodicky premieňa medzi kinetickou a potenciálnou
- Ide o lineárny systém - periódka nezávisí od amplitúdy

Podobný je aj druhý prípad: Elektrický obvod typu RC, tvorený rezistorom a kondenzátorom, je popísaný diferenciálnou rovnicou prvého rádu. Napätie na kondenzátore u v čase t spĺňa rovnicu RC násobené deriváciou u podľa t plus u rovná sa vstupnému napätiu. Táto rovnica vyjadruje, že prúd tečúci cez rezistor je podľa Ohmovho zákona úmerný rozdielu napätí, zatiaľ čo tento prúd podľa definície kondenzátora určuje rýchlosť zmeny napätia na kondenzátore.

Rád diferenciálnej rovnice je určený najvyššou deriváciou vyskytujúcou sa v rovnici. Systémy prvého rádu obsahujú len prvú deriváciu a sú charakterizované jednou časovou konštantou, ktorá určuje rýchlosť odozvy. Systémy druhého rádu obsahujú druhú deriváciu a môžu vykazovať oscilačné správanie. Vyššie rády vedú k komplexnejšiemu dynamickému správaniu.

Časová konštanta systému prvého rádu, typicky označovaná τ , má dimenziu času a určuje, ako rýchlo systém reaguje na zmeny. Po čase rovnom τ dosiahne systém približne šesťdesiattri percent svojej konečnej hodnoty pri skokovej zmene vstupu. Po čase tri τ je systém na deväťdesiatpäť percent ustálenia a po čase päť τ je prakticky úplne ustálený.

Systémy druhého rádu sú charakterizované dvoma parametrami, vlastnou frekvenciou a tlmením. Vlastná frekvencia určuje rýchlosť oscilácie systému bez tlmenia. Tlmenie určuje, ako rýchlo oscilácie zanikajú. Pri slabom tlmení systém vykazuje výrazné oscilácie okolo konečnej hodnoty. Pri kritickom tlmení systém dosiahne konečnú hodnotu čo najrýchlejšie bez oscilácií. Pri nadkritickom tlmení je odozva pomalšia než pri kritickom tlmení.

Dôležitým aspektom diferenciálnych rovníc sú počiatočné podmienky, ktoré špecifikujú stav systému v čase nula. Pre rovnicu prvého rádu potrebujeme jednu počiatočnú podmienku, typicky počiatočnú hodnotu hľadanej veličiny. Pre rovnicu druhého rádu potrebujeme dve počiatočné podmienky, typicky počiatočnú hodnotu a počiatočnú deriváciu veličiny. Počiatočné podmienky ovplyvňujú prechodovú odpoveď systému, ale nemajú vplyv na ustálenú odpoveď, ktorá závisí len od vstupu a parametrov systému. V praxi sú počiatočné podmienky často nulové, čo zjednodušuje analýzu, ale v niektorých aplikáciách môžu byť nenulové počiatočné podmienky významné.

Riešenie diferenciálnych rovníc môže byť analytické alebo numerické. Analytické riešenie poskytuje uzavretý vzorec vyjadrujúci závislosť výstupu od času a vstupov. Takéto riešenie je možné len pre relatívne jednoduché rovnice, typicky lineárne rovnice s konštantnými koeficientami. Numerické riešenie zahŕňa aproximáciu riešenia v diskrétnych časových okamihoch pomocou výpočtových metód. Tento prístup je aplikovateľný na ľubovoľne komplexné rovnice, vrátane nelineárnych a s časovo premennými parametrami.

Pre účely mechatroniky je dôležité vedieť zostaviť diferenciálnu rovnicu systému z fyzikálnych princípov a vedieť interpretovať vlastnosti riešenia. Samotné riešenie rovnice môže byť vykonané pomocou výpočtových nástrojov ako Matlab alebo Simulink, ktoré poskytujú mocné metódy pre numerickú simuláciu dynamických systémov.

Zostavenie diferenciálnej rovnice začína identifikáciou relevantných fyzikálnych zákonov. Pre mechanické systémy to sú Newtonove zákony pohybu a kinematické vzťahy. Pre elektrické obvody to sú Kirchhoffove zákony a konštitutívne vzťahy prvkov. Pre tepelné systémy to sú zákony zachovania energie a vzťahy pre prenos tepla. Pre hydraulické a pneumatické systémy to sú zákony zachovania hmotnosti a vzťahy medzi tlakom, objemovým prietokom a rýchlosťou.

Po identifikácii príslušných zákonov nasleduje ich aplikácia na konkrétny systém, čo vedie k sústavám algebrických a diferenciálnych rovníc. Tieto rovnice sú potom manipulované algebricky na získanie diferenciálnej rovnice vo vhodnom tvare, typicky s hľadanou veličinou a jej deriváciami na jednej strane a vstupnými veličinami na druhej strane.

2.5 Laplaceova transformácia

Laplaceova transformácia je mocný matematický nástroj, ktorý transformuje diferenciálne rovnice v časovej oblasti na algebrické rovnice v komplexnej s-oblasti. Táto transformácia značne zjednodušuje analýzu a návrh riadiacich systémov. Pre praktické použitie nie je potrebné poznať formálnu matematickú definíciu založenú na integrálnom výpočte, ale postačuje vedieť používať tabuľky transformácií a chápať vlastnosti Laplaceovej transformácie.

Základná idea Laplaceovej transformácie je previesť funkciu času $f(t)$ na funkciu komplexnej premennej s , označovanú $F(s)$, ktorá sa nazýva Laplaceov obraz funkcie $f(t)$. Premenná s má jednotku jedna lomená časom a všeobecne je komplexným číslom. Pre praktické účely často uvažujeme len reálne hodnoty s alebo s ako komplexnú premennú vo frekvenčnej doméne.

Kľúčovou vlastnosťou Laplaceovej transformácie pre analýzu dynamických systémov je, že transformácia derivácie funkcie vedie na násobenie obrazu funkcie premennou s . Konkrétne, Laplaceov obraz prvej derivácie df/dt je s násobené $F(s)$ mínus $f(0)$, kde $f(0)$ je počiatočná podmienka. Pri nulových počiatočných podmienkach, ktoré často predpokladáme, sa derivácia transformuje jednoducho na násobenie s . Druhá derivácia sa transformuje na s na druhú násobenú $F(s)$. Táto vlastnosť má zásadný význam, pretože diferenciálna rovnica obsahujúca derivácie sa v s -oblasti transformuje na algebrickú rovnicu, ktorú možno riešiť štandardnými algebrickými metódami. Riešenie v s -oblasti potom transformujeme späť do časovej oblasti inverznou Laplaceovou transformáciou.

$$F(s) = Lf(t) = \int_0^{\infty} f(t) \cdot e^{(-st)} dt$$

Tab. 2.1 Základy Laplaceovej transformácie

Funkcia v časovej oblasti	Obraz v s-oblasti
Jednotkový skok $\delta(t)$	1
Jednotkový skok $u(t)$	$1/s$
Exponenciálna funkcia $e^{(-at)}$	$1/(s + a)$
Sínus $\sin(\omega t)$	$\omega/(s^2 + \omega^2)$
Kosínus $\cos(\omega t)$	$s/(s^2 + \omega^2)$
Rampová funkcia t	$1/s^2$
t^n ($n = 1, 2, 3, \dots$)	$n!/s^{n+1}$
$t \cdot e^{(-at)}$	$1/(s + a)^2$

Vlastnosti Laplaceovej transformácie

Linearita

$$La \cdot f(t) + b \cdot g(t) = a \cdot F(s) + b \cdot G(s)$$

Derivácia

$$Lf'(t) = s \cdot F(s) - f(0)$$

$$Lf''(t) = s^2 \cdot F(s) - s \cdot f(0) - f'(0)$$

Integrácia

$$L \int_0^t f(\tau) d\tau = F(s)/s$$

Posun v čase

$$L\{f(t-a) \cdot u(t-a)\} = e^{(-as)} \cdot F(s)$$

Posun v s-oblasti

$$L\{e^{at} \cdot f(t)\} = F(s-a)$$

Aplikácia na riešenie diferenciálnych rovníc

1. Transformovať diferenciálnu rovnicu do s-oblasti
2. Vyriešiť algebrickú rovnicu pre $F(s)$
3. Nájsť inverznú transformáciu na získanie $f(t)$

Inverzná Laplaceova transformácia

$$f(t) = L^{-1}F(s) = (1/2\pi i) \int F(s) \cdot e^{(st)} ds$$

Jednoduchý príklad ilustruje tento postup. Uvažujme systém prvého rádu popísaný rovnicou τ násobené dy lomeno dt plus y rovná sa u, kde y je výstup, u je vstup a τ je časová konštanta. Pri nulových počiatočných podmienkach aplikujeme Laplaceovu transformáciu na obe strany rovnice. Derivácia sa transformuje na s násobené $Y(s)$, kde $Y(s)$ je Laplaceov obraz $y(t)$. Dostávame τ násobené s násobené $Y(s)$ plus $Y(s)$ rovná sa $U(s)$, kde $U(s)$ je Laplaceov obraz vstupu.

Algebrickou manipuláciou dostaneme $Y(s)$ rovná sa $U(s)$ lomeno zátvorka τ násobené s plus jedna. Tento výraz vyjadruje vzťah medzi obrazmi výstupu a vstupu v s-oblasti a nazýva sa prenosová funkcia systému. Pre konkrétny vstup, napríklad jednotkový skok $u(t)$ rovná sa jedna pre t väčšie alebo rovné nule, ktorý má Laplaceov obraz $U(s)$ rovná sa jedna lomeno s , dostávame $Y(s)$ rovná sa jedna lomeno s násobené τ násobené s plus jedna.

Tento výraz možno rozložiť na čiastkové zlomky a pomocou tabuľky inverzných Laplaceových transformácií dostaneme riešenie v časovej oblasti $y(t)$ rovná sa jedna mínus e na mínus t lomeno τ , čo je typická exponenciálna odozva systému prvého rádu na jednotkový skok.

Výhodou prístupu cez Laplaceovu transformáciu je, že nemusíme riešiť diferenciálnu rovnicu priamo, ale vykonáme algebrické operácie v s-oblasti a potom použijeme tabuľky pre spätný prechod do časovej oblasti. Pre zložitejšie systémy je táto metóda výrazne jednoduchšia než priame riešenie diferenciálnych rovníc.

Ďalšou dôležitou vlastnosťou Laplaceovej transformácie je linearita. Laplaceov obraz súčtu funkcií je súčet ich Laplaceových obrazov a Laplaceov obraz funkcie vynásobenej konštantou je konštanta násobená Laplaceovým obrazom funkcie. Táto vlastnosť umožňuje transformovať komplikované výrazy po častiach a potom kombinovať výsledky.

Posun v časovej oblasti zodpovedá násobeniu exponenciálou v s-oblasti. Ak $f(t)$ má Laplaceov obraz $F(s)$, potom $f(t)$ vynásobené e na mínus a krát t má Laplaceov obraz $F(s$ plus $a)$. Táto vlastnosť je užitočná pri analýze tlmených oscilácií a exponenciálne meniacich sa signálov.

Konvolúcia v časovej oblasti zodpovedá násobeniu v s-oblasti. Ak chceme vypočítať odozvu systému s impulznou odozvou $h(t)$ na vstup $u(t)$, môžeme to urobiť konvolúciou v časovej oblasti, alebo jednoduchšie, vynásobením ich Laplaceových obrazov $H(s)$ a $U(s)$ v s-oblasti a následnou inverznou transformáciou.

Pre praktické použitie Laplaceovej transformácie v mechatronike stačí poznať tabuľky najčastejších transformácií a vedieť aplikovať základné vlastnosti. Zložitejšie inverzné transformácie môžu vyžadovať rozklad na čiastkové zlomky, ale aj to možno vykonať pomocou štandardných postupov alebo výpočtových nástrojov ako Matlab, ktorý má vstavené funkcie pre Laplaceovu transformáciu a jej inverziu.

Význam Laplaceovej transformácie presahuje len riešenie diferenciálnych rovníc. V s-oblasti môžeme jednoducho analyzovať stabilitu systému, frekvenčnú odozvu a navrhovať riadiace systémy pomocou metód založených na prenosových funkciách a frekvenčnej analýze. Táto transformácia je fundamentálnym nástrojom modernej teórie riadenia.

2.6 Prenosová funkcia

Prenosová funkcia je centrálny koncept lineárnej teórie riadenia, ktorý poskytuje kompaktný a výkonný spôsob opisu dynamiky lineárnych systémov. Prenosová funkcia $G(s)$ je definovaná ako pomer Laplaceovho obrazu výstupu $Y(s)$ k Laplaceovmu obrazu vstupu $U(s)$ pri nulových počiatočných podmienkach. Matematicky $G(s)$ rovná sa $Y(s)$ lomeno $U(s)$.

$$G(s) = Y(s)/U(s)$$

Vlastnosti prenosovej funkcie

- **Popisuje** vstupno-výstupný vzťah systému
- **Platí** len pre lineárne a časovo invariantné systémy (LTI)
- **Predpokladá** nulové počiatočné podmienky
- **Umožňuje** analýzu stability, riadenia a odozvy systému

Pre systém opísaný diferenciálnou rovnicou:

$$a_n \cdot y^{(n)}(t) + \dots + a_1 \cdot y'(t) + a_0 \cdot y(t) = b_m \cdot u^{(m)}(t) + \dots + b_1 \cdot u'(t) + b_0 \cdot u(t)$$

Laplaceova transformácia (s nulovými počiatočnými podmienkami):

$$(a_n \cdot s^n + \dots + a_1 \cdot s + a_0) \cdot Y(s) = (b_m \cdot s^m + \dots + b_1 \cdot s + b_0) \cdot U(s)$$

Prenosová funkcia:

$$G(s) = Y(s)/U(s) = (b_m \cdot s^m + \dots + b_1 \cdot s + b_0)/(a_n \cdot s^n + \dots + a_1 \cdot s + a_0)$$

Príklady prenosových funkcií

1. Integrátor

$$\text{Diferenciálna rovnica: } dy/dt = u(t)$$

$$\text{Prenosová funkcia: } G(s) = 1/s$$

2. Derivačný člen

$$\text{Diferenciálna rovnica: } y(t) = du/dt$$

$$\text{Prenosová funkcia: } G(s) = s$$

3. Systém 1. rádu

$$\text{Diferenciálna rovnica: } \tau \cdot dy/dt + y(t) = K \cdot u(t)$$

$$\text{Prenosová funkcia: } G(s) = K/(\tau \cdot s + 1)$$

4. Harmonický oscilátor (systém 2. rádu)

$$\text{Diferenciálna rovnica: } m \cdot d^2 y/dt^2 + k \cdot y(t) = u(t)$$

$$\text{Prenosová funkcia: } G(s) = 1/(m \cdot s^2 + k)$$

Výhody prenosovej funkcie

- **Jednoduchá** manipulácia s algebrickými výrazmi
- **Jednoduché** analýza stability (póly a nuly)
- **Možnosť** kaskádového spojenia systémov (násobenie prenosových funkcií)
- **Jednoduchá** transformácia medzi časovou a frekvenčnou oblasťou

Aplikácie

- Návrh regulátorov
- Analýza stability
- Simulácia dynamických systémov
- Identifikácia systémov

Prenosová funkcia kompletne charakterizuje lineárny časovo invariantný systém z hľadiska vzťahu vstup-výstup. Všetky informácie o dynamike systému, ktoré sú potrebné pre predikciu výstupu pri ľubovoľnom vstupe, sú obsiahnuté v prenosovej funkcii. Táto vlastnosť robí prenosovú funkciu mimoriadne užitočnou pre analýzu a návrh riadiacich systémov.

Tvar prenosovej funkcie je typicky racionálna funkcia, teda podiel dvoch polynómov v premennej s . Všeobecný tvar je $G(s)$ rovná sa čitateľ $N(s)$ lomeno menovateľ $D(s)$, kde $N(s)$ a $D(s)$ sú polynómy v s . Koefficienty týchto polynómov súvisia s fyzikálnymi parametrami systému.

Pre systém prvého rádu s časovou konštantou τ a zosilnením K je prenosová funkcia tvaru $G(s)$ rovná sa K lomeno zátvorka τ násobené s plus jedna. Konštanta K určuje ustálenú hodnotu výstupu pri jednotkovom vstupe a τ určuje rýchlosť odozvy systému. Takáto prenosová funkcia typicky popisuje RC obvod, tepelný proces alebo rotujúcu hmotnosť s trením.

Pre systém druhého rádu s vlastnou frekvenciou ω indexom n a tlmiacim pomerom ζ je prenosová funkcia tvaru $G(s)$ rovná sa ω na druhú lomeno zátvorka s na druhú plus dva $\zeta \omega$ na n násobené s plus ω na n na druhú. Tento tvar je charakteristický pre mechanické systémy s hmotnosťou, pružinou a tlmičom, alebo pre elektrické obvody typu RLC.

Dôležitými vlastnosťami prenosovej funkcie sú nuly a póly. Nuly sú hodnoty s , pre ktoré je čitateľ $N(s)$ rovný nule, a teda $G(s)$ rovná sa nule. Póly sú hodnoty s , pre ktoré je menovateľ $D(s)$ rovný nule, a teda $G(s)$ je nekonečno. Poloha pólov v komplexnej s-rovine určuje stabilitu a charakter odozvy systému.

Ak sú všetky póly v ľavej polovici komplexnej roviny, teda majú zápornú reálnu časť, systém je stabilný a jeho voľná odozva zanikne v čase. Ak existuje pól s kladnou reálnou časťou, systém je nestabilný a jeho odozva rastie exponenciálne v čase. Póly na imaginárnej osi zodpovedajú oscilačnému správaniu bez tlmenia.

Pre systém prvého rádu s prenosovou funkciou K lomeno zátvorka τ s plus jedna je jediný pól na s rovná sa mínus jedna lomeno τ . Tento pól leží na zápornej reálnej osi, systém je stabilný a časová konštanta odozvy je τ . Čím ďalej od počiatku leží pól, teda čím menšia je τ , tým rýchlejšia je odozva systému.

Pre systém druhého rádu sú póly riešením kvadratickej rovnice s na druhú plus dva $\zeta \omega$ na n násobené s plus ω na n na druhú rovná sa nula. Poloha pólov závisí od hodnoty tlmiaceho pomeru ζ . Pre ζ menšie ako jedna sú póly komplexne združené a systém vykazuje tlmené oscilácie. Pre ζ rovné jedna sú póly reálne a rovnaké, čo zodpovedá kritickému tlmeniu. Pre ζ väčšie ako jedna sú póly reálne a rôzne, čo zodpovedá nadkritickému tlmeniu.

Zosilnenie systému v ustálenom stave, nazývané tiež statické zosilnenie, možno získať z prenosovej funkcie dosadením s rovná sa nula. Pre prenosovú funkciu $G(s)$ je statické zosilnenie K rovná sa limita $G(s)$ pre s idúce k nule. Toto zosilnenie určuje pomer ustáleného výstupu k ustálenému vstupu.

Prenosové funkcie možno kombinovať na vytvorenie prenosovej funkcie zložitejšieho systému. Pri sériovom zapojení systémov je výsledná prenosová funkcia súčinom jednotlivých prenosových funkcií. Ak máme systém s prenosovou funkciou G jedno lomeno jeden spojený sériovo so systémom G dva lomeno dva, celková prenosová funkcia je G rovná sa G jedno násobené G dva.

Pri paralelnom zapojení systémov je výsledná prenosová funkcia súčtom jednotlivých prenosových funkcií. Pri zapojení so spätnou väzbou je výsledná prenosová funkcia určená podľa vzorca pre uzavretú slučku, ktorý zahŕňa prenosovú funkciu priameho reťazca a spätnoväzbového reťazca.

Tieto pravidlá umožňujú systematický návrh a analýzu komplexných riadiacich systémov z jednoduchších blokov. Bloková schéma sa môže algebrický zjednodušiť na jedinú ekvivalentnú prenosovú funkciu, čo umožňuje analýzu celkového správania systému.

Prenosová funkcia je mocný nástroj, ale má obmedzenia. Platí len pre lineárne časovo invariantné systémy a neposkytuje informáciu o vnútorných stavoch systému, len o vzťahu vstup-výstup. Pre nelineárne systémy alebo systémy s časovo premennými parametrami je potrebné použiť iné metódy ako stavový popis alebo numerickú simuláciu.

Napriek týmto obmedzeniam zostáva prenosová funkcia fundamentálnym nástrojom v teórii riadenia vďaka svojej jednoduchosti, intuitívnosti a existencii dobre rozvinutých metód analýzy a návrhu založených na prenosových funkciách.

2.7 Bloková schéma

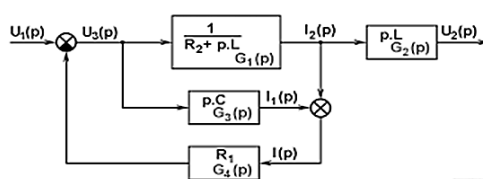
Bloková schéma, (blokový diagram), je grafický nástroj na znázornenie riadiacich systémov a signálových tokov. Bloková schéma poskytuje vizuálnu reprezentáciu vzťahov medzi rôznymi časťami systému a uľahčuje pochopenie celkovej štruktúry a funkcie systému. Je široko používaná v teórii riadenia, spracovaní signálov a modelovaní systémov.

Základnými prvkami blokovej schémy tak, ako je znázornené na obr. 2.4, sú bloky, šípky a sumačné body. Blok je reprezentovaný obdĺžnikom a obsahuje popis operácie vykonávanej nad signálom. V kontexte dynamických systémov blok typicky obsahuje prenosovú funkciu určujúcu vzťah medzi vstupným a výstupným signálom bloku. Vstupný signál vstupuje do bloku zľava a výstupný signál vychádza vpravo.

Šípky, nazývané aj signálové toky, reprezentujú signály prechádzajúce medzi blokmi. Smer šípky určuje smer toku informácie. Každá šípka reprezentuje jeden signál, ktorý môže byť funkciou času v časovej oblasti alebo funkciou s v s -oblasti v prípade Laplaceovej transformácie.

Sumačný bod je reprezentovaný krúžkom a slúži na kombinovanie viacerých signálov. Každý vstup do sumačného bodu je označený znamienkom plus alebo mínus, ktoré určuje, či sa signál pridáva alebo odčítava. Výstup sumačného bodu je algebrický súčet všetkých vstupných signálov so zohľadnením ich znamienok.

Rozboční bod, niekedy nazývaný aj takeoff point, umožňuje odovzdať jeden signál viacerým blokom. Je reprezentovaný bodkou na signálovej čiare, z ktorej vychádza jedna alebo viac dodatočných šípok. Signál na všetkých výstupoch rozbočného bodu je identický so vstupným signálom.

Obr. 4: Príklad blokovej schémy

Jednoduchým príkladom blokovej schémy je otvorená slučka, kde vstupný signál $U(s)$ vstupuje do bloku s prenosovou funkciou $G(s)$ a výsledný výstup je $Y(s)$ rovná sa $G(s)$ násobené $U(s)$. Tento diagram znázorňuje priamy reťazec bez spätnej väzby.

Bloková schéma so zápornou spätnou väzbou obsahuje priamy reťazec s prenosovou funkciou $G(s)$, spätnoväzobný reťazec s prenosovou funkciou $H(s)$ a sumačný bod, kde sa porovnáva referenčný vstup $R(s)$ so spätnoväzobným signálom. Regulačná odchýlka $E(s)$ je $R(s)$ mínus $H(s)$ násobené $Y(s)$. Výstup je $Y(s)$ rovná sa $G(s)$ násobené $E(s)$. Z týchto vzťahov možno odvodiť prenosovú funkciu uzavretej slučky.

Bloková algebra poskytuje pravidlá na manipuláciu a zjednodušovanie blokových schém. Tieto pravidlá umožňujú transformovať komplexnú blokovú schému na ekvivalentnú jednoduchšiu formu alebo na jedinú ekvivalentnú prenosovú funkciu.

Kombinácia blokov v sérii znamená, že výstup jedného bloku je vstupom ďalšieho. Ekvivalentná prenosová funkcia je súčinom jednotlivých prenosových funkcií. Ak G jedno je za G dva, výsledok je G rovná sa G jedno násobené G dva.

Kombinácia blokov v paraleli znamená, že rovnaký vstup je privedený na viaceré bloky a výstupy sú sčítané. Ekvivalentná prenosová funkcia je súčtom jednotlivých prenosových funkcií. Pre G jedno a G dva v paraleli je G rovná sa G jedno plus G dva.

Posun sumačného bodu pred alebo za blok vyžaduje prídanie kompenzujúceho bloku na zachovanie ekvivalencie. Podobne posun rozbočného bodu vyžaduje úpravu schémy.

Redukcia spätnoväzobnej slučky je často používané pravidlo. Pre jednoduchú zápornú spätnú väzbu s priamym reťazcom G a spätnoväzobným reťazcom H je

prenosová funkcia uzavretej slučky G lomeno zátvorka jeden plus G násobené H . Pre jednotkovú spätnú väzbu, kde H rovná sa jedna, je výsledok G lomeno jeden plus G .

Tieto pravidlá možno aplikovať iteratívne na postupné zjednodušovanie komplexnej blokovej schémy. Začneme identifikáciou jednoduchých kombinácií blokov, aplikujeme príslušné pravidlo a nahradíme ju ekvivalentným blokom. Tento proces opakujeme, až kým nedostaneme čo najjednoduchšiu formu, ideálne jediný blok reprezentujúci prenosovú funkciu celého systému.

Bloková schéma nie je len nástroj na výpočet prenosovej funkcie, ale slúži aj na vizualizáciu toku signálov a pochopenie funkcie systému. Z blokovej schémy možno rýchlo identifikovať spätnoväzobné slučky, priamy reťazec signálu, miesta, kde sa signály kombinujú, a celkovú štruktúru riadiaceho systému.

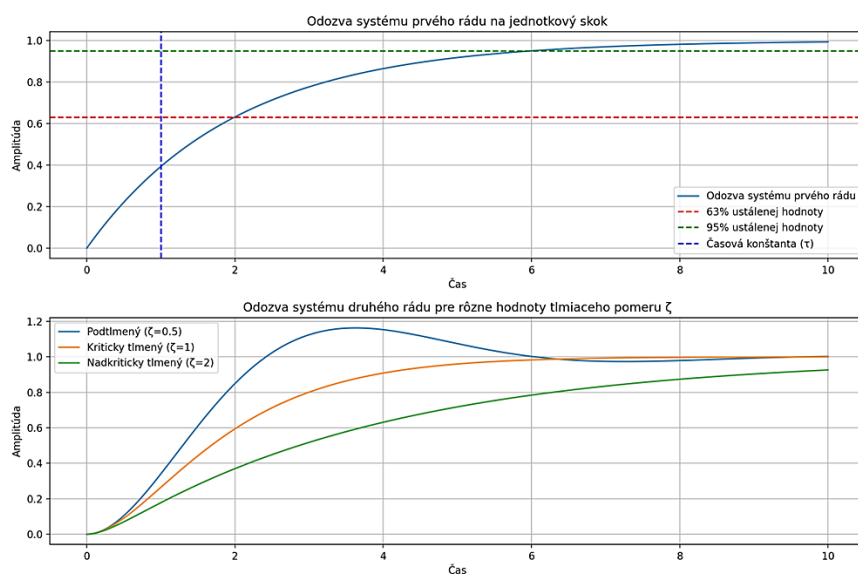
V praxi sú blokové schémy používané na návrh riadiacich systémov, komunikáciu návrhov medzi inžiniermi, dokumentáciu existujúcich systémov a ako vstup pre simulačné nástroje. Nástroje ako Matlab Simulink používajú blokový prístup, kde používateľ graficky zostavuje systém z predpripravených blokov reprezentujúcich rôzne dynamické systémy, matematické operácie a logické funkcie.

Bloková schéma môže reprezentovať nielen lineárne systémy s prenosovými funkciami, ale aj nelineárne systémy, kde bloky obsahujú nelineárne operácie. V takom prípade nie je možné použiť algebrické pravidlá zjednodušovania, ale bloková schéma stále slúži ako užitočná vizualizácia a základ pre numerickú simuláciu.

Pochopenie blokovej algebry a schopnosť čítať a vytvárať blokové schémy je základná zručnosť pre prácu s riadiacimi systémami v mechatronike. Umožňuje systematický prístup k analýze a návrhu aj komplexných systémov pozostávajúcich z mnohých interagujúcich subsystémov.

2.8 Časová odozva systémov

Časová odozva systému (obr. 2.5) popisuje, ako sa výstup systému vyvíja v čase ako reakcia na určitý vstup.

Obr. 5: Odozva systému

Analýza časovej odozvy je fundamentálna pre pochopenie dynamického správania systémov a pre návrh riadiacich systémov, ktoré dosahujú požadované výkonnostné charakteristiky.

Existuje niekoľko typických testovacích signálov, ktoré sa používajú na charakterizáciu systémov. Jednotkový skok, nazývaný aj step input, je náhla zmena vstupu z nuly na hodnotu jedna v čase t rovná sa nula. Tento signál reprezentuje náhlu zmenu referenčnej hodnoty alebo aplikáciu konštantného vstupu. Odozva na jednotkový skok, nazývaná step response, je najčastejšie používaná charakteristika dynamického systému.

Jednotkový impulz, nazývaný aj Diracova delta funkcia, je teoretický signál s nekonečnou amplitúdou a nekonečne malou dĺžkou trvania, pričom jeho integrál je jedna. V praxi je aproximovaný veľmi úzkym vysokým pulzom. Odozva na impulz, nazývaná impulse response, je ekvivalentná derivácii step response a kompletne charakterizuje lineárny systém.

Rampový vstup je lineárne rastúca funkcia času. Odozva na rampový vstup ukazuje, ako systém sleduje plynulo sa meniaci vstup. Harmonický vstup je sínusový signál. Odozva na harmonický vstup rôznych frekvencií tvorí frekvenčnú charakteristiku systému, ktorá poskytuje ďalšiu perspektívu na dynamické vlastnosti.

Systémy prvého rádu majú prenosovú funkciu tvaru K lomeno zátvorka τ s plus jedna a ich step response je exponenciálna funkcia $y(t)$ rovná sa K násobené zátvorka jedna mínus e na mínus t lomeno τ . Táto odozva je charakterizovaná jednou časovou konštantou τ , ktorá určuje rýchlosť odozvy.

Časová konštanta τ má priamy fyzikálny význam. Po čase rovnom τ dosiahne výstup približne 63,2 percenta svojej konečnej hodnoty. Po čase tri τ je výstup na 95 percentách ustálenia. Po čase päť τ je výstup prakticky ustálený na konečnej hodnote s chybou menšou ako jedno percento. Čím menšia je časová konštanta, tým rýchlejšia je odozva systému.

Systémy druhého rádu majú prenosovú funkciu tvaru ω_n^2 na n na druhú lomeno zátvorka s na druhú plus dva $\zeta \omega_n$ na n násobené s plus ω_n^2 na n na druhú, kde ω_n na n je vlastná frekvencia a ζ je tlmiaci pomer. Step response systému druhého rádu závisí od hodnoty ζ a môže vykazovať rôzne typy správania.

Pre podtlmený systém, kde ζ je menšie ako jedna, je odozva oscilačná s tlmiacimi sa osciláciami okolo konečnej hodnoty. Systém vykazuje prekmit, kde výstup prekročí konečnú hodnotu pred ustálením. Tlmené oscilácie majú frekvenciu ω_d na d rovná sa ω_n na n násobené odmocnina z jeden mínus ζ na druhú, nazývanú tlmenú frekvenciu. Čím menší je tlmiaci pomer, tým viac cyklov oscilácie systém vykoná pred ustálením a tým väčší je prekmit.

Pre kriticky tlmený systém, kde ζ rovná sa jedna, dochádza k najrýchlejšiemu ustáleniu bez prekmitu. Systém dosiahne konečnú hodnotu asymptoticky bez akýchkoľvek oscilácií. Toto je často požadované správanie v aplikáciách, kde sú oscilácie neželané. Pre nadkriticky tlmený systém, kde ζ je väčšie ako jedna, je odozva tiež bez oscilácií, ale ustálenie je pomalšie než pri kritickom tlmení. Systém sa správa podobne ako dva systémy prvého rádu v sérii.

Kvalita odozvy systému je charakterizovaná niekoľkými parametrami. Rise time je čas potrebný na to, aby výstup vzrástol z desať na deväťdesiat percent konečnej hodnoty, alebo z nuly na sto percent pri prekmite. Tento parameter charakterizuje rýchlosť počiatočnej odozvy. Settling time je čas potrebný na to, aby sa výstup ustálil v rámci určeného pásma okolo konečnej hodnoty, typicky plus mínus dva alebo päť percent. Tento parameter je dôležitý pre aplikácie, kde potrebujeme vedieť, kedy systém dosiahol požadovanú hodnotu s akceptovateľnou presnosťou. Peak overshoot je maximálne prekroenie konečnej hodnoty vyjadrené ako percentuálny podiel konečnej hodnoty. Pre systém druhého rádu závisí prekmit len od tlmiaceho pomeru podľa vzorca M_p rovná sa e na mínus $\pi \zeta$ lomeno odmocnina z jeden mínus ζ na druhú. Nulový prekmit zodpovedá ζ väčšiemu alebo rovnému jedna. Steady-state error je rozdiel medzi konečnou hodnotou výstupu a požadovanou hodnotou pri t idúcom do nekonečna. Pre systém s jednotkovou zápornou spätnou väzbou a prenosovou funkciou priameho reťazca $G(s)$ je ustálená chyba určená limitou e rovná sa limita pre s idúce k nule jedného lomeno jeden plus $G(s)$. Pre systém s integráciou v priamom reťazci je ustálená chyba nulová.

Voľba vhodných parametrov systému a riadiaceho systému je kompromis medzi konfliktami požiadavkami. Rýchla odozva typicky vedie k väčšiemu prekmitu. Nulový prekmit vedie k pomalšej odozve. Nulová ustálená chyba vyžaduje integráciu, ktorá môže znížiť stabilitu. Pochopenie časovej odozvy a jej parametrov je nevyhnutné pre špecifikáciu požiadaviek na riadiaci systém a pre ladenie regulátorov. V praxi sa tieto parametre merajú experimentálne na reálnom systéme a používajú sa pre verifikáciu, že systém spĺňa požadované výkonnostné kritériá. Simulačné nástroje ako Matlab umožňujú jednoducho vykresliť a analyzovať časovú odozvu systému na rôzne vstupy. Funkcie ako step, impulse a lsim poskytujú priamo step response, impulse response a odozvu na ľubovoľný vstup. Tieto nástroje sú neoceniteľné pri návrhu a analýze riadiacich systémov.

3 STAVOVÉ AUTOMATY A SEKVENČNÉ RIADENIE

3.1 Diskrétne vs kontinuálne systémy

Mechatronicke systémy môžeme klasifikovať podľa povahy hodnôt, ktoré môžu ich veličiny nadobúdať. Toto rozdelenie na diskrétne a kontinuálne systémy má zásadný vplyv na výber vhodných metód modelovania, analýzy a návrhu riadenia.

Kontinuálne systémy sú charakteristické tým, že ich stavové premenné môžu nadobúdať ľubovoľné hodnoty z určitého spojitého intervalu. Teplota v miestnosti môže byť akákoľvek reálna hodnota v určitom rozsahu, napríklad od pätnástich do tridsiatich stupňov Celzia. Poloha aktuátora môže byť ľubovoľná hodnota v rámci pracovného rozsahu. Napätie elektrického signálu môže byť akákoľvek hodnota v rámci napájacieho rozsahu.

Matematický popis kontinuálnych systémov typicky využíva diferenciálne rovnice, ako sme diskutovali v predchádzajúcej kapitole. Riadenie kontinuálnych systémov často využíva proporcionálno-integrálno-derivačné regulátory, ktoré generujú spojitý riadiaci signál na základe spojitej regulačnej odchýlky.

Príkladmi kontinuálnych systémov v mechatronike sú riadenie teploty v peci, kde teplota môže nadobúdať ľubovoľné hodnoty a regulátor plynulo mení výkon vykurovania, pozíčné riadenie motorov, kde poloha sa mení spojitou a riadiaci systém generuje spojitý signál pre motor, a tlakové systémy, kde tlak sa mení spojitou vplyvom prietoku a riadenia ventilov.

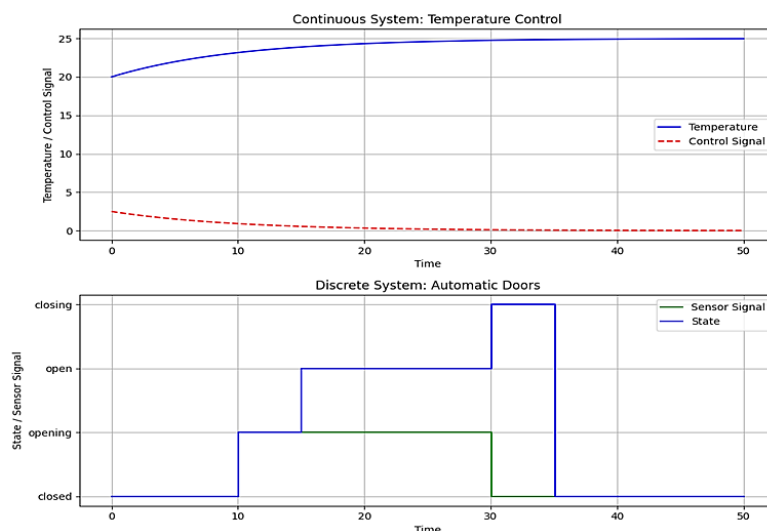
Diskrétne systémy majú stavové premenné, ktoré môžu nadobúdať len konečný počet odlišných hodnôt. Svetlo môže byť zapnuté alebo vypnuté, čo sú dve diskrétne hodnoty. Ventil môže byť otvorený alebo zatvorený. Robot môže byť v jednej z preddefinovaných pozícií, napríklad domovská pozícia, pracovná pozícia A, pracovná pozícia B alebo pozícia údržby.

Diskrétne systémy často vykonávajú preddefinované sekvencie operácií, kde každá operácia sa vykoná po splnení určitých podmienok. Pranie v automatickej práčke postupuje cez sekvenciu krokov ako napúšťanie, pranie, odčerpávanie, oplachovanie a odstredžovanie. Výrobná linka prechádza stavmi ako čakanie na materiál, nakladanie, spracovanie a vykladanie.

Matematický popis diskrétnych systémov využíva stavové automaty, booleovu logiku a diskrétnu matematiku. Riadenie diskrétnych systémov typicky využíva sekvenčnú logiku implementovanú v programovateľných logických automatoch alebo mikroradičoch.

Príkladmi diskrétnych systémov sú automatické dvere, ktoré môžu byť v stavoch zatvorené, otváranie, otvorené alebo zatváranie, dopravníkový pás, ktorý môže byť zapnutý alebo vypnutý, a semaforey na križovatke, ktoré prechádzajú cez stavy červená, červená a žltá, zelená, žltá.

V praxi mnohé mechatronicke systémy kombinujú kontinuálne aj diskrétne aspekty (vid obr. 3.1). Takéto systémy sa nazývajú hybridné systémy. Supervízne riadenie výrobné linky je diskrétne, kde systém prechádza cez stavy ako čakanie, nakladanie, spracovanie a vykladanie.

Obr. 6 Porovnanie kontinuálneho a diskrétného systému

V rámci každého stavu však môže byť kontinuálna regulácia, napríklad riadenie pozície aktuátora alebo riadenie rýchlosti pohonu.

CNC obrábací stroj je typickým príkladom hybridného systému. Sekvenčné riadenie programu obrábacej operácie je diskrétné, kde program postupuje cez jednotlivé bloky príkazov. V rámci vykonávania každého bloku však prebieha kontinuálna regulácia polohy a rýchlosti pohybov osí stroja. Riadenie vretena zahŕňa kontinuálnu reguláciu otáčok, zatiaľ čo výmena nástroja je diskrétny proces s definovanými krokmi.

Baliaci stroj kombinuje diskrétné riadenie sekvencie operácií, ako je podávanie výrobku, dávkovanie, uzatváranie a výstup, s kontinuálnou reguláciou parametrov v jednotlivých krokoch, ako je riadenie hmotnosti dávky alebo presné pozicionovanie.

Výber medzi kontinuálnym a diskrétnym prístupom k modelovaniu a riadeniu závisí od povahy systému a požiadaviek aplikácie. Pre systémy s prirodzene spojitými veličinami vyžadujúce presnú reguláciu je vhodný kontinuálny prístup s PID alebo pokročilejšími regulátormi. Pre systémy vykonávajúce sekvencie diskrétnych operácií je prirodzený diskrétny prístup so stavovými automatmi. Pre zložité systémy kombinujúce oba aspekty je potrebná hierarchická štruktúra s diskrétnym supervíznym riadením a kontinuálnou reguláciou na nižších úrovniach.

Pochopenie rozdielu medzi kontinuálnymi a diskrétnymi systémami je dôležité pre výber vhodných nástrojov a techník. Kontinuálne systémy vyžadujú pochopenie dynamiky, diferenciálnych rovníc a teórie riadenia. Diskrétné systémy vyžadujú pochopenie logiky, stavových automatov a sekvenčného programovania. Moderný mechatronický inžinier musí ovládať oba prístupy a vedieť ich efektívne kombinovať.

3.2 Čo je stavový automat

Stavový automat, nazývaný aj Finite State Machine alebo skrátené FSM, je matematický model výpočtu používaný na modelovanie správania systémov. Automat sa v každom okamihu nachádza v presne jednom zo svojich stavov a prechádza medzi

nimi na základe vstupných udalostí. Tento koncept je mimoriadne užitočný pre modelovanie a implementáciu sekvenčného riadenia v mechatronických systémoch.

Stav v kontexte stavového automatu reprezentuje špecifickú konfiguráciu alebo situáciu, v ktorej sa systém nachádza. Stav možno chápať ako pamäť systému o relevantnej histórii, ktorá ovplyvňuje jeho budúce správanie. Stav zachytáva všetky informácie o minulosti systému, ktoré sú potrebné na určenie jeho odozvy na budúce vstupy.

Pre automatické dvere je stav informácia o tom, či sú dvere zatvorené, otvárajú sa, sú otvorené alebo zatvárajú sa. Táto informácia je potrebná na určenie, ako systém reaguje na vstupné udalosti, ako je detekcia osoby senzorom alebo uplynutie časovača. Pre výrobný stroj môže stav reprezentovať fázu výrobného cyklu, v ktorej sa stroj nachádza, ako je čakanie na materiál, nakladanie, spracovanie, vykladanie alebo chybový stav.

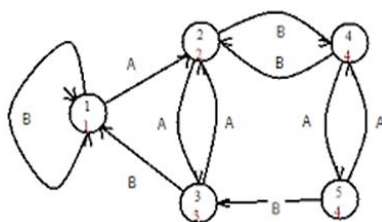
Zmena stavu, nazývaná prechod alebo transition, nastáva pri výskyte určitej vstupnej udalosti. Vstupná udalosť môže byť zmena hodnoty senzora, stlačenie tlačidla, uplynutie časového intervalu alebo ukončenie operácie. Prechod medzi stavmi je považovaný za okamžitý, čo znamená, že systém netrávi čas v procese prechodu, ale je vždy jednoznačne v jednom zo svojich stavov.

Prechody môžu byť podmienené, čo znamená, že k prechodu dôjde len vtedy, ak okrem výskytu udalosti sú splnené aj dodatočné podmienky. Tieto podmienky sa nazývajú guards alebo strážne podmienky. Napríklad automatické dvere prejdú zo stavu zatvorené do stavu otváranie len vtedy, keď je detekovaná prítomnosť osoby senzorom a zároveň nie je aktívny núdzový stop.

Akcie sú operácie vykonávané automatom v súvislosti so stavmi alebo prechodmi. Rozlišujeme niekoľko typov akcií. Entry akcia je vykonaná pri vstupe do stavu a vykoná sa presne raz vždy, keď sa systém dostane do tohto stavu bez ohľadu na to, z ktorého stavu prišiel. Exit akcia je vykonaná pri opustení stavu a vykoná sa presne raz pri každom odchode zo stavu. Akcia počas zotrvania v stave je vykonávaná nepretržite alebo periodicky počas celého obdobia, kým je systém v danom stave.

Transition akcia je vykonaná počas prechodu medzi stavmi a je asociovaná s konkrétnym prechodom, nie so stavom. Tieto akcie sú charakteristické pre Mealy automaty, ktoré budeme diskutovať neskôr.

Praktický príklad ilustruje tieto koncepty na obr. 3.2.

Obr. 7 Konceptuálny model stavového automatu

Automatická práčka je v stave čakanie, kde je vypnutý motor, vypnuté vykurovanie a zatvorený prívod vody. Pri stlačení tlačidla štart a uzavretých dvierkach prejde do

stavu napúšťanie. Entry akciou tohto stavu je otvorenie prívodu vody. Počas zotrvania v stave napúšťanie systém monitoruje úroveň vody. Keď úroveň dosiahne požadovanú hodnotu, nastane prechod do stavu pranie s exit akciou zatvorenia prívodu vody.

Stavové automaty sa prirodzene mapujú na štruktúry programovateľných logických automatov. PLC programy často implementujú sekvenčnú logiku, ktorá priamo zodpovedá stavovému automatu. Jazyk Sequential Function Chart podľa normy IEC 61131-3 je priamo založený na koncepte stavových automatov a poskytuje grafickú notáciu pre ich programovanie.

V textových programovacích jazykoch sa stavové automaty často implementujú pomocou premennej reprezentujúcej aktuálny stav a switch-case alebo if-else štruktúr, ktoré riadia správanie v závislosti od aktuálneho stavu a vstupov. Moderné vývojové nástroje ako Matlab Stateflow poskytujú grafické prostredie na návrh stavových automatov s automatickou generáciou implementačného kódu.

Výhody použitia stavových automatov pre modelovanie a implementáciu sekvenčného riadenia sú početné. Model je jasný a zrozumiteľný, čo uľahčuje komunikáciu medzi inžiniermi a dokumentáciu systému. Správanie je deterministické a predvídateľné, čo je kritické pre bezpečnosť. Implementácia je systematická a menej náchylná na chyby než ad-hoc prístup s množstvom vnorených podmienok. Testovanie a ladenie je uľahčené možnosťou vizualizovať aktuálny stav systému. Údržba a modifikácia je jednoduchšia, pretože zmeny vo funkcionalite často znamenajú pridanie nových stavov alebo prechodov bez nutnosti prepisovania existujúceho kódu.

Obmedzenia stavových automatov zahŕňajú exponenciálny rast zložitosti s počtom stavov pre veľmi komplexné systémy, čo je riešené hierarchickými a paralelné štruktúrami. Základný model neobsahuje časovanie, čo vyžaduje explicitné pridanie časovačov ako súčasti systému. Stavové automaty sú vhodné primárne pre diskrétné systémy, kontinuálna dynamika vyžaduje kombináciu s inými metódami.

3.3 Komponenty stavového automatu

Formálna definícia stavového automatu špecifikuje množinu komponentov, ktoré úplne charakterizujú jeho správanie. Pochopenie týchto komponentov je nevyhnutné pre správny návrh a implementáciu stavových automatov v mechatronických aplikáciách.

Množina stavov S obsahuje všetky možné stavy, v ktorých sa systém môže nachádzať. Stavy sú typicky označované výstižnými názvami reprezentujúcimi ich význam. Pre regulátor teploty môže byť S rovná sa množine IDLE, HEATING, COOLING, ERROR. Pre robotické rameno môže byť S rovná sa množine HOME, MOVING, WORKING, RETURNING, MAINTENANCE. Počet stavov by mal byť dostatočný na zachytenie všetkých relevantných konfigurácií systému, ale nie väčší než nevyhnutne potrebný pre zachovanie jednoduchosti.

Vstupná abeceda Σ reprezentuje množinu všetkých možných vstupných udalostí, ktoré môžu vyvolať prechody medzi stavmi. Vstupné udalosti v mechatronických systémoch typicky zahŕňajú zmeny stavov senzorov, ako je detekovanie objektu proximity senzorom, dosiahnutie koncovej polohy koncovým spínačom alebo

prekroenie prahovej hodnoty teploty. Signály od použivatel'a, ako je stlačenie tlačidla štart, stop alebo výber režimu. Uplynutie časového intervalu meraného softvérovým časovačom. Dokončenie operácie, ako je ukončenie pohybu aktuátora alebo dokončenie komunikácie.

Prechodová funkcia δ definuje zmeny stavov v závislosti od aktuálneho stavu a vstupnej udalosti. Matematicky δ mapuje dvojicu aktuálny stav, vstup na nový stav. V praxi je prechodová funkcia špecifikovaná tabuľkou alebo grafom. Tabuľka 3.1 prechodov má riadky zodpovedajúce stavom a stĺpce zodpovedajúcim vstupom, bunky obsahujú nový stav alebo pomlčku ak prechod neexistuje. Stavový diagram vizualizuje stavy ako uzly a prechody ako orientované hrany označené vstupnými udalosťami.

Tab. 1 Príklad tabuľky prechodov pre automatické dvere

State	person_detected	timer_expired	obstacle_detected
CLOSED	OPENING	-	-
OPENING	-	OPEN	CLOSED
OPEN	-	CLOSING	-
CLOSING	OPENING	CLOSED	OPEN

Počiatočný stav s_0 je stav, v ktorom sa systém nachádza po zapnutí alebo resete. Každý stavový automat musí mať presne jeden počiatočný stav. V grafickej notácii je počiatočný stav označený šípkou prichádzajúcou z plnej bodky. Pre väčšinu praktických systémov je počiatočný stav niečo ako IDLE, HOME, INIT alebo STANDBY, reprezentujúci bezpečný a dobre definovaný stav, v ktorom systém čaká na aktiváciu.

Množina koncových stavov F je voliteľná komponenta zahŕňajúca stavy, v ktorých automat ukončuje svoju činnosť. V grafickej notácii sú koncové stavy označené dvojítm krúžkom. Nie všetky aplikácie majú koncové stavy, mnohé systémy bežia nepretržite v cykle. Koncový stav môže byť použitý pre systémy vykonávajúce jednorazovú úlohu, ako je sekvenčný program CNC stroja pre obrobenie jedného dielu, výrobný cyklus pre jedno balenie, alebo proces kalibrácie vykonávaný pri štarte systému.

Výstupná funkcia λ mapuje stavy alebo prechody na výstupné akcie. Táto funkcia rozširuje základný model stavového automatu na model schopný vykonávať akcie ovplyvňujúce riadený systém. Existujú dva hlavné typy výstupných funkcií, ktoré definujú Moore automaty a Mealy automaty diskutované v nasledujúcej podkapitole.

Pre praktické aplikácie často rozširujeme základný model o dodatočné prvky. Lokálne premenné asociované so stavmi môžu uchovávať informácie relevantné pre daný stav, ako je počítadlo cyklov alebo akumulovaný čas. Hierarchické stavy umožňujú zoskupiť súvisiace stavy do nadstavov, čo zjednodušuje zložité automaty. Paralelné stavy umožňujú reprezentovať súbežný beh viacerých nezávislých stavových automatov v rámci jedného systému. História umožňuje zapamätať si, v ktorom podstate hierarchického stavu sa systém naposledy nachádzal.

Príklad úplne špecifikovaného stavového automatu ilustruje tieto koncepty. Automatický podávač materiálu má množinu stavov S rovná sa množine IDLE,

FEEDING, WAITING, ERROR. Vstupnú abecedu Σ rovná sa množine start_button, material_detected, position_reached, timeout, error_signal. Počiatočný stav s_0 rovná sa IDLE. V stave IDLE sa systém nachádza po zapnutí, motor vypnutý, čaká na signál štart. Pri stlačení start_button a material_detected prechádza do FEEDING. V stave FEEDING beží motor dopredu, posúva materiál. Pri position_reached prechádza do WAITING. V stave WAITING motor zastavený, čaká na odobratie materiálu. Pri timeout prechádza do IDLE. Pri error_signal z ľubovoľného stavu prechádza do ERROR. V stave ERROR všetko zastavené, bliká LED, vyžaduje reset.

Takáto špecifikácia poskytuje úplný a jednoznačný popis správania systému a slúži ako základ pre implementáciu v PLC, mikrokontroléri alebo inom riadiacom systéme. Jasná definícia komponentov stavového automatu zaručuje, že návrh je úplný, správanie je deterministické, a implementácia bude korektná.

3.4 Stavový diagram

Stavový diagram je grafická reprezentácia stavového automatu, ktorá poskytuje vizuálny a intuitívny spôsob znázornenia stavov systému a prechodov medzi nimi. Stavové diagramy, tak ako je uvedené v tab. 3.2, sú široko používané v inžinierskej praxi pre návrh, komunikáciu, dokumentáciu a implementáciu sekvenčného riadenia.

Základné grafické prvky stavového diagramu sú jednoduché ale expresívne. Stavý sú reprezentované krúžkami alebo obdĺžnikmi so zaoblenými rohmi obsahujúcimi názov stavu. Názov by mal byť výstižný a jasne vyjadrujúci význam stavu, používať podstatné mená alebo slovesá v prítomnom priebehavom čase ako WAITING, PROCESSING, HEATING. Prechody sú reprezentované orientovanými šípkami smerujúcimi z jedného stavu do druhého, pričom smer šípky určuje smer prechodu.

Označenie prechodov na šípke špecifikuje podmienky a akcie asociované s prechodom vo formáte udalosť v hranatých zátvorkách guard lomeno akcia. Udalosť je trigger iniciujúci prechod, ako je button_pressed, sensor_active alebo timer_expired. Guard je voliteľná booleovská podmienka, ktorá musí byť splnená okrem výskytu udalosti, ako je temperatura väčšia ako päťdesiat, poloha rovná sa HOME alebo error_flag rovná sa false. Akcia je voliteľná operácia vykonaná počas prechodu, ako je motor rovná sa ON, counter plus rovná sa jeden alebo send_message.

Tab. 2 Stavový diagram automatického podávača materiálu

Stav	start_button [material_detected]	position_reached	timeout	error_signal
IDLE	FEEDING (motor_ON)	-	-	ERROR (alarm_ON)
FEEDING	-	WAITING (motor_OFF)	-	ERROR (alarm_ON)
WAITING	-	-	IDLE	ERROR (alarm_ON)
ERROR	-	-	-	-

Počiatočný stav je označený šípkou prichádzajúcou z plnej bodky alebo malého plného krúžku smerujúcou do počiatočného stavu systému. Tento symbol jednoznačne identifikuje, ktorý stav je aktívny po zapnutí alebo resete systému. Koncový stav je reprezentovaný krúžkom s vnútorným vyplneným krúžkom,

vytvárajúcim vzhľad terča. Tento symbol označuje úspešné ukončenie činnosti automatu a nie je prítomný v systémoch, ktoré bežia nepretržite.

Akcie asociované so stavmi môžu byť zapísané priamo v reprezentácii stavu. Notácia UML používa formát entry lomeno akcia pre akciu vykonanú pri vstupe do stavu, exit lomeno akcia pre akciu vykonanú pri opustení stavu, a do lomeno akcia pre akciu vykonávanú počas zotrvania v stave.

Stavový diagram pre termostat ilustruje tieto koncepty v praktickom kontexte. Systém má tri stavy: OFF, HEATING a COOLING. Počiatočný stav je OFF. V stave OFF sú entry akcia heater rovná sa OFF, cooler rovná sa OFF a do akcia monitor_temperature. Prechod do HEATING nastáva pri podmienke temperature menšie než setpoint mínus hysteresis. V stave HEATING je entry akcia heater rovná sa ON a do akcia monitor_temperature. Prechod späť do OFF nastáva pri temperature väčšom alebo rovnom setpoint. Analogicky pre COOLING.

Výhody vizuálnej reprezentácie stavového diagramu sú značné. Diagram je intuitívne zrozumiteľný aj pre neinžinierov, čo uľahčuje komunikáciu s objednávateľmi a používateľmi. Poskytuje prehľad o celkovej štruktúre systému, umožňujúci vidieť všetky stavy a ich vzťahy naraz. Uľahčuje identifikáciu chybných alebo neúplných špecifikácií, ako sú nedosiahnuteľné stavy, stavy bez výstupných prechodov alebo chýbajúce spracovanie kritických udalostí. Slúži ako základ pre implementáciu, kde mnoho moderných nástrojov umožňuje automatické generovanie kódu zo stavového diagramu.

Pri návrhu stavového diagramu je dôležité dodržiavať dobré praktiky. Začať jednoduchým návrhom s minimálnym počtom stavov a postupne pridávať potrebné stavy a prechody. Používať jasné a konzistentné pomenovanie stavov a udalostí. Explicitne špecifikovať všetky relevantné prechody a strážne podmienky. Dokumentovať akcie asociované so stavmi a prechodmi. Overiť, že diagram pokrýva všetky možné scenáre, vrátane chybových stavov a výnimočných situácií.

Pre zložité systémy môže byť jednoduchý stavový diagram nedostatočný. V takých prípadoch sa používajú rozšírené notácie ako composite states, kde stav môže obsahovať vnorený stavový diagram reprezentujúci podrobnejšiu štruktúru. Concurrent states reprezentujú paralelný beh viacerých nezávislých stavových automatov. History states umožňujú zapamätať si posledný aktívny podstav hierarchického stavu.

Stavové diagramy sú široko podporované v rôznych nástrojoch a štandardoch. UML, Unified Modeling Language, definuje štandardnú notáciu pre stavové diagramy používanú v softvérovom inžinierstve. SysML, Systems Modeling Language, rozširuje UML pre systémove inžinierstvo. MATLAB Stateflow poskytuje grafické prostredie na návrh stavových diagramov s automatickou generáciou C kódu. PLC vývojové prostredia často podporujú SFC, Sequential Function Chart, ktorý je podobný stavovým diagramom.

Schopnosť čítať, vytvárať a interpretovať stavové diagramy je základná zručnosť pre mechatronického inžiniera pracujúceho s diskretnými a sekvenčnými systémami.

Stavové diagramy sú univerzálnym komunikačným nástrojom preklenujúcim medzery medzi špecifikáciou požiadaviek, návrhom systému a implementáciou.

3.5 Moore vs Mealy automaty

Stavové automaty možno klasifikovať podľa toho, ako sú výstupy asociované so stavmi a prechodmi. Dva hlavné typy, Moore automaty a Mealy automaty, sa líšia v tomto aspekte a majú rôzne vlastnosti vhodné pre rôzne aplikácie.

Moore automat je stavový automat, v ktorom sú výstupy asociované so stavmi. Výstup závisí výlučne od aktuálneho stavu systému a nie od vstupu, ktorý vyvolal vstup do tohto stavu. Výstupná funkcia v Moore automate môže byť zapísaná ako λ mapujúca stav s na výstup y , teda y rovná sa λ od s .

Výhody Moore automatov zahŕňajú predvídateľnosť výstupov, pretože výstup je definovaný stavom a nemení sa počas zotrvania v stave bez ohľadu na zmeny vstupov. Synchronizácia je jednoduchšia, pretože zmena výstupu nastáva len pri zmene stavu, čo je dobre definovaný okamih. Testovanie a ladenie je uľahčené možnosťou jednoducho pozorovať aktuálny stav systému podľa výstupov.

Nevýhody Moore automatov sú, že môžu vyžadovať viac stavov než Mealy automaty pre implementáciu rovnakej funkcionality, pretože rôzne kombinácie výstupov vyžadujú rôzne stavy. Reakcia na vstup je oneskorená o jeden takt, pretože výstup sa zmení až po prechode do nového stavu.

Mealy automat je stavový automat, v ktorom sú výstupy asociované s prechodmi medzi stavmi. Výstup závisí od aktuálneho stavu aj od vstupu, ktorý vyvolal prechod. Výstupná funkcia v Mealy automate môže byť zapísaná ako λ mapujúca dvojicu stav s , vstup u na výstup y , teda y rovná sa λ od zátvorky s, u .

Výhody Mealy automatov zahŕňajú kompaktnosť, pretože môžu implementovať rovnakú funkcionality s menším počtom stavov než Moore automat. Rýchlejšia reakcia je možná, pretože výstup sa môže zmeniť ihneď pri príchode vstupu bez čakania na zmenu stavu. Flexibilita umožňuje generovať rôzne výstupy pre rovnaký stav v závislosti od vstupu.

Nevýhody Mealy automatov sú možnosť vzniku zacyklenia, kde krátke zmeny vstupov môžu spôsobiť nežiaduce zmeny výstupov. Výstupy môžu byť menej predvídateľné a ťažšie sa overujú. Implementácia môže byť zložitejšia, pretože výstupná logika musí zohľadniť aj vstupy.

Praktický príklad ilustruje rozdiely medzi Moore a Mealy automatmi. Požadovanou funkciou je detektor sekvencie, ktorý aktivuje výstup alarm po detekcii sekvencie troch po sebe idúcich jedničiek na vstupe.

Implementácia Moore automatom vyžaduje štyri stavy. S_0 je počiatočný stav, žiadna alebo prerušená sekvencia, alarm rovná sa nula. S_1 je detekovaná jedna jednička, alarm rovná sa nula. S_2 je detekované dve jednotky za sebou, alarm rovná sa nula. S_3 je detekované tri jednotky za sebou, alarm rovná sa jedna. Prechody sú zo S_0 do S_1 pri vstupe rovná sa jedna, zo S_1 do S_2 pri vstupe rovná sa jedna, zo S_2 do S_3 pri vstupe rovná sa jedna. Pri vstupe rovná sa nula z ľubovoľného stavu návrat do S_0 .

Implementácia Mealy automatom vyžaduje len tri stavy. S0 je počiatočný stav. S1 je detekovaná jedna jednička. S2 je detekované dve jednotky. Prechody zo S0 do S1 pri vstupe rovná sa jedna lomeno alarm rovná sa nula. Zo S1 do S2 pri vstupe rovná sa jedna lomeno alarm rovná sa nula. Zo S2 do S2 pri vstupe rovná sa jedna lomeno alarm rovná sa jedna. Tento automat používa o jeden stav menej než Moore implementácia.

Hybridné prístupy kombinujú vlastnosti oboch typov automatov. Primárne je používaný Moore prístup pre stabilné výstupy a predvídateľnosť. Mealy prechody sú pridané len tam, kde je potrebná okamžitá reakcia alebo kde výrazne zjednodušujú návrh. Výstupy z Mealy prechodov môžu byť odfiltrované alebo synchronizované, ak je to potrebné pre stabilitu.

Voľba medzi Moore a Mealy automatom závisí od požiadaviek aplikácie. Pre aplikácie vyžadujúce stabilné výstupy bez glitches, ako je riadenie aktuátorov, bezpečnostné systémy a používateľské rozhrania, je vhodný Moore automat. Pre aplikácie vyžadujúce minimálny počet stavov, rýchlu reakciu alebo kde sú výstupy pulzové, ako je detekcia sekvencií, protokoly komunikácie a rýchle spracovanie signálov, je vhodnejší Mealy automat.

V praxi moderné nástroje ako MATLAB Stateflow podporujú oboje a umožňujú mixovanie oboch prístupov v jednom automate. PLC programovanie v jazyku SFC je primárne založené na Moore prístupe, ale akcie na prechodoch reprezentujú Mealy aspekt. Pochopenie rozdielov medzi Moore a Mealy automatmi pomáha inžinierovi urobiť informované rozhodnutie pri návrhu sekvenčného riadenia.

3.6 Booleova algebra

Booleova algebra je matematický systém pracujúci s binárnymi hodnotami pravda a nepravda, typicky reprezentovanými ako jedna a nula. Tvorí základ digitálnych obvodov a je neoddeliteľnou súčasťou definície podmienok prechodov v stavových automatoch, bezpečnostných interlockov a logiky programovateľných automatov.

Základné operácie booleovej algebry sú tri. Logický súčin AND, označovaný symbolom krížik alebo bodkou, je pravdivý len vtedy, keď sú obe premenné pravdivé. A krížik B rovná sa jedna práve vtedy keď A rovná sa jedna a zároveň B rovná sa jedna. Logický súčet OR, označovaný symbolom plus, je pravdivý, keď je aspoň jedna z premenných pravdivá. A plus B rovná sa jedna práve vtedy keď A rovná sa jedna alebo B rovná sa jedna alebo obe. Logická negácia NOT, označovaná čiarou nad premennou alebo apostrofom, invertuje hodnotu premennej. Nie A rovná sa jedna práve vtedy keď A rovná sa nula.

Rozšírené operácie kombinujú základné operácie. NAND je negácia AND, pravdivá okrem prípadu, keď sú obe premenné pravdivé. NOR je negácia OR, pravdivá len vtedy, keď sú obe premenné nepravdivé. XOR, exkluzívny súčet, je pravdivý, keď je pravdivá práve jedna z premenných. XNOR, negácia XOR, je pravdivý, keď sú obe premenné rovnaké.

De Morganove zákony sú fundamentálne pravidlá umožňujúce transformácie logických výrazov. Prvý zákon hovorí, že negácia súčinu je súčet negácií: nie zátvorka A krížik B rovná sa nie A plus nie B. Druhý zákon hovorí, že negácia súčtu je súčin

negácií: nie zátvorka A plus B rovná sa nie A krížik nie B. Tieto zákony sú kritické pre minimalizáciu logických výrazov a návrh efektívnych obvodov.

Príklad aplikácie De Morganových zákonov je transformácia výrazu. Máme podmienku nie zátvorka sensor_A krížik sensor_B. Aplikáciou De Morganovho zákona dostávame nie sensor_A plus nie sensor_B. Táto transformácia môže byť užitočná pri implementácii, ak máme k dispozícii invertované vstupy alebo OR brány namiesto AND.

Booleova algebra v stavových automatoch je využívaná pri definovaní strážnych podmienok pre prechody. Prechod môže nastať len vtedy, ak je splnená komplexná podmienka kombinujúca viacero senzorov a stavových premenných. Napríklad prechod z IDLE do RUNNING nastane pri start_button krížik nie emergency_stop krížik temperature menšie než max_temp.

Bezpečnostné interlocky sú logické podmienky zabezpečujúce, že nebezpečná operácia môže byť vykonaná len pri splnení všetkých bezpečnostných požiadaviek. Príkladom je lis, ktorý môže byť aktivovaný len vtedy, keď enable_switch krížik two_hand_buttons krížik nie light_curtain_broken krížik nie emergency_stop krížik guard_closed.

Ladder logika v PLC programovaní je grafická reprezentácia booleových výrazov. Kontakty reprezentujú vstupy, normálne otvorené kontakty zodpovedajú priamej premennej, normálne zatvorené kontakty zodpovedajú negovanej premennej. Sériové zapojenie kontaktov implementuje AND operáciu. Paralelné zapojenie implementuje OR operáciu. Cievky reprezentujú výstupy.

Príklad ladder diagramu implementujúceho podmienku pre štart motora je horizontálna čiara s kontaktami v sérii: normálne otvorený kontakt start_button, normálne zatvorený kontakt emergency_stop, normálne zatvorený kontakt overload. Ak sú všetky kontakty v správnom stave, cievka motor_run na konci čiary je aktivovaná.

Minimalizácia booleových funkcií je proces zjednodušenia logických výrazov na ekvivalentné formy s menším počtom operácií. Karnaughova mapa je grafický nástroj pre systematickú minimalizáciu funkcií s malým počtom premenných. Funkcia je reprezentovaná v tabuľke, kde susedné bunky sa líšia v jednej premennej. Skupiny jedničiek zodpovedajú súčinovým členom výslednej minimalizovanej funkcie.

Príklad minimalizácie pomocou Karnaughovej mapy je funkcia troch premenných F rovná sa A krížik nie B krížik C plus A krížik B krížik nie C plus A krížik B krížik C . V Karnaughovej mape identifikujeme skupinu troch jedničiek zodpovedajúcu členu A krížik B , čím minimalizujeme funkciu na F rovná sa A krížik nie B krížik C plus A krížik B .

Aplikácie v mechatronike sú rozsiahle. Definovanie podmienok pre povolenie pohybu aktuátorov kombinujúce bezpečnostné signály, stavové premenné a senzory. Implementácia prioritnej logiky, kde vyššia priorita blokuje nižšiu. Detekcia chybových stavov kombinujúcou rôzne senzorové signály. Návrh sekvenčných obvodov, kde nasledujúci stav závisí od aktuálneho stavu a vstupov.

Pochopenie booleovej algebry a schopnosť aplikovať jej pravidlá je nevyhnutná zručnosť pre prácu s diskretnými systémami, PLC programovanie a návrh bezpečnostných systémov. Hoci moderné nástroje často umožňujú grafické programovanie, kde sa logické výrazy vytvárajú vizuálne, základné porozumenie booleovej algebry zostáva fundamentálne pre efektívny návrh a riešenie problémov.

3.7 Sekvenčné riadenie – príklady

Sekvenčné riadenie je druh riadenia, kde systém vykonáva preddefinovanú postupnosť krokov alebo operácií. Každý krok sa vykoná po splnení určitých podmienok a po jeho dokončení systém postupuje k ďalšiemu kroku. Stavové automaty sú prirodzeným nástrojom pre modelovanie a implementáciu sekvenčného riadenia.

Automatická práčka je klasickým príkladom sekvenčného riadenia s ktorým je každý oboznámený. Po stlačení tlačidla štart systém postupuje cez sekvenciu operácií. Stav napúšťanie otvorí prívod vody a čaká, kým snímač hladiny neindikuje dosiahnutie požadovanej úrovne. Prechod do stavu pranie zatvorí prívod vody, zapne motor na pomalé otáčky a aktivuje vykurovanie. Po uplynutí nastaveného času prechádza do stavu odčerpávanie, ktorý zapne odčerpávaciu pumpu a čaká na vyprázdnenie bubna. Stav oplachovanie opätovne napúšťa čistú vodu a vykoná plachové pohyby. Po odčerpaní vody po oplachovaní nasleduje stav odstredžovanie, ktorý postupne zrýchľuje bubon na vysoké otáčky. Po dokončení sa systém vráti do stavu čakanie. Jednotlivé prechody automatickej pračky sú uvedené v tab. 3.3.

Tab. 3 Tabuľka prechodov automatickej pračky

Stav	Podmienka	Nový stav
IDLE	start [door_closed]	FILLING
FILLING	water_level_reached	WASHING
WASHING	timer_expired	DRAINING
DRAINING	water_drained	RINSING
RINSING	rinse_complete	SPINNING
SPINNING	spin_complete	DONE
* (všetky stavy)	error_detected	ERROR

Výhody modelovania pomocou FSM v tomto prípade zahŕňajú možnosť jednoducho pridať výnimočné stavy ako ERROR pri detekcii nerovnováhy bubna alebo úniku vody, PAUSE umožňujúci dočasné prerušenie programu, a MAINTENANCE pre servisné operácie. Bezpečnostné interlocky môžu zakázať otvorenie dvierok počas plnenia alebo odstredžovania. Rôzne programy prania môžu byť implementované ako rôzne sekvencie prechodov cez rovnaké stavy s rôznymi parametrami.

Semafor na križovatke je príkladom sekvenčného riadenia s pevným časovaním. Hlavný semafor prechádza cez sekvenciu červená, červená a oranžová, zelená, oranžová, červená. Vedľajší semafor je v opačnej fáze. Časovače určujú dĺžku trvania každého stavu. Pokročilejšie systémy môžu zahŕňať detekciu vozidiel pomocou

senzorov a prispôsobenie časovania podľa dopravy. Pešiacke prechody pridávajú dodatočné stavy a tlačidlá pre požiadavky.

Baliaci stroj v potravinárskom priemysle vykonáva komplexnú sekvenciu operácií. Stav čakanie na výrobok detekuje prítomnosť výrobku na dopravníku. Stav podávanie fólie odvinuje a posúva baliaci materiál. Stav dávkovanie plní výrobok do obalu pomocou presných dávkovacích zariadení. Stav zváranie uzatvára obal pomocou tepelného zvárania. Stav kontrola kvality overuje celistvosť zvaru a hmotnosť balenia. Stav odklad premiestňuje hotový výrobok na odkladový dopravník. Systém integruje kontinuálnu reguláciu hmotnosti dávky v rámci diskretného sekvenčného riadenia celého procesu.

Robotická zváračka v automotive výrobe vykonáva presnú sekvenciu operácií. Stav čakanie na diel čaká na signál z dopravníka o príchode karosérie. Stav prístup k pozícii pohybuje robotické rameno do počiatočnej zváracej pozície. Stav zváracie body vykonáva sekvenciu bodových zvarov podľa programu. Medzi jednotlivými bodmi robot sa presúva do nových pozícií. Stav odchod vracia rameno do bezpečnej pozície. Stav kontrola overuje kvalitu zvarov pomocou senzorov. Paralelné riadenie umožňuje synchronizáciu viacerých robotov pracujúcich na rovnakom diely.

CNC obrábací stroj vykonáva program obrábacej operácie ako sekvenciu blokov. Každý blok reprezentuje diskretný krok programu. Stav výmena nástroja používa sekvenčné riadenie pre bezpečnú výmenu nástroja v revolverovej hlave alebo automatickom výmenníku. Stav obrábanie vykonáva kontinuálne riadenie polohy osí podľa trajektórie. Stav meranie môže zahŕňať automatickú kontrolu rozmerov pomocou dotykových sond.

Tieto príklady demonštrujú všestrannosť stavových automatov pre sekvenčné riadenie rôznych typov mechatronických systémov. Spoločným znakom je existencia jasne definovaných krokov, podmienok pre prechod medzi krokmi, akcií asociovaných s krokmi a potreba zabezpečiť bezpečný a predvídateľný chod systému. Správne navrhnutý stavový automat poskytuje transparentný a udržiavateľný spôsob implementácie takéhoto riadenia.

3.8 GRAFCET a SFC

GRAFCET a SFC sú grafické jazyky špecificky navrhnuté pre reprezentáciu sekvenčného riadenia. Tieto jazyky sú široko používané v priemysle pre dokumentáciu a programovanie PLC systémov a poskytujú štandardizovaný spôsob komunikácie návrhov sekvenčného riadenia.

GRAFCET, akronym pre Graphe Fonctionnel de Commande Etape Transition, bol vyvinutý vo Francúzsku v sedemdesiatych rokoch a neskôr štandardizovaný normou IEC 60848. Poskytuje grafickú reprezentáciu sekvenčného riadenia založenú na koncepte krokov a prechodov.

Základné prvky GRAFCETu sú jasne definované. Kroky sú reprezentované obdĺžnikmi obsahujúcimi číslo kroku. Aktívny krok reprezentuje stav, v ktorom sa systém práve nachádza. S každým krokom môžu byť asociované akcie, ktoré sú

vykonávané, kým je krok aktívny. Počiatočný krok je označený dvojitém obdĺžnikom a je automaticky aktívny pri štarte systému.

Prechody sú reprezentované kolmými čiarami prechádzajúcimi orientovanými spojnicami. Receptivita je booleovská podmienka asociovaná s prechodom, ktorá musí byť splnená pre vykonanie prechodu. Je zapísaná vedľa prechodu. Orientované spojnice, reprezentované čiarami so šípkami, spájajú kroky s prechodmi a určujú smer postupu v sekvencii.

Základné pravidlá evolúcie GRAFCETu definujú, ako systém postupuje cez kroky. Inicializácia aktivuje počiatočný krok pri štarte. Validácia prechodu nastáva, keď je krok bezprostredne pred prechodom aktívny a receptivita prechodu je pravdivá. Vykonanie prechodu deaktivuje všetky kroky pred prechodom, aktivuje všetky kroky za prechodom a vykoná sa atomicky, teda okamžite. Simultánna aktivácia umožňuje, že jeden prechod môže aktivovať viaceré kroky súčasne.

Akcie v GRAFCETe môžu byť rôznych typov. Kontinuálna akcia je aktívna počas celej doby, kým je krok aktívny. Impulzná akcia sa vykoná len raz pri aktivácii kroku. Podmienená akcia sa vykonáva len vtedy, keď je splnená dodatočná podmienka okrem aktivity kroku. Oneskorená akcia sa aktivuje až po uplynutí určitého času od aktivácie kroku. Časovo obmedzená akcia je aktívna len počas určitého časového intervalu po aktivácii kroku.

SFC, Sequential Function Chart, je časť normy IEC 61131-3 definujúcej programovacie jazyky pre PLC. SFC je veľmi podobný GRAFCETu a možno ich považovať za prakticky ekvivalentné s drobnými rozdielmi v notácii a terminológii. Základné prvky SFC sú kroky označované ako steps namiesto étapes. Prechody nazývané transitions. Akcie nazývané actions namiesto actions associées. Alternatívne vetvy a paralelné vetvy pre zložitejšie sekvencie.

Pokročilé konštrukcie v GRAFCET/SFC umožňujú modelovať komplexné sekvencie. Vetvenie výberu reprezentuje alternatívne cesty, kde len jedna vetva môže byť vybraná v závislosti od toho, ktorá receptivita je prvá splnená. Vetvenie AND, nazývané aj simultánne sekvencie, aktivuje viaceré nezávislé sekvencie súčasne a čaká na ich dokončenie pred pokračovaním. Hierarchické štruktúry umožňujú reprezentovať pod-programy ako samostatné GRAFCETy aktivované z hlavného. Vynútené situácie sú špeciálne prechody, ktoré môžu prerušiť normálnu sekvenciu, typicky používané pre núdzové situácie alebo chybové stavy.

Príklad použitia vetvenia výberu je automatická myčka vozidiel. Po vstupe vozidla a aktivácii štartu sa systém rozhodne medzi tromi programami: základné umývanie, umývanie s voskom alebo prémiový program. Voľba je určená tým, ktoré tlačidlo bolo stlačené a len jedna vetva je aktivovaná.

Príklad paralelných sekvencií je baliaci stroj, kde podávanie fólie, dávkovanie produktu a kontrola kvality môžu prebiehať súčasne ako nezávislé sekvencie. Synchronizačné body zabezpečia, že všetky sekvencie sú ukončené pred pokračovaním na ďalší krok.

Výhody GRAFCET/SFC pre priemyselnú prax zahŕňajú šandardizáciu, ktorá umožňuje jednoznačnú komunikáciu medzi inžiniermi rôznych krajín a spoločností.

Priama implementácia v PLC, pretože mnohé PLC vývojové prostredia priamo podporujú SFC ako programovací jazyk. Jasná vizuálna reprezentácia uľahčujúca pochopenie a dokumentáciu. Podpora zložitých štruktúr ako vetvenie a paralelizmus. Možnosť formálnej verifikácie vlastností ako dosiahnuteľnosť stavov a absencia deadlockov.

GRAFCET/SFC sú široko používané v dokumentácii priemyselných strojov a liniek. Sú súčasťou noriem pre funkčnú bezpečnosť ako IEC 61508 a IEC 62061. Výrobcovia strojov ich používajú v technickej dokumentácii pre zákazníkov. PLC programátori ich používajú ako základný nástroj pre implementáciu sekvenčného riadenia.

Schopnosť čítať a vytvárať GRAFCET/SFC diagramy je základnou kompetenciou pre mechatronického inžiniera pracujúceho s priemyselnými systémami. Tieto diagramy poskytujú most medzi abstraktným modelom stavového automatu a konkrétnou implementáciou v PLC alebo inom riadiacom systéme.

3.9 Implementácia FSM

Pochopenie toho, ako previesť stavový automat z abstraktného modelu alebo grafickej reprezentácie do vykonateľného kódu alebo programu, je kritická zručnosť. Existuje niekoľko prístupov k implementácii FSM v závislosti od cieľovej platformy a programovacieho jazyka.

Implementácia v textových programovacích jazykoch ako C, C++ alebo Python typicky využíva switch-case alebo if-else štruktúry na základe stavovej premennej. Základný pattern zahŕňa definovanie enumerácie pre stavy, deklaráciu stavovej premennej držiacej aktuálny stav, hlavnú slučku vykonávajúcu akcie podľa aktuálneho stavu, vyhodnocovanie vstupov a podmienok pre prechody a aktualizáciu stavovej premennej pri prechode.

Príklad v jazyku C pre jednoduchý automat ilustruje tento prístup. Definujeme enum State { IDLE, RUNNING, STOPPED, ERROR }. Deklarujeme State currentState rovná sa IDLE. V hlavnej slučke switch podľa currentState. V prípade IDLE vykonávame akcie entry a during. Testujeme podmienky, ak startButton krížik nie emergencyStop prejde do RUNNING. V prípade RUNNING vykonávame akcie. Testujeme, ak stopButton prejde do STOPPED. V prípade STOPPED vykonávame akcie. Testujeme, ak resetButton prejde do IDLE. V prípade ERROR vykonávame akcie a čakáme na reset.

Dôležité aspekty dobrého návrhu zahŕňajú atomicitu prechodov, kde aktualizácia stavu by mala byť atomická operácia zabezpečujúca, že systém je vždy v dobre definovanom stave. Explicitné entry a exit akcie by mali byť vykonané pri každom prechode pre zabezpečenie konzistentného správania. Defenzívne programovanie zahŕňa default vetvenie v switch pre zachytenie neočakávaných stavov. Debugging podpora umožňuje logovanie zmien stavov a dôvodov prechodov pre diagnostiku.

Pre zložitejšie automaty môže byť výhodné použiť tabuľkovo-riadený prístup. Prechodová tabuľka je dvojrozmerná štruktúra definujúca nový stav pre každú kombináciu aktuálneho stavu a vstupu. Akčná tabuľka špecifikuje funkcie vykonávané pri vstupe do každého stavu, počas zotrvania a pri výstupe. Hlavná slučka iteruje cez

čítanie vstupov, vyhľadanie nového stavu v tabuľke, vykonanie exit akcie starého stavu, aktualizáciu stavu, vykonanie entry akcie nového stavu a vykonanie during akcie.

Implementácia v PLC využíva viaceré prístupy. SFC/GRAFCET programovanie je priamo podporované v PLC vývojových prostrediach. Programátor graficky zostavuje diagram krokov a prechodov. Prostredie automaticky generuje vykonateľný kód. Tento prístup je najintuitívnejší pre sekvenčné riadenie.

Ladder Diagram implementácia využíva pamäťové bity pre reprezentáciu stavov a rungs implementujúce prechody. Každý stav má asociovaný bit. Jedna rung nastavuje bit nového stavu a resetuje bit starého stavu pri splnení podmienok prechodu. Akcie sú implementované ako rungs podmienené stavovými bitmi.

Structured Text, textový jazyk PLC podobný Pascalu, umožňuje implementáciu podobnú C s použitím CASE štruktúry. Tento prístup je vhodný pre programátorov s background v klasickom programovaní.

Hierarchické a paralelné automaty vyžadujú rozšírené techniky. Hierarchické štruktúry používajú vnorené automaty, kde nadstav obsahuje sub-automat. History mechanizmus zapamätáva si posledný aktívny podstav. Paralelné automaty vyžadujú viaceré nezávislé stavové premenné a mechanizmus synchronizácie.

Moderné nástroje poskytujú sofistikovanú podporu pre návrh a implementáciu FSM. MATLAB Stateflow umožňuje grafický návrh stavových diagramov v prostredí Simulink. Podporuje hierarchické a paralelné štruktúry, integráciu s kontinuálnym modelovaním a automatické generovanie C kódu pre embedded systémy.

UML nástroje ako Enterprise Architect alebo Visual Paradigm podporujú UML State Machines. Umožňujú návrh na vysokej úrovni abstrakcie a export do rôznych formátov. PLC vývojové prostredia ako TIA Portal od Siemens, Studio 5000 od Rockwell alebo CODESYS podporujú SFC a ďalšie programovacie jazyky.

Verifikácia a testovanie FSM implementácie je kritická pre zabezpečenie správnosti. Unit testing testuje jednotlivé stavy a prechody izolovane. Integration testing overuje správanie celého automatu v rôznych scenároch. Simulation s mock inputs umožňuje testovať zriedkavé alebo nebezpečné situácie. Formal verification metódy môžu matematicky dokázať vlastnosti automatu.

Dôležité aspekty testovania zahŕňajú coverage analysis zabezpečujúcu, že všetky stavy a prechody boli testované. Boundary testing testuje hraničné podmienky a edge cases. Stress testing overuje správanie pri rýchlych zmenách vstupov. Safety testing verifikuje správnu reakciu na chybové stavy a núdzové situácie.

Implementácia FSM v praxi vyžaduje pozornosť k detailom ako timing, kde prechody musia byť dostatočne rýchle, aby nereagovali na glitches, ale zároveň dostatočne citlivé na legitímne zmeny. Pri real-time systémoch musí byť garantovaná maximálna doba vykonania cyklu. Synchronizácia s ostatnými časťami systému je potrebná pre koherentné správanie. Diagnostika a monitoring zahŕňajú mechanizmy pre sledovanie aktuálneho stavu a histórie prechodov pre účely údržby a riešenia problémov.

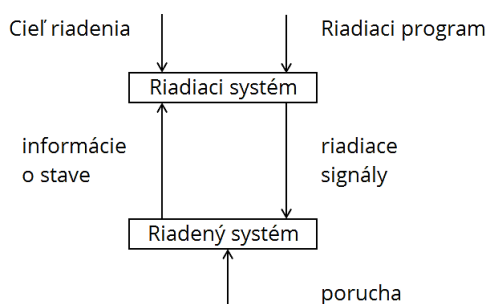
4 ÚVOD DO RIADENIA

Riadenie predstavuje jeden z fundamentálnych pilierov mechatroniky a tvorí pomyselnú nervovú sústavu každého inteligentného technického systému. Zatiaľ čo predchádzajúce kapitoly poskytl teoretický základ v podobe teórie systémov, matematických nástrojov a stavových automatov, táto kapitola presúva pozornosť k praktickým aspektom ovládania mechatronických zariadení. Pochopenie princípov riadenia je nevyhnutné pre každého mechatronického inžiniera, pretože práve riadiace algoritmy a systémy určujú, ako efektívne a presne bude stroj alebo proces fungovať v reálnych podmienkach.

Automatické riadenie prešlo od svojich počiatkov dramatickým vývojom. Od jednoduchých mechanických regulátorov, ako bol Wattov odstredivý regulátor parného stroja z konca 18. storočia, až po sofistikované digitálne riadiace systémy súčasnosti, základný princíp zostáva rovnaký: merať aktuálny stav systému, porovnať ho so želaným stavom a na základe rozdielu generovať korekčný zásah. Tento jednoduchý koncept spätnej väzby umožňuje dosiahnuť presnosť a spoľahlivosť, ktorá by bola pri manuálnom ovládaní nedosiahnuteľná.

4.1 Riadenie – základné pojmy

Riadenie (obr. 4.1) predstavuje systematický proces ovplyvňovania správania dynamického systému s cieľom dosiahnuť požadované správanie alebo udržať systém v želanom stave napriek pôsobeniu vonkajších porúch.

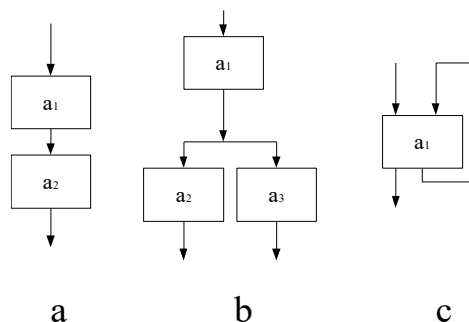

Obr. 8 Riadenie

V mechatronických systémoch je riadenie kľúčovým procesom, ktorý integruje informácie zo senzorov, vyhodnocuje ich podľa riadiaceho algoritmu a generuje akčné zásahy pre aktuátory.

Riadenie možno rozdeliť do dvoch základných kategórií podľa použitia informácie o výstupe systému. Riadenie s otvoreným obvodom vykonáva riadiace akcie bez znalosti skutočného výsledku týchto akcií, zatiaľ čo riadenie s uzavretým obvodom kontinuálne monitoruje výstup systému a priebežne upravuje riadiace akcie na základe rozdielu medzi požadovanou a skutočnou hodnotou.

V terminológii riadiacej techniky (viď obr. 4.2) sa zaužívali špecifické pojmy. Riadená veličina predstavuje výstupnú veličinu systému. Žiadaná hodnota definuje cieľový stav riadenej veličiny.

Obr. 4.2: Bloková schéma základných konceptov riadenia:
a – sériové, b – paralelné, c – spätnoväzobné

Regulačná odchýlka je rozdiel medzi žiadanou hodnotou a skutočnou hodnotou. Akčný zásah je výstupný signál z regulátora. Porucha predstavuje nežiaduci vonkajší vplyv.

Kvalita riadenia sa hodnotí pomocou kritérií ako presnosť, rýchlosť, prechyt, robustnosť a energetická efektívnosť.

4.2 Otvorený riadiaci obvod

Riadenie s otvoreným obvodom (obr. 4.3) predstavuje najjednoduchší prístup k riadeniu systémov, pri ktorom riadiaci systém nevyužíva žiadnu informáciu o skutočnom stave riadenej veličiny. Akčný zásah je určený výhradne na základe žiadanej hodnoty a predpokladaného modelu procesu.

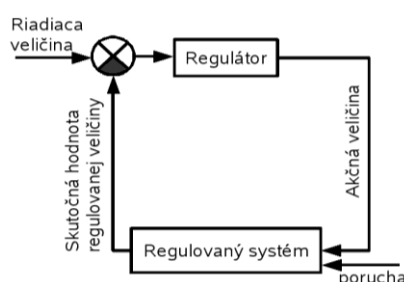

Obr. 4.3: Riadenie s otvoreným obvodom - automatické ovládanie

Hlavnou výhodou je konštrukčná jednoduchosť a nízke náklady. Nevýhody zahŕňajú citlivosť na poruchy, zmeny parametrov a limitovanú presnosť. Praktické aplikácie zahŕňajú časované otváranie ventilov, kúrenie bez termostatu a riadenie mikrovlnnej rúry.

4.3 Uzavretý riadiaci obvod

Riadenie s uzavretým obvodom (obr. 4.4) predstavuje pokročilejší prístup, pri ktorom je skutočná hodnota kontinuálne meraná a porovnávaná so žiadanou hodnotou.

Obr. 9 Uzavretý riadiaci obvod so spätnou väzbou - regulačný obvod

Regulátor vyhodnocuje odchýlku a generuje akčný zásah minimalizujúci ju.

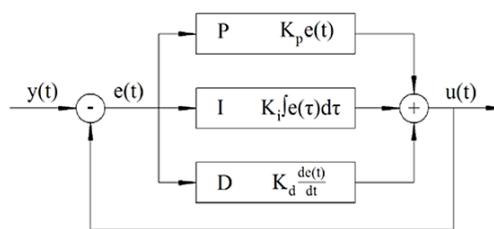
Výhody uzavretého obvodu zahŕňajú robustnosť voči poruchám, automatickú kompenzáciu zmien parametrov a vysokú presnosť. Nevýhody sú potreba senzorov, možnosť nestability a vyššia komplexnosť.

Aplikácie dominujú v automobilovom priemysle (tempomat, ABS), priemyselnej výrobe (regulácia teploty, riadenie polohy) a energetike (regulátory napätia).

4.4 PID regulátor – základný princíp

Proporcionálno-integračno-derivačný regulátor (PID) predstavuje najrozšírenejší typ regulátora. Odhaduje sa, že 90 až 95 percent všetkých priemyselných regulačných obvodov využíva PID regulátory.

PID regulátor (obr. 4.5) kombinuje tri základné riadiace akcie.

Obr. 10: Bloková schéma PID regulátora

Matematický popis v spojitom čase:

$$u(t) = K_p \cdot e(t) + K_i \cdot \int e(\tau) d\tau + K_d \cdot de(t)/dt$$

Alternatívna forma s integračným a derivačným časom:

$$u(t) = K_p [e(t) + (1/T_i) \cdot \int e(\tau) d\tau + T_d \cdot de(t)/dt]$$

V prenosovej funkcii:

$$G_c(s) = K_p (1 + 1/(T_i \cdot s) + T_d \cdot s)$$

Správne nastavenie parametrov je kritické pre výkon systému. Proces hľadania optimálnych parametrov sa nazýva ladenie regulátora.

4.5 Proporcionálna zložka

Proporcionálna zložka (P-zložka) je najzákladnejší typ akcie, kde akčný zásah je priamo úmerný odchýlke:

$$u_p(t) = K_p \cdot e(t)$$

Proporcionálny regulátor reaguje okamžite na zmenu odchýlky. Kritickým limitujúcim faktorom je existencia ustálenej odchýlky:

$$e_{ss} = 1/(1 + K_p \cdot G_p(0))$$

Voľba K_p vyžaduje kompromis medzi rýchlosťou reakcie a stabilitou. Vyššie K_p znamená rýchlejšiu reakciu, ale zvyšuje sa riziko oscilácií.

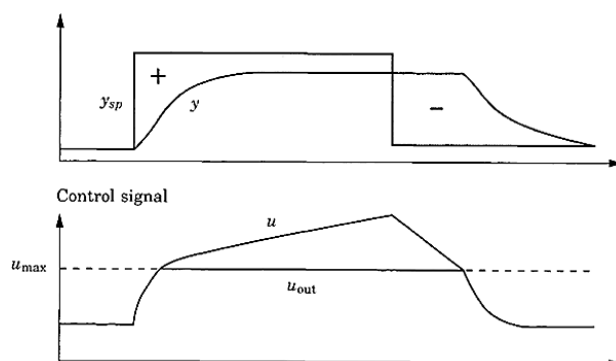
4.6 Integračná zložka

Integračná zložka (I-zložka) je pridaná za účelom odstránenia ustálenej odchýlky:

$$u_i(t) = K_i \cdot \int_0^t e(\tau) d\tau = (K_p/T_i) \cdot \int_0^t e(\tau) d\tau$$

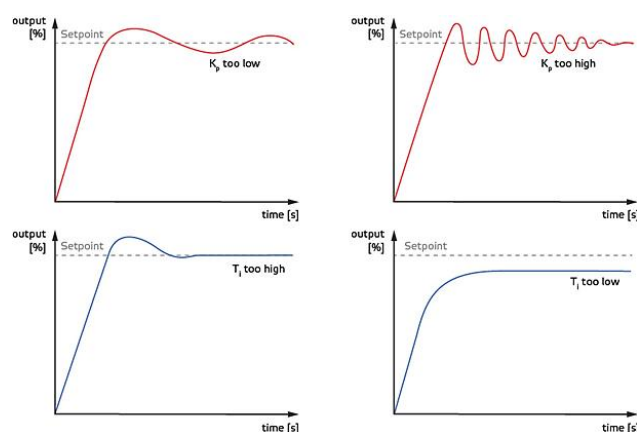
Integračná akcia akumuluje históriu odchýlok. Krátky integračný čas znamená silnú akciu, dlhý čas znamená pomalú akciu.

Významným problémom je integral windup (obr. 4.6) – nasycovanie integrátora pri saturácii aktuátora. Riešením sú anti-windup mechanizmy.

Obr. 11: Jav "Integral windup"

V praxi sa často používa PI regulátor, tak ako je znázornené na obr. 4.7 (bez derivačnej zložky), ktorý poskytuje výborný kompromis medzi rýchlosťou a presnosťou.

Obr. 127 PI regulácia

4.7 Derivačná zložka

Derivačná zložka (D-zložka) generuje akčný zásah úmerný rýchlosti zmeny odchýlky:

$$ud(t) = K_d \cdot de(t)/dt = K_p \cdot T_d \cdot de(t)/dt$$

Derivácia má predikčný a tlmiaci charakter – reaguje na rýchlosť zmeny, nie na veľkosť odchýlky. Výhody zahŕňajú zlepšenie stability a zníženie prekmitu.

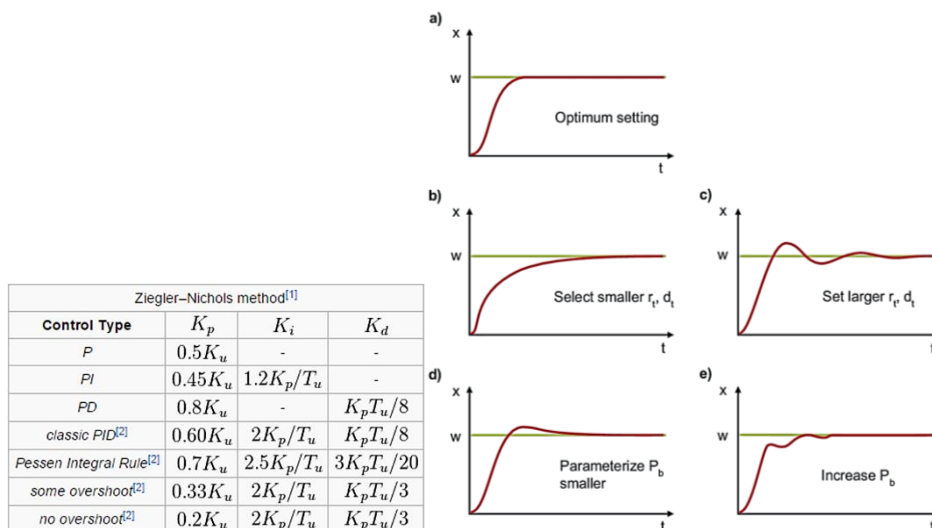
Kritickou nevýhodou je citlivosť na šum. Riešením je filtrovaná derivácia:

$$G_d(s) = (K_p \cdot T_d \cdot s) / (1 + T_d \cdot s / N)$$

Typické hodnoty N sú 8 až 20. Derivačná zložka sa pridáva len v prípadoch, keď je proces pomalý alebo má tendenciu k osciláciám.

4.8 Ladenie PID regulátora

Ladenie, ktoré je znázornené na obr. 4.8, predstavuje proces hľadania optimálnych hodnôt parametrov K_p , K_i a K_d . Metódy ladenia zahŕňajú empirické (trial-and-error), analytické (vyžadujú model), heuristické a adaptívne metódy.

Obr. 4.8 Ladenie PID regulátora

Najznámejšia je Ziegler-Nicholsova metóda v dvoch variantoch:

1. Metóda kritického zosilnenia – zvyšovanie K_p až po trvalé oscilácie
2. Metóda odozvy na skok – analýza odozvy procesu v otvorenom obvode

Pre PID regulátor metódou kritického zosilnenia:

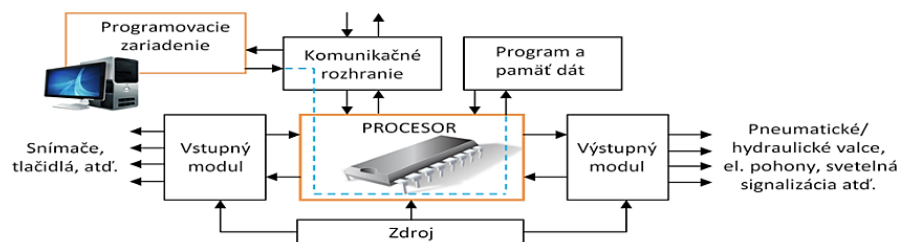
$$K_p = 0,6 \cdot K_{cr}, T_i = 0,5 \cdot T_{cr}, T_d = 0,125 \cdot T_{cr}$$

Moderné PLC obsahujú autotuning funkciu, ktorá automaticky identifikuje proces a naladí regulátor.

4.9 PLC – základy

Programovateľný logický automat (PLC) je špecializovaný priemyselný počítač navrhnutý pre riadenie strojov v náročných podmienkach. Prvý PLC MODICON 084 bol uvedený v roku 1969.

Základná architektúra PLC, znázornená na obr. 4.9, pozostáva z CPU (vykonáva program), pamäte (ukladá program a dáta), vstupno-výstupných modulov (rozhranie k senzorom a aktuátorom), napájacieho modulu a komunikačných rozhraní.

Obr. 4.9 Základná štruktúra PLC

Výhody PLC zahŕňajú programovateľnosť, kompaktnosť, modularitu, spoľahlivosť a diagnostické schopnosti. Programovanie je štandardizované normou IEC 61131-3, ktorá definuje päť jazykov:

- Ladder Diagram (LD) – grafický jazyk pre sekvenčné riadenie
- Function Block Diagram (FBD) – bloky pre kontinuálne regulácie
- Sequential Function Chart (SFC) – pre sekvenčné procesy
- Structured Text (ST) – textový jazyk pre zložité algoritmy
- Instruction List (IL) – nízkoúrovňový jazyk

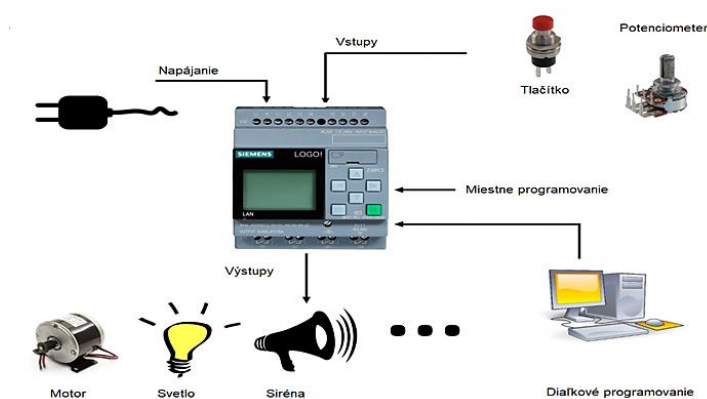
4.10 Aplikácie PLC

PLC sú neoddeliteľnou súčasťou modernej priemyselnej automatizácie. V automobilovom priemysle riadia montážne linky, zváranie, lakovanie a roboty. Vo výrobnnej automatizácii sú srdcom CNC strojov, automatizovaných skladov a baliacich systémov.

V potravinárskom a farmaceutickom priemysle riadia dávkovanie, miešanie, plnenie a sterilizáciu s dodržiavaním hygienických štandardov. V energetike riadia čerpace stanice, čistiarne odpadových vôd a HVAC systémy.

PLC môžu pracovať samostatne alebo v hierarchickej štruktúre s SCADA systémami a MES/ERP systémami. Moderné PLC podporujú motion control, PID reguláciu a pokročilé komunikačné protokoly.

Ovládanie PLC (obr. 4.10) predstavuje kľúčovú zručnosť pre mechatronických inžinierov a je vysoko cenené na trhu práce.

Obr. 13 PLC aplikácie

5 SNÍMAČE

Snímače predstavujú zmyslové orgány mechatronických systémov, ktoré sprostredkovávajú informácie o stave fyzikálneho sveta riadiacemu systému. Bez spoľahlivých a presných snímačov nie je možné realizovať uzavretý regulačný obvod ani dosiahnuť požadovanú kvalitu riadenia automatizovaných systémov. V moderných mechatronických aplikáciách sa stretávame s desiatkami typov snímačov merajúcich široké spektrum fyzikálnych veličín od mechanických parametrov ako poloha, rýchlosť a zrýchlenie cez tepelné veličiny ako teplota až po tlaky v pneumatických a hydraulických systémoch.

Kvalita celého mechatronického systému je vo veľkej miere limitovaná kvalitou použitých snímačov. Aj keď máme k dispozícii výkonný aktuátor a sofistikovaný riadiaci algoritmus, nedostatočná presnosť alebo pomalá odozva snímača môže výrazne obmedziť výsledné vlastnosti systému. Pri návrhu mechatronického systému je preto nevyhnutné venovať dostatočnú pozornosť výberu vhodných snímačov s prihliadnutím na požiadavky aplikácie, pracovné podmienky a dostupný rozpočet.

5.1 Úloha snímačov v mechatronike

Snímače v mechatronike plnia niekoľko základných funkcií. Primárnou úlohou je meranie fyzikálnej veličiny a jej prevod na elektrický signál, ktorý môže byť následne spracovaný v riadiacom systéme. V uzavretých regulačných obvodoch poskytujú snímače spätnú väzbu o skutočnom stave systému, čo umožňuje porovnanie s požadovaným stavom a výpočet riadiacej akcie. V diagnostických aplikáciách zase snímače monitorujú prevádzku zariadení a umožňujú včasnú detekciu porúch alebo anomálií.

Vývoj snímačových technológií v posledných desaťročiach priniesol významné pokroky v oblasti miniaturizácie, presnosti a integrácie. Mikroelektromechanické systémy označované ako MEMS umožnili vytvoriť miniatúrne snímače s vynikajúcimi parametrami za prijateľnú cenu. Integrácia senzorov so spracovateľskou elektronikou na jednom čipe vedie k inteligentným snímačom, ktoré poskytujú digitálny výstup s automatickou kompenzáciou chýb a diagnostickými funkciami.

5.2 Základné charakteristiky snímačov

Každý snímač je charakterizovaný súborom parametrov definujúcich jeho vlastnosti a použiteľnosť v konkrétnej aplikácii. Pochopenie týchto charakteristík je kľúčové pre správny výber snímača a interpretáciu nameraných hodnôt. Rozsah merania určuje minimálnu a maximálnu hodnotu meranej veličiny, v ktorej môže snímač pracovať. Prekročenie maximálnej hodnoty môže viesť k trvalému poškodeniu snímača, zatiaľ čo meranie hodnôt blízkych dolnému limitu rozsahu často znamená nižšiu presnosť.

Presnosť snímača vyjadruje maximálnu odchýlku nameranej hodnoty od skutočnej hodnoty meranej veličiny. Presnosť sa obvykle udáva v percentách z plného rozsahu alebo ako absolútna hodnota v jednotkách meranej veličiny. Treba rozlišovať medzi presnosťou a opakovateľnosťou, pričom opakovateľnosť udáva, do akej miery snímač

poskytuje rovnakú hodnotu pri opakovanom meraní tej istej veličiny za rovnakých podmienok. Snímač môže mať dobrú opakovateľnosť ale slabú presnosť kvôli systematickej chybe, ktorá sa dá často odstrániť kalibráciou.

Rozlíšenie snímača udáva najmenšiu detekovateľnú zmenu meranej veličiny. U digitálnych snímačov je rozlíšenie určené počtom bitov analógovo-digitálneho prevodníka, napríklad dvanásťbitový prevodník má rozlíšenie jeden zo 4096 stupňov v danom rozsahu. Rýchlosť odozvy alebo frekvenčná charakteristika určuje, ako rýchlo snímač reaguje na zmenu meranej veličiny. Časová konštanta snímača je čas potrebný na dosiahnutie 63,2 percenta konečnej hodnoty pri skokovej zmene meranej veličiny.

Linearita charakteristiky udáva, do akej miery závisí výstupný signál snímača lineárne na meranej veličine. Ideálny snímač má dokonale lineárnu charakteristiku, reálne snímače vykazujú určitú nelinearitu, ktorá sa vyjadruje ako maximálna odchýlka od ideálnej priamky. Hysteréza je rozdiel vo výstupnom signále pri rovnakej hodnote meranej veličiny v závislosti na tom, či sa k tejto hodnote priblížilo z nižších alebo vyšších hodnôt. Drift snímača označuje pomalú zmenu výstupného signálu pri konštantnej meranej veličine, ktorá môže byť spôsobená starnutím komponentov alebo zmenami teploty.

5.3 Analógové vs. digitálne snímače

Analógové snímače poskytujú výstup v podobe spojitého elektrického signálu, najčastejšie napätia alebo prúdu, ktorý je úmerný meranej veličine. Typický analógový snímač môže generovať napätie v rozsahu nula až desať voltov alebo prúdovú slučku štyri až dvadsať miliampérov. Výhodou analógových snímačov je jednoduchosť konštrukcie, priama úmernosť medzi meranou veličinou a výstupným signálom a možnosť realizovať vysoké vzorkovacie frekvencie pri externom spracovaní signálu. Nevýhodou je citlivosť na elektromagnetické rušenie, potreba kvalitného tienenia káblov pri prenosoch na väčšie vzdialenosti a nutnosť analógovo-digitálneho prevodu pre digitálne spracovanie v mikrokontroléroch.

Pri prenose analógového signálu na vzdialenosť je preferovaná prúdová slučka štyri až dvadsať miliampérov oproti napäťovému signálu. Prúd nie je ovplyvnený odporom vedenia ako napätie, čo zabezpečuje presný prenos informácie aj na stovky metrov. Dolný limit štyroch miliampérov umožňuje odlíšiť nulové meranie od prerušenia vedenia. Napäťové signály sú vhodné pre krátke vzdialenosti do niekoľkých metrov, kde je možné zabezpečiť kvalitné tienenie a minimalizovať vplyv rušenia.

Digitálne snímače majú zabudovaný analógovo-digitálny prevodník a poskytujú priamo číselný výstup, často cez štandardné komunikačné zbernice ako I²C, SPI, CAN alebo RS-485. Moderné priemyselné siete ako Profibus, DeviceNet alebo EtherCAT umožňujú pripojenie veľkého počtu snímačov na jednu zbernicu. Digitálne snímače sú odolné voči rušeniu počas prenosu, pretože malé zmeny v signále neovplyvnia číselné hodnoty. Umožňujú prenos dát na ľubovoľné vzdialenosti bez straty presnosti

a môžu obsahovať rozsiahlu diagnostiku a kompenzáciu chýb priamo vo svojom firmware.

Nevýhodou digitálnych snímačov je vyššia cena a zložitosť elektroniky v porovnaní s analógovými variantmi. Výstupný signál je diskretný v čase v dôsledku vzorkovania a v amplitúde kvôli kvantizácii, čo môže byť nevýhodné v aplikáciách vyžadujúcich veľmi vysoké vzorkovacie frekvencie. Moderné systémy však uprednostňujú digitálne snímače vďaka ich výhodám v oblasti odolnosti voči rušeniu, jednoduchšej integrácii do riadiacich systémov a možnosti vzdialenej diagnostiky a parametrizácie.

5.4 Snímače teploty – termočlánky

Termočlánky sú jedny z najrozšírenejších senzorov teploty využívajúce termoelektrický jav objavený Thomasom Seebeckom v roku 1821. Princíp fungovania spočíva v tom, že pri spojení dvoch rôznych kovov vzniká na ich kontakte napätie závislé od teploty tohto spojenia. Keď sú dva spoje z rôznych kovov udržiavané pri rôznych teplotách, medzi nimi sa vytvorí termoelektrické napätie úmerné rozdielu teplôt. Meraním tohto napätia a pri známej teplote referenčného spoja možno určiť teplotu meracieho spoja.

Rôzne kombinácie kovov poskytujú rôzne vlastnosti termočlánkov, ktoré sú štandardizované a označované písmenom. Najpoužívanější typy zahŕňajú typ K s pásom chróm-alumíniom chrómovými vodičmi s rozsahom mínus dvesto až plus tisícdeväťdesiat stupňov Celzia, typ J so železo-konštantánovou kombináciou pre rozsah mínus dvesto až plus sedemsto päťdesiat stupňov Celzia a typ T s med'-konštantánovou kombináciou vhodnou pre nižšie teploty od mínus dvesto sedemdesiat do plus štyristo stupňov Celzia. Pre vysokoteplotné aplikácie slúži typ S s platino-ródiovými vodičmi pracujúci až do tisícdeväťdesiat stupňov Celzia.

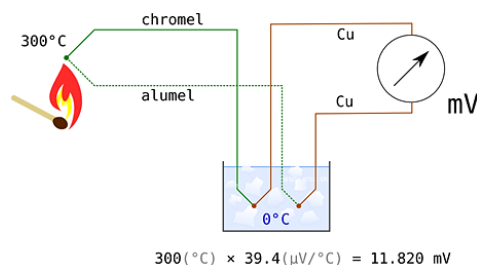
(príklad označenia a parametrov termočlánkov)

Výhodou termočlánkov je nízka cena, robustnosť, schopnosť merať veľmi široký teplotný rozsah a možnosť vytvoriť bod merania veľmi malých rozmerov s rýchlou odozvou. Termočlánky nevyžadujú externé napájanie a generujú vlastné napätie, čo je výhodné v prostredí s explozívnu atmosférou. Nevýhody zahŕňajú nízke výstupné napätie v ráde milivolov až mikrovoltov, čo vyžaduje presné zesilňovače a kvalitné tienenie. Nelinearita charakteristiky vyžaduje použitie konverzných tabuliek alebo polynomickej aproximácie.

Kľúčovým problémom pri práci s termočlámkami je kompenzácia referenčného spoja. Keďže sa meria rozdiel teplôt medzi meracím a referenčným spojom, je nutné poznať teplotu referenčného spoja, ktorý sa obvykle nachádza vo vyhodnocovacej elektronike. Na kompenzáciu chladného spoja sa používa pomocný teplotný snímač, ktorý meria teplotu referenčného spoja a táto hodnota sa pripočíta k nameranej termoelektrickej hodnote. Moderné integrované obvody pre spracovanie signálu z termočlánkov majú zabudovanú automatickú kompenzáciu chladného spoja.

5.5 Snímače teploty – odporové (RTD)

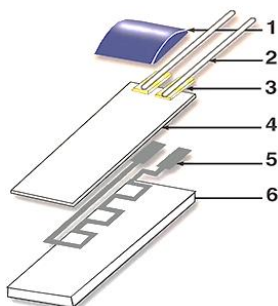
Odporové teplotné snímače označované ako RTD pochádzajú z anglického Resistance Temperature Detector (obr. 5.1) a využívajú vlastnosť čistých kovov meniť svoj elektrický odpor v závislosti od teploty. Fyzikálny princíp spočíva v tom, že s rastúcou teplotou sa zvyšuje amplitúda tepelných kmitov atómov kryštalickej mriežky kovu, čo zvyšuje pravdepodobnosť rozptylu pohybujúcich sa elektrónov a tým aj elektrický odpor materiálu. Zmena odporu s teplotou je u čistých kovov prakticky lineárna v širokom teplotnom rozsahu a dobre reprodukovateľná.

Obr. 5.1 Princíp fungovania termočlánku

Najpoužívanejším materiálom pre RTD je platina vďaka svojej vysokej chemickej stabilite, odolnosti voči oxidácii a vynikajúcej linearite charakteristiky. Štandardný snímač Pt100 má odpor presne sto ohmov pri teplote nula stupňov Celzia a teplotný koeficient rezistencie 0,385 ohmov na ohm na stupeň Celzia podľa európskej normy IEC 60751. Tento koeficient znamená, že pri zvýšení teploty o sto stupňov Celzia sa odpor zvýši približne o 38,5 ohmov. Okrem Pt100 sa vyrábajú aj varianty Pt500 a Pt1000 s vyššou nominálnou hodnotou odporu, ktoré poskytujú vyšší výstupný signál.

Konštrukčne, tak ako je znázornené na obr. 5.2, sa RTD vyhotovujú ako tenkovrstvové alebo drôtové senzory.

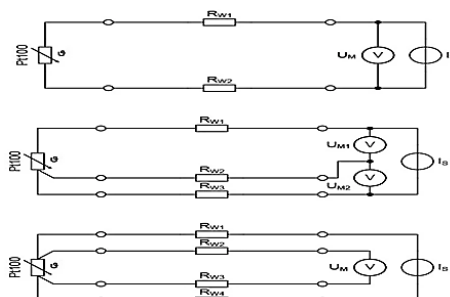
Obr. 5.2 Konštrukcia odporového snímača

1 – ochrana spoja, 2 – pripojovacie vedenie, 3 – pripojovacie plošky, 4 – sklenený povlak, 5 – platinový prvok, 6 – keramika

Tenkovrstvové snímače sa vyrábajú napráškovaním tenkého filmu platiny na keramický substrát, čo umožňuje miniaturizáciu a masovú výrobu za prijateľnú cenu. Drôtové RTD obsahujú presne navinutý platinový drôt merania použitím vyhodnocovacích kariet s kompenzáciou.

Presnosť merania RTD je ovplyvnená odporom prírodných vodičov, ktorý sa pri dvojvodičovom zapojení pričíta k odporu samotného senzora a spôsobuje chybu

merania. Tento problém sa rieši trojvodičovým zapojením, kde dva vodiče pripájajú jeden koniec senzora a tretí vodič druhý koniec. Pri meraní mostíkom sa odpor prírodných vodičov kompenzuje. Najpresnejšie štvorvodičové (obr. 5.3) zapojenie úplne eliminuje vplyv vodičov použitím dvoch vodičov na privádzanie meracieho prúdu a dvoch vodičov na meranie napätia bez tečúceho prúdu.

Obr. 5.3 Porovnanie dvojvodičového, trojvodičového a štvorvodičového zapojenia RTD

5.6 Snímače teploty – polovodičové

Polovodičové teplotné snímače využívajú teplotnú závislosť vlastností polovodičových štruktúr, predovšetkým PN prechodu. Pri konštantnom prúde tečúcom cez kremíkovú diódu alebo tranzistor sa napätie na prechode mení lineárne s teplotou s koeficientom približne mínus dva milivolty na stupeň Celzia. Táto vlastnosť sa využíva v integrovaných obvodoch teplotných snímačov, ktoré obsahujú senzorovú diódu, zosilňovač, kompenzačné obvody a často aj analógovo-digitálny prevodník na jednom kremíkovom čipe.

Populárne analógové polovodičové snímače ako LM35 poskytujú výstupné napätie priamo úmerné teplote v stupňoch Celzia s konverziou desať milivolov na stupeň. Výstup LM35 je teda ľahko interpretovateľný bez potreby zložitých výpočtov či konverzných tabuliek. Snímač nepotrebuje externé kalibračné obvody, pretože je kalibrovaný už pri výrobe. Podobné snímače ako TMP36 majú offset pri nulovej teplote, čo umožňuje merať aj záporné teploty s unipolárnym napájacím napätím.

Digitálne polovodičové snímače ako DS18B20 poskytujú teplotu priamo v digitálnej forme cez jednorazovú zbernicu 1-Wire alebo I²C rozhranie. Výhodou je priame pripojenie k mikrokontroléru bez potreby analógovo-digitálneho prevodníka a možnosť prevádzkovať viacero senzorov na jednej zbernici s unikátnou identifikáciou každého snímača. Rozlíšenie môže dosahovať až 0,0625 stupňa Celzia pri dvanásťbitovom prevode. Niektoré typy obsahujú programovateľné alarmy pre prekročenie nastavených prahových hodnôt teploty.

Výhody polovodičových teplotných snímačov zahŕňajú nízku cenu, výbornú linearitu v pracovnom rozsahu, jednoduchosť použitia a priamu kalibráciu vo výrobe. Výstupný signál má dostatočnú úroveň, takže nevyžaduje citlivé zosilňovače. Nevýhody predstavuje obmedzený teplotný rozsah typicky od mínus päťdesiatpäť do plus stopäťdesiat stupňov Celzia, čo je výrazne menej než u termočlánkov či RTD. Ďalšou nevýhodou je self-heating efekt, kedy vlastný odber snímača spôsobuje jeho zahrievanie a chybu merania, čo sa rieši minimalizáciou napájacieho prúdu.

5.7 Snímače tlaku – základné princípy

Tlakové snímače predstavujú kľúčovú skupinu senzorov v mechatronických systémoch, pretože umožňujú monitorovať a riadiť pneumatické a hydraulické pohony, sledovať procesy v chemickom priemysle a zabezpečovať riadenie motorov. Fyzikálny princíp merania tlaku spočíva v premene mechanickej deformácie membrány alebo iného elastického elementu spôsobenej tlakom na elektrický signál. Táto premena sa realizuje rôznymi fyzikálnymi princípmi, z ktorých najrozšírenejšie sú piezoresistívny efekt, kapacitná zmena a piezoelektrický efekt.

Pri meraní tlaku je nevyhnutné špecifikovať referenčný tlak, voči ktorému sa meranie vykonáva. Absolútny tlak sa meria voči dokonalému vákuu, teda voči nulovému tlaku. Absolútny tlak je dôležitý v aplikáciách, kde je potrebné poznať skutočnú hodnotu tlaku nezávislú od zmien atmosférického tlaku, ako v barometroch alebo v systémoch riadenia spaľovacích motorov. Relatívny alebo manometrický tlak sa meria voči atmosférickému tlaku a je najčastejšie používaný v priemysle. Pneumatické systémy typicky pracujú s relatívnym tlakom šesť bar.

Diferenciálny tlak reprezentuje rozdiel medzi dvoma tlakmi a používa sa na meranie prietoku cez clonice, na monitorovanie zanesenia filtrov alebo na riadenie vetrania v čistých priestoroch. Diferenciálny tlakový snímač má dve tlakové prípojky a meria rozdiel tlakov medzi nimi. Rozsah merania tlakových snímačov je mimoriadne široký, od niekoľkých pascalov pri meraní podtlaku v systémoch HVAC až po stovky megapascalov v hydraulických lisoch. Pre každú aplikáciu je nutné vybrať snímač s vhodným rozsahom, pretože nadrozmerný rozsah vedie k nízkej presnosti pri meraní malých tlakov a podrozmerný rozsah k nebezpečenstvu poškodenia prepnutím.

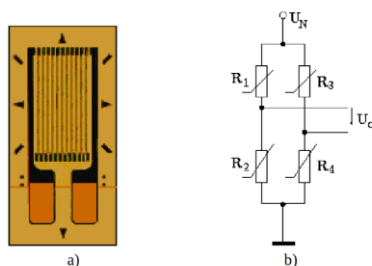
Materiál membrány a konštrukcia tlakového snímača sa vyberajú podľa meraného média a pracovných podmienok. Pre agresívne chemické látky sa používajú membrány z nerezovej ocele, tantalu alebo keramiky. Pri meraní viskózných médií sa aplikujú snímače s priamym kontaktom membrány s médiom, zatiaľ čo pre čisté plyny postačujú kompaktnejšie konštrukcie. Dôležitá je aj tepelná stabilita snímača, pretože teplota ovplyvňuje vlastnosti materiálov a môže spôsobiť chyby merania, preto kvalitné snímače obsahujú tepelnú kompenzáciu.

5.8 Tenzometrické snímače tlaku

Tenzometrické tlakové snímače predstavujú najrozšírenejší typ priemyselných tlakových senzorov vďaka vynikajúcej kombinácii presnosti, stability a ceny. Princíp fungovania je založený na piezoresistívnom efekte, ktorý je charakterizovaný zmenou elektrického odporu materiálu pri mechanickom namáhaní. Keď je na materiál aplikovaná sila spôsobujúca jeho deformáciu, mení sa nielen jeho geometria ale aj špecifický elektrický odpor, čo vedie k celkovej zmene odporu vodivého prvku.

Tenzometrický snímač tlaku obsahuje tenkú pružnú membránu, na ktorú je napájkovaný alebo difundovaný súbor odporov usporiadaných do Wheatsonovho mostíka. Keď tlak pôsobí na membránu, táto sa deformuje a vyvolá napätie v materiáli. Odporov umiestnené pozdĺž radiálneho napätia sa zmenšujú, zatiaľ čo odporov umiestnené pozdĺž tangenciálneho napätia sa zväčšujú. Toto usporiadanie v

Wheatsonovom mostíku (obr. 5.4) maximalizuje citlivosť a zároveň kompenzuje vplyv teploty, pretože teplotné zmeny pôsobia na všetky odpory rovnako.

Obr. 5.4 Zapojenie tenzometrických snímačov do meracieho mostíka
a – vzhľad tenzometrického snímača, b – zapojenie meracieho mostíka

Kremíkové piezoresistívne snímače využívajú monokryštalický kremík, do ktorého sú difúziou vytvorené oblasti s veľmi vysokým piezoresistívnym koeficientom, mnohonásobne vyšším než u kovových tenzometrov. Mikromechanické spracovanie umožňuje vytvoriť veľmi tenké membrány s vysokou citlivosťou a malými rozmermi. Tieto MEMS snímače sa vyrábajú v tisícoch kusov na jednom kremíkovom waferi, čo výrazne znižuje výrobné náklady. Integrácia s elektronikou na rovnakom čipe umožňuje realizovať zosilnenie, kompenzáciu a digitálny výstup v jednom kompaktnom balení.

Výhody tenzometrických tlakových snímačov, tak ako je uvedené v tab. 5.1, zahŕňajú vysokú presnosť typicky od 0,1 do 0,25 percenta z plného rozsahu, širokú škálu meraných rozsahov od kilopascalov po stovky megapascalov, dobrú linearitu charakteristiky a možnosť merať statické aj dynamické tlaky.

Tab. 4 Porovnanie technológií tlakových senzorov

Technológia	Princíp fungovania	Výhody	Nevýhody	Typické aplikácie
Piezorezistívna	Meria zmenu elektrického odporu materiálu (často kremíka alebo keramiky) v dôsledku mechanického namáhania spôsobeného tlakom.	Vysoká presnosť a stabilita, dobrá linearita, relatívne nízka cena, široká dostupnosť.	Citlivosť na zmeny teploty (vyžaduje teplotnú kompenzáciu), môže byť ovplyvnená elektromagnetickým rušením.	Automobilový priemysel (TPMS, motor management), medicínske prístroje (monitory krvného tlaku), priemyselná automatizácia, HVAC systémy.
Kapacitná	Meria zmenu kapacity medzi dvoma paralelnými platňami, z ktorých jedna je flexibilná membrána, ktorá sa deformuje pod tlakom.	Vysoká citlivosť, nízky teplotný drift, nízka spotreba energie, vynikajúca dlhodobá stabilita.	Zložitejšia konštrukcia a kalibrácia, náchylnejšia na nečistoty a vlhkosť v meranom médiu, potenciálne vyššie výrobné náklady.	Potravinársky a farmaceutický priemysel, letectvo, presné laboratórne merania, aplikácie s nízkou spotrebou energie.
Piezoelektrická	Využíva piezoelektrický jav, pri ktorom	Veľmi rýchla odozva, ideálna na meranie	Nevhodná na meranie statického tlaku (generuje náboj len pri	Meranie výbuchov, testovanie motorov, dynamické analýzy

	niektoré materiály generujú elektrický náboj pri vystavení tlaku alebo mechanickému namáhaniu.	dynamických tlakov a rázov.	zmene tlaku), vyžaduje špeciálnu elektroniku na spracovanie signálu.	v priemysle, ultrazvukové aplikácie.
Optická (z optických vlákien)	Meria zmenu prenosu svetla, vlnovej dĺžky alebo fázového posunu v optickom vlákne, ku ktorej dochádza v dôsledku tlaku pôsobiaceho na snímací prvok.	Imunita voči elektromagnetickému rušeniu, možnosť použitia v nebezpečných (výbušných) prostrediach, vysoká presnosť na dlhé vzdialenosti.	Vyššia cena, zložitejšia inštalácia a meracie zariadenia, citlivosť optického vlákna na poškodenie.	Ropný a plynárenský priemysel (vrtanie, potrubia), medicínske aplikácie (invazívne merania), štrukturálne monitorovanie.
Rezonančná	Meria zmenu rezonančnej frekvencie mechanického prvku, ktorá sa mení pod vplyvom aplikovaného tlaku.	Extrémne vysoká dlhodobá stabilita, veľmi vysoká presnosť, samokalibrácia.	Vyššia zložitosť a cena v porovnaní s bežnými typmi.	Referenčné a kalibračné normály, presné priemyselné procesy, meteorológia, letectvo.

Stabilita v čase je výborná vďaka absencii pohyblivých častí. Nevýhody predstavuje citlivosť na teplotu vyžadujúca kompenzáciu, možnosť poškodenia prepnutím a relatívne vyššia cena v porovnaní s jednoduchými mechanickými tlakomegry, hoci technológia MEMS túto cenu výrazne znížila.

5.9 Polohové snímače – potenciometre

Potenciometre predstavujú najjednoduchší a najlacnejší typ polohových snímačov, ktoré priamo premieňajú mechanický pohyb na zmenu elektrického odporu a následne na napäťový signál. Princíp fungovania je založený na pohyblivom kontakte, ktorý sa posúva pozdĺž odporovej dráhy a delí celkový odpor na dve časti v pomere zodpovedajúcom polohe kontaktu. Pri pripojení napájacieho napätia na krajné vývody potenciometra je napätie na strednom pohyblivom vývode priamo úmerné polohe kontaktu.

Lineárne potenciometre obsahujú rovnú odporovú dráhu a poskytujú lineárny vzťah medzi posunutím a výstupným napätím. Dráha môže byť vyhotovená z uhlíkovej vrstvy, cermetovej hmoty alebo odporového drôtu navinutého na izolačnom nosiči. Rotačné potenciometre majú odporovú dráhu usporiadanú do oblúka alebo úplnej kružnice a merajú uhlové posunutie. Viacotáčkové verzie používajú špirálové usporiadanie odporovej dráhy a môžu pokryť desať až päťdesiat otáčok, čo poskytuje veľmi jemné rozlíšenie.

Kvalita odporovej dráhy zásadne ovplyvňuje vlastnosti potenciometra. Uhlíkové dráhy sú najlacnejšie ale majú obmedzenú životnosť a vykazujú šum pri pohybe

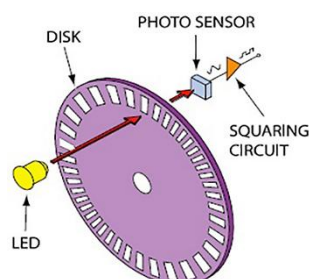
kontaktu. Cermetové dráhy kombinujú keramický substrát s kovovou zmesou a poskytujú lepšiu stabilitu a vyššiu životnosť. Drôtové potenciometre majú najlepšiu linearitu a stabilitu ale kvantovaný výstup v dôsledku diskretných závitov drôtu, čo môže byť nevýhodné v aplikáciách vyžadujúcich plynulé snímanie.

Výhody potenciometrov zahŕňajú extrémne jednoduchú konštrukciu, priamy analógový výstup bez potreby externej elektroniky, nízku cenu a schopnosť merať absolútnu polohu bez počiatočnej inicializácie. Nevýhody predstavuje mechanické opotrebovanie pohyblivého kontaktu obmedzujúce životnosť na státisíce až milióny cyklov, citlivosť na vibrácie spôsobujúce prechodné poruchy kontaktu, vplyv nečistôt a oxidácie na odporovej dráhe a konečnú presnosť limitovanú mechanickou toleranciou. Potenciometre sa používajú v menej náročných aplikáciách ako nastavovanie hlasitosti, polohovanie servomechanizmov modelov alebo jednoduché riadiace panely.

5.10 Polohové snímače – inkrementálne enkodéry

Inkrementálne enkodéry predstavujú vyspelú technológiu bezkontaktného merania polohy a rýchlosti, ktorá je široko používaná v presných polohových systémoch, servomotoroch a CNC strojoch. Na rozdiel od potenciometrov, ktoré poskytujú absolútnu polohu v podobe analógového napätia, inkrementálne enkodéry generujú sériu digitálnych pulzov úmernú prejdenej dráhe. Počítaním pulzov v elektronickom vyhodnocovacom obvode sa určuje relatívna zmena polohy voči počiatočnému bodu.

Optický inkrementálny enkodér (vid obr. 5.5) obsahuje rotačný kotúč s pravidelnými priesvitnými a nepriehľadnými segmentami, svetelný zdroj typicky LED a fotodetektory.

Obr. 5.5 Princíp optického enkóderu

Pri rotácii kotúča fotodetektory snímajú striedavé osvetlenie a tmu, čo sa prevedie na digitálne pulzy. Rozlíšenie enkódera je určené počtom segmentov na kotúči a môže dosahovať tisíce až státisíce pulzov na jednu otáčku pri použití optických mriežok a interpolačných techník. Lineárne optické enkodéry pracujú na rovnakom princípe s priamou meracou škálou namiesto rotačného kotúča.

(princíp činnosti)

Kľúčovou vlastnosťou inkrementálnych enkodérov je generovanie dvoch výstupných signálov A a B posunutých o deväťdesiat elektrických stupňov, čo sa

nazýva kvadrátne signály. Tento fázový posun umožňuje nielen počítanie pulzov ale aj určenie smeru pohybu. Pri pohybe vpred signál A predbieha signál B, zatiaľ čo pri pohybe vzad je to opačne. Vyhodnocovací obvod dokáže rozpoznať smer podľa toho, či nábežná hrana jedného signálu nastane pri vysokej alebo nízkej úrovni druhého signálu.

(inkrementálny vs. absolútny enkóder)

Rozlíšenie merania možno zvýšiť použitím kvadrátneho dekódovania, kde sa vyhodnocujú nielen nábežné hrany signálu A ale aj nábežné a zbežné hrany oboch signálov A aj B. Tento režim X4 poskytuje štyri impulzy na jeden originálny segment enkodéra, čím sa rozlíšenie zvyšuje štvornásobne. Napríklad enkodér s tisíc segmentov poskytuje štyritisíc inkrementov na otáčku v režime X4. Ďalšie zvýšenie rozlíšenia sa dosahuje interpoláciou sinusových signálov, kde sa namiesto digitálnych hranerov využívajú analógové priebehy a ich vzájomný pomer.

Väčšina inkrementálnych enkodérov poskytuje aj indexový signál Z, ktorý generuje jeden pulz na otáčku v presne definovanej polohe. Indexový pulz slúži na inicializáciu počítadla, overenie počtu pulzov alebo synchronizáciu s ďalšími procesmi. V lineárnych enkodéroch môže byť viacero referenčných značiek rozložených pozdĺž škály v presných vzdialenostiach. Výhody inkrementálnych enkodérov zahŕňajú vysoké rozlíšenie, bezkontaktný princíp merania zabezpečujúci dlhú životnosť, odolnosť voči vibráciám a nárazu, rýchlu odozvu umožňujúcu meranie vysokých rýchlostí a relatívne nízku cenu v porovnaní s absolútnymi enkodermi.

Nevýhody predstavuje strata informácie o polohe pri vypnutí napájania, pretože enkodér poskytuje iba relatívnu zmenu polohy. Po zapnutí systému je nutné vykonať referenčnú jazdu na známu polohu pre inicializáciu počítadla. Ďalším problémom je možnosť straty pulzov pri veľmi vysokých rýchlostiach alebo pri prerušení signálu, čo vedie k akumulácii chyby v určení polohy. Preto sú inkrementálne enkodéry vhodné pre uzavreté regulačné obvody, kde sa poloha neustále aktualizuje a prípadné chyby sa kompenzujú spätnou väzbou.

5.11 Polohové snímače – absolútne enkodéry

Absolútne enkodéry predstavujú pokročilú kategóriu polohových snímačov, ktoré poskytujú priamu informáciu o polohe bez potreby počítania impulzov alebo referencovania domovskej pozície. Na rozdiel od inkrementálnych enkodérov, ktoré boli preberané v predchádzajúcej kapitole, absolútne enkodéry si pamätajú polohu aj po vypnutí napájania, čo predstavuje ich najvýznamnejšiu výhodu.

Princíp fungovania absolútnych enkodérov spočíva v kódovaní každej pozície jedinečným binárnym alebo Grayovým kódom. Kódovacia škála obsahuje viacero stôp (tracks), ktoré sú osvetlené zdrojom svetla a čítané sústavou fotodetektorov. Každá stopa reprezentuje jeden bit digitálnej informácie, pričom počet stôp určuje rozlíšenie enkodéra. Napríklad enkodér s desiatimi stopami dokáže rozlíšiť 1024 rôznych pozícií na jednu otáčku, čo zodpovedá uhlovému rozlíšeniu približne 0,35 stupňa.

(princíp činnosti)

Použitie Grayovho kódu namiesto bežného binárneho kódu je bežnou praxou pri absolútnych enkodéroch. Grayov kód má tú vlastnosť, že susedné hodnoty sa líšia len v jednom bite, čo výrazne znižuje pravdepodobnosť chybného čítania pri prechode medzi pozíciami. Pri klasickom binárnom kóde by prechod napríklad z hodnoty 15 (1111) na hodnotu 16 (10000) vyžadoval simultánnu zmenu všetkých bitov, čo môže viesť k prechodným chybám. Grayov kód tento problém eliminuje.

Rozlíšenie absolútnych enkodérov je typicky v rozsahu od 8 do 16 bitov, čo zodpovedá 256 až 65536 pozíciám na otáčku. Pre aplikácie vyžadujúce ešte vyššie rozlíšenie existujú aj multiturn enkodéry, ktoré dokážu rozlíšiť nielen pozíciu v rámci jednej otáčky, ale aj celkový počet otáčok. Tieto enkodéry využívajú dodatočné prevody a kódovacie kotúče, čím umožňujú meranie polohy cez viacero úplných otáčok.

Hlavný rozdiel medzi binárnym a Grayovým kódom (vid tab. 5.2) spočíva v charaktere prechodov medzi susednými číslami. Binárny kód je **váhový kód** (každý bit má svoju číselnú váhu), zatiaľ čo Grayov kód je **neváhový** a **cyklický**.

Tab. 5 Porovnanie binárneho a Grayovho kódu pre 4-bitové kódovanie

Desiatkové číslo	Binárny kód (Binary Coded Decimal – BCD)	Grayov kód	Počet menených bitov (prechod na ďalšie číslo)
0	0000	0000	1 (0 na 1)
1	0001	0001	1 (0 na 1)
2	0010	0011	1 (1 na 0)
3	0011	0010	1 (1 na 0)
4	0100	0110	1 (0 na 1)
5	0101	0111	1 (0 na 1)
6	0110	0101	1 (1 na 0)
7	0111	0100	1 (1 na 0)
8	1000	1100	1 (0 na 1)
9	1001	1101	1 (0 na 1)
10	1010	1111	1 (1 na 0)
11	1011	1110	1 (1 na 0)
12	1100	1010	1 (0 na 1)
13	1101	1011	1 (0 na 1)
14	1110	1001	1 (1 na 0)
15	1111	1000	1 (1 na 0)

Kľúčové rozdiely:

- **Hammingova vzdialenosť (počet menených bitov):** Pri prechode z jedného desiatkového čísla na nasledujúce sa v **Grayovom kóde** zmení vždy len **jeden bit** (Hammingova vzdialenosť je 1). V **binárnom kóde** sa pri niektorých prechodoch (napríklad zo 7 (0111) na 8 (1000)) menia **všetky štyri bity**, čo môže viesť k prechodovým chybám (tzv. *glitches*).
- **Aplikácie:**

- **Binárny kód** sa používa v digitálnych počítačových systémoch pre aritmetické operácie, pretože je váhový a ľahko sa s ním počíta.
- **Grayov kód** sa primárne využíva v zariadeniach, ktoré snímajú polohu (napr. rotačné snímače polohy), kde je dôležité minimalizovať prechodové chyby pri zmene hodnôt, pretože zmena len jedného bitu zabezpečuje plynulejší a spoľahlivejší prechod.
- **Prevod:** Prevod medzi binárnym a Grayovým kódom je jednoduchý a využíva operáciu **exkluzívneho OR (XOR)**.

Komunikačné rozhrania absolútnych enkodérov zahŕňajú paralelnú komunikáciu, kde každý bit je prenášaný samostatným vodičom, alebo sériovú komunikáciu cez protokoly ako SSI (Synchronous Serial Interface), BiSS, EnDat alebo Ethernet-based protokoly. Sériová komunikácia je preferovaná v moderných aplikáciách kvôli menšiemu počtu vodičov, väčšej odolnosti voči rušeniu a možnosti prenosu diagnostických informácií.

V mechatronických systémoch sa absolútne enkodéry používajú všade tam, kde je kritické poznať presnú polohu aj po prerušení napájania. Typické aplikácie zahŕňajú robotické ramená, kde každý kĺb potrebuje vedieť svoju pozíciu pri zapnutí systému, presné polohovacie stoly v obrábacom priemysle, automatické brány a dvere, ako aj riadenie hydraulických alebo pneumatických valcov tam, kde je potrebná presná pozičná spätná väzba. Výhoda oproti inkrementálnym enkodérom spočíva v eliminácii potreby referencovania, čo urýchľuje inicializáciu systému a zvyšuje jeho robustnosť. ([absolútny enkodér](#))

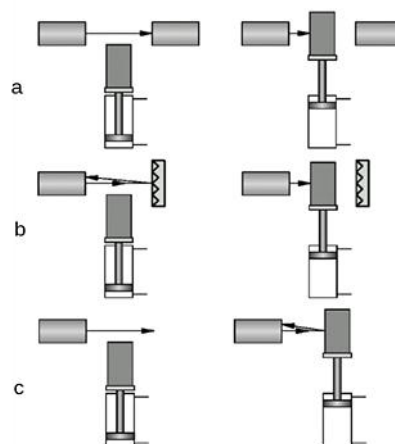
5.12 Optické snímače – základné princípy

Optické snímače predstavujú širokú kategóriu zariadení využívajúcich elektromagnetické žiarenie v optickej oblasti spektra pre detekciu objektov, meranie vzdialenosti alebo určenie polohy. Tieto snímače pracujú typicky s viditeľným svetlom, infračerveným žiarením alebo laserovým lúčom a využívajú rôzne fyzikálne princípy detekcie.

Základný princíp optických snímačov spočíva v emitovaní svetla z aktívneho zdroja a detekcii zmeny optického signálu spôsobenej prítomnosťou, vzdialenosťou alebo vlastnosťami meraného objektu. Svetelný zdroj môže byť štandardná LED dióda emitujúca viditeľné svetlo, infračervená LED pracujúca vo vlnovej dĺžke približne 880 nanometrov, alebo laserová dióda poskytujúca koherentný a vysoko fokusovaný lúč.

Podľa spôsobu detekcie rozlišujeme niekoľko základných typov optických snímačov (vid obr. 5.6). Priebehové snímače (through-beam sensors) majú oddelený vysielač a prijímač umiestnené oproti sebe. Objekt je detekovaný prerušením svetelného lúča medzi vysielačom a prijímačom. Tento typ poskytuje najdlhší detekčný dosah (až desiatky metrov) a najvyššiu spoľahlivosť detekcie, pretože prerušenie lúča je jednoznačný signál.

Reflexné snímače (retro-reflective sensors) majú vysielač a prijímač v jednej konštrukcii a pracujú s reflektorom umiestneným oproti snímačú. Svetlo sa odráža od reflektora späť do prijímača a objekt je detekovaný prerušením tejto optickej dráhy.

Obr. 5.6 Tri základné typy optických snímačov
a – priebežný (fotozávora), b – reflexný, c – difúzny

Reflektor je špeciálny prvok s retroreflexnými vlastnosťami, ktorý odráža svetlo presne späť v smere dopadu nezávisle na uhle. Tento typ umožňuje jednoduchšiu montáž ako priebehovú snímač pri zachovaní vysokej spoľahlivosti detekcie.

Difúzne snímače (diffuse reflective sensors) nemajú samostatný reflektor a detegujú svetlo rozptýlené priamo z povrchu objektu. Vysielač a prijímač sú v jednej konštrukcii, pričom prijímač deteguje svetlo odrazené od objektu nachádzajúceho sa v detekčnom rozsahu. Dosah týchto snímačov je relatívne krátky (typicky niekoľko centimetrov až meter) a závisí od odrazivosti povrchu meraného objektu. Svetlé a lesklé povrchy odrážajú viac svetla a sú detegované na väčšiu vzdialenosť ako tmavé a matné povrchy.

Detekčná logika optických snímačov môže pracovať v svetelnom alebo tienňovom režime. V svetelnom režime (light-on mode) je výstup aktívny pri detekcii svetla, zatiaľ čo v tienňovom režime (dark-on mode) je výstup aktívny pri absencii svetla. Výber režimu závisí od aplikácie a požiadaviek na bezpečné chovanie systému pri výpadku snímača.

Dôležitým parametrom optických snímačov je ich odolnosť voči vonkajšiemu svetlu. Moderné snímače využívajú modulované svetelné signály, kde vysielač emituje svetlo pri špecifickej frekvencii (typicky v rozsahu kilohertzov) a prijímač deteguje len signál pri tejto frekvencii. Tento princíp výrazne znižuje citlivosť na vonkajšie svetelné zdroje a umožňuje spoľahlivú detekciu aj pri silnom ambientnom osvetlení.

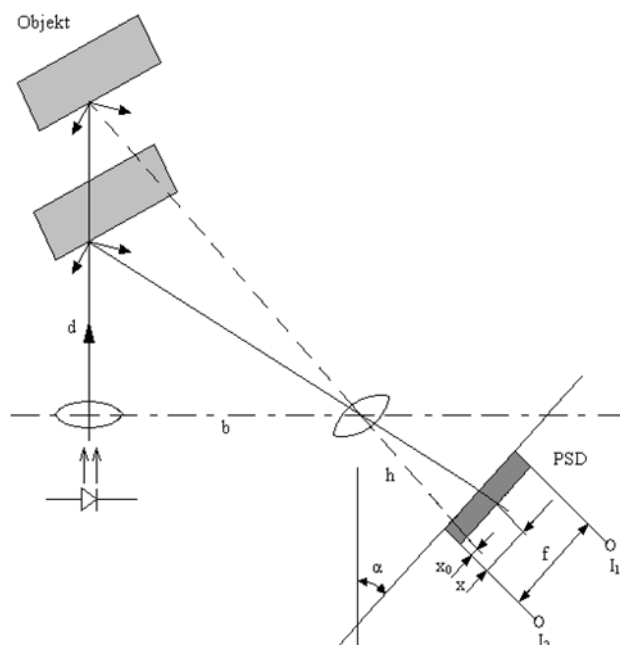
V priemyselnej automatizácii sa optické snímače využívajú pre detekciu prítomnosti objektov na dopravníkoch, počítanie produktov, kontrolu polohy, detekciu značiek na obaloch a mnoho ďalších aplikácií. Ich výhody zahŕňajú bezkontaktné meranie, vysokú rýchlosť odozvy (rádovo mikrosekundy), dlhú životnosť bez mechanického opotrebenia a možnosť detekcie širokej škály materiálov. Nevýhody spočívajú v citlivosti na znečistenie optiky prachovými časticami alebo vlhkosťou, potenciálnej interferencii medzi viacerými snímačmi v tesnej blízkosti a vplyve vlastností povrchu objektu na spoľahlivosť detekcie.

5.13 Laserové snímače vzdialenosti

Laserové diaľkomery predstavujú vysoko presnú kategóriu optických snímačov určených pre bezkontaktné meranie vzdialenosti. Využívajú koherentný laserový lúč a sofistikované metódy merania času alebo fázy pre dosiahnutie presností v rozsahu milimetrov až submilimetrov pri dosahoch od niekoľkých centimetrov až po stovky metrov.

([laserové snímače](#))

Základný princíp merania vzdialenosti laserovými snímačmi vychádza z dvoch hlavných metód. Prvou metódou je triangulácia (princíp je znázornený na obr. 5.7), využívaná predovšetkým pre krátke vzdialenosti s vysokou presnosťou.

Obr. 5.7 Princíp triangulačnej metódy laserového merania vzdialenosti

Laserový lúč dopadá na povrch objektu pod určitým uhlom a odrazené svetlo je zachytávané pozično citlivým detektorom (PSD – Position Sensitive Detector alebo CCD pole) umiestneným vo vzdialenosti od vysielača. Pozícia odrazeného lúča na detektore sa mení v závislosti od vzdialenosti objektu podľa geometrických vzťahov v trojuholníku vytvorenom vysielačom, objektom a detektorom.

Vzdialenosť pri triangulačnej metóde možno vypočítať podľa vzťahu:

$$d = f \cdot \frac{b}{(x + c)}$$

kde:

d je vzdialenosť objektu,

f je ohnisková vzdialenosť prijímacej optiky,

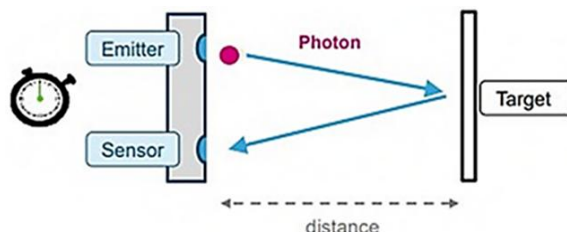
b je vzdialenosť medzi vysielačom a prijímačom (báza),

x je pozícia svetelnej škvrny na detektore,

c je konštanta závislá od geometrie systému.

Triangulačné laserové snímače dosahujú typicky rozlíšenie v rozsahu mikrometrov až stoviek mikrometrov pri meracom rozsahu od niekoľkých milimetrov až po meter.

Druhá metóda vychádza z merania času letu svetelného impulzu (ToF – Time of Flight) (obr. 5.8).

Obr. 5.8 Princíp Time-of-Flight metódy

Laserový vysielateľ emituje krátky svetelný impulz, ktorý sa odráža od objektu a vracia sa späť do prijímača. Elektronika snímača meria čas medzi vyslaním a prijatím impulzu s veľmi vysokým rozlíšením. Vzdialenosť sa vypočíta zo vzťahu:

$$d = \frac{(c \cdot t)}{2}$$

kde:

d je vzdialenosť objektu,

c je rýchlosť svetla vo vzduchu (približne 3×10^8 m/s),

t je meraný čas letu.

Delenie dvoma je potrebné, pretože svetlo prejde vzdialenosť k objektu a späť. Pri presnom meraní je potrebné zohľadniť index lomu vzduchu, ktorý závisí od teploty, tlaku a vlhkosti.

Moderné ToF snímače využívajú rôzne variácie merania času. Impulzná metóda pracuje s jednotlivými krátkymi impulzmi a meria priamo čas ich návratu. Fázová metóda využíva kontinuálne modulované laserové žiarenie a meria fázový posun medzi vysielaným a prijatým signálom. Fázová metóda umožňuje dosiahnuť vyššie presnosti pri kratších vzdialenostiach, zatiaľ čo impulzná metóda je vhodnejšia pre dlhé dosahy až po stovky metrov.

Presnosť laserových diaľkomerov je ovplyvnená viacerými faktormi. Kvalita lasera a jeho stabilita určujú opakovateľnosť merania. Vlastnosti meraného povrchu majú významný vplyv – hladké a svetlé povrchy odrážajú viac svetla a poskytujú lepší signál než drsné a tmavé povrchy. Uhol dopadu laserového lúča na povrch tiež ovplyvňuje kvalitu odrazeného signálu – kolmý dopad poskytuje najlepšie výsledky. Atmosférické podmienky vrátane teploty, tlaku, vlhkosti a prítomnosti aerosólov ovplyvňujú index lomu vzduchu a tým aj presnú rýchlosť svetla, čo je kritické pre ToF merania na dlhé vzdialenosti.

V mechatronických aplikáciách sa laserové snímače vzdialenosti využívajú v širokom spektre úloh. V mobilnej robotike slúžia pre mapovanie prostredia, detekciu prekážok a navigáciu. Typickým príkladom je LIDAR (Light Detection and Ranging) systém, ktorý skenuje okolie rotujúcim laserovým lúčom a vytvára 2D alebo 3D mapu prostredia. V priemyselnej automatizácii sa používajú aj pre kontrolu rozmerov,

detekciu výšky hladiny v nádržiach, monitoring pozície pri zdvíhavaní bremien a presnú kontrolu dráhy pohybujúcich sa častí. V skladových systémoch umožňujú presnú lokalizáciu regálov a paliet. Výskumné aplikácie zahŕňajú geodetické merania, monitoring deformácií konštrukcií a vedecké experimenty vyžadujúce extrémne presnú detekciu vzdialenosti.

Výhody laserových snímačov vzdialenosti zahŕňajú vysokú presnosť, veľký dosah, bezkontaktné meranie, rýchlu odozvu a schopnosť merať na rôznych typoch povrchov. Medzi nevýhody patrí vyššia cena v porovnaní s inými typmi snímačov, citlivosť na atmosférické podmienky pri presných meraniach, potreba bezpečnostných opatrení pri používaní laserov vyšších tried a potenciálne problémy s transparentnými alebo silne absorbujúcimi povrchmi.

5.14 Ultrazvukové snímače

Ultrazvukové snímače predstavujú kategóriu bezkontaktných snímačov využívajúcich vysokofrekvenčné zvukové vlny pre detekciu objektov a meranie vzdialenosti. Tieto snímače pracujú typicky s frekvenciami v rozsahu 40 až 400 kHz, čo je nad hranicou počuteľnosti ľudského ucha (približne 20 kHz). Princíp fungovania vychádza z vyslania ultrazvukového impulzu, jeho odrazu od objektu a merania času návratu odrazeného signálu.

(ultrazvukový snímač)

Základný konštrukčný prvok ultrazvukového snímača je piezoelektrický menič, ktorý dokáže meniť elektrickú energiu na mechanické kmity a naopak. Pri emitovaní ultrazvuku je na piezoelektrický kryštál privedené striedavé napätie s požadovanou frekvenciou, čo spôsobí jeho mechanické kmitanie a vyžarovanie ultrazvukových vln do okolitého prostredia. Pri príjme ultrazvuku dopadajúce zvukové vlny spôsobujú mechanické deformácie kryštálu, čo generuje elektrický signál detegovateľný elektronickým obvodom. Mnohé ultrazvukové snímače využívajú jeden menič pre vysielanie aj príjem, pričom elektronika prepína medzi vysielacím a prijímacím režimom.

Meranie vzdialenosti ultrazvukovým snímačom využíva rovnaký princíp ako ToF laserové snímače, ale namiesto rýchlosti svetla sa používa rýchlosť zvuku vo vzduchu. Vzdialenosť d od objektu sa vypočíta podľa vzťahu:

$$d = \frac{(v \cdot t)}{2}$$

kde:

v je rýchlosť zvuku vo vzduchu,

t je meraný čas medzi vyslaním impulzu a prijatím odrazu.

Rýchlosť zvuku vo vzduchu závisí od teploty podľa približného vzťahu:

$$v = 331.3 + 0.606 \cdot T$$

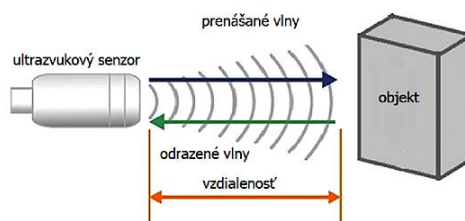
kde:

v je rýchlosť zvuku v metroch za sekundu,

T je teplota vzduchu v stupňoch Celzia.

Pri teplote 20°C je rýchlosť zvuku približne 343 m/s. Pre presné meranie je potrebné kompenzovať vplyv teploty buď meraním aktuálnej teploty alebo používaním snímačov s integrovanou teplotnou kompenzáciou.

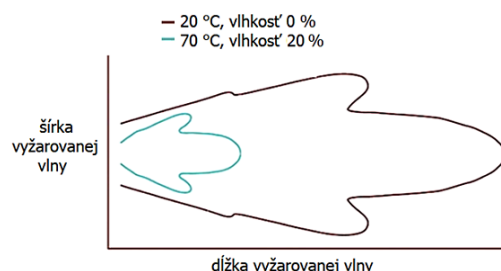
Dosah ultrazvukových snímačov (obr. 5.9) sa pohybuje typicky v rozsahu od 2 centimetrov do 5 metrov, pričom presnosť merania je rádovo v milimetroch.

Obr. 5.9 Princíp ultrazvukového snímača

Minimálna detegovateľná vzdialenosť je limitovaná tým, že po vyslaní impulzu musí menič prestať kmitať predtým, ako môže prijať odrazený signál. Tento mŕtvy čas (blind zone) predstavuje prvých niekoľko centimetrov pred snímačom, kde nie je možné merať. Maximálna vzdialenosť je limitovaná útlmom ultrazvukových vln vo vzduchu a schopnosťou prijímača detegovať slabý odrazený signál.

Charakteristickou vlastnosťou ultrazvukových snímačov je ich široký detekčný kužeľ (obr. 5.10), typicky s uhlom 15 až 30 stupňov. To znamená, že snímač deteguje najbližší objekt v celom kuželi, nie len v priamom smere vyslania impulzu. Tento široký kužeľ môže byť výhodou pri detekcii objektov, ktoré nie sú presne v ose snímača, ale môže spôsobovať problémy v aplikáciách vyžadujúcich presnú smerovosť. Rozlišovacia schopnosť v laterálnom smere je relatívne nízka v porovnaní s laserovými snímačmi.

Obr. 5.10 Detekčná zóna ultrazvukového snímača

Vlastnosti odrazivého povrchu významne ovplyvňujú fungovanie ultrazvukových snímačov. Tvrdé a hladké povrchy kolmé na smer šírenia ultrazvuku odrážajú signál účinne. Mäkké a porézne materiály ako textílie, peny alebo koberce absorbujú značnú časť ultrazvukovej energie a poskytujú slabší odrazený signál. Šikmé povrchy môžu odrážať ultrazvuk mimo prijímača. Špecifickým prípadom sú transparentné materiály ako sklo alebo plasty, ktoré ultrazvuk neprepúšťa tak ako svetlo, a preto sú ultrazvukové snímače schopné detegovať aj priehľadné objekty, čo je ich výhoda oproti optickým snímačom.

Výhody ultrazvukových snímačov zahŕňajú relatívne nízku cenu, jednoduchosť použitia, schopnosť detegovať široký rozsah materiálov vrátane transparentných, odolnosť voči prachu a znečisteniu a necitlivosť na vizuálne vlastnosti povrchu ako farbu alebo lesk. Ultrazvukové snímače nie sú ovplyvňované svetelnými podmienkami a fungujú rovnako dobre v tme ako pri silnom osvetlení.

Medzi nevýhody patrí citlivosť na teplotu vzduchu ovplyvňujúcu rýchlosť zvuku, relatívne pomalá odozva v porovnaní s optickými snímačmi (rádovo milisekundy namiesto mikrosekúnd), široký detekčný kužeľ znižujúci rozlišovaciu schopnosť, problémy s detekciou mäkkých a absorbujúcich materiálov a možnosť nesprávnych odrazov od viacerých objektov v detekčnom rozsahu. Ultrazvukové snímače môžu tiež spôsobovať vzájomnú interferenciu ak pracuje viacero snímačov v tesnej blízkosti na rovnakej frekvencii.

V praktických aplikáciách sa ultrazvukové snímače využívajú pre detekciu hladiny kvapalín v nádržiach, meranie vzdialenosti pri parkovacích asistentoch v automobiloch, detekciu objektov v mobilnej robotike, kontrolu prítomnosti produktov na dopravníkoch a široký rozsah aplikácií v automatizácii. Populárny snímač HC-SR04 je často využívaný v edukácii a DIY projektoch kvôli svojej nízkej cene a jednoduchému rozhraniu, kde doba trvania výstupného impulzu priamo zodpovedá nameranej vzdialenosti.

5.15 Magnetické snímače – Hallove snímače

Hallove snímače predstavujú kategóriu magnetických snímačov využívajúcich Hallov jav pre detekciu magnetického poľa. Tento fyzikálny jav bol objavený Edwinom Hallom v roku 1879 a spočíva vo vzniku napätia kolmo na smer elektrického prúdu a magnetického poľa v polovodiči alebo kove.

Princíp Hallovho javu možno vysvetliť pomocou Lorentzovej sily pôsobiacej na nositeľa náboja pohybujúceho sa v magnetickom poli. Keď cez tenký polovodičový prvok prechádza elektrický prúd a prvok je vystavený magnetickému poľu kolmému na smer prúdu, nosiče náboja (elektróny alebo diery) sú vychyľované Lorentzovou silou na jednu stranu prvku. Toto vychýlenie vytvára rozdiel elektrického potenciálu medzi oboma stranami prvku, ktorý je merateľný ako Hallovo napätie.

Hallovo napätie U_H možno vyjadriť vzťahom:

$$U_H = R_H \cdot \frac{(I \cdot B)}{d}$$

kde:

R_H je Hallova konštanta materiálu,

I je prúd prechádzajúci prvkom,

B je intenzita magnetickej indukcie kolmej na prúd,

d je hrúbka polovodičového prvku.

Hallova konštanta je materiálová vlastnosť závisiaca od typu a koncentrácie nosičov náboja. Moderne Hallove senzory využívajú polovodiče na báze kremíka, arzenidu gália alebo antimónu india, ktoré poskytujú vysokú citlivosť na magnetické pole.

([Hall Effect](#))

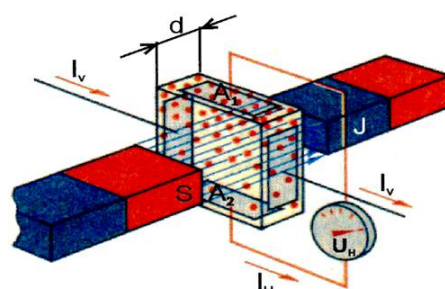
Existuje niekoľko typov Hallových snímačov podľa spôsobu spracovania signálu. Analógové Hallove snímače poskytujú výstupné napätie priamo úmerné intenzite magnetického poľa. Tieto snímače sa používajú pre meranie intenzity magnetického poľa alebo bezkontaktné meranie prúdu, kde magnetické pole vytvorené prúdom v vodiči je proporcionálne s prúdom.

Digitálne Hallove snímače obsahujú komparátor a poskytujú binárny výstup podľa prítomnosti alebo absencie magnetického poľa prekračujúceho určitú prahovú hodnotu. Rozlišujeme unipolárne snímače, ktoré reagujú len na jeden pól magnetu (typicky južný), a bipolárne snímače, ktoré sa aktivujú pri jednom póle a deaktivujú pri opačnom póle. Latch (západkové) snímače si pamätajú stav aj po odstránení magnetu až do pôsobenia opačného pólu.

Moderné Hallove snímače sú integrované obvody obsahujúce nielen samotný Hallov prvok, ale aj zosilňovač signálu, komparátor, výstupný tranzistor a niekedy aj teplotnú kompenzáciu. Výstup môže byť typu open collector, push-pull alebo špecializované rozhrania pre komunikáciu s mikrokontrolérom.

V mechatronických systémoch sa Hallove snímače využívajú v širokom spektre aplikácií. Jednou z najčastejších je detekcia polohy permanentných magnetov, kde snímač deteguje približovanie alebo vzdďalovanie magnetu. Toto sa využíva pre detekciu polohy piestu v pneumatických alebo hydraulických valcoch, kde je magnet umiestnený na pieste a Hallove snímače sú rozmiestnené pozdĺž telesa valca.

V bezkefových elektromotoroch (BLDC) sú Hallove snímače kritickou súčasťou pre detekciu polohy rotora. Typicky sú použité tri Hallove snímače (obr. 5.11) rozmiestnené v 120-stupňových intervaloch, ktoré poskytujú informáciu o aktuálnej pozícii permanentných magnetov rotora.

Obr. 5.11 Princíp Hallovho javu

Táto informácia je nevyhnutná pre elektronickú komutáciu – správne časovanie spínania fáz statorového vinutia. V tab. 5.3 sú uvedené porovnania typov Hallových snímačov.

Meranie rýchlosti otáčania je ďalšou bežnou aplikáciou. Na rotujúci hriadel' je pripevnený magnet alebo viacero magnetov a Hallovo snímač deteguje každý prechod magnetu. Frekvencia výstupných impulzov je priamo úmerná rýchlosti otáčania. Pre vyššiu presnosť sa používa ozubené koleso z feromagnetického materiálu v kombinácii s permanentným magnetom a Hallovým snímačom, kde každý zub kolesa spôsobuje zmenu magnetického poľa.

Tab. 6 Porovnanie typov Hallových snímačov

Typ snímača	Výstupný signál	Závislosť na magnetickom poli	Typická aplikácia
Lineárny (analogový)	Spojité napätie, ktoré je priamo úmerné intenzite magnetického poľa.	Výstup sa mení plynulo so zmenou intenzity poľa.	Meranie prúdu, detekcia polohy, meranie vzdialenosti.
Spínací (digitálny)	Digitálny signál (zapnuté/vypnuté, vysoká/nízka úroveň).	Výstup sa zmení (prepne) až po prekročení špecifickej prahovej hodnoty intenzity magnetického poľa.	Bezkontaktné spínače, meranie rýchlosti (otáčok), detekcia otvorenia/zatvorenia.

Bezkontaktné meranie elektrického prúdu využíva princíp, že elektrický prúd prechádzajúci vodičom vytvára okolo neho magnetické pole úmerné intenzite prúdu. Hallový snímač umiestnený v blízkosti vodiča alebo v magnetickom jhu dre obklopujúcom vodič deteguje toto pole a poskytuje informáciu o veľkosti prúdu bez potreby elektrického spojenia s meraným obvodom.

Výhody Hallových snímačov zahŕňajú bezkontaktné meranie bez mechanického opotrebenia, širokú škálu pracovných teplôt, vysokú spoľahlivosť, odolnosť voči prachu a vlhkosti, nízku spotrebu energie a možnosť integrácie do malých priestorov. Hallove snímače sú tiež relatívne lacné a jednoducho sa integrujú do elektronických systémov.

Medzi nevýhody patrí potreba použitia permanentného magnetu (nepriame meranie), citlivosť na rušivé magnetické polia z okolia, ktoré môžu ovplyvniť presnosť merania, a teplotná závislosť citlivosti, ktorá vyžaduje kompenzáciu pri presných meraniach. Dosah detekcie je relatívne krátky (typicky niekoľko milimetrov až centimetrov) v závislosti od sily použitého magnetu.

5.16 Magnetické snímače – indukčné snímače

Indukčné snímače predstavujú kategóriu bezkontaktných snímačov určených výhradne pre detekciu kovových objektov. Princíp fungovania vychádza z elektromagnetickej indukcie a zmeny vlastností vysokofrekvenčného oscilačného obvodu pri približovaní kovového objektu.

(indukčný snímač)

Konštrukčný základ indukčného snímača tvorí cievka vytvárajúca vysokofrekvenčné elektromagnetické pole. Táto cievka je súčasťou LC oscilátora pracujúceho typicky s frekvenciou v rozsahu 100 kHz až 1 MHz. Oscilátor je napájaný z interného zdroja a generuje striedavé elektromagnetické pole vyžarované z čela snímača. Toto pole preniká do okolitého priestoru a pri absencii kovového objektu oscilátor pracuje stabilne s konštantnou amplitúdou.

Keď sa do tohto elektromagnetického poľa priblíži kovový objekt, dochádza k elektromagnetickej indukcii vo vodiči. Podľa Faradayovho zákona indukcie premenné magnetické pole indukuje v kovovom objekte vírivé prúdy (eddy currents). Tieto prúdy vytvárajú vlastné magnetické pole orientované proti pôvodnému poľu snímača,

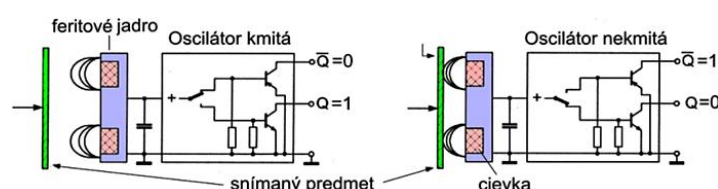
čo vedie k útlmu oscilácií. Súčasne vírivé prúdy spôsobujú energetické straty v kovovom objekte, čo sa prejavuje ako dodatočné tlmenie oscilačného obvodu.

Detekčný obvod snímača monitoruje amplitúdu oscilácie. Keď amplitúda klesne pod nastavenú prahovú hodnotu v dôsledku prítomnosti kovového objektu v detekčnom rozsahu, komparátor prepne výstupný signál snímača. Vzdialenosť, pri ktorej dochádza k prepnutiu, sa nazýva detekčný rozsah alebo čítacia vzdialenosť.

Detekčný rozsah indukčných snímačov závisí od niekoľkých faktorov. Prvým je veľkosť a konštrukcia aktívnej plochy snímača – väčšie snímače majú typicky dlhší dosah. Štandardná detegovateľná vzdialenosť je definovaná pre referenčný kovový objekt - štvorec zo železného plechu hrúbky 1 milimeter, ktorého strana sa rovná priemeru aktívnej plochy snímača. Skutočný detekčný rozsah pre rôzne materiály sa uvádza pomocou redukčného faktora.

Redukčný faktor je násobok nominálneho detekčného rozsahu pre daný materiál. Feromagnetické materiály ako železo a oceľ majú redukčný faktor blízky 1,0, čo znamená, že sú detegované na plný nominálny rozsah. Neferomagnetické kovy majú nižšie redukčné faktory: nehrdzavejúca oceľ približne 0,8 až 0,9, meď a mosadz okolo 0,4 až 0,5, hliník približne 0,4. Preto je hliníkový objekt detegovaný na približne polovičnú vzdialenosť v porovnaní s ocelovým objektom rovnakých rozmerov.

Moderné indukčné snímače sa vyrábajú v rôznych konštrukčných prevedeniach. Valcové snímače s metrickým závitom (M8, M12, M18, M30) sú najrozšírenejšie v priemyselnej automatizácii a montujú sa do kovových držiakov. Kockové snímače majú obdĺžnikový tvar a montujú sa pomocou upevňovacích drážiek. Zapustiteľné (flush-mountable) snímače môžu byť inštalované v kovovej ploche bez zníženia detekčného rozsahu, zatiaľ čo nezapustiteľné snímače vyžadujú voľný priestor okolo aktívnej plochy. Princíp fungovania indukčného snímača je znázornený na obr. 5.12.

Obr. 5.12 Princíp fungovania indukčného snímača

Výstupný obvod indukčných snímačov môže byť rôzneho typu. PNP výstup spína kladný pól napájacieho napätia, NPN výstup spína záporný pól. NO (normally open – normálne otvorený) kontakt sa uzavrie pri detekcii objektu, NC (normally closed – normálne zatvorený) sa otvorí. Mnohé snímače obsahujú LED indikátor signalizujúci stav výstupu. Niektoré pokročilé modely poskytujú analógový výstup úmerný vzdialenosti objektu v rámci detekčného rozsahu.

V priemyselných aplikáciách sa indukčné snímače využívajú najmä pre detekciu kovových častí na dopravníkoch, počítanie kovových produktov, detekciu polohy kovových komponentov, monitorovanie prítomnosti nástrojov v obrábacom stroji a limitné spínače detegujúce koncové polohy kovových častí. V CNC obrábacích strojoch

detegujú prítomnosť obrobku v upínacom zariadení. V automatických montážnych linkách kontrolujú správnu montáž kovových komponentov.

Výhody indukčných snímačov zahŕňajú bezkontaktné meranie bez mechanického opotrebenia, vysokú spoľahlivosť, odolnosť voči prachu, vode, olejom a chemikáliám, schopnosť pracovať vo vibračnom prostredí, necitlivosť na farbu a povrchové vlastnosti objektu a dlhú životnosť. Moderné snímače sú odolné voči skratovaniu výstupu a prepólovaniu napájania.

Medzi nevýhody patrí obmedzenie výhradne na kovové objekty, relatívne krátke detekčný rozsah (typicky 0,5 až 15 milimetrov pre štandardné priemyselné snímače), závislosť dosahu od typu kovu, citlivosť na silné elektromagnetické polia v okolí a potreba zohľadniť minimálne vzdialenosti pri montáži viacerých snímačov v blízkosti pre zabránenie vzájomnej interferenci.

5.17 Kapacitné snímače

Kapacitné snímače predstavujú univerzálnejšiu kategóriu bezkontaktných snímačov schopných detekovať širokú škálu materiálov vrátane kovov, plastov, dreva, skla, kvapalín a práškových materiálov. Princíp fungovania vychádza zo zmeny kapacity kondenzátora pri aproximovaní objektu s dielektrickou konštantou odlišnou od vzduchu.

(kapacitný snímač)

Základným prvkom kapacitného snímača je planárny kondenzátor vytvorený na aktívnej ploche snímača. Tento kondenzátor sa skladá z dvoch elektród oddelených dielektrikom, pričom elektromagnetické pole preniká aj do priestoru pred aktívnou plochou snímača. Elektrody tvoria súčasť RC oscilačného obvodu pracujúceho typicky s frekvenciou v rozsahu stoviek kilohertzov. Pri absencii objektu v detekčnom poli má kondenzátor určitú nominálnu kapacitu a oscilátor pracuje s konštantnou frekvenciou.

Kapacita kondenzátora je daná známym vzťahom:

$$C = \frac{(\varepsilon_0 \cdot \varepsilon_r \cdot A)}{d}$$

kde:

C je kapacita,

ε_0 je permitivita vákua,

ε_r je relatívna permitivita (dielektrická konštanta) materiálu medzi elektródami,

A je plocha elektród,

d je vzdialenosť medzi elektródami.

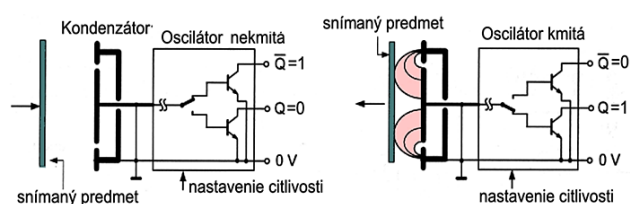
Keď sa do elektromagnetického poľa snímača priblíži objekt s dielektrickou konštantou vyššou ako vzduch ($\varepsilon_r = 1$), zvýši sa efektívna dielektrická konštanta v priestore medzi elektródami, čo vedie k zvýšeniu kapacity kondenzátora.

Táto zmena kapacity spôsobí zmenu rezonanačnej frekvencie RC oscilačného obvodu. Vyhodnocovací obvod monitoruje frekvenciu alebo amplitúdu oscilácií a keď zmena prekročí nastavenú prahovú hodnotu, dochádza k prepnutiu výstupného

signálu snímača. Citlivosť detekcie je úmerná dielektrickej konštante materiálu - materiály s vyššou ϵ_r sú detegované na väčšiu vzdialenosť.

Dielektrické konštanty rôznych materiálov sa výrazne líšia. Vzduch má $\epsilon_r \approx 1$, plasty majú typicky ϵ_r v rozsahu 2 až 4, sklo má ϵ_r okolo 4 až 10, voda má vysokú $\epsilon_r \approx 80$ a kovy majú teoreticky nekonečnú ϵ_r . Preto sú kovy najlepšie detegovateľné, nasledované vodou a kvapalinami s vysokým obsahom vody, zatiaľ čo suché práškové materiály a plasty sú detegovateľné na kratšie vzdialenosti.

Detekčný rozsah kapacitných snímačov je typicky v rozsahu 2 až 40 milimetrov v závislosti od veľkosti aktívnej plochy a typu detegovaného materiálu. Pre štandardizované porovnanie sa detekčný rozsah udáva pre ocelový objekt podobne ako pri indukčných snímačoch. Skutočný detekčný rozsah pre iné materiály je potom percentom tohto nominálneho rozsahu podľa dielektrických vlastností. Kapacitné snímače vyžadujú starostlivejšie nastavenie citlivosti ako indukčné snímače. Väčšina priemyselných kapacitných snímačov má potenciometer pre nastavenie prahovej úrovne spínania. Toto umožňuje prispôsobiť snímač konkrétnej aplikácii a materiálu, ale tiež vyžaduje počiatočné nastavenie a prípadne aj opätovnú kalibráciu pri zmenách v procese. Princíp fungovania kapacitného snímača je znázornený na obr. 5.13.

Obr. 5.13 Princíp fungovania kapacitného snímača

Špecifickou aplikáciou kapacitných snímačov je detekcia hladiny kvapalín cez nevodivú stenu nádrže. Snímač namontovaný na vonkajšej strane plastovej alebo sklenenej nádrže dokáže detegovať prítomnosť kvapaliny vnútri. Kvapaliny s vysokým obsahom vody majú vysokú dielektrickú konštantu a sú ľahko detegovateľné, zatiaľ čo oleje a rozpúšťadlá s nízkou dielektrickou konštantou vyžadujú citlivejšie nastavenie. Ďalšou aplikáciou je detekcia materiálu vnútri obalov. Kapacitný snímač dokáže detekovať prítomnosť produktu v papierovej alebo kartonovej krabici, plnenie fliaš kvapalinou alebo prítomnosť cukru, múky a iných práškových materiálov v obaloch. Táto schopnosť detekcie cez nevodivé bariéry robí kapacitné snímače jedinečnými v porovnaní s inými typmi.

V priemyselnej automatizácii sa kapacitné snímače využívajú pre detekciu hladiny v nádržiach, kontrolu plnenia obalov, detekciu lepiacej pásky na rolke (plastová lepiacapáska sa líši od papierového jadra), detekciu prítomnosti rôznych materiálov na dopravníkoch, rozlíšenie medzi plnými a prázdnyimi obalmi a kontrolu plnenia tekutinami. V oblasti človek-stroj interakcie sa kapacitné snímače používajú v dotykových paneloch a tlačidlách. Kapacitné dotykové displaye detegujú približovanie alebo dotyk prsta, ktorý má vysoký obsah vody a teda vysokú dielektrickú konštantu.

Na podobnom princípe pracujú kapacitné tlačidlá, ktoré reagujú na dotyk bez mechanického stlačenia.

Výhody kapacitných snímačov zahŕňajú schopnosť detegovať širokú škálu materiálov vrátane nevodivých, možnosť detekcie cez nevodivé steny, bezkontaktné meranie, odolnosť voči mechanickému opotrebeniu a možnosť detekcie aj kvapalín a práškových materiálov.

Medzi nevýhody patrí vyššia citlivosť na zmeny vlhkosti a teploty prostredia oproti indukčným snímačom, potreba starostlivého nastavenia citlivosti pre konkrétnu aplikáciu, citlivosť na znečistenie aktívnej plochy vodou alebo vodivými látkami, ktoré môžu spôsobiť falošnú detekciu, kratší detekčný rozsah v porovnaní s niektorými inými typmi snímačov a potenciálna citlivosť na elektrostatické výboje a silné elektromagnetické pole v okolí.

5.18 Spracovanie signálu – zosilnenie a filtrácia

Surový elektrický signál zo snímača často vyžaduje úpravu a kondicionovanie predtým, než môže byť použitý v riadiacom systéme alebo digitalizovaný. Spracovanie signálu (signal conditioning) zahŕňa súbor techník a obvodov zameraných na optimalizáciu signálu pre ďalšie spracovanie pri zachovaní alebo zlepšení pomeru signál/šum.

Zosilnenie signálu je často prvým krokom spracovania. Mnoho snímačov produkuje výstupné napätie v rozsahu milivoltov alebo mikrovoltov, čo je príliš malé na priame spracovanie. Napríklad termočlánky generujú typicky 40 až 50 mikrovoltov na stupeň Celzia, tenzometre v Wheatsonovom mostíku poskytujú výstup rádovo v milivoltoch a Hallove snímače môžu mať citlivosť len niekoľko milivoltov na millitesla. Tieto slabé signály je potrebné zosiliť na štandardné úrovne pre analógovo-digitálne prevodníky, typicky 0-5 V alebo 0-10 V. Zosilnenie sa realizuje pomocou operačných zosilňovačov (operational amplifiers, op-amps) v rôznych konfiguráciách. Neinvertujúci zosilňovač zachováva fázu signálu a má vysokú vstupnú impedanciu, čo minimalizuje zaťaženie zdroja signálu. Invertujúci zosilňovač mení fázu o 180 stupňov, ale ponúka lepšiu kontrolu zosilnenia. Diferenciálny zosilňovač (rozdielový zosilňovač) zosilňuje rozdiel medzi dvoma vstupnými signálmi a potláča spoločný signál (common-mode rejection), čo je kľúčové pre potlačenie rušenia z napájacej siete alebo elektromagnetických polí.

Zosilnenie A operačného zosilňovača v neinvertujúcej konfigurácii je dané vzťahom:

$$A = 1 + \left(\frac{R_2}{R_1} \right)$$

kde:

R_1 a R_2 sú odpory spätnoväzbového obvodu.

Presnosť zosilnenia závisí od tolerancie rezistorov, pričom pre kritické aplikácie sa používajú precízne rezistory s toleranciou 0,1% alebo lepšou.

Dôležitým parametrom zosilňovača je šumový príspevok (noise contribution). Každý aktívny prvok generuje tepelný šum a vlastný šum, ktorý sa pridáva k signálu.

Pre aplikácie s nízkymi signálmi je potrebné použiť nízko-šumové operačné zosilňovače (low-noise op-amps) s nízkym napäťovým šumom typicky pod 10 nanovoltov na odmocninu z hertzu.

Filtrácia signálu je proces odstraňovania nežiadúcich frekvenčných zložiek zo signálu. Najčastejším cieľom je odstránenie vysokofrekvenčného šumu, ktorý môže pochádzať z elektromagnetického rušenia, spínacích zdrojov, digitálnych obvodov v blízkosti alebo vlastného šumu elektronických súčiastok.

Dolnopriepustné filtre (low-pass filters) prepúšťajú nízke frekvencie a tlmia vysoké frekvencie. Najjednoduchším pasívnym dolnopriepustným filtrom je RC člen pozostávajúci z odporu a kondenzátora. Medzná frekvencia f_c takéhoto filtra je daná vzťahom:

$$f_c = \frac{1}{(2\pi \cdot R \cdot C)}$$

Pasívny RC filter prvého rádu má útlm 20 dB na dekádu (6 dB na oktávu), čo znamená, že amplitúda signálu klesá na jednu desatinu pri desaťnásobnom zvýšení frekvencie nad medznou frekvenciou.

Pre aplikácie vyžadujúce strmší útlm sa používajú aktívne filtre vyššieho rádu. Sallen-Key filter druhého rádu poskytuje strmu 40 dB na dekádu a môže byť realizovaný pomocou jedného operačného zosilňovača, dvoch rezistorov a dvoch kondenzátorov. Butterworth filtre sú navrhnuté pre maximálne plochú frekvenčnú charakteristiku v priepustnom pásme, zatiaľ čo Chebyshev filtre obetujú rovnosť priepustného pásma za strmší útlm v nepriepustnom pásme.

Hornopriepustné filtre (high-pass filters) prepúšťajú vysoké frekvencie a tlmia nízke frekvencie. Využívajú sa pre odstránenie DC zložky signálu (DC offset) alebo pomalých driftov. V aplikáciách so snímačmi sa niekedy používajú pre odstránenie nežiadúcej nízkofrekvenčnej zložky spôsobenej teplotnou závislosťou alebo starnutím komponentov.

Pásmová priepusť (band-pass filter) prepúšťa len určité pásmo frekvencií a tlmí frekvencie pod a nad týmto pásmom. Využíva sa napríklad pri detekcii modulovaných signálov, kde je potrebné vyextrahovať nosný signál špecifickej frekvencie. Pásmová zádrž (band-stop filter, notch filter) má opačnú charakteristiku - tlmí špecifické pásmo frekvencií. Notch filter ladený na 50 Hz alebo 60 Hz sa bežne používa pre potlačenie rušenia zo sieťového napätia.

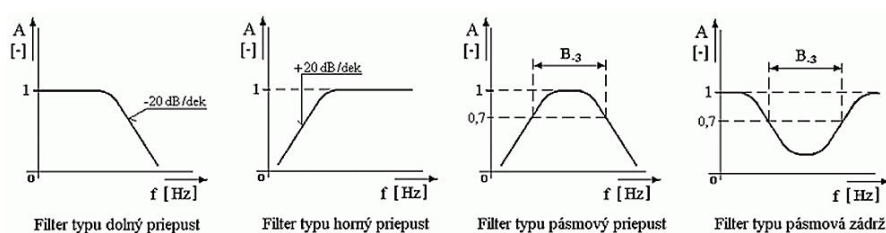
Anti-aliasing filter je špeciálny dolnopriepustný filter kritický pre analógovo-digitálne prevody. Jeho funkciou je obmedziť frekvenčný rozsah signálu pred vzorkovaním tak, aby sa predišlo aliasingu – javu, kde vysokofrekvenčné zložky nad polovicou vzorkovacej frekvencie (Nyquistova frekvencia) sa po vzorkovaní javia ako nízke frekvencie a spôsobujú skreslenie. Anti-aliasing filter musí mať medznú frekvenciu pod polovicou vzorkovacej frekvencie ADC a dostatočne strmý útlm.

Offset kompenzácia je proces odstránenia nežiadúcej DC zložky signálu. Mnoho snímačov má malý DC offset na výstupe aj keď meraná veličina je nulová. Tento offset môže byť kompenzovaný odčítaním konštantného napätia alebo použitím diferenciálneho zapojenia, kde sa odčíta referenčné napätie.

Linearizácia je proces prevedenia nelineárnej charakteristiky snímača na lineárny výstup. Niektoré snímače ako termočlánky majú nelineárny vzťah medzi meranou veličinou a výstupným napätím. Linearizácia môže byť realizovaná analógovo pomocou nelineárnych obvodov alebo digitálne pomocou lookup tabuliek alebo polynomických aproximácií.

Galvanické oddelenie (isolation) je niekedy potrebné pre ochranu riadiaceho systému pred vysokými napätiami na strane snímača alebo pre prerušenie zemných slučiek (ground loops), ktoré môžu spôsobovať rušenie. Galvanické oddelenie sa realizuje pomocou optočlenov (optocouplers), izolačných zosilňovačov alebo transformátorov.

V praxi je často nevyhnutné kombinovať viacero techník spracovania signálu do jedného obvodu. Typický kondicionovací obvod pre nízkofrekvenčný snímač môže zahŕňať: diferenciálny zosilňovač pre potlačenie spoločného rušenia, programovateľné zosilnenie pre rôzne rozsahy merania, dolnopriepustný filter pre odstránenie vysokofrekvenčného šumu, anti-aliasing filter pred A/D prevodom a referenčný obvod pre stabilné napätie (obr. 5.14).

Obr. 5.14 Frekvenčné charakteristiky základných typov filtrov

5.19 A/D prevodníky a vzorkovanie

Analógovo-digitálny prevodník (ADC – Analog-to-Digital Converter) je kľúčový prvok moderných mechatronických systémov, ktorý premieňa spojité analógové signály zo snímača na diskkrétne digitálne hodnoty spracovateľné mikroprocesorom alebo mikrokontrolérom. Pochopenie princípov a limitácií A/D prevodu je nevyhnutné pre návrh spoľahlivých meracích systémov. Základný proces A/D prevodu zahŕňa tri kroky: vzorkovanie (sampling), kvantizáciu (quantization) a kódovanie (encoding). Vzorkovanie je proces merania okamžitej hodnoty analógového signálu v diskrétnych časových okamihoch. Kvantizácia priradzuje každú nameranú hodnotu k najbližšej diskkrétnej úrovni z konečného počtu dostupných úrovní. Kódovanie premieňa kvantovanú hodnotu na binárne číslo.

Rozlíšenie ADC udáva počet diskrétnych úrovní, ktoré dokáže rozlíšiť, a vyjadruje sa v bitoch. N-bitový ADC dokáže rozlíšiť 2^N úrovní. Napríklad:

- 8-bitový ADC: 256 úrovní
- 10-bitový ADC: 1024 úrovní
- 12-bitový ADC: 4096 úrovní
- 16-bitový ADC: 65536 úrovní

Krok kvantizácie (LSB – Least Significant Bit) je najmenšia zmena vstupného napätia, ktorú dokáže ADC rozlíšiť, a vypočíta sa podľa vzťahu:

$$LSB = \frac{V_{ref}}{(2^N)}$$

kde:

V_{ref} je referenčné napätie určujúce rozsah ADC,

N je počet bitov rozlíšenia.

Pre 10-bitový ADC s referenčným napätím 5 V je $LSB = 5 \text{ V}/1024 \approx 4,88 \text{ mV}$. To znamená, že zmeny vstupného napätia menšie ako 4,88 mV nie sú rozlíšené.

Vzorkovacia frekvencia (sampling rate) určuje, ako často ADC vykonáva meranie. Podľa Nyquistovho-Shannonovho vzorkovacieho teorému musí byť vzorkovacia frekvencia f_s aspoň dvakrát vyššia ako najvyššia frekvenčná zložka signálu f_{max} , ktorú chceme zachytiť:

$$f_s \geq 2 \cdot f_{max}$$

Minimálna požadovaná frekvencia $2 \cdot f_{max}$ sa nazýva Nyquistova frekvencia. Ak je vzorkovacia frekvencia nedostatočná, dochádza k javu zvanému aliasing, kde vysokofrekvenčné zložky signálu sa po vzorkovaní javia ako nízke frekvencie a spôsobujú skreslenie. Pre zabránenie aliasingu sa pred ADC vkladá anti-aliasing filter – dolnopriepustný filter s medznou frekvenciou pod polovicou vzorkovacej frekvencie.

V praxi sa používa vyššia vzorkovacia frekvencia ako je teoretické minimum, typicky 5 až 10-násobok maximálnej frekvencie signálu, aby sa zabezpečila dostatočná presnosť rekonštrukcie signálu a znížil vplyv aliasingu.

Existuje niekoľko architektúr ADC s rôznymi charakteristikami. Postupných aproximácií (SAR - Successive Approximation Register) ADC je najpopulárnejší typ v embedded systémoch. Funguje metódou binárneho vyhľadávania, kde postupne aproximuje vstupné napätie v N krokoch pre N -bitový prevodník. SAR ADC ponúka dobrý kompromis medzi rýchlosťou (typicky 100 kSPS až 5 MSPS), presnosťou (8 až 18 bitov) a spotrebou energie.

Delta-sigma ($\Delta\Sigma$) ADC využíva oversampling (vzorkovanie s frekvenciou ďaleko vyššou než Nyquistova frekvencia) a noise shaping pre dosiahnutie vysokého rozlíšenia. Tieto ADC dosahujú 16 až 32 bitov rozlíšenia pri relatívne nízkych vzorkovacích frekvenciách (typicky do 100 kSPS) a sú ideálne pre presné merania pomalých signálov ako teplota alebo váha.

Pipeline ADC dosahuje vysoké vzorkovacie rýchlosti (desiatky až stovky MSPS) pri strednom rozlíšení (10 až 16 bitov) a využíva sa v rýchlych aplikáciách ako digitálna osciloskopia alebo vysokorýchlostné snímanie dát.

Flash ADC je najrýchlejší typ s vzorkovacími frekvenciami až v gigasamploch za sekundu, ale má nízke rozlíšenie (typicky 6 až 8 bitov) a vysokú spotrebu energie. Používa $2^N - 1$ komparátorov pracujúcich paralelne.

Chyby A/D (vid tab. 5.4) prevodu majú viacero zdrojov. Kvantizačná chyba je inherentná chyba spôsobená diskretnou povahou kvantizácie a môže dosahovať až $\pm 0,5 \text{ LSB}$. Táto chyba sa prejavuje ako šum kvantizácie distribuovaný v meranom signáli. Offset chyba je systematická odchýlka, kde celá prevádzkacia charakteristika ADC je posunutá od ideálnej.

Tab. 7 Porovnanie typov A/D prevodníkov

Typ ADC	Typické rozlíšenie [bit]	Vzorkovacia rýchlosť [MSPS]*	Relatívna cena	Spotreba energie	Typické aplikácie
Flash	6 - 10	100 - 1000+	Vysoká	Vysoká	Osciloskopy, radar, vysokorýchlostná komunikácia, RF aplikácie
Pipeline	8 - 16	10 - 500	Stredná až vysoká	Stredná až vysoká	Digitálne kamery, telekomunikácie, medicínske zobrazovacie systémy, video spracovanie
SAR (Successive Approximation Register)	10 - 18	0.1 - 10	Nízka až stredná	Nízka až stredná	Akvízia dát, senzory, presné merania, audio aplikácie, batériou napájané zariadenia
Delta-Sigma (Δ - Σ)	16 - 24+	< 1 (SPS** až kHz)	Nízka až stredná	Nízka	Precízne merania (váhy, teplomery), priemyselná automatizácia, audio štúdio kvality, senzory s nízkou šírkou pásma

Pri nulovom vstupnom napätí ADC neposkytuje nulový výstup. Offset chyba sa dá často kalibrovať softvérovo alebo hardvérovo. Chyba zisku (gain error) spôsobuje, že sklon prevodovej charakteristiky sa líši od ideálneho. Maximálna výstupná hodnota ADC nekorešponduje presne s maximálnym vstupným napätím. Táto chyba sa tiež dá kalibrovať.

Nelinearita môže byť diferenciálna (DNL - Differential Non-Linearity), ktorá udáva odchýlku šírky jednotlivých krokov kvantizácie od ideálneho LSB, alebo integrálna (INL – Integral Non-Linearity), ktorá je maximálna odchýlka skutočnej prevodovej charakteristiky od ideálnej priamky.

Šum a jitter ovplyvňujú presnosť merania. Tepelný šum, šum napájania a časová nestabilita vzorkovacieho okamihu (jitter) spôsobujú fluktuácie vo výstupných hodnotách aj pri konštantnom vstupe.

V embedded systémoch sú ADC typicky integrované priamo v mikrokontroléri. Moderné mikrokontroléry obsahujú multiplexovaný ADC schopný merať viacero analógových vstupov postupne prepínaním medzi kanálmi. Dôležité je zohľadniť čas usadenia (settling time) potrebný po prepnutí kanála, aby sa vstupný kondenzátor vzorkovacieho obvodu nabil na novú hodnotu.

Spúšťanie A/D prevodu môže byť softvérové (mikrokontrolér iniciuje meranie príkazom), hardvérové (externá udalosť spustí prevod) alebo časované (pravidelné merania riadené časovačom). Pre presné periodické vzorkovanie je výhodné použiť hardvérové spúšťanie časovačom, ktoré zabezpečuje konštantné vzorkovacie intervaly bez jitteru spôsobeného softvérom.

DMA (Direct Memory Access) môže byť použitý pre prenos výsledkov A/D prevodov do pamäte bez zaťaženia procesora, čo umožňuje vysoké vzorkovacie rýchlosti pri súčasnom vykonávaní iných úloh.

5.20 Kalibrácia a diagnostika snímačov

Kalibrácia snímačov je systematický proces nastavenia alebo overovania presnosti merania porovnaním výstupu snímača s referenčnými hodnotami známej presnosti. Aj kvalitné snímače majú výrobné tolerancie, podliehajú starnutiu a sú ovplyvňované prevádzkovými podmienkami, preto je kalibrácia nevyhnutná pre dosiahnutie a udržanie požadovanej presnosti merania. Základné typy kalibrácie sa líšia v počte referenčných bodov a spôsobe korekcie. Jednobodová kalibrácia (one-point calibration) využíva jeden referenčný bod, typicky v strede meracieho rozsahu alebo pri nulovej hodnote meranej veličiny. Táto metóda koriguje offset (posun) charakteristiky snímača, ale nemení sklon charakteristiky. Je najjednoduchšia a najrýchlejšia, ale predpokladá, že sklon charakteristiky je korektný.

Matematicky sa jednobodová kalibrácia vyjadruje pridaním korekčnej konštanty:

$$y_{kal} = y_{mer} + k$$

kde:

y_{kal} je kalibrovaná hodnota,

y_{mer} je nameraná hodnota,

k je korekčná konštanta určená ako rozdiel medzi referenčnou hodnotou a nameranou hodnotou pri kalibračnom bode.

Dvojbodová kalibrácia (two-point calibration) je najbežnejšia metóda využívajúca dva referenčné body, typicky blízko dolnej a hornej hranice meracieho rozsahu. Táto metóda koriguje offset aj zisk (gain), čím sa kompenzuje nesprávny sklon charakteristiky. Dvojbodová kalibrácia predpokladá lineárny vzťah medzi skutočnou hodnotou a výstupom snímača.

Matematický vzťah pre dvojbodovú kalibráciu je:

$$y_{kal} = a \cdot y_{mer} + b$$

kde:

a je korekčný faktor zisku,

b je korekčný faktor offsetu.

Tieto konštanty sa určia riešením sústavy dvoch rovníc z dvoch kalibračných bodov:

$$y_{ref1} = a \cdot y_{mer1} + b$$

$$y_{ref2} = a \cdot y_{mer2} + b$$

Riešením dostaneme:

$$a = (y_{ref2} - y_{ref1}) / (y_{mer2} - y_{mer1})$$

$$b = y_{ref1} - a \cdot y_{mer1}$$

Viacbodová kalibrácia (multi-point calibration) využíva tri alebo viac referenčných bodov rozložených v meracom rozsahu. Táto metóda je nevyhnutná pre snímače s nelineárnou charakteristikou, ako sú termočlánky. Korekcia sa realizuje pomocou lookup tabuľky (LUT) alebo polynomického fitu.

Pri použití lookup tabuľky sa nameraná hodnota nachádza medzi dvoma najbližšími kalibračnými bodmi a korektná hodnota sa určí lineárnou interpoláciou. Pre hodnotu y_{mer} medzi bodmi $(y_{mer\ i}, y_{ref\ i})$ a $(y_{mer\ i+1}, y_{ref\ i+1})$ platí:

$$y_{kal} = y_{(refi)} + (y_{mer} - y_{(meri)}) \cdot \left(\frac{(y_{(refi+1)} - y_{(refi)})}{(y_{(meri+1)} - y_{(meri)})} \right)$$

Polynomická aproximácia fituje kalibrační dáta polynómom stupňa n:

$$y_{kal} = a_0 + a_1 \cdot y_{mer} + a_2 \cdot y_{mer}^2 + \dots + a_n \cdot y_{mer}^n$$

Koeficienty a_0 až a_n sa určia metódou najmenších štvorcov z kalibračných dát. Polynómy vyššieho stupňa poskytujú lepšiu presnosť pre nelineárne snímače, ale vyžadujú viac kalibračných bodov a výpočtový výkon.

Proces kalibrácie vyžaduje referenčné štandardy vyššej presnosti ako je kalibrovaný snímač, typicky aspoň trikrát vyššej presnosti. Pre kalibráciu tlakových snímačov sa používajú presné manometre alebo kalibračné pumpy. Tepelné snímače sa kalibrujú v presne riadených termostatoch alebo použitím referenčných bodov ako je topný bod vody (100°C pri štandardnom atmosférickom tlaku) alebo bod topenia ľadu (0°C). Polohové snímače vyžadujú presné mechanické referenčné polohy merane pomocou koncových meradiel alebo laserových interferometrov.

Kalibračné prostredie má významný vplyv na výsledky kalibrácie. Teplota, vlhkosť, vibrácie a elektromagnetické rušenie môžu ovplyvniť meranie počas kalibrácie. Preto sa kritické kalibrácie vykonávajú v kontrolovaných laboratórnych podmienkach s regulovanou teplotou a nízkou vibráciou. Frekvencia kalibrácie závisí od typu snímača, prevádzkovej námahy a požiadaviek na presnosť. Kritické meracie systémy v lekárskech prístrojoch alebo laboratóriách vyžadujú kalibráciu každých niekoľko mesiacov. Priemyselné snímače v stabilných podmienkach môžu mať kalibračný interval jeden až dva roky. Certifikované kalibrácie vyžadované regulačnými normami musia byť vykonávané akreditovanými laboratóriami a dokumentované kalibračnými protokolmi.

Automatická kalibrácia (auto-calibration) je funkcia niektorých moderných snímačov, ktoré obsahujú interné referenčné prvky a elektroniku schopnú vykonať kalibráciu bez externého zásahu. Niektoré digitálne snímače vykonávajú internú kalibráciu pri každom zapnutí alebo periodicky počas prevádzky.

Diagnostika snímačov zahŕňa monitorovanie a verifikáciu správnej funkcie snímača počas prevádzky. Základné diagnostické metódy kontrolujú fyzické parametre snímača. Kontrola integrity snímača overuje, či snímač odpovedá na komunikačné požiadavky a poskytuje platné dáta. Prerušenie vodičov, skraty alebo výpadky napájania sa prejavujú ako chybové stavy.

Test stability nuly (zero drift) kontroluje výstup snímača pri známej nulovej hodnote meranej veličiny. Drift nuly nad určitú hranicu indikuje potrebu rekalkibrácie alebo výmeny snímača. Tento test sa môže vykonávať automaticky v časoch, keď je známe, že meraná veličina má byť nulová.

Opakovateľnosť merania (repeatability) sa testuje opakovanými meraniami rovnakej hodnoty. Vysoká variabilita v opakovaných meraniach indikuje problémy so snímačom alebo rušenie v meracom reťazci.

Detekcia výbežných hodnôt (outlier detection) identifikuje merania, ktoré sa výrazne líšia od očakávaných hodnôt alebo trendu. Výbežné hodnoty môžu indikovať prechodné poruchy, elektromagnetické rušenie alebo začínajúce zlyhanie snímača.

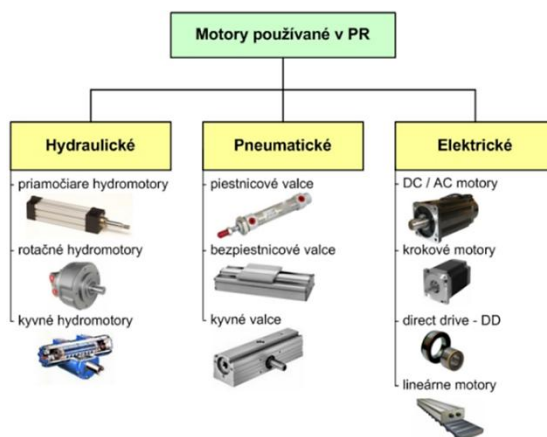
Trendy a prognóza (trending and prognostics) monitorujú dlhodobé zmeny charakteristík snímača v čase. Postupný drift parametrov môže indikovať starnutie snímača a umožniť prediktívnu údržbu - výmenu snímača pred jeho úplným zlyhaním. Pokročilé diagnostické metódy využívajú redundantné snímače merať rovnaké veličiny. Porovnanie výstupov redundantných snímačov dokáže identifikovať, ktorý snímač poskytuje chybné dáta. Hlasovacie algoritmy (voting algorithms) môžu automaticky ignorovať výstup chybného snímača a používať hodnoty zo zdravých snímačov.

Sebatestovanie snímačov (built-in self-test, BIST) je funkcia niektorých inteligentných snímačov, ktoré obsahujú obvody pre generovanie testovacích signálov a overenie správnej funkcie meracieho reťazca. Pri aktivácii BIST snímač prepne z normálneho merania na testovací režim, kde interný generátor vytvára známy signál a obvod overuje, či výstup zodpovedá očakávanej hodnote.

Implementácia diagnostiky v riadiacich systémoch vyžaduje starostlivý návrh. Príliš citlivé alarmy vytvárajú falošné poplachy (false alarms) a znižujú dôveru operátorov. Príliš tolerantná diagnostika nedeteguje reálne problémy včas. Prahy pre diagnostické alarmy musia byť nastavené na základe štatistickej analýzy prevádzkovej dát a pochopenia možných poruchových módov.

6 AKTUÁTORY – ELEKTRICKÉ

Elektrické aktuátory (obr. 6.1) predstavujú najrozšírenejší typ pohonov v mechatronických systémoch. Ich dominancia vyplýva z viacerých dôvodov, medzi ktoré patrí dobrá ovládateľnosť, široký rozsah výkonov od miliWattov až po megaWatty, relatívne vysoká účinnosť a jednoduchosť integrácie do riadiacich systémov.

Obr. 6.1 Typy aktuátorov

Základnou funkciou elektrického aktuátora je premena elektrickej energie na mechanický pohyb alebo silu, pričom tento proces prebieha prostredníctvom elektromagnetickej indukcie a využitia Lorentzovej sily.

6.1 Elektrické aktuátory – úvod a klasifikácia

Základné rozdelenie elektrických aktuátorov vychádza z typu vykonávaného pohybu. Rotačné motory sú najčastejším typom a realizujú otáčavý pohyb, ktorý môže byť ďalej transformovaný na lineárny pohyb pomocou mechanických prevodov. Lineárne aktuátory priamo vykonávajú priamočiary pohyb bez potreby prevodových mechanizmov, čím sa zvyšuje presnosť a znižuje mechanická zložitosť systému. Ďalšie rozdelenie sa týka typu napájacieho napätia a princípu fungovania motora.

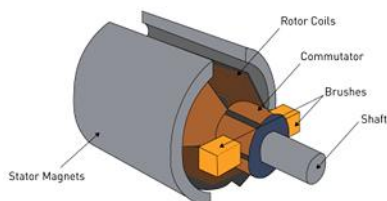
Jednosmerné motory, označované ako DC motory, pracujú s jednosmerným napätím a využívajú komutáciu prúdu pre vytvorenie rotačného magnetického poľa. Striedavé motory, označované ako AC motory, sú napájané striedavým napätím a využívajú priamo rotujúce magnetické pole vytvorené viacfázovým napätím. Krokové motory predstavujú špeciálnu kategóriu, ktorá kombinuje vlastnosti oboch typov a umožňuje diskrétné otáčanie v presne definovaných krokoch. Servomotory nie sú samostatnou kategóriou z hľadiska princípu fungovania, ale predstavujú komplexný systém pozostávajúci z motora, snímača polohy a riadiacej elektroniky s uzavretou spätnou väzbou.

Výber vhodného typu motora závisí od špecifických požiadaviek aplikácie. Kľúčové parametre pre výber zahŕňajú požadovaný moment, ktorý musí motor vyvinúť pri danej záťaži, maximálnu a pracovnú rýchlosť otáčania, presnosť polohovania a opakovateľnosť pohybu, dynamické vlastnosti ako zrýchlenie a spomalenie, účinnosť

premeny energie, hmotnosť a rozmery motora, náklady na obstaranie aj prevádzku, dostupné napájacie napätie a požiadavky na údržbu. Každý typ motora má svoje výhody a obmedzenia, ktoré ho predurčujú pre určité aplikačné oblasti.

6.2 DC motory s kefkami – princíp fungovania

Jednosmerný motor s kefkami, označovaný v anglickej literatúre ako brushed DC motor (obr. 6.2), predstavuje historicky prvý typ elektrického motora a dodnes nachádza široké uplatnenie vďaka svojej konštrukčnej jednoduchosti.

Obr. 6.2: DC motor s kefkami

Princíp fungovania tohto motora je založený na Lorentzovej sile, ktorá pôsobí na vodič s prúdom umiestnený v magnetickom poli. Sila pôsobiaca na vodič je úmerná veľkosti elektrického prúdu prechádzajúceho vodičom, intenzite magnetického poľa a účinnej dĺžke vodiča v magnetickom poli.

(princíp činnosti)

Konštrukčne sa DC motor skladá z niekoľkých základných častí. Stator tvorí vonkajšiu časť motora a obsahuje stále magnety alebo elektromagnety, ktoré vytvárajú radiálne magnetické pole. Rotor, označovaný tiež ako kotva, je umiestnený na hriadeli a obsahuje vinutie usporiadané do niekoľkých cievok. Komutátor je valcové teleso pripevnené na hriadeli, ktoré je rozdelené na segmenty elektricky spojené s príslušnými cievkami rotora. Kefy, typicky uhlíkové, sú pevné kontakty prítlačené na komutátor pomocou pružín, ktoré zabezpečujú elektrické spojenie medzi nehybným externým obvodom a rotujúcim vinutím.

Funkcia komutátora je kľúčová pre pochopenie princípu DC motora. Pri otáčaní rotora sa segmenty komutátora postupne dostávajú do kontaktu s kefkami, čím sa periodicky mení polarita prúdu prechádzajúceho jednotlivými cievkami. Táto mechanická komutácia zabezpečuje, že sila pôsobiaca na cievky vždy smeruje v rovnakom smere vzhľadom na magnetické pole statora, čím sa dosahuje kontinuálne otáčanie rotora. Bez komutátora by sa rotor otočil len o polovicu otáčky a zostal by v stabilnej polohe.

Elektrické správanie DC motora možno popísať pomocou základných vzťahov. Elektromotorické napätie, označované ako protielektromotorická sila alebo back-EMF, je indukované vo vinutí rotora pri jeho otáčaní v magnetickom poli. Toto napätie je úmerné uhlovej rýchlosti otáčania a intenzite magnetického poľa podľa vzťahu:

$$U_{emf} = k_e \cdot \Phi \cdot \omega$$

kde:

k_e je konštanta motora závislá od jeho konštrukcie,

Φ je magnetický tok,

ω je uhlová rýchlosť v radiánoch za sekundu.

Moment vyvinutý motorom je úmerný prúdu prechádzajúcemu vinutím:

$$M = k_t \cdot \Phi \cdot I$$

kde:

k_t je momentová konštanta,

I je prúd vinutím.

Pre motor s permanentnými magnetmi sú konštanty k_e a k_t číselne rovnaké, pričom sa líšia len rozmerovými jednotkami.

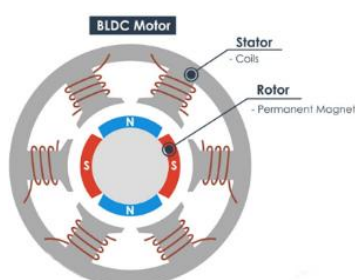
Výhody DC motorov s kefkami spočívajú v ich jednoduchšej konštrukcii a nízkych nákladoch na výrobu. Riadenie rýchlosti je priame a intuitívne, pretože rýchlosť otáčania je takmer lineárne závislá od napájacieho napätia, zatiaľ čo moment je priamo úmerný prúdu. Nevyžadujú komplexnú riadiacu elektroniku a môžu byť riadené jednoduchými obvodmi. Mechanická charakteristika motora je prirodzene klesajúca, čo znamená, že pri zvyšovaní záťaže sa rýchlosť mierne znižuje, čo v mnohých aplikáciách predstavuje výhodu.

Nevýhody týchto motorov súvisia predovšetkým s prítomnosťou kief a komutátora. Mechanické opotrebenie kief a komutátora vedie k obmedzenej životnosti a potrebe pravidelnej údržby. Iskry vznikajúce pri prepínaní segmentov komutátora spôsobujú elektromagnetické rušenie, ktoré môže interferovať s okolnou elektronikou. Účinnosť je nižšia v porovnaní s modernými bezkefovými motormi, typicky v rozsahu sedemdesiattri až osemdesiatpäť percent. Mechanické opotrebenie sa zhoršuje pri vyšších rýchlostiach otáčania a pri prašnom prostredí.

Aplikačné oblasti DC motorov s kefkami zahŕňajú spotrebnú elektroniku, kde nízka cena a jednoduchosť prevažujú nad požiadavkami na životnosť. Nachádzajú sa v ručnom náradí, hračkách, automobilových aplikáciách ako sú stahováky okien a nastavovanie sedadiel. V priemysle sa používajú tam, kde nie sú kritické požiadavky na údržbu a elektromagnetické rušenie nie je problémom. Napriek rozvoju bezkefových technológií si DC motory s kefkami zachovávajú svoje miesto v aplikáciách, kde ich výhody prevažujú nad nevýhodami.

6.3 DC motory bez kefiiek (BLDC)

Bezkefový DC motor, v anglickej literatúre označovaný ako BLDC (obr. 6.3) alebo brushless DC motor, predstavuje modernú alternatívu ku klasickému DC motoru s kefkami.

Obr. 6.3 BLDC motor

Základný princíp elektromagnetickej konverzie energie zostáva rovnaký, ale spôsob komutácie je zásadne odlišný. Namiesto mechanickej komutácie pomocou kief a komutátora sa používa elektronická komutácia realizovaná výkonovou elektronikou. Táto zmena prináša významné zlepšenie vlastností motora a rozširuje možnosti jeho aplikácií.

Konštrukčné usporiadanie BLDC motora je opačné v porovnaní s kefovaým motorom. Permanentné magnety sú umiestnené na rotore, zatiaľ čo vinutie sa nachádza v statore. Toto usporiadanie označované ako outrunner alebo inrunner podľa toho, či sa rotor otáča vonku alebo vnútri statora, umožňuje jednoduchšiu konštrukciu rotora a lepšie chladenie vinutia. Statorové vinutie je typicky trojfázové, usporiadané do troch samostatných cievok alebo skupín cievok posunutých o stodvadsať stupňov. Permanentné magnety na rotore sú usporiadané tak, aby vytvorili striedavé severné a južné póly.

(princíp činnosti)

Pre správnu funkciu BLDC motora je nevyhnutné poznať aktuálnu polohu rotora, aby bolo možné správne prepínať fázy statorového vinutia. Existujú dva základné prístupy k detekcii polohy. Prvý prístup využíva Hallove senzory, ktoré sú umiestnené na statore a detekujú magnetické pole permanentných magnetov rotora. Typicky sa používajú tri Hallove senzory posunuté o šesťdesiat stupňov, ktoré poskytujú šesť diskretných stavov počas jednej elektrickej otáčky. Tento prístup je spoľahlivý a jednoduchý na implementáciu, ale pridáva ďalšie komponenty a káble. Druhý prístup, označovaný ako sensorless, využíva meranie protielektromotorického napätia v nenapájaných fázach na detekciu polohy rotora. Táto metóda eliminuje potrebu dodatočných senzorov, ale vyžaduje sofistikovanejšiu riadiacu elektroniku a má problémy pri nízkych rýchlostiach.

Elektronický regulátor, označovaný ako ESC z anglického Electronic Speed Controller, je kľúčovým komponentom systému s BLDC motorom. ESC obsahuje šesť výkonových tranzistorov zapojených do konfigurácie trojfázového mostíka, ktoré umožňujú prepínanie prúdu cez jednotlivé fázy statorového vinutia. Mikroprocesor v ESC vyhodnocuje signály z Hallových senzorov alebo protielektromotorické napätie a na základe toho generuje vhodné signály pre riadenie výkonových tranzistorov. Komutačná sekvencia prebieha v šiestich krokoch počas jednej elektrickej otáčky, pričom v každom kroku sú dve fázy napájané a tretia fáza je odpojená.

Výhody BLDC motorov sú významné v porovnaní s kefovaými motormi. Životnosť je výrazne dlhšia, pretože neexistujú žiadne opotrebovávajúce sa mechanické kontakty, čo umožňuje desaťtisíce hodín prevádzky. Účinnosť je vyššia, typicky nad deväťdesiat percent, vďaka eliminácii strát v kefách a lepšiemu chladeniu vinutia. Pomer výkonu k hmotnosti je lepší, pretože magnety na rotore sú ľahšie ako vinutie a komutátor. Prevádzka je tichá bez iskria a mechanického hluku z kief. Dynamické vlastnosti sú lepšie vďaka nižšej zotrvačnosti rotora. Nevzniká elektromagnetické rušenie z komutátora.

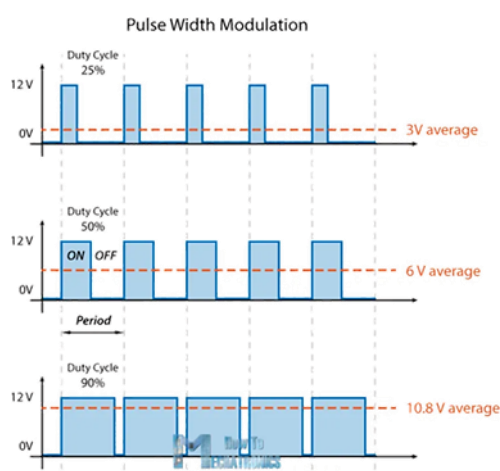
Nevýhody BLDC motorov spočívajú predovšetkým vo vyšších nákladoch na obstaranie, ktoré zahŕňajú nielen motor samotný ale aj elektronický regulátor.

Riadiaca elektronika je zložitejšia a vyžaduje naprogramovaný mikroprocesor alebo špecializovaný obvod. Pri sensorless variante sú problémy so spustením z kľudu a pri veľmi nízkych rýchlostiach. Výkonová elektronika generuje vysokofrekvenčné rušenie z PWM spínania. Náklady na opravu sú vyššie, pretože elektronika nemôže byť opravovaná v teréne.

Aplikácie BLDC motorov sú rozsiahle a neustále sa rozširujú. V drónoch a lietajúcich modeloch sú takmer výhradne používané BLDC motory vďaka ich vysokému pomeru výkonu k hmotnosti. V elektromobiloch a elektrických bicykloch predstavujú štandardné riešenie pre trakčný pohon. V CNC obrábacích strojoch a robotike sa používajú ako servo pohony. V počítačových ventilátoroch a pevných diskoch zabezpečujú tichú a spoľahlivú prevádzku. V domácich spotrebičoch ako sú umývačky riadu a práčky sa začínajú nahrádzať klasické motory. V medicínskych prístrojoch je ich výhodou absencia iskier a nízke rušenie.

6.3.1 PWM riadenie DC motorov

Pulzno-šírková modulácia, označovaná skratkou PWM z anglického Pulse Width Modulation, predstavuje efektívnu metódu riadenia rýchlosti DC motorov. Princíp PWM (vid obr. 6.4) spočíva v rýchlom spínaní napájacieho napätia medzi stavmi zapnuté a vypnuté, pričom stredná hodnota napätia je určená pomerom času, počas ktorého je napätie zapnuté, ku celkovej perióde signálu.

Obr. 6.4 Princíp PWM regulácie

Tento pomer, označovaný ako duty cycle alebo pracovný cyklus, sa vyjadruje v percentách alebo ako desatinné číslo v rozsahu od nula po jeden.

(činnosť)

Matematicky možno strednú hodnotu napätia vyjadriť ako súčin napájacieho napätia a pracovného cyklu. Pri pracovnom cykle päťdesiat percent je stredné napätie rovné polovici napájacieho napätia. Pri pracovnom cykle sedemdesiatpäť percent je stredné napätie rovné tri štvrtiny napájacieho napätia. Motor sa správa tak, akoby bol napájaný konštantným napätím rovnajúcim sa tejto strednej hodnote, pretože

elektrická a mechanická zotrvačnosť motora pôsobí ako dolnopriepustný filter, ktorý vyhladzuje rýchle zmeny napätia.

Frekvencia PWM signálu je kritický parameter pre správnu funkciu systému. Pri príliš nízkej frekvencii motor nestihne vyhladiť pulzy a dochádza k nepríjemným mechanickým vibráciám a zvukovému pískaniu na frekvencii PWM. Pri príliš vysokej frekvencii sa zvyšujú spínacie straty vo výkonových tranzistoroch. Typická frekvencia PWM pre riadenie motorov sa pohybuje v rozsahu od dvoch do dvadsať kilohertzov. Táto frekvencia je dostatočne vysoká na to, aby motor pôsobil ako mechanický filter, ale zároveň nie je príliš vysoká, aby spôsobovala nadmerné spínacie straty.

Implementácia PWM riadenia vyžaduje výkonový spínací prvok, ktorým je typicky tranzistor typu MOSFET pre nižšie výkony alebo IGBT pre vyššie výkony. Tranzistor musí byť dimenzovaný tak, aby vydržal maximálny prúd motora a napájacie napätie. Pre ochranu tranzistora sa paralelne k motoru zapája obvykle spätná dióda, ktorá odvádza indukčné prúdy vznikajúce pri vypínaní vinutia motora. Generovanie PWM signálu zabezpečuje mikroprocesor alebo mikrokontrolér, ktorý má vstavané periférie určené pre tento účel.

Pre riadenie smeru otáčania motora sa používa obvod označovaný ako H-mostík, nazvaný podľa tvaru zapojenia pripomínajúceho písmeno H. H-mostík obsahuje štyri výkonové tranzistory usporiadané do dvoch vetiev. Motor je zapojený medzi stredné body týchto vetiev. Zapnutím tranzistorov v jednej diagonále mostíka prúd prechádza motorom jedným smerom a motor sa otáča v jednom smere. Zapnutím tranzistorov v druhej diagonále prúd prechádza opačným smerom a motor sa otáča v opačnom smere. PWM môže byť aplikované na horné tranzistory mostíka, čím sa riadi rýchlosť, zatiaľ čo výber diagonály určuje smer.

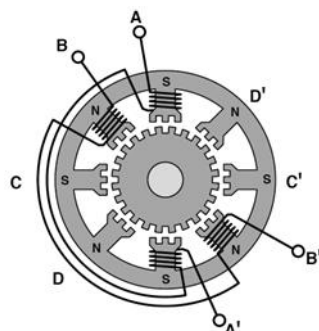
Existujú rôzne módy riadenia H-mostíka, ktoré majú odlišné vlastnosti. Sign-magnitude riadenie používa jeden signál pre určenie smeru a druhý pre PWM riadenie rýchlosti. Locked-antiphase riadenie používa jeden PWM signál, kde päťdesiat percent zodpovedá zastaveniu a odchýlka od päťdesiatich percent určuje smer a rýchlosť. Regeneratívne brzdenie umožňuje pri spomalení motora previesť kinetickú energiu späť do napájania, čo je výhodné pre batériové aplikácie.

Výhody PWM riadenia zahŕňajú vysokú účinnosť, pretože tranzistory pracujú v spínacom režime, kde sú buď úplne vypnuté s nulovým prúdom, alebo úplne zapnuté s nízkym úbytkom napätia. Straty vznikajú len počas krátkych prechodových období medzi týmito stavmi. Jednoduchosť implementácie v moderných mikrokontroléroch, ktoré majú vstavané PWM periférie s možnosťou nastavenia frekvencie a pracovného cyklu. Presnosť riadenia rýchlosti, pretože pracovný cyklus môže byť nastavený s vysokým rozlíšením. Možnosť riadenia smeru otáčania pomocou H-mostíka.

Nevýhody a výzvy PWM riadenia spočívajú v generovaní elektromagnetického rušenia na frekvencii PWM a jej harmonických. Toto rušenie môže interferovať s citlivou elektronikou v okolí. Spínacie hrany PWM signálu spôsobujú pulzy prúdu, ktoré môžu vyžadovať filtrovanie napájania. Pri vysokých frekvenciách sa zvyšujú spínacie straty, ktoré sú úmerné frekvencii. Potreba ďalších komponentov ako sú budičové obvody pre tranzistory, ochranné diódy a filtre.

6.4 Krokové motory – princíp a typy

Krokový motor tak, ako je znázornený na obr. 6.5, v anglickej literatúre označovaný ako stepper motor, predstavuje špeciálny typ elektrického motora, ktorý sa otáča v presne definovaných krokoch. Každý krok zodpovedá určitému uhlu otočenia, pričom najčastejšie používané motory majú krok jeden celá osem stupňa, čo zodpovedá dvesto krokom na jednu plnú otáčku. Táto vlastnosť umožňuje presné polohovanie bez potreby snímača spätnej väzby, čo je hlavnou výhodou krokových motorov v aplikáciách s otvoreným riadiacim obvodom.

Obr. 6.5 Krokový motor

Princíp fungovania krokového motora je založený na postupnom prepínaní cievok statora v presne definovanej sekvencii. Stator obsahuje niekoľko elektromagnetov usporiadaných okolo obvodu. Rotor obsahuje buď permanentné magnety alebo má konštrukciu s premennou reluktanciou. Pri postupnom napájaní jednotlivých cievok statora sa rotor natáča tak, aby sa jeho magnetické póly zarovnali s aktuálne napájanou cievkou statora. Počet krokov potrebných pre jednu otáčku závisí od počtu pólov statora a rotora. Základná veľkosť kroku je daná konštrukciou motora a nemôže byť zmenená bez zmeny motorickej konštrukcie.

(princíp činnosti)

Unipolárne krokové motory majú statorové vinutie rozdelené na dve časti s vyvedeným stredným bodom. Každá cievka môže byť napájaná prúdom len v jednom smere od spoločného napájania k zemi. Toto usporiadanie výrazne zjednodušuje riadiacu elektroniku, pretože každá polovina cievky vyžaduje len jeden spínací tranzistor. Nevýhodou je, že v každom okamihu je aktívna len polovica vinutia, čo vedie k nižšiemu momentu v porovnaní s bipolárnym motorom rovnakej veľkosti. Unipolárne motory sa ľahko poznajú podľa počtu vodičov, typicky majú päť alebo šesť vývodov.

Bipolárne krokové motory majú jednoduché vinutie bez stredného bodu a prúd môže prechádzať cievkou v oboch smeroch. Toto umožňuje využiť celé vinutie pre vytváranie magnetického poľa, čím sa dosahuje vyšší moment pri rovnakej veľkosti motora. Nevýhodou je potreba zložitejšej riadiacej elektroniky, pretože každá cievka vyžaduje H-mostík s štyrmi tranzistormi pre reverzáciu smeru prúdu. Bipolárne motory majú typicky štyri vývody. Moderné integrované obvody pre riadenie

krokových motorov sú optimalizované pre bipolárne motory a ich použitie nie je výrazne komplikovanejšie než použitie unipolárnych motorov.

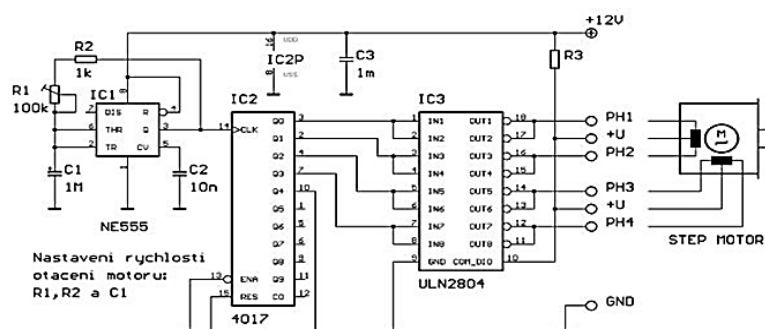
Hybridné krokové motory kombinujú vlastnosti motorov s permanentnými magnetmi a motorov s premennou reluktanciou. Rotor obsahuje permanentný magnet v osovom smere a na jeho povrchu sú zuby z magneticky mäkkého materiálu. Tento dizajn umožňuje dosiahnuť veľmi malé uhly kroku, typicky jeden celá osem stupňa alebo nula celá deväť stupňa, čo zodpovedá dvesto alebo štyristo krokom na otáčku. Hybridné motory sú najrozšírenejším typom v priemyselných aplikáciách vďaka kombinácii presnosti, momentu a spoľahlivosti.

Výhody krokových motorov spočívajú v možnosti presného polohovania bez spätnej väzby, pretože počet krokov priamo určuje pozíciu. Systém s krokovým motorom je jednoduchší a lacnejší než servosystém, pretože nevyžaduje enkodér a uzavretý regulačný obvod. Motor drží polohu pri vypnutom napájaní vďaka zubovému tvaru rotora a statorových pólov, čo predstavuje prirodzený držiaci moment. Presnosť polohovania je vysoká a opakovateľná, typicky v rozsahu troch až päť percent uhla kroku. Krokové motory sú robustné a spoľahlivé bez potreby údržby.

Nevýhody krokových motorov zahŕňajú možnosť straty krokov pri preťažení alebo príliš rýchlom zrýchlení, pretože systém pracuje v otvorenom obvode bez spätnej väzby. Motorom treba poskytovať správne zrýchlenie a spomalenie pomocou rampy, inak môže dôjsť k vynechaniu krokov. Pri určitých rýchlostiach sa vyskytujú rezonančné frekvencie, ktoré spôsobujú vibrácie a hluk. Maximálna rýchlosť je obmedzená, typicky niekoľko tisíc otáčok za minútu. Spotreba energie je vysoká aj v pokoji, pretože pre držanie polohy musia byť cievky napájané. Hlučnosť je vyššia než u servo motorov, najmä pri vyšších rýchlostiach.

Riadenie krokových motorov

Riadenie krokového motora (obr. 6.6) vyžaduje generovanie presnej sekvencie impulzov pre napájanie jednotlivých cievok statora v správnom poradí a časovaní. Existuje niekoľko základných metód sekvencovania, ktoré sa líšia v spôsobe aktivácie cievok a výsledných vlastnostiach motora. Voľba správnej metódy závisí od požiadaviek aplikácie na moment, presnosť, hladkosť chodu a spotrebu energie.

Obr. 6.6 Riadenie krokových motorov

Wave drive, označovaný tiež ako jedno-fázové riadenie, je najjednoduchší spôsob sekvencovania. V každom kroku je aktívna len jedna cievka statora. Rotor sa zarovnáva s touto jedinou aktívnou cievkou. Táto metóda má najnižšiu spotrebu energie, ale tiež produkuje najnižší moment, pretože len jedna cievka prispieva k celkovej sile. Wave drive sa používa zriedka, len v aplikáciách kde je prioritou minimalizácia spotreby a moment nie je kritický.

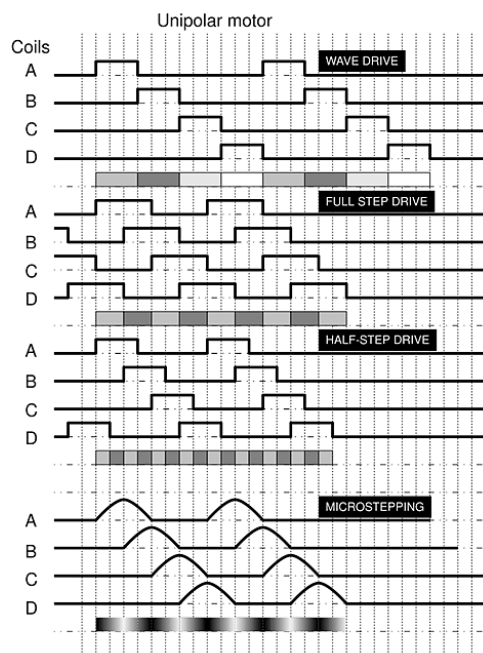
Full step riadenie, označovaný ako dvojfázové riadenie, aktivuje súčasne dve susedné cievky. Rotor sa zarovnáva medzi tieto dve cievky, do polohy určenej výsledným magnetickým poľom. Táto metóda poskytuje plný moment motora, približne o štyridsať percent vyšší než wave drive. Full step je štandardnou metódou riadenia krokových motorov a používa sa v väčšine aplikácií. Veľkosť kroku je rovnaká ako základný krok motora daný konštrukciou.

Half step riadenie kombinuje wave drive a full step metódy. Sekvenčné striedanie medzi jednou aktívnou cievkou a dvoma aktívnymi cievkami vytvára dvojnásobný počet pozícií počas jednej otáčky. Pre motor so základným krokom jeden celá osem stupňa sa dosahuje efektívny krok nula celá deväť stupňa, čiže štyristo krokov na otáčku. Half step poskytuje vyššie rozlíšenie a hladší chod než full step. Moment sa mierne mení medzi polohami s jednou a dvoma aktívnymi cievkami, ale tento rozdiel nie je v praxi problematický. Half step je obľúbený pre aplikácie vyžadujúce hladší pohyb bez implementácie zložitého microstepping.

Microstepping predstavuje pokročilú metódu riadenia, ktorá umožňuje rozdelenie základného kroku na mnoho mikrokrokov. Namiesto jednoduchého zapínania a vypínania cievok sa používa plynulá zmena prúdu cez jednotlivé cievky pomocou PWM. Prúdy v cievkách sú riadené tak, aby vytvárali sínusoidálny a kosínusoidálny priebeh s fázovým posunom deväťdesiat stupňov. Výsledné magnetické pole rotuje plynulo a rotor ho presne sleduje. Typické rozlíšenie je osem, šesťnásť, tridsaťdva alebo dvestopäťdesiatšesť mikrokrokov na jeden základný krok.

Výhody microstepping zahŕňajú veľmi hladký chod motora bez vibrácií a hluku typického pre full step. Vysoké rozlíšenie umožňuje presnejšie polohovanie. Eliminácia rezonančných frekvencií, ktoré sú problémom pri full step riadení. Možnosť pomalých rýchlostí bez trhavého pohybu. Nevýhody microstepping sú potreba presného riadenia prúdov cievkami, čo vyžaduje sofistikovanejšiu elektroniku. Znížená presnosť pri vysokých počtoch mikrokrokov, pretože mechanické nedokonalosti motora sa stávajú limitujúcim faktorom. Vyššia výpočtová náročnosť riadiacej elektroniky.

Driverové obvody pre krokové motory zjednodušujú implementáciu riadenia významným spôsobom (obr. 6.7). Integrované obvody ako sú A4988, DRV8825, TMC2208 a ďalšie obsahujú všetku potrebnú výkonovú elektroniku vrátane H-mostíkov pre každú cievku a logiku pre generovanie sekvencie. Mikrokontrolér potrebuje len generovať dva signály, STEP a DIRECTION. Každý impulz na vstupe STEP spôsobí vykonanie jedného kroku v smere určenom úrovňou signálu DIRECTION. Rozlíšenie kroku sa nastavuje hardvérovými pinmi na driveri. Drivery obsahujú tiež ochrany proti preťaženiu, prehriatiu a skratom.

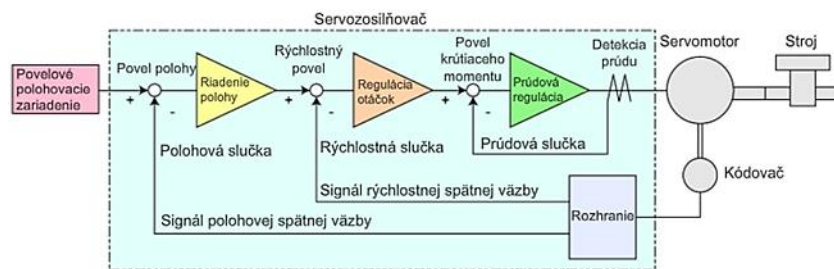
Obr. 6.7 Ovládacie impulzy krokových motorov

Generovanie pohybových profilov je kritické pre správnu funkciu krokového motora. Okamžité spustenie na plnú rýchlosť vedie k strate krokov, pretože rotor nestihne mechanicky zrýchliť. Pohyb musí začínať postupným zrýchľovaním, pokračovať konštantnou rýchlosťou a končiť postupným spomalením. Tieto tri fázy tvoria pohybový profil označovaný ako akceleračná rampa. Tvar rampy môže byť lineárny, kde rýchlosť rastie konštantne, alebo v tvare S-krivky, kde zrýchlenie samo o sebe narastá a klesá plynulo. S-krivka poskytuje najhladší pohyb a minimalizuje mechanické namáhanie.

Implementácia akceleračnej rampy v mikrokontroléri vyžaduje generovanie impulzov STEP s postupne sa meniacim časovým odstupom. Pri zrýchľovaní sa interval medzi impulzmi postupne skracuje. Pri spomalení sa interval postupne predlžuje. Pre presný pohyb je potrebné vopred vypočítať celý profil alebo používať algoritmus, ktorý priebežne upravuje interval podľa aktuálnej rýchlosti a cieľovej vzdialenosti.

6.5 Servomotory a servosystémy

Servosystém (obr. 6.8) predstavuje komplexný pohonný systém, ktorý združuje motor, snímač polohy, riadiacu elektroniku a regulátor do integrovanej jednotky schopnej presného riadenia polohy, rýchlosti alebo momentu. Na rozdiel od krokových motorov, ktoré pracujú v otvorenom obvode, servosystémy využívajú uzavretý regulačný obvod so spätnou väzbou, čo im umožňuje detekovať a kompenzovať poruchy a zaručiť požadovanú presnosť. Táto schopnosť robí zo servosystémov preferovanú voľbu pre aplikácie vyžadujúce vysokú dynamiku, presnosť a spoľahlivosť.

Obr. 6.8 Schéma servomotora

Základné komponenty servosystému zahŕňajú samotný motor, ktorý môže byť DC motor bez kief, synchronný motor s permanentnými magnetmi alebo asynchronný motor. Snímač polohy, najčastejšie inkrementálny alebo absolútny enkodér, poskytuje presné informácie o aktuálnej pozícii a rýchlosti rotora s vysokým rozlíšením, typicky niekoľko tisíc až niekoľko miliónov impulzov na otáčku. Servo regulátor, realizovaný špecializovaným procesorom alebo digitálnym signálovým procesorom, vyhodnocuje signály zo snímača, porovnáva ich s požadovanými hodnotami a generuje riadiace signály pre výkonovú elektroniku. Výkonová elektronika, obsahujúca výkonové tranzistory a budiče, zabezpečuje napájanie motorových cievok riadenými prúdmi.

([princíp činnosti](#))

Regulačná štruktúra servosystému je typicky kaskádová, pozostávajúca z niekoľkých vnorených regulačných slučiek. Najvnútornejšia slučka riadi prúd prechádzajúci motorovými cievkami, čo priamo určuje moment vyvíjaný motorom. Táto slučka musí byť veľmi rýchla, s vzorkovacou frekvenciou niekoľko až niekoľko desiatok kilohertzov. Stredná slučka riadi rýchlosť otáčania motora pomocou výstupu z prúdovej slučky. Vonkajšia slučka riadi polohu použitím výstupu z rýchlostnej slučky. Tento kaskádový prístup umožňuje optimalizáciu každej slučky nezávisle a dosahuje sa tak vysoká dynamika aj presnosť.

Najpoužívanejším typom regulátora v servosystémoch je PID regulátor, ktorý kombinuje proporcionálnu, integračnú a derivačnú zložku. Proporcionálna zložka generuje výstup úmerný aktuálnej odchýlke od požadovanej hodnoty, čím zabezpečuje rýchlu reakciu na zmeny. Integračná zložka akumuluje odchýlku v čase a eliminuje tak trvalé odchýlky spôsobené statickým zaťažením alebo nelinearitami. Derivačná zložka reaguje na rýchlosť zmeny odchýlky a zlepšuje stabilitu a tlmenie systému. Nastavenie parametrov PID regulátora je kritické pre dosiahnutie optimálneho správania a vyžaduje buď manuálne ladenie alebo použitie automatických ladiacich algoritmov.

Priemyselné servopohony komunikujú s nadriadeným riadiacim systémom prostredníctvom špecializovaných komunikačných protokolov optimalizovaných pre riadenie pohybu v reálnom čase. EtherCAT je jedným z najrozšírenejších protokolov, poskytujúcim deterministickú komunikáciu s cyklami pod milisekundu a možnosťou synchronizácie viacerých osí s presnosťou v mikrosekundách. CANopen je ďalší populárny protokol, používaný najmä v mobilnej technike a robotike. PROFINET a EtherNet/IP sú priemyselné ethernetové protokoly s podporou pohonov. Tieto

protokoly umožňujú nielen prenos riadiacich príkazov, ale aj diagnostiku, parametrizáciu a synchronizáciu viacerých pohonov.

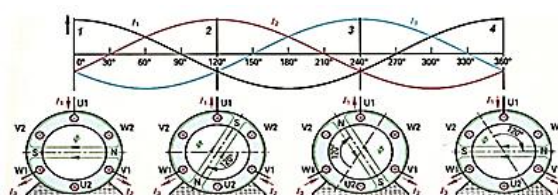
Výhody servosystémov sú významné v aplikáciách vyžadujúcich vysoký výkon. Vysoká dynamika umožňuje rýchle zrýchlenie a spomalenie s časmi v ráde milisekúnd. Presnosť polohovania dosahuje mikrometre pri lineárnych osiach a tisíciny stupňa pri rotačných osiach. Uzavretá spätná väzba zabezpečuje, že motor dosiahne požadovanú polohu aj pri prítomnosti porúch a zaťaženia. Možnosť detekovať preťaženie, pretože systém meria skutočnú polohu a moment. Flexibilita v programovaní zložitých pohybových profilov vrátane interpolácie viacerých osí. Energetická efektívnosť, pretože motor spotrebúva energiu len podľa potreby.

Nevýhody servosystémov zahŕňajú predovšetkým vyššie náklady, ktoré sú niekoľkonásobne vyššie než u krokových motorov porovnateľného výkonu. Zložitosť systému vyžaduje kvalifikované programovanie a nastavenie. Potreba kalibrácie a nastavenia PID parametrov môže byť časovo náročná. Citlivosť na elektromagnetické rušenie z prostredia, pretože enkodérové signály sú nízkoúrovňové. Vyššie nároky na mechanickú presnosť a tuhosť konštrukcie, pretože vysoká dynamika vyžaduje minimalizáciu mechanických vôľ a ohybov.

Aplikácie servosystémov sú rozsiahle v priemysle a automatizácii. CNC obrábacie stroje používajú servopohony pre všetky osi, dosahujú vysokú presnosť a produktivitu obrábania. Priemyselné roboty sú vybavené servopohonmi vo všetkých kĺboch, umožňujúc presné a opakovateľné pohyby. Baliace a etiketovacie stroje využívajú servá pre synchronizáciu viacerých procesov. Tlačiarenské stroje vyžadujú presné riadenie polohy a rýchlosti. Polovodičová výroba a montáž elektroniky vyžadujú mikronové presnosti. Testovanie materiálov a komponentov využíva servá pre presné riadenie sily a polohy.

6.6 AC asynchrónne motory

Asynchrónne motory (obr. 6.9), označované tiež ako indukčné motory, predstavujú najpočetnejšiu skupinu elektrických motorov používaných v priemysle.

Obr. 6.9 Asynchrónny AC elektromotor

Ich dominancia vyplýva z robustnej konštrukcie, nízkych nákladov, minimálnych požiadaviek na údržbu a spoľahlivej prevádzky. Asynchrónne motory sú navrhnuté pre priame napájanie trojfázovým striedavým napätím zo siete a ich základná rýchlosť je určená frekvenciou siete a počtom pólov motora. Tento jednoduchý princíp činí asynchrónne motory ideálnym riešením pre aplikácie vyžadujúce približne konštantnú rýchlosť.

Princíp fungovania asynchrónneho motora je založený na elektromagnetickej indukcii. Stator obsahuje trojfázové vinutie napájané striedavým prúdom s fázovým posunom stodvadsať stupňov medzi jednotlivými fázami. Toto trojfázové napájanie vytvára rotujúce magnetické pole, ktoré sa otáča synchronnou rýchlosťou určenou frekvenciou napájania. Pre dvoj pólový motor pri frekvencii päťdesiat hertzov je synchronna rýchlosť tritisíc otáčok za minútu. Pre štvor pórový motor je to polovica, čiže tisícpäťsto otáčok za minútu.

(princíp činnosti)

Rotor asynchrónneho motora má najčastejšie konštrukciu označovanú ako klieťový rotor. Túto konštrukciu tvoria laminované plechy rotora s drážkami, v ktorých sú umiestnené hliníkové alebo medené tyče spojené na koncoch krúžkami, čo vytvára tvar pripomínajúci veveričiu klieť. Táto konštrukcia je mimoriadne robustná, pretože obsahuje len pasívne vodivé tyče bez potreby kief, komutátora alebo akýchkoľvek elektrických spojení s rotorom. Alternatívna konštrukcia s kroužkovým rotorom má vinutie pripojené cez krúžky a kiefy na vonkajší odpor, čo umožňuje ovládanie rozbehu, ale pridáva mechanické kontakty vyžadujúce údržbu.

Kľúčovým konceptom pre pochopenie fungovania asynchrónneho motora je sklz. Keď stojaci rotor je vystavený rotujúcemu magnetickému poľu statora, v tyčiach rotora sa indukuje prúd, pretože tyče pretínajú magnetické siločiar. Tento indukovaný prúd vytvára vlastné magnetické pole rotora, ktoré interaguje s poľom statora a vytvára krútiaci moment. Aby sa v rotore mohol indukovať prúd, musí existovať relatívny pohyb medzi rotorom a magnetickým poľom. Preto sa rotor nikdy neotáča synchronnou rýchlosťou, ale vždy pomalšie. Tento rozdiel medzi synchronnou rýchlosťou a skutočnou rýchlosťou rotora sa nazýva sklz a vyjadruje sa v percentách.

Pri nízkom zaťažení je sklz malý, typicky jedno až tri percentá. Motor sa otáča takmer synchronnou rýchlosťou. Pri zväčšovaní zaťaženia sa sklz zväčšuje, rotor sa spomaľuje a relatívny pohyb medzi rotorom a poľom sa zvyšuje. To vedie k indukcii väčšieho prúdu v rotore a teda k vyššiemu momentu. Tento proces pokračuje až do bodu, kde moment dosahuje maximum. Pri ďalšom zväčšovaní zaťaženia moment klesá a motor môže zabrzdiť. Momentová charakteristika asynchrónneho motora je teda prirodzene klesajúca, čo v mnohých aplikáciách predstavuje výhodu, pretože motor automaticky prispôsobuje moment zaťaženiu.

Rozbehovanie asynchrónneho motora je spojené s niekoľkými špecifikami. Pri zapnutí na plné napätie prúd stúpne na päť až sedem násobok menovitého prúdu. Tento vysoký rozbehovací prúd trvá niekoľko sekúnd, kým sa motor rozbehne. Pre veľké motory môže tento prúd spôsobovať poklesy napätia v sieti a preto sa používajú metódy mäkkého štartu. Hviezda-trojuholník zapojenie najprv spúšťa motor v hviezde, kde je napätie na vinutiach znížené, a po rozbehnutí sa prepne do trojuholníka pre plný výkon. Softstartéry postupne zvyšujú napätie pomocou tyristorov. Frekvenčné meniče umožňujú plynulý rozbeh zmenou frekvencie.

Výhody asynchrónnych motorov zahŕňajú robustnú konštrukciu bez kief a komutátora, čo vedie k vysokej spoľahlivosti a minimálnym požiadavkám na údržbu.

Životnosť desiatok rokov nie je výnimkou. Nízke náklady na obstaranie, pretože sú vyrábané vo veľkých sériách. Široký rozsah výkonov od niekoľko desiatok Wattov až po niekoľko megaWattov. Jednoduché pripojenie priamo na trojfázovú sieť bez potreby riadiacej elektroniky. Vysoká preťažiteľnosť umožňuje krátkodobé prevádzkové špičky. Možnosť prevádzky v náročných prostrediach s prachom, vlhkosťou a vibráciami.

Nevýhody asynchrónnych motorov sú spojené hlavne s riadením rýchlosti. Bez frekvenčného meniča je rýchlosť prakticky konštantná daná frekvenciou siete. Zmena rýchlosti vyžaduje zmenu frekvencie napájania alebo zmenu počtu pólov prepínaním vinutia. Účinnosť je nižšia pri nižších záťažach a rýchlostiach. Účinník $\cos \varphi$ je horší pri nízkych záťažach, čo môže vyžadovať kompenzáciu jalového výkonu. Rozbehovací prúd je vysoký a môže vyžadovať špeciálne rozbehové metódy. Presné riadenie polohy nie je možné bez snímača a uzavretého obvodu.

6.7 Synchronný AC motor

Synchronne elektrické motory (SD) nie sú také časté ako asynchrónne motory s veveričkovými klieťkami. Používajú sa však tam, kde je potrebný vysoký krútiaci moment a počas práce často vyskytuje preťaženie. Tento typ motora sa používa aj tam, kde je potrebný vysoký výkon na pohon mechanizmov, a to z dôvodu vysokého účinníka a schopnosti vylepšiť účinník siete, čo výrazne zníži náklady na elektrinu a zaťaženie na trati. Čo je to synchronný motor, kde sa používa a aké sú jeho výhody a nevýhody, ktoré budeme brať do úvahy v tomto článku.

(princíp činnosti)

Synchronný motor je elektrický motor, ktorého rýchlosť otáčania rotora (hriadeľa) sa zhoduje s rýchlosťou otáčania statorového magnetického poľa. Princíp činnosti takého elektromotora – je založený na interakcii rotujúceho statorového magnetického poľa, ktoré je zvyčajne tvorené trojfázovým striedavým prúdom a konštantným magnetickým poľom rotora.

Konštantné magnetické pole rotora je tvorené budiacim vinutím alebo permanentnými magnetmi. Prúd vinutia statora vytvára rotujúce magnetické pole, zatiaľ čo rotor v prevádzkovom režime je permanentný magnet, jeho póly sa vrhajú na opačné póly magnetického poľa statora. V dôsledku toho sa rotor synchronne otáča s poľom statora, čo je jeho hlavným znakom.

Rýchlosť rotácie statorového magnetického poľa sa dá vypočítať pomocou nasledujúcej rovnice:

$$N = 60 \cdot \frac{f}{p}$$

kde:

f je aktuálna frekvencia vo vinutí Hz,

p je počet párov pólov.

V súlade s tým sa rýchlosť otáčania synchronného hriadeľa motora určuje podľa rovnakého vzorca.

Väčšina striedavých elektrických motorov používaných vo výrobe sa vyrába bez permanentných magnetov, ale s budiacim vinutím, zatiaľ čo synchrónne striedavé motory s nízkym výkonom sa vyrábajú s permanentnými magnetmi na rotore.

Prúd do vinutia poľa je privádzaný krúžkami a zostavou kefy. Na rozdiel od elektromotora kolektora, kde sa na prenos prúdu do rotujúcej cievky používa kolektor (skupina pozdĺžne usporiadaných dosiek), sú krúžky namontované na synchrónny naprieč jedným koncom statora.

Budiče tyristora, často nazývané, sú v súčasnosti zdrojom excitácie jednosmerným prúdom. Predtým sa používal budiaci systém generátor – motor, keď bol generátor nainštalovaný na rovnakom hriadeľi s motorom (je to tiež budič), ktorý rezistory aplikovaný prúd na vinutie poľa.

Jednou z hlavných charakteristík elektromotora je mechanická charakteristika. Synchrónne motory priblížila k priamej vodorovnej čiare. To znamená, že zaťaženie hriadeľa neovplyvní jeho rýchlosť (pokiaľ nedosiahne kritickú hodnotu). To sa dosahuje práve vďaka budeniu jednosmerným prúdom, a preto synchrónny elektromotor dokonale udržiava konštantné otáčky pri meniacom sa zaťažení, preťažení a poklesoch napätia (do určitej hranice).

Charakteristikou tohto typu elektrických strojov je to, že sa nemôžu jednoducho pripojiť k sieti a čakať na jej spustenie. Okrem toho na prevádzku nie je potrebný len zdroj budiaceho prúdu, ale má tiež pomerne komplikovaný štartovací obvod. Spúšťanie nastáva rovnako ako v indukčnom motore a na vytvorenie štartovacieho momentu sa okrem vinutia poľa umiestni na rotor ďalšie „tlmiace“ vinutie, ktoré zvyšuje stabilitu pri náhlom preťažení. Vo vinutí rotora nie je pri spustení žiadny budiaci prúd, a keď sa zrýchlili na subsynchrónne otáčky (o 3 až 5% menej ako synchrónne), použije sa budiaci prúd, po ktorom osciluje a statorový prúd motor vstúpi do synchronizácie a prejde do prevádzkového režimu.

Aby sa obmedzili počiatočné prúdy výkonných strojov, niekedy znižujú napätie na svorkách vinutí statora pripojením sériového autotransformátora alebo odporov.

Zatiaľ čo synchrónny stroj začína v asynchrónnom režime, k vinutiu poľa sa pripoja odpory, ktorých odpor 5- až 10-násobne prevyšuje odpor samotného vinutia. To je nevyhnutné, aby pulzujúci magnetický tok vznikajúci pôsobením prúdov indukovaných vo vinutí počas rozbehu nespomalil zrýchlenie a tiež tak, aby nedošlo k poškodeniu vinutí v dôsledku indukovaného elektromagnetického poľa v ňom.

Synchrónne motory sú drahšie ako asynchrónne, navyše vyžadujú dodatočný zdroj budenia jednosmerným prúdom – to čiastočne znižuje šírku rozsahu tohto typu elektrických strojov. Synchrónne elektromotory sa však používajú na pohon mechanizmov, kde je možné preťaženie a je potrebná presná údržba stabilných otáčok.

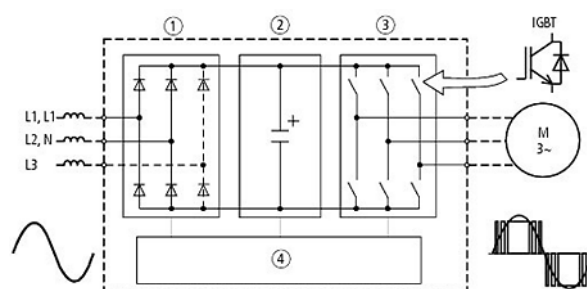
Okrem toho sa najčastejšie používajú v oblasti veľkých výkonov – stovky kilowattov a jednotiek megawattov a súčasne je spúšťanie a zastavovanie pomerne zriedkavé, to znamená, že stroje pracujú 24 hodín denne. Táto aplikácia je spôsobená skutočnosťou, že synchrónne stroje pracujú s $\cos \varphi$ blízko 1. Maximálny moment vyvíjaný na hriadeľi je úmerný U a pre $AD - U^2$ (kvadratická závislosť od napätia). To znamená, že má

dobrú kapacitu a stabilitu záťaže, ktoré sa zachovávajú pri poklese napätia v sieti. V dôsledku toho je rýchlosť rotácie stabilná počas preťaženia a poklesu, v rámci kapacity preťaženia, najmä so zvyšujúcim sa budiacim prúdom.

Významnou nevýhodou synchrónneho motora je však to, že jeho konštrukcia je zložitejšia ako konštrukcia asynchrónneho, je potrebný budič, bez ktorého nemôže pracovať. To všetko vedie k vyšším nákladom v porovnaní s asynchrónnymi strojmi a ťažkostiam pri údržbe a prevádzke.

6.8 Frekvenčné meniče a riadenie AC motorov

Frekvenčný menič (obr. 6.10), v anglickej terminológii označovaný ako VFD z Variable Frequency Drive alebo inverter, predstavuje elektronické zariadenie umožňujúce plynulé riadenie rýchlosti asynchrónnych motorov zmenou frekvencie a amplitúdy napájacieho napätia. Vývoj výkonnej polovodičovej technológie umožnil v posledných desaťročiach masové nasadenie frekvenčných meničov naprieč všetkými odvetviami priemyslu, čo viedlo k výraznému zvýšeniu energetickej efektívnosti a flexibility výrobných procesov. Frekvenčné meniče sa stali štandardným riešením všade, kde je potrebné riadiť rýchlosť motora.

Obr. 6.10 Frekvenčný menič

Základná konštrukcia frekvenčného meniča pozostáva z troch hlavných častí. Usmerňovač premieňa striedavé napätie zo siete na jednosmerné napätie. Najčastejšie sa používa trojfázový mostíkový usmerňovač s diódami, ktorý produkuje pulzujúce jednosmerné napätie. Medziobvod, označovaný tiež ako DC link, obsahuje kondenzátory, ktoré vyhladzujú pulzujúce napätie z usmerňovača a vytvárajú stabilný zdroj jednosmerného napätia pre ďalšiu časť. Striedač, tiež nazývaný inverter, premieňa jednosmerné napätie späť na trojfázové striedavé napätie s nastaviteľnou frekvenciou a amplitúdou. Striedač používa šesť výkonných tranzistorov, typicky IGBT, zapojených do trojfázového mostíka.

[\(princíp činnosti\)](#)

[\(použitie frekvenčného meniča\)](#)

Generovanie striedavého napätia v striedači je realizované pomocou pulzno-šírkovej modulácie. Každá fáza výstupného napätia je generovaná rýchlym spínaním príslušnej dvojice tranzistorov medzi kladným a záporným pólom jednosmerného napätia. Frekvencia spínania je typicky niekoľko kilohertzov. Strednú hodnotu výstupného napätia určuje pomer času, počas ktorého je fáza pripojená na kladný pól

oproti času pripojenia na záporný pól. Zmenou tohto pomeru v priebehu jednej periódy výstupnej frekvencie sa vytvára sínusoidálny priebeh strednej hodnoty napätia. Motor, ktorý má induktívny charakter, filtruje vysokofrekvenčné zložky a vníma len strednú hodnotu zodpovedajúcu požadovanej sínusovke.

Skalárne riadenie, označované tiež ako V/f riadenie, je najjednoduchší a najrozšírenejší spôsob riadenia asynchrónnych motorov pomocou frekvenčného meniča. Princíp skalárneho riadenia spočíva v udržiavaní konštantného pomeru medzi výstupným napätím a frekvenciou. Tento pomer zabezpečuje, že magnetický tok v motore zostáva približne konštantný nezávisle od rýchlosti. Pri nominálnej frekvencii päťdesiat hertzov je výstupné napätie plné, napríklad štyristo voltov. Pri polovičnej frekvencii dvadsaťpäť hertzov je napätie znížené na polovicu, dvesto voltov. Pri nízkych frekvenciách pod päť hertzov sa často aplikuje kompenzácia napätia, pretože rezistívny úbytok napätia na vinutí motora sa stáva významným.

Vektorové riadenie, označované tiež ako FOC z Field Oriented Control, predstavuje pokročilú metódu riadenia, ktorá poskytuje vlastnosti porovnateľné s jednosmernými motormi. Vektorové riadenie využíva matematické transformácie na rozloženie prúdu statora na dve zložky v rotujúcom súradnicovom systéme viazanom na magnetické pole rotora. Jedna zložka určuje magnetický tok, druhá zložka určuje moment. Tieto dve zložky môžu byť riadené nezávisle, čo umožňuje presné a dynamické riadenie momentu nezávisle od rýchlosti. Vektorové riadenie vyžaduje poznanie polohy rotora, ktorá je získavaná buď z enkodéra alebo odhadovaná zo vstupných veličín. Dynamika vektorovo riadeného asynchrónneho motora je porovnateľná so servopohonmi.

Moderné frekvenčné meniče obsahujú rozsiahlu škálu ochranných funkcií a diagnostických nástrojov. Ochrana proti preťaženiu sleduje prúd motora a po prekročení menovitej hodnoty počas dovoleného času menič vyhlási chybu a odpojí motor. Ochrana proti skratu detekuje nadmerný prúd a okamžite vypína výstup. Ochrana proti podpätiu a prepätiu na vstupe a v medziobvode. Tepelná ochrana sleduje teplotu výkonových prvkov a v prípade prehriatia znižuje výkon alebo zastavuje prevádzku. Ochrana proti výpadku fázy detekuje chýbajúcu fázu na vstupe alebo výstupe. Diagnostika umožňuje sledovanie prevádzkových parametrov, histórie chýb a prevádzkových hodín.

Komunikačné rozhrania moderných frekvenčných meničov umožňujú integráciu do automatizačných systémov. Analógové vstupy umožňujú nastavenie požadovanej rýchlosti napäťovým alebo prúdovým signálom. Digitálne vstupy slúžia pre základné príkazy ako štart, stop a resetovanie chýb. Priemyselné zbernice ako Modbus RTU, Profibus, DeviceNet alebo EtherNet/IP umožňujú komplexnú parametrizáciu, riadenie a diagnostiku. USB alebo Ethernet rozhranie umožňuje pripojenie laptopu pre nastavenie a monitorovanie.

Výhody použitia frekvenčného meniča zahŕňajú predovšetkým energetické úspory, ktoré môžu dosahovať tridsať až päťdesiat percent v aplikáciách ako sú čerpadlá a ventilátory. Plynulý rozbeh znižuje mechanické namáhanie a eliminuje prúdové rázy. Možnosť presného riadenia rýchlosti a momentu pre optimalizáciu procesu. Ochranné funkcie predlžujú životnosť motora. Možnosť brzdiť motor a regenerovať

energiu späť do siete. Redukovanie hluku pri nižších rýchlostiach. Eliminácia mechanických prvkov pre riadenie rýchlosti ako sú remenice a prevodovky.

Nevýhody a obmedzenia frekvenčných meničov spočívajú v investičných nákladoch, ktoré môžu byť významné pre menšie motory. Generovanie elektromagnetického rušenia vyžaduje tienené káble a filtre. Vyššie harmonické zložky prúdu odberané zo siete môžu vyžadovať filtráciu. Zvýšené namáhanie izolácie motora vysokofrekvenčnými pulzmi napätia môže skrátiť životnosť starších motorov nenavrnutých pre prevádzku s meničom. Nutnosť ochranných obvodov pri dlhých kábloch medzi meničom a motorom.

6.9 Výber a dimenzovanie motorov

Výber vhodného elektrického motora pre konkrétnu aplikáciu je komplexný proces vyžadujúci analýzu viacerých faktorov a porozumenie požiadavkám aplikácie. Nesprávny výber motora môže viesť k nedostatočnému výkonu, skráteniu životnosti, nadmernému opotrebeniu mechanických komponentov alebo zbytočne vysokým nákladom. Systematický prístup k výberu motora zahŕňa stanovenie požiadaviek, analýzu zaťaženia, výpočet potrebného výkonu a momentu, výber typu motora a overenie splnenia všetkých kritérií.

Prvým krokom je stanovenie požiadaviek aplikácie. Je potrebné definovať typ pohybu, či ide o rotačný alebo lineárny pohyb, kontinuálny alebo intermitentný režim, konštantnú alebo premennú rýchlosť. Požadovaná rýchlosť určuje otáčky motora, pričom je potrebné uvážiť, či bude potrebný prevodový mechanizmus. Dráha a presnosť polohovania určujú, či postačuje krokový motor alebo je potrebný servosystém. Dynamické požiadavky ako čas zrýchlenia a spomalenia ovplyvňujú výber typu motora a potrebný výkon. Prevádzkové prostredie určuje krytie motora podľa IP normy a teplotu prostredia.

Analýza zaťaženia je kľúčová pre správne dimenzovanie motora. Moment zaťaženia môže mať rôzne charakteristiky v závislosti od aplikácie. Konštantný moment sa vyskytuje napríklad pri zdvihu bremena alebo pri dopravníkoch. Lineárne rastúci moment s rýchlosťou sa vyskytuje pri čerpadlách s objemovým princípom. Kvadraticky rastúci moment s rýchlosťou je typický pre ventilátory a čerpadlá. Moment zaťaženia musí byť stanovený pre rôzne prevádzkové stavy vrátane rozbiehu, ustálenej prevádzky a brzdenia. Pri cyklickej prevádzke je potrebné uvážiť zaťažovacie cykly a doby prestojov.

Výpočet potrebného momentu vychádza z mechaniky aplikácie. Pre rotačný pohyb je základný vzťah moment rovná sa moment zaťaženia plus moment potrebný pre zrýchlenie zotrvačnej hmoty. Moment potrebný pre zrýchlenie závisí od celkovej zotrvačnosti sústavy zahŕňajúcej rotor motora, spojku, prevodovku a zaťaženie. Pre lineárny pohyb je potrebné uvážiť hmotnosť pohybovaného bremena, trecie sily a prípadne gravitačnú silu pri zdvihu. Pri použití prevodového mechanizmu sa momenty prepočítavajú cez prevodový pomer a je potrebné uvážiť účinnosť prevodovky.

Výkon motora sa určí zo vzťahu výkon rovná sa moment krát uhlová rýchlosť deleno účinnosť celého pohonného reťazca. Je dôležité uvážiť, že pri premenlivom zaťažení sa používa efektívna hodnota momentu namiesto maximálneho momentu. Pri cyklickej prevádzke je potrebné vypočítať efektívny moment zo zaťažovacieho cyklu. Motor musí byť schopný krátkodobo poskytnúť špičkový moment potrebný pri rozbiehu alebo pri prechodových dejoch. Bezpečnostná rezerva vo výkone by mala byť dvadsať až päťdesiat percent v závislosti od presnosti stanovenia zaťaženia a dynamických požiadaviek.

Výber typu motora závisí od špecifických požiadaviek aplikácie. DC motory s kefkami sú vhodné pre jednoduché aplikácie s nízkymi nákladmi kde nie sú kritické požiadavky na životnosť a údržbu. BLDC motory sú vhodné pre aplikácie vyžadujúce vysoký výkon pri malých rozmeroch, dlhú životnosť a vysokú účinnosť. Krokové motory sú vhodné pre aplikácie vyžadujúce polohovanie bez spätnej väzby, nízke až stredné rýchlosti a stredné presnosti. Servomotory sú vhodné pre aplikácie vyžadujúce vysokú dynamiku, presnosť a komplexné pohybové profily. AC asynchrónne motory s frekvenčnými meničmi sú vhodné pre vyššie výkony, kontinuálnu prevádzku a jednoduché riadenie rýchlosti.

Ďalšie faktory ovplyvňujúce výber zahŕňajú napájacie napätie, ktoré musí zodpovedať dostupnému zdroju. Montážne rozmery a hmotnosť motora musia byť kompatibilné s mechanickou konštrukciou. Typ hriadele, či ide o hladký hriadel' s perom alebo dutý hriadel'. Typ príruby pre montáž na stroj. Chladiace požiadavky určujú, či postačuje prirodzené chladenie alebo je potrebné nútené chladenie. Životnosť a spoľahlivosť sú kritické pre aplikácie kde je výmena motora nákladná. Náklady zahŕňajú nie len obstarávaciu cenu ale aj prevádzkové náklady na energiu a údržbu.

Katalógové údaje výrobcov poskytujú potrebné informácie pre overenie správnosti výberu. Momentové krivky ukazujú závislosť dostupného momentu od rýchlosti, pričom je potrebné overiť, že motor poskytuje dostatočný moment v celom pracovnom rozsahu rýchlostí. Zaťažovacie cykly udávajú, ako dlho môže motor pracovať pri rôznych zaťaženiach bez prehriatia. Tepelné časové konštanty určujú, ako rýchlo sa motor zahreje a vychladne, čo je dôležité pre cyklické režimy. Mechanické časové konštanty určujú, ako rýchlo môže motor zrýchliť. Rozsah pracovných teplôt definuje klimatické podmienky pre prevádzku. Informácie o hlučnosti, vibráciách a elektromagnetickej kompatibilite sú dôležité pre niektoré aplikácie.

Overenie správnosti výberu by malo zahŕňať kontrolu, či maximálny moment motora pri pracovnej rýchlosti je vyšší než potrebný moment zaťaženia s bezpečnostnou rezervou. Špičkový moment motora musí byť dostatočný pre rozbeh a prechodové deje. Tepelné zaťaženie motora pri predpokladanom zaťažovacom cykle musí byť v rámci menovitých hodnôt. Mechanické napätie hriadeľa a ložísk musí byť v rámci povolených hodnôt. Elektrické parametre ako napätie, prúd a frekvenčný rozsah musia byť kompatibilné s použitou riadiacou elektronikou. Životnosť motora musí zodpovedať požiadavkám aplikácie.

7 PNEUMATICKÉ SYSTÉMY

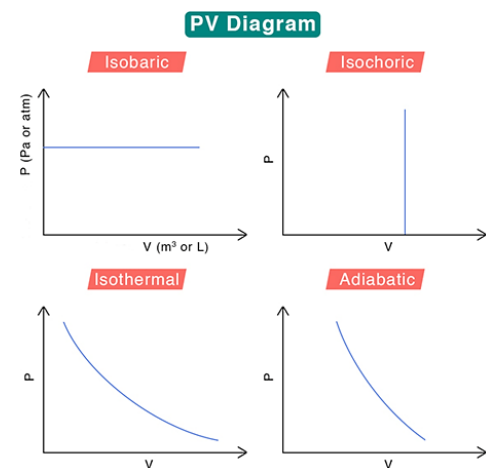
Pneumatické systémy predstavujú jednu z najrozšírenejších technológií automatizácie v modernom priemysle. Využívajú stlačený vzduch ako pracovné médium pre prenos energie a riadenie pohybu, čím vytvárajú bezpečné, ekologické a cenovo efektívne riešenia pre široké spektrum aplikácií. Od baliacich liniek cez montážne stanice až po ovládanie dverí autobusov – pneumatika je všadeprítomná technológia, ktorá tvorí základ mnohých mechatronických systémov.

História pneumatiky siaha do staroveku, kde sa využíval vzduch pre fúkanie skla a dúchadlá v hutníctve. Moderná éra pneumatiky začala v devätnástom storočí s vynálezom efektívnych kompresorov a rozvojom priemyselnej revolúcie. Dnes pneumatické systémy nachádzajú uplatnenie vo výrobných závodoch automobilového priemyslu, v potravinárskej výrobe, farmaceutickom priemysle, v baliacich a dopravných systémoch, ako aj v stavebníctve a baníctve.

Kľúčovou vlastnosťou pneumatiky je využitie vzduchu ako pracovného média. Vzduch je voľne dostupný v atmosfére, nezápalný, čistý a pri úniku neznečisťuje prostredie ani produkty. Tieto vlastnosti robia pneumatiku ideálnou voľbou pre aplikácie, kde sú prísne požiadavky na bezpečnosť, čistotu alebo protipožiarnu ochranu. Na druhej strane, kompresibilita vzduchu obmedzuje presnosť polohovania a energetickú účinnosť systému, čo je potrebné zohľadniť pri návrhu mechatronických aplikácií.

7.1 Pneumatika – základné princípy a vlastnosti

Pneumatika je oblasť techniky zaoberajúca sa využitím stlačeného vzduchu na prenos energie, vykonávanie mechanickej práce a riadenie pohybov. Základom pneumatických systémov je schopnosť vzduchu byť komprimovaný, uchovávať energiu v stlačenom stave a následne túto energiu uvoľňovať pri expanzii. Táto vlastnosť umožňuje premeniť mechanickú energiu z kompresora na potenciálnu energiu stlačeného vzduchu, ktorú možno uskladniť, distribuovať a následne využiť na pohon aktuátorov v rôznych častiach priemyselného závodu. Na obr. 7.1 je znázornený diagram $p - V$ pre rôzne prípady.

Obr. 7.1 Diagram $p - V$ pre rôzne prípady

Fyzikálne správanie vzduchu v pneumatických systémoch je popísané základnými plynovými zákonmi, ktoré boli objavené empiricky už v sedemnástom a osemnástom storočí. Boylov-Mariottov zákon popisuje vzťah medzi tlakom a objemom plynu pri konštantnej teplote. Pre izotermický proces platí:

$$p \cdot V = \text{konštanta}$$

kde:

p je absolútny tlak plynu meraný v pascaloch,

V je objem plynu v metroch kubických.

Pre dva rôzne stavy toho istého množstva plynu pri konštantnej teplote možno zapísať:

$$p_1 \cdot V_1 = p_2 \cdot V_2$$

Tento vzťah je zásadný pre pochopenie kompresie vzduchu v kompresoroch a jeho následnej expanzie v pneumatických aktuátoroch. Pri zdvojnásobení tlaku sa objem plynu zmenší na polovicu, čo vysvetľuje, prečo stlačený vzduch obsahuje značné množstvo nahromadenej energie.

Charlesov zákon popisuje vzťah medzi objemom a teplotou plynu pri konštantnom tlaku. Pri izobarickom procese platí, že objem plynu je priamo úmerný jeho absolútnej teplote. Gay-Lussacov zákon zase popisuje vzťah medzi tlakom a teplotou pri konštantnom objeme – tlak plynu v uzavretej nádobe rastie s teplotou. Tieto tri zákony možno kombinovať do všeobecného ideálneho plynového zákona:

$$p \cdot V = n \cdot R \cdot T$$

kde:

n je látkové množstvo plynu v móloch,

R je univerzálna plynová konštanta s hodnotou 8,314 J/(mol·K),

T je absolútna teplota v kelvinoch.

Pre technické výpočty v pneumatike sa často používa tvar zákona s hmotnosťou plynu:

$$p \cdot V = m \cdot r \cdot T$$

kde:

m je hmotnosť plynu v kilogramoch,

r je špecifická plynová konštanta pre vzduch s hodnotou približne 287 J/(kg·K).

Kompresibilita vzduchu je kľúčová vlastnosť ovplyvňujúca správanie pneumatických systémov. Na rozdiel od kvapalín používaných v hydraulike, vzduch možno výrazne stlačiť – pri tlaku 6 bar (6 atm, 0,6MPa) sa objem vzduchu zmenší na približne šestinú pôvodnej hodnoty. Táto kompresibilita má dôležité dôsledky pre dynamické správanie pneumatických systémov. Stlačený vzduch v aktuátoroch pôsobí ako pružina, čo vedie k elastickému správaniu celého systému. Pohyby sú väčšie a poddajnejšie v porovnaní s hydraulikou, kde je kvapalina prakticky nestlačiteľná.

Pri kompresii vzduchu dochádza k výraznému zvýšeniu teploty, čo je dôsledok premeny mechanickej práce kompresora na vnútornú energiu plynu. Pre adiabatickú kompresiu, kde nedochádza k výmene tepla s okolím, platí Poissonova rovnica:

$$p_1 \cdot V_1^\kappa = p_2 \cdot V_2^\kappa$$

kde:

κ je Poissonova konštanta pre vzduch s hodnotou približne 1,4.

Adiabatická kompresia vedie k výraznému ohrevu vzduchu – pri zvýšení tlaku z atmosférického na 6 bar môže teplota stúpnuť o viac ako 150°C. Preto je potrebné vzduch po kompresii chladiť a odstraňovať kondenzovanú vlhkosť.

Typický pracovný tlak v priemyselných pneumatických systémoch je 6 bar (600 kPa alebo 0,6 MPa), čo predstavuje prevodový pomer medzi relatívnym a absolútnym tlakom približne sedem (atmosférický tlak je približne 1 bar). Táto hodnota predstavuje kompromis medzi viacerými faktormi. Pri vyšších tlakoch síce rastie sila aktuátorov a možno použiť menšie priemery valcov, ale zvyšuje sa spotreba energie na kompresiu, nároky na tesnenie, riziko úniku a hladina hluku pri výfuku. Nižšie tlaky by viedli k potrebe väčších aktuátorov a pomalším pohybom. Niektoré aplikácie využívajú nižší tlak okolo 4 bar pre jednoduchšie úlohy alebo vyšší tlak až 10 bar pre náročnejšie aplikácie vyžadujúce väčšie sily.

Hustota vzduchu závisí od tlaku a teploty podľa stavovej rovnice. Pri atmosférickom tlaku a teplote 20°C je hustota vzduchu približne 1,2 kg/m³. Pri stlačení na 6 bar sa hustota zvýši približne sedemkrát na hodnotu okolo 7,2 kg/m³. Táto zmena hustoty má praktický význam pri dimenzovaní zásobníkových nádob a výpočte množstva energie uskladnenej v stlačennom vzduchu. Energetická hustota stlačeného vzduchu je však relatívne nízka v porovnaní s hydraulickými systémami alebo elektrickými batériami, čo je jedna z nevýhod pneumatiky.

Vlastnosti vzduchu ako pracovného média ovplyvňujú aj maximálne dosiahnuteľné sily a rýchlosti pneumatických aktuátorov. Sila pneumatického valca je daná jednoduchou rovnicou:

$$F = p \cdot A$$

kde:

F je sila v newtonoch,

p je pracovný tlak v pascaloch,

A je efektívna plocha piestu v metroch štvorcových.

Pri typickom tlaku 6 bar a valci s priemerom 50 mm je teoretická sila približne 1180 N. V praxi je skutočná sila o niečo nižšia kvôli treniu tesnení a stratám v systéme. Pre zvýšenie sily je potrebné buď zvýšiť priemer valca, alebo použiť vyšší tlak, pričom obe riešenia majú svoje obmedzenia a nevýhody.

Rýchlosť pohybu piestu pneumatického valca závisí od prietoku vzduchu a priemeru valca. Pre typické priemyselné aplikácie dosahujú pneumatické valce rýchlosti v rozsahu 0,1 až 2 m/s. Vyššie rýchlosti sú možné pri menších valcoch a vyšších prietokoch, ale prinášajú problémy s hlučnosťou, nárazmi na koncové polohy a zvýšeným opotrebením. Naopak, veľmi nízke rýchlosti pod 10 mm/s sú problematické kvôli stick-slip efektu, kde valec namiesto plynulého pohybu vykonáva skokovité pohyby kvôli statickému a dynamickému treniu.

Tepelné vlastnosti vzduchu zohrávajú významnú úlohu v správaní pneumatických systémov. Špecifická tepelná kapacita vzduchu pri konštantnom tlaku je približne 1000 J/(kg·K), čo je relatívne vysoká hodnota umožňujúca vzduchu absorbovať značné množstvo tepla pri malej zmene teploty. Pri rýchlej expanzii vzduchu v pneumatickom valci dochádza k ochladeniu, čo môže pri extrémnych podmienkach

viest' až k zamrznutiu kondenzovanej vlhkosti a blokovaniu ventilov. Preto je dôležitá správna úprava a sušenie vzduchu pred vstupom do pneumatického systému.

Vzťah medzi prietokom vzduchu a rýchlosťou piestu je určený kontinuitnou rovnicou:

$$Q = A \cdot v$$

kde:

Q je objemový prietok v metroch kubických za sekundu,

A je plocha prierezu valca,

v je rýchlosť piestu v metroch za sekundu.

Pre dosiahnutie vyšších rýchlostí je potrebné zabezpečiť dostatočný prietok vzduchu, čož vyžaduje ventily s väčšími prierezmi a potrubie s dostatočným priemerom. Poddimenzovaný prívod vzduchu obmedzuje maximálnu rýchlosť valca bez ohľadu na dostupný tlak.

Základné termodynamické zákony plynov:

$$\frac{p \cdot V}{T} = \text{const}$$

Boyle-Marriottov zákon

$$T = \text{const}; p \cdot V = \text{const}$$

Gay-Lussacov zákon

$$p = \text{const}; V/T = \text{const}$$

Charles-Gay-Lussacov zákon

$$V = \text{const}; \frac{p}{T} = \text{const}$$

Vlastnosti vzduchu ako pracovného média určujú nielen výkonové charakteristiky pneumatických systémov, ale aj oblasti ich výhodného využitia. Pneumatika je ideálna pre aplikácie vyžadujúce rýchle, jednoduché pohyby s nižšími silami, kde nie sú prísne požiadavky na presnosť polohovania. Typické aplikácie zahŕňajú uchopenie a premiestňovanie dielov v montážnych linkách, ovládanie brán a dverí, balenie produktov, tlačenie materiálov a jednoduché manipulačné operácie. Naopak, pre aplikácie vyžadujúce veľké sily, presnú kontrolu polohy alebo kontinuálny pohyb s premenlivou rýchlosťou sú vhodnejšie hydraulické alebo elektrické pohony. (vid tab. 7.1)

Tab. 8 Porovnanie základných vlastností pneumatiky a hydrauliky

Parameter	Pneumatika	Hydraulika
Pracovné médium	Stlačený vzduch	Hydraulický olej
Kompresibilita	Vysoká (stlačiteľný plyn)	Prakticky nulová
Typický pracovný tlak	6 bar (600 kPa)	100-350 bar (10-35 MPa)
Maximálna sila (valec Ø50mm)	1200 N	40000 N
Typická rýchlosť valca	0,1 - 2 m/s	0,05 - 0,5 m/s
Presnosť polohovania	Nízka ($\pm 1-5$ mm)	Vysoká ($\pm 0,01-0,1$ mm)
Energetická účinnosť	20-30 %	40-60 %
Bezpečnosť	Vysoká (nezápalné)	Stredná (horľavé oleje)
Čistota pri úniku	Čisté (bez kontaminácie)	Kontaminácia prostedia
Náklady na systém	Nižšie	Vyššie
Hlučnosť	Vysoká (výfuk vzduchu)	Nižšia

7.2 Výhody a nevýhody pneumatických systémov

Pneumatické systémy sa vyznačujú špecifickým súborom vlastností, ktoré ich robia vhodnou voľbou pre určité aplikácie, zatiaľ čo pre iné môžu byť nevhodné. Pochopenie týchto výhod a nevýhod je kľúčové pre správne rozhodnutie pri návrhu mechatronických systémov a výbere optimálneho typu pohonu.

Primárnou výhodou pneumatiky je bezpečnosť prevádzky. Vzduch ako pracovné médium je nezápalný a nevýbušný, čo robí pneumatické systémy bezpečnými pre použitie v prostredí s rizikom požiaru alebo výbuchu. V chemickom priemysle, rafinériách, lakovníach, skladoch horľavých látok alebo banských dielach, kde je prítomný horľavý prach, plyn alebo pary, sú pneumatické systémy často jedinou prijateľnou voľbou. Pri poruche pneumatického systému nedochádza k vznieteniu ani explózii, čo výrazne znižuje riziká pre personál a zariadenia. Hydraulické systémy obsahujúce horľavý olej alebo elektrické pohony so iskrením predstavujú v takýchto prostrediach značné riziko.

Čistota prevádzky je ďalšou významnou výhodou pneumatiky. Pri úniku stlačeného vzduchu z pneumatického systému dochádza len k úniku vzduchu do atmosféry bez akejkoľvek kontaminácie produktov, pracovného prostredia alebo životného prostredia. Táto vlastnosť robí pneumatiku ideálnou pre potravinársky priemysel, farmaceutický priemysel, výrobu polovodičov a ďalšie aplikácie, kde je čistota kritická. Bakovacie linky, zariadenia na plnenie a uzatváranie fliaš, manipulátory v čistých priestoroch a balenie sterilných produktov typicky využívajú pneumatické aktuátory. Hydraulické systémy naopak predstavujú riziko kontaminácie produktov pri úniku oleja z tesnení.

Jednoduchosť konštrukcie a prevádzky pneumatických komponentov prispieva k ich širokému rozšíreniu. Pneumatické valce, ventily a pomocné komponenty majú relatívne jednoduchú konštrukciu s menším počtom presných dielov v porovnaní s hydraulikou. Toto vedie k nižším výrobným nákladom, ľahšej montáži a inštalácii systému. Pneumatické komponenty sú dostupné v štandardizovaných prevedeniach od mnohých výrobcov, čo znižuje náklady a skracuje dodacie lehoty. Navyše, pneumatické systémy nevyžadujú spätnú vetvu pre vrátenie média ako hydraulika - vzduch sa jednoducho vypustí do atmosféry.

Údržba pneumatických systémov je relatívne nenáročná. Komponenty majú dlhú životnosť a vyžadujú len minimálnu pravidelnú údržbu. Hlavné údržbové činnosti zahŕňajú kontrolu a výmenu filtrov FRL jednotky, vypúšťanie kondenzátu, kontrolu tesnení a občasné mazanie pohyblivých častí. Nie je potrebné pravidelne analyzovať a meniť pracovnú kvapalinu ako pri hydraulike, kontrolovať jej viskozitu, kontamináciu alebo stupeň degradácie. Pneumatické komponenty sú zvyčajne robustné a odolné voči mechanickému namáhaniu. Pri poruche sú náhradné diely dostupné a výmena je rýchla a jednoduchá.

Rýchlosť pohybu je jednou z charakteristických predností pneumatiky. Vzduch sa rýchlo komprimuje a expanduje, čo umožňuje realizovať veľmi rýchle cykly aktuátorov. Pneumatické valce dosahujú typické rýchlosti pohybu 0,5 až 1,5 m/s, pričom pri špecializovaných aplikáciách môžu rýchlosti prekročiť 2 m/s. Čas odozvy

pneumatických systémov je v ráde milisekúnd, čo umožňuje vysokofrekvenčné cyklické pohyby. Táto vlastnosť robí pneumatiku ideálnou pre pick-and-place operácie v montážnych linkách, rýchle balenie produktov, triedenie a manipuláciu dielov v automatizovaných výrobných systémoch. Hydraulické systémy sú v tomto ohľade pomalšie kvôli vyššej hustote a viskozite pracovnej kvapaliny.

Odolnosť voči preťaženiu je prirodzenou vlastnosťou pneumatických systémov vyplývajúcou z kompresibility vzduchu. Pri narazení piestu valca na prekážku alebo dosiahnutí koncovej polohy sa vzduch jednoducho skomprimuje a tlak sa zvýši až po bezpečnostnú hranicu určenú nastavením reduktora tlaku. Nedochádza k mechanickému poškodeniu valca, ventilu alebo iných komponentov. Vzduch pôsobí ako pružinový nárazník absorbujúci nárazy a kmity. Táto vlastnosť je výhodná v aplikáciách, kde môže dôjsť k neočakávaným prekážkam alebo kolíziám. Hydraulické a elektrické pohony sú voči preťaženiu citlivejšie a vyžadujú špeciálne ochranné mechanizmy.

Dostupnosť pracovného média je praktickou výhodou pneumatiky. Vzduch je voľne dostupný v atmosfére a nevyžaduje nákup, dopravu ani skladovanie ako hydraulický olej. Stačí investovať do kompresora a systému prípravy vzduchu, ktorý môže slúžiť pre celý závod. Neexistujú náklady na pravidelný nákup pracovnej kvapaliny ani na jej likvidáciu po skončení životnosti. Pri úniku vzduchu nie je potrebné dopĺňať nákladné médium – kompresor automaticky doplní chýbajúce množstvo zo vzduchu v atmosfére.

Napriek mnohým výhodám majú pneumatické systémy aj významné nevýhody, ktoré obmedzujú ich využitie v určitých aplikáciách. Najzávažnejšou nevýhodou je nízka energetická účinnosť celého pneumatického systému. Celková účinnosť od vstupu elektrickej energie do kompresora až po výstup mechanickej práce na valci je typicky len 20 až 30 percent. Dôvodov je niekoľko. Samotná kompresia vzduchu v kompresore je energeticky náročný proces s účinnosťou 60 až 80 percent. Značná časť energie sa premení na teplo, ktoré sa musí odvieť chladením. Ďalšie straty vznikajú pri distribúcii vzduchu potrubným systémom – trenie vzduchu o steny potrubia, turbulentné prúdenie a úniky cez nedokonalé tesnenia. Pri výfuku vzduchu do atmosféry sa zostávajúca energia vzduchu nevyužije a jednoducho sa stratí.

Množstvo výskumov sa venuje energetickým stratám v pneumatických systémoch. Analýzy ukazujú, že v priemyselných závodoch môže až 30 percent elektrickej energie spotrebovanej na výrobu stlačeného vzduchu uniknúť cez netesnosti v systéme skôr, než vykoná užitočnú prácu. Ďalších 10 až 20 percent sa stratí pri necitlivom dimenzovaní komponentov, nadmernom tlaku alebo nesprávnom nastavení systému. Moderné prístupy k optimalizácii pneumatických systémov sa zameriavajú na detekciu a opravu únikov, znižovanie prevádzkového tlaku na minimum potrebné pre danú aplikáciu, používanie efektívnejších kompresorov a recykláciu tepla z kompresie.

Obmedzená sila pneumatických aktuátorov je ďalšou významnou nevýhodou. Pri typickom pracovnom tlaku 6 bar a bežných priemere ch valcov (25 až 100 mm) sú dosiahnuteľné sily v rozsahu od niekoľko sto newtonov do niekoľko tisíc newtonov.

Pre aplikácie vyžadujúce väčšie sily je potrebné použiť valce s veľkými priermi, čo vedie k neúmernym rozmerom a hmotnosti aktuátorov. Hydraulické systémy pracujúce pri tlakoch 100 až 350 bar dosahujú pri rovnakých rozmeroch valcov sily desaťkrát až päťdesiat krát vyššie. Preto sú pneumatické systémy vhodné primárne pre ľahké manipulačné úlohy, zatiaľ čo ťažké aplikácie ako lisovanie, zdvíhanie veľkých bremien alebo ovládanie stavebných strojov vyžadujú hydrauliku.

Obmedzená presnosť polohovania je dôsledkom kompresibility vzduchu. Stlačený vzduch v pneumatickom valci pôsobí ako pružina, ktorá sa deformuje pod zaťažením. Pri zmene zaťaženia sa mení aj poloha piestu. Toto správanie znemožňuje presné polohovanie bez použitia spätnej väzby a regulácie. Typická presnosť pneumatického systému bez regulácie je v ráde milimetrov až centimetrov, čo je nedostatočné pre mnohé aplikácie. Hydraulické systémy s prakticky nestlačiteľným médiom dosahujú opakovateľnosť polohovania v ráde stotín milimetra. Pre aplikácie vyžadujúce presnú kontrolu polohy sa používajú buď servooriadené pneumatické systémy s proporcionálnymi ventilmi a pozičnými senzormi, alebo sa uprednostnia elektrické či hydraulické pohony.

Výrazná hlučnosť pneumatických systémov je často podceňovanou, ale prakticky významnou nevýhodou. Pri výfuku stlačeného vzduchu z pneumatického valca alebo ventilu do atmosféry dochádza k rýchlej expanzii vzduchu a vzniká hluk s hladinou často prekračujúcou 80 až 90 dB(A), čo si vyžaduje použitie osobných ochranných pracovných prostriedkov. V moderných výrobných halách s mnohými pneumatickými systémami môže celková hladina hluku výrazne presiahnuť povolené limity pre pracovné prostredie. Riešením sú tlmiče hluku (silentery) nasadzované na výfuky ventilov a valcov, ktoré obsahujú pórovité materiály spomaľujúce expanziu vzduchu a tlmiace hluk o 20 až 40 dB. Aj s tlmičmi však pneumatika zostáva hlučnejšia než hydraulické alebo elektrické pohony.

Potreba kvalitnej prípravy stlačeného vzduchu predstavuje dodatočné náklady a nároky na údržbu. Vzduch z kompresora obsahuje vlhkosť, olej z kompresora a pevné nečistoty. Vlhkosť kondenzuje pri ochladení a môže viesť k zamŕznutiu ventilov, korózii vnútorných povrchov a zhoršeniu mazacích vlastností. Pevné nečistoty spôsobujú opotrebenie tesnení a presných povrchov. Pre spoľahlivú prevádzku pneumatického systému je nevyhnutné vzduch sušiť, filtrovať a v niektorých prípadoch pridávať olejovú hmlu pre mazanie. Toto vyžaduje inštaláciu FRL jednotky (filter, regulátor, lubrikátor) s pravidelnými nákladmi na výmenu filtračných vložiek, vypúšťanie kondenzátu a dopĺňanie mazacieho oleja.

Problematika kondenzácie vlhkosti v pneumatických systémoch si vyžaduje osobitnú pozornosť. Vzduch z atmosféry obsahuje vodné pary v množstve závislom na teplote a relatívnej vlhkosti. Pri kompresii sa koncentrácia vodných pár výrazne zvyší. Následným ochladením stlačeného vzduchu v potrubiach a komponentoch dochádza ku kondenzácii vody. Jeden kompresor s výkonom 10 m³/min môže za deň vyprodukovať desiatky litrov kondenzátu. Táto voda musí byť odstránená, inak vedie k problémom v systéme. Riešením je sušenie vzduchu v osušovačoch, ktoré znižujú rosný bod vzduchu na hodnoty pod prevádzkovou teplotou systému.

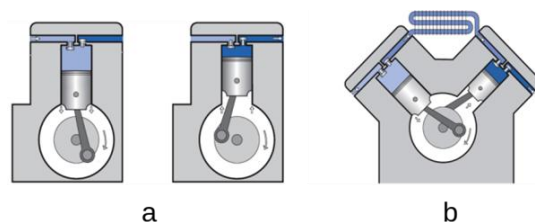
Kompromisy v návrhu pneumatických systémov sú nevyhnutné. Vyšší pracovný tlak znamená vyššie sily pri rovnakých priemeroch valcov, ale aj vyššiu spotrebu energie na kompresiu, väčšiu hlučnosť pri výfuku a vyššie nároky na tesnenie. Väčší priemer valca umožňuje vyššie sily, ale za cenu väčších rozmerov, hmotnosti a spotreby vzduchu. Rýchle pohyby vyžadujú vysoké prietoky vzduchu, čo vedie k väčším priemerom potrubí, drahším ventilom s väčšími prierezmi a vyššej hlučností. Každá aplikácia vyžaduje starostlivé zváženie požiadaviek a nájdenie optimálneho riešenia zohľadňujúceho výhody aj nevýhody pneumatiky.

7.3 Príprava stlačeného vzduchu - kompresor a rozvod

Kvalitná príprava a distribúcia stlačeného vzduchu sú základom spoľahlivej prevádzky pneumatických systémov. Tento proces začína nasávaním atmosférického vzduchu, pokračuje jeho kompresiou na požadovaný tlak, úpravou kvality vzduchu a končí distribúciou cez rozvodný systém ku konečným spotrebičom. Každá z týchto fáz má svoj význam a vyžaduje správny návrh a údržbu.

Kompresor je energetické centrum pneumatického systému, ktoré premieňa mechanickú energiu z elektromotora na potenciálnu energiu stlačeného vzduchu. Existuje niekoľko typov kompresorov lišiacich sa princípom činnosti, výkonnosťnými charakteristikami a oblasťami použitia. Výber vhodného typu kompresora závisí od požadovaného výkonu, tlaku, kvality vzduchu, režimu prevádzky a ekonomických faktorov.

Piestové kompresory (obr. 7.2) patria medzi najstaršie a najrozšírenejšie typy kompresorov. Princíp ich činnosti je analogický spaľovaciemu motoru – piest vykonáva vratný pohyb v cylindri a pri nasávacom zdvihu nasáva atmosférický vzduch cez sacie ventily, pri kompresnom zdvihu ho stláča a pri dosiahnutí požadovaného tlaku sa otvoria výtlačné ventily a stlačený vzduch odteká do zásobníkovej nádoby. Piestové kompresory môžu byť jednostupňové alebo viacstupňové. Pri jednostupňovej kompresii sa vzduch stlačí na konečný tlak v jednom kroku, čo je vhodné pre tlaky do 10 bar. Pre vyššie tlaky sa používa viacstupňová kompresia, kde sa vzduch postupne stláča v niekoľkých stupňoch s medzichladením, čo znižuje konečnú teplotu a zvyšuje účinnosť procesu.

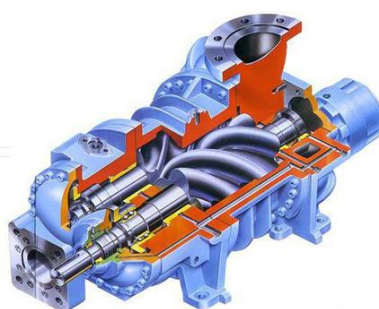

Obr. 7.2 Piestové kompresory
a – jednostupňový, b – dvojestupňový

Výhody piestových kompresorov zahŕňajú relatívne nízku obstarávaciu cenu, jednoduchú konštrukciu, možnosť dosiahnuť vysoké tlaky a schopnosť pracovať v prerušovanom režime. Nevýhody sú výrazné pulzácie tlaku vyžadujúce veľký

zásobník, vyššia hlučnosť spôsobená dynamickými silami, potreba častejšej údržby kvôli opotrebeniu piestových krúžkov a ventilov a relatívne nízka účinnosť pri menších výkonoch. Piestové kompresory sa používajú predovšetkým v menších a stredných prevádzkach, dielňach, servisoch a mobilných aplikáciách, kde je výhodná ich robustnosť a schopnosť pracovať v náročných podmienkach.

Skrutkové kompresory (obr. 7.3) predstavujú moderný a efektívny spôsob výroby stlačeného vzduchu pre priemyselné aplikácie. Kompresia vzduchu sa realizuje dvoma hriadelmi so šroubovicovými zubami, ktoré do seba zapadajú. Jeden hriadel má zvyčajne štyri laloky (výstupky) a druhý šesť zábežov (drážok). Pri rotácii hriadelov sa vzduch zachytený v priestore medzi zubami postupne stláča smerom k výstupu. Proces prebieha kontinuálne bez pulzácie, čo vedie k tichšiemu chodu a stabilnejšiemu tlaku.

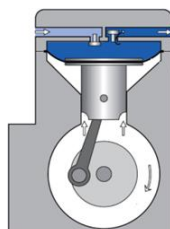

Obr. 7.3 Skrutkový kompresor

Výhody skrutkových kompresorov sú vysoká objemová účinnosť dosahujúca 85 až 95 percent, nízka hlučnosť kvôli absencii ventilov a vyváženým rotujúcim hmotám, možnosť kontinuálnej prevádzky bez prerušenia, dlhé intervaly medzi údržbou a stabilný tlak bez pulzácií. Nevýhody zahŕňajú vyššiu obstarávaciu cenu, nutnosť kvalifikovaného servisu a citlivosť na kvalitu nasávaného vzduchu. Skrutkové kompresory dominujú v priemyselných centrálnych kompresorových staniciach, kde zabezpečujú stlačený vzduch pre celý výrobný závod. Ich výkonový rozsah siaha od niekoľkých kilowattov až po megawatty inštalovaného príkonu.

([princíp činnosti](#)), ([princíp činnosti](#))

Membránové kompresory (obr. 7.4) využívajú elastickú membránu, ktorá sa periodicky vyklenuje a stláča vzduch v kompresnej komore.

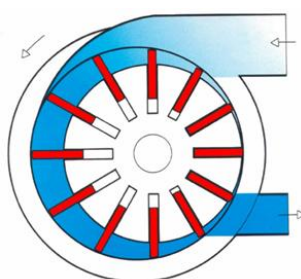

Obr. 7.4 Membránový kompresor

Pohyb membrány je realizovaný excentrom alebo elektromagnetom. Kľúčovou výhodou membránových kompresorov je bezolejový a úplne čistý stlačený vzduch,

pretože vzduch neprichádza do kontaktu so žiadnymi maznými časťami. Membránové kompresory sa používajú v medicínskych aplikáciách, laboratóriách, farmaceutickom priemysle a všade, kde je kritická čistota vzduchu. Ich nevýhody sú nízky výkon a nemožnosť dosiahnuť vysoké tlaky.

Lopatkové (lamelové) kompresory (obr. 7.5) majú rotor s radiálnymi drážkami, v ktorých sú umiestnené pohyblivé lopatky. Pri rotácii sa lopatky vyklenujú odstredivou silou a dosadajú na vnútorný povrch statora, ktorý je excentrický voči osi rotora. Medzi jednotlivými lopatkami vznikajú komory meniacej sa veľkosti, čo vedie ku kompresii vzduchu. Lopatkové kompresory ponúkajú kompromis medzi piestovými a skrutkovými kompresormi – sú tichšie ako piestové, lacnejšie ako skrutkové, ale majú nižšiu účinnosť a vyššie opotrebenie lopatiek.

Obr. 7.5 Lamelový kompresor

Kompresorovú stanicu (obr. 7.6) tvoria popri samotnom kompresore aj ďalšie komponenty zabezpečujúce správnu funkciu systému.

Obr. 7.6 Schéma kompresorovej stanice

Chladič vzduchu je nevyhnutný pre ochladenie vzduchu po kompresii. Pri adiabetickej kompresii na 6 bar môže teplota vzduchu stúpnuť nad 150°C , čo je neprijateľné pre pneumatické komponenty. Chladič je zvyčajne vzduchovým výmenníkom tepla s ventilátormi alebo vodný ch ladič napojený na chladiaci okruh. Ochladením vzduchu sa zároveň dosahuje kondenzácia značnej časti vlhkosti, ktorá sa odvádza cez odlučovač kondenzátu.

Zásobníková nádoba (receiver) je tlaková nádoba slúžiaci ako vyrovnávací kapacita pre pneumatický systém. Jej funkcie sú viacnásobné. Tlmenie pulzácií tlaku spôsobených diskontinuálnou činnosťou piestových kompresorov alebo kolísajúcou spotrebou vzduchu v systéme. Umožnenie práce kompresora v optimálnom režime s dlhšími periódami chodu a odpočinku riadenými tlakovým spínačom. Akumulácia energie pre pokrytie krátkodobých špičiek spotreby. Dodatočné ochladenie a oddelenie kondenzátu. Objem zásobníkovej nádoby sa určuje na základe výkonu kompresora, charakteru spotreby a požadovanej frekvencie spínania kompresora. Typické hodnoty sú 100 až 500 litrov pre menšie systémy a niekoľko kubických metrov pre priemyselné centrály.

Rozvodná sieť stlačeného vzduchu distribuuje vzduch zo zásobníkovej nádoby ku konečným spotrebičom. Návrh rozvodnej siete je kritický pre energetickú účinnosť systému. Hlavné potrubie má väčší priemer a pripája sa k nemu bočné odbočky k jednotlivým pracoviskám. Dôležité zásady návrhu zahŕňajú použitie dostatočných priemerov potrubia pre minimalizáciu tlakových strát, vodorovné úseky s mierne m spádom smerom ku kondenzátorom, inštaláciu uzatváracích ventilov na hlavných vetvách pre umožnenie údržby, použitie pružných pripojovacích hadíc k pohyblivým zariadeniam a minimalizáciu počtu kolien a spojov. Potrubia môžu byť ocelové, hliníkové alebo plastové, pričom každý materiál má svoje výhody a nevýhody.

Dimenzovanie potrubia je kompromis medzi tlakovými stratami a nákladmi. Pri prúde vzduchu potrubím vznikajú tlakové straty spôsobené trením o steny potrubia a turbulenciou. Tieto straty závisia od priemeru potrubia, dĺžky, drsnosti vnútorného povrchu, rýchlosti prúdenia a viskozity vzduchu. Pre minimalizáciu strát je potrebné použiť dostatočne veľké priemery potrubia. Na druhej strane, príliš veľké potrubie zbytočne zvyšuje náklady. Odporúčané rýchlosti vzduchu v hlavných rozvodoch sú 6 až 10 m/s a v bočných odbočkách do 15 m/s. Výrobcovia pneumatických komponentov poskytujú tabuľky a grafy pre dimenzovanie potrubí na základe prietoku vzduchu a dovoleného tlakového poklesu.

Problematika kondenzátu v rozvodnej sieti vyžaduje systematické riešenie. Vodorovné úseky potrubia sa navrhujú s miernym spádom (0,5 až 1 percent) v smere toku vzduchu. Na najnižších bodoch sa inštalujú automatické odvádzajúce odstraňujúce kondenzát. Vertikálne stúpajúce potrubia sa odberá vzduch zhora, aby kondenzát stekal nadol a neunášal sa s prúdiacim vzduchom. Materiál potrubia by nemal byť náchylný na koróziu, pretože vlhký vzduch vedie k vnútornej korózii potrubia, čo prispieva k znečisteniu systému.

Moderné centrálné kompresorové stanice využívajú riadiace systémy optimalizujúce spotrebu energie. Pri použití viacerých kompresorov pracujúcich paralelne sa ich činnosť koordinuje tak, aby bol celkový systém čo najefektívnejší. V tab. 7.2 je uvedené porovnanie kompresorov pre pneumatické systémy. Menšie kompresory pokrývajú základnú spotrebu, zatiaľ čo väčšie sa pripájajú pri špičkách. Frekvenčné meniče umožňujú plynulú reguláciu otáčok kompresorov a prispôsobenie výkonu aktuálnej spotrebe. Monitoring únikov a pravidelné audity pomáhajú identifikovať a odstrániť straty v systéme.

Tab. 9 Porovnanie typov kompresorov pre pneumatické systémy

Parameter	Piestový	Skrutkový	Membránový	Lopatkový
Princíp činnosti	Vratný pohyb piestu	Rotujúce skrutky	Ohybná membrána	Rotujúce lopatky
Typický výkon	0,5 - 30 kW	5 - 500 kW	0,1 - 3 kW	3 - 75 kW
Max. tlak	10 - 40 bar	7 - 13 bar	2 - 8 bar	7 - 10 bar
Objemová účinnosť	65 - 80 %	85 - 95 %	50 - 70 %	70 - 85 %
Hlučnosť	Vysoká (85-95 dB)	Stredná (65-75 dB)	Nízka (50-60 dB)	Stredná (70-80 dB)
Kvalita vzduchu	Olej v vzduchu	Olej v vzduchu	Bezolejový	Olej v vzduchu
Režim prevádzky	Prerušovaný	Kontinuálny	Prerušovaný	Kontinuálny
Údržba (interval)	Náročná (500-1000 h)	Nenáročná (3000-6000 h)	Minimálna	Stredná (1500-3000 h)
Obstarávacia cena	Nízka	Vysoká	Stredná	Stredná
Typické použitie	Dielne, servisy	Priemysel, centrály	Medicína, laboratória	Stredné prevádzky

Poznámka: Hodnoty sú orientačné a závisia od konkrétneho typu a veľkosti kompresora

7.4 FRL jednotka – filtrácia, regulácia, mazanie

FRL jednotka predstavuje štandardnú kombináciu troch komponentov zabezpečujúcich prípravu stlačeného vzduchu bezprostredne pred vstupom do pneumatického obvodu. Skratka FRL pochádza z anglických názvov týchto komponentov: Filter (filter), Regulator (regulátor tlaku) a Lubricator (mazacia jednotka). Správna príprava vzduchu je kritická pre spoľahlivú a dlhú životnosť pneumatických komponentov. Nedostatočne pripravený vzduch obsahujúci vlhkosť, pevné nečistoty a olej vedie k predčasnemu opotrebeniu tesnení, korózii vnútorných povrchov, blokovaniu malých prierezov a celkovému zlyhaniu systému.

Filter vzduchu je prvým prvkom v reťazci FRL jednotky a má za úlohu odstrániť pevné nečistoty a tekutý kondenzát zo stlačeného vzduchu. Tieto kontaminanty pochádzajú z viacerých zdrojov. Atmosférický vzduch nasávaný kompresorom obsahuje prach, peľ a ďalšie pevné častice. Pri kompresii sa pridávajú mikroskopické častice opotrebených dielov kompresora a častice hrdze z vnútorných povrchov potrubí. Olej z kompresora sa môže dostať do vzduchu v podobe aerosólu. Vlhkosť kondenzuje pri ochladení vzduchu v rozvodnom systéme. Všetky tieto nečistoty musia byť odstránené skôr, než vzduch vstúpi do citlivých pneumatických komponentov.

Konštrukcia filtra vzduchu je založená na dvoj stupňovom princípe separácie. Prvým stupňom je odstredňovací separátor, kde vzduch vstupuje tangenciálne do valcovej komory a nútenou rotáciou dochádza k odstredňovaniu ťažších častíc a kvapiek kvapaliny k stenám komory. Oddelené kontaminanty stekajú nadol do záchytnej nádoby. Druhým stupňom je jemnofiltrčný vložok z pórovitého materiálu (spevnená celulóza, keramika alebo syntetické vlákna), ktorý zachytáva jemné pevné častice. Účinnosť filtrácie sa udáva veľkosťou zadržaných častíc – typicky 5, 25 alebo 40 μm (mikrónov). Pre bežné priemyselné aplikácie postačuje filtrácia na 40 μm,

zatiaľ čo pre citlivé aplikácie ako je pneumatická metrológia alebo riadenie presných komponentov sa používajú filtre s jemnosťou filtrácie 5 μm alebo dokonca 1 μm .

Dôležitou súčasťou filtra je priehľadná záchytná nádoba s odvádzacom kondenzátom. Nádoba umožňuje vizuálnu kontrolu množstva nahromadeného kondenzátu. Odvadžač môže byť manuálny (šróbovací ventil) alebo automatický (plavákový ventil). Automatické odvádzacie sú preferované v priemyselných aplikáciách, pretože odstraňujú ľudský faktor a zabezpečujú kontinuálny odvod kondenzátu. Zaplnenie nádoby kondenzátom by viedlo k jeho úniku do systému a znehodnoteniu filtrácie. Filtračný vložok sa musí pravidelne kontrolovať a vymieňať, typicky každých 2000 až 4000 prevádzkových hodín v závislosti od stupňa kontaminácie vzduchu.

Regulátor tlaku (reduktor, redukčný ventil) je druhým prvkom FRL jednotky a zabezpečuje konštantný výstupný tlak nezávisle na kolísaní vstupného tlaku alebo prietoku. V rozvodnej sieti stlačeného vzduchu môže tlak kolísať v dôsledku spúšťania a zastavovania kompresora, zmien spotreby v iných častiach systému alebo tlakových strát pri náhodných špičkách spotreby. Pneumatické komponenty sú však navrhnuté na prácu pri určitom menovitom tlaku, typicky 6 bar. Práca pri nižšom tlaku vedie k nedostatočným silám a pomalým pohybom, zatiaľ čo vyšší tlak zvyšuje opotrebenie, spotrebu vzduchu a môže poškodiť citlivé komponenty.

Princíp činnosti regulátora tlaku je založený na rovnováhe síl pôsobiacich na membránu alebo piest. Výstupný tlak pôsobí na jednu stranu membrány, zatiaľ čo na druhú stranu pôsobí sila nastaviteľnej pružiny. Pri poklese výstupného tlaku sa membrána posunie a otvorí sa ventil umožňujúci prietok vzduchu zo vstupu na výstup. Pri vzostupe výstupného tlaku sa ventil prikryva. Takto sa automaticky udržiava konštantný výstupný tlak. Požadovaný tlak sa nastavuje otáčaním nastavovacieho gombíka, ktorý mení napätie pružiny. Manometer indikuje výstupný tlak a umožňuje presnú reguláciu.

Moderné regulátory tlaku poskytujú vysokú presnosť regulácie s hysteréziou menšou než 0,1 bar a schopnosťou udržiavať konštantný tlak aj pri výrazných zmenách prietoku. Dôležitým parametrom je odvzdušňovacia funkcia, ktorá automaticky vypúšťa prebytočný vzduch pri znížení nastaveného tlaku. Bez tejto funkcie by pri znížení nastaveného tlaku zostal vzduch za regulátorom na pôvodnom vyššom tlaku, kým by sa nespotreboval. Maximálny prietok regulátora musí byť dostatočný pre pokrytie maximálnej spotreby pneumatického obvodu. Poddimenzovaný regulátor nedokáže udržiavať konštantný tlak pri špičkách spotreby.

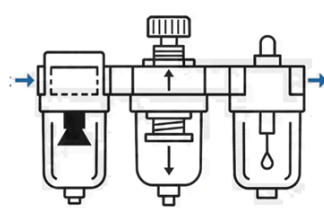
Mazacia jednotka (lubrikátor) je tretím a voliteľným prvkom FRL jednotky. Jeho účelom je pridávanie jemnej olejovej hmly do stlačeného vzduchu pre mazanie pohyblivých častí pneumatických komponentov. Tesnenia piestov, jadier ventilov a ďalšie pohyblivé prvky potrebujú mazanie pre zníženie trenia a opotrebenia. Tradične sa pneumatické komponenty navrhovali s predpokladom prítomnosti olejovej hmly v stlačenom vzduchu. Lubrikátor využíva Venturiho jav – vzduch prúdiaci cez zúženie vo vysokej rýchlosti vytvorí podtlak, ktorý nasaje olej z nádobky. Olej sa rozprášia na mikroskopické kvapôčky a unáša sa s prúdiacim vzduchom.

Moderný trend v pneumatike však smeruje k systémom bez mazania. Súčasné pneumatické komponenty majú tesnenia z moderných materiálov (polyuretán, PTFE) a sú konštruované pre prevádzku bez externého mazania. Tento prístup má viaceré výhody. Vzduch bez oleja neznečisťuje produkty a prostredie, čo je kritické v potravinárskom a farmaceutickom priemysle. Odpadá potreba dopĺňania mazacieho oleja a údržby lubrikátora. Komponenty sú čistejšie a nelepajú. Nevýhodou je mierne vyššia obstarávacía cena komponentov navrhnutých pre bezmazáciu prevádzku a ich citlivosť na kontamináciu a vlhkosť vzduchu. Rozhodnutie o použití lubrikátora závisí od typu použitých komponentov a požiadaviek aplikácie.

Pri použití lubrikátora je dôležité používať správny typ oleja. Pneumatické oleje majú špecifické vlastnosti – nízku viskozitu pre ľahké rozprášenie, dobrú adhéziu k kovovým povrchom, odolnosť voči oxidácii a neagresivitu voči tesniacim materiálom. Minerálne pneumatické oleje zodpovedajú norme ISO VG 32 alebo podobnej. Nesprávne typy olejov (motorové, prevodové, rastlinné) poškodzujú tesnenia a zanášajú malé prierezy. Množstvo pridávaného oleja sa reguluje nastaviteľným kvapkačom – typicky jedna kvapka oleja na 10 až 100 litrov prúdiaceho vzduchu.

Umiestnenie a inštalácia FRL jednotky má svoje pravidlá. Jednotka sa montuje čo najbližšie k pneumatickému obvodu, ideálne v horizontálnej polohe potrubia s nádobami smerujúcimi nadol. Filter musí byť prvý v poradí, následne regulátor a na konci lubrikátor. Vzduch prúdi smerom označeným šípkou na telese každého prvku. Minimálny tlak na vstupe do regulátora musí byť aspoň o 1 bar vyšší než nastavený výstupný tlak. Pri prekročení maximálneho prietoku FRL jednotky klesá jej účinnosť a presnosť regulácie. Veľkosť FRL jednotky sa volí podľa maximálneho prietoku pneumatického obvodu a požadovaného tlaku.

FRL jednotky (obr. 7.7) sú dostupné vo rôznych veľkostiach a prevedeniach. Kompaktné modulárne jednotky kombinujú všetky tri funkcie v úzkom balení šetriacom mieste.

Obr. 7.7 FRL jednotka

Samostatné prvky umožňujú flexibilnejší návrh a jednoduchšiu výmenu poškodeného komponentu. Pre náročné aplikácie sú k dispozícii FRL jednotky s dodatočnými funkciami: koalesčné filtre pre odstránenie olejových aerosólov, adsorpčné filtre pre odstránenie pachov a pár, tlakové spínače signalizujúce pokles tlaku, prietokomer y. Výrobcovia ako Festo, SMC, Parker Hannifin alebo IMI Norgren ponúkajú široké portfóliá FRL jednotiek pre všetky veľkosti a typy aplikácií. V tab. 7.3 sú uvedené požiadavky na kvalitu vzduchu podľa ISO normy.

Tab. 10 Požiadavky na kvalitu vzduchu podľa ISO 8573-1:2010

Trieda čistoty (ISO 8573-1)	Pevné častice (max. veľkosť)	Vlhkosť (max. rosný bod)	Olej (max. celkový obsah)
1	$\leq 0,1 \mu\text{m}$	$\leq -70^\circ\text{C}$	$\leq 0,01 \text{ mg/m}^3$
2	$\leq 1 \mu\text{m}$	$\leq -40^\circ\text{C}$	$\leq 0,1 \text{ mg/m}^3$
3	$\leq 5 \mu\text{m}$	$\leq -20^\circ\text{C}$	$\leq 1 \text{ mg/m}^3$
4	$\leq 15 \mu\text{m}$	$\leq +3^\circ\text{C}$	$\leq 5 \text{ mg/m}^3$
5	$\leq 40 \mu\text{m}$	$\leq +7^\circ\text{C}$	$\leq 25 \text{ mg/m}^3$
6	Neurčené	$\leq +10^\circ\text{C}$	Neurčené

Poznámka:

Trieda 1 = najvyššia čistota (laboratóriá), Trieda 5 = bežný priemysel

Typická FRL jednotka dosahuje triedu 4 až 5

7.5 Pneumatické valce – jedno a dvojčinné

Pneumatické valce (obr. 7.8) predstavujú najrozšírenejší typ pneumatických aktuátorov, ktoré prevádzajú energiu stlačeného vzduchu na lineárny pohyb. Konštrukčne sa skladajú z valcového telesa, v ktorom sa pohybuje piest spojený s piestnou tyčou. Priestor v telese valca sa delí na dve komory, do ktorých sa privádza alebo z ktorých sa odvádza stlačený vzduch. Pohyb piestu vytvára silu dostupnú na konci piestnej tyče pre vykonávanie mechanickej práce. Pneumatické valce nachádzajú uplatnenie v manipulácii dielov, posuvných mechanizmoch, uchopení, tlačení, zdvíhaní a širokej škále ďalších aplikácií.

Základné delenie pneumatických valcov rozlišuje jedno-činné a dvoj-činné valce podľa spôsobu vytvárania pohybu. Tento fundamentálny rozdiel ovplyvňuje nielen konštrukciu valca, ale aj spôsob jeho ovládania, montáže a vhodné aplikácie. Výber medzi týmito dvoma typmi je jedným z prvých rozhodnutí pri návrhu pneumatického systému.

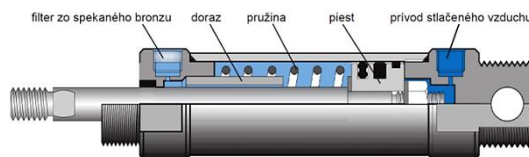

Obr. 7.8 Rôzne pneumatické valce

Jedno-činný pneumatický valec vytvára aktívny pohyb len v jednom smere pomocou stlačeného vzduchu, zatiaľ čo v opačnom smere sa vracia pasívne pôsobením vonkajšej sily. Najčastejšie je touto vonkajšou silou vstavaná pružina, ale môže to byť aj gravitácia alebo externé mechanické zaťaženie. Konštrukcia jedno-činného valca je relatívne jednoduchá – valec má len jeden prívod vzduchu, vnútorný

priestor pre pružinu a piest s predĺženou piestnou tyčou vystupujúcou z jednej strany valca.

Princíp činnosti jednočinného valca s pružinovým vratom (obr. 7.9) spočíva v tom, že privedením stlačeného vzduchu do komory sa piest posúva proti sile pružiny a piestna tyč sa vysúva.

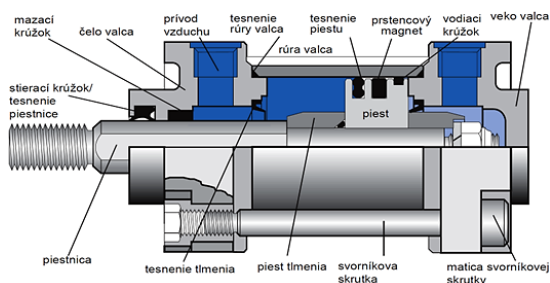
Obr. 7.9 Jednočinný pneumatický valec

Sila vyvinutá valcom je daná rozdielom sily vzduchu pôsobiaceho na piest a protisily pružiny. Pri prerušení prívodu vzduchu a otvorení výfuku sa pružina roztiahne a posunie piest späť do východiskovej polohy. Piestna tyč sa zasúva. Rýchlosť zasunutia závisí od sily pružiny, trenia a odporu zaťaženia. Typický jednočinný valec má zdvih do 100 mm, pretože dlhšie zdvihy by vyžadovali neúmerne veľkú a silnú pružinu.

Výhody jednočinných valcov zahŕňajú jednoduchšiu konštrukciu a nižšiu cenu, menší počet pripojení (len jeden prívod vzduchu a výfuk), automatický návrat do východiskovej polohy aj pri poklese tlaku alebo výpadku napájania, čo môže byť bezpečnostnou funkciou. Nevýhody sú obmedzený zdvih, nižšia sila v smere vysunutia kvôli protiúčinku pružiny, nesúmerné sily v oboch smeroch pohybu a nemožnosť regulovať rýchlosť spätného pohybu škrtaním výfuku.

Typickou aplikáciou jednočinných valcov sú lisovanie a razenie, kde valec vykonáva pracovný zdvih nadol a gravitácia alebo pružina ho vráti späť. Uchopenie dielov, kde je potrebné pevné držanie pod tlakom a automatické uvoľnenie pri výpadku tlaku. Upínanie obrobkov na strojoch, blokovanie a odblokovanie mechanizmov, ovládanie ventilov a klapiek. V týchto aplikáciách je jednostranný aktívny pohyb a automatický návrat výhodou.

Dvočinný pneumatický valec (obr. 7.10) vytvára aktívny pohyb v oboch smeroch pomocou stlačeného vzduchu.

Obr. 7.10 Dvočinný pneumatický valec

Tento typ je výrazne univerzálnejší a preto dominuje v priemyselných aplikáciách. Konštrukcia dvojčinného valca zahŕňa valcové teleso s piestom upevneným na

piestnej tyči prechádzajúcej cez obe koncové viečka. Piest delí vnútorný priestor valca na dve komory – prednú a zadnú. Každá komora má vlastný prívod vzduchu. Privedením stlačeného vzduchu do jednej komory pri súčasnom výfuku z druhej komory sa piest pohybuje v požadovanom smere.

Princíp činnosti dvoj-činného valca umožňuje plnú kontrolu nad pohybom piestu v oboch smeroch. Pre vysunutie piestnej tyče sa privádza vzduch do zadnej komory (na strane protihľahlej piestnej tyči) a predná komora sa vypúšťa do atmosféry. Vzduch pôsobí na celú plochu piestu a vytvára silu posúvajúcu piest vpred. Pre zasunutie tyče sa privádza vzduch do prednej komory a zadná komora sa vypúšťa. Vzduch teraz tlačí piest v opačnom smere. Dôležitým aspektom je rozdielna efektívna plocha piestu v oboch smeroch. Vo smere vysunovania pôsobí tlak na celú plochu piestu, zatiaľ čo pri zasúvaní je efektívna plocha menšia o plochu prierezu piestnej tyče.

([princíp činnosti](#))

Výpočet síl pneumatického valca vychádza z jednoduchého vzorca odvodeného z definície tlaku:

$$F = p \cdot A$$

kde:

F je teoretická sila v newtonoch,

p je pracovný tlak v pascaloch,

A je efektívna plocha piestu v metroch štvorcových.

Pre valec s kruhovým piestom platí:

$$A = \pi \cdot \frac{d^2}{4}$$

kde:

d je priemer piestu v metroch.

Pre vysunovanie je priemer piestu rovný vnútornému priemeru valca D . Pre zasúvanie je efektívna plocha:

$$A' = \pi \cdot \frac{(D^2 - d'^2)}{4}$$

kde:

d' je priemer piestnej tyče.

Tento rozdiel vedie k tomu, že sila pri zasúvaní je o 5 až 15 percent nižšia než pri vysúvaní v závislosti od pomeru priemerov.

Pre praktické výpočty sa uvádza skutočná sila, ktorá zohľadňuje straty trením:

$$F_{skutočná} = p \cdot A \cdot \eta$$

kde:

η je mechanická účinnosť valca typicky v rozsahu 0,85 až 0,95.

Pre valec s priemerom piestu 50 mm a pracovným tlakom 6 bar je teoretická sila pri vysúvaní:

$$F = 600000 Pa \cdot \pi \cdot \frac{(0,05m)^2}{4} = 600000 \cdot 0,001963 = 1178 N$$

Pri uvážení účinnosti 0,9 je skutočná sila približne 1060 N. Pri zasúvaní s piestnou tyčou priemeru 16 mm je sila približne 950 N.

Výhody dvoj-činných valcov sú kontrolovateľný pohyb v oboch smeroch, možnosť regulácie rýchlosti v oboch smeroch, väčší rozsah zdvihov (bežne 10 až 1000 mm, špeciálne valce až niekoľko metrov), vyššia pevnosť a odolnosť konštrukcie a možnosť zastavenia piestu v ľubovoľnej polohe uzavretím oboch prívodov. Nevýhody zahŕňajú vyššiu cenu, potrebu dvoch pripojení vzduchu a zložitejšie ovládanie vyžadujúce ventil s minimálne tromi portmi.

Konštrukčné prevedenie pneumatických valcov zahŕňa niekoľko štandardizovaných typov. Valce s koncovými prírubami majú na koncoch upevňovacie príruby so závitovými otvormi, čo umožňuje pevnú montáž valca k strojnému rámu. Valce s čapmi majú na koncoch čapy zapadajúce do podperných lôžisk, ktoré umožňujú rotáciu valca okolo osi čapov. Toto prevedenie absorbuje bočné sily a je vhodné pre aplikácie, kde sa piestna tyč pohybuje po oblúku. Valce s magnetickým držiakom majú v telese valca drážku s permanentnými magnetmi, ktoré priťahujú valec k feromagnetickému povrchu. Profylový valec má špeciálny tvar telesa s drážkami, do ktorých možno pričliapnúť senzory a upínacie prvky bez potreby skrutiek.

Materiály pneumatických valcov musia spĺňať požiadavky na pevnosť, odolnosť voči korózii a nízku hmotnosť. Teleso valca je typicky z hliníkovej zliatiny s tvrdoanodizovaným povrchom alebo z nerezovej ocele pre náročné prostredie. Piest je zo hliníka alebo plastu, piestna tyč z nehrdzavejúcej ocele s tvrdochromovaným povrchom odolným proti opotrebeniu a korózii. Tesnenia piestu sú zo syntetického kaučuku (NBR) pre bežné aplikácie alebo z polyuretánu pre vyššiu tlak a dlhšiu životnosť. Koncové tlmiče absorbujú kinetickú energiu pri náraze piestu na koncové polohy.

Štandardizácia pneumatických valcov prináša výhody zaameniteľnosti a dostupnosti. Norma ISO 15552 (predtým ISO 6431 a VDMA 24562) definuje rozmery, pripojenia a vlastnosti pneumatických valcov, čo umožňuje priamu výmenu valcov od rôznych výrobcov. Štandard pokrýva valce s priermi 32, 40, 50, 63, 80, 100, 125, 160, 200, 250 a 320 mm. Výrobcovia dodržiavajúci túto normu ponúkajú kompatibilné produkty s garantovanými vlastnosťami.

Životnosť pneumatických valcov je v ráde desiatok miliónov cyklov pri správnej údržbe a prevádzkových podmienkach. Hlavným opotrebovaným prvkom sú tesnenia, ktorých životnosť závisí od kvality vzduchu, rýchlosti pohybu, zaťaženia a teploty. Kontaminácia vzduchu nečistotami a vodou výrazne skracuje životnosť. Pravidelná údržba zahŕňa kontrolu a výmenu tesnení, kontrolu dotiahovania skrutiek, mazanie pohyblivých častí a kontrolu koncových tlmičov.

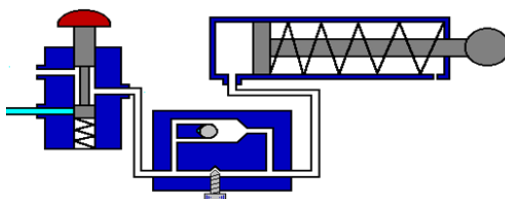
7.6 Riadenie rýchlosti pohybu valca

Kontrola rýchlosti pohybu pneumatického valca je dôležitou úlohou pri návrhu pneumatických systémov. Neriadený valec sa pohybuje maximálnou rýchlosťou určenou dostupným prívodom vzduchu, čo často vedie k nárazom na koncové polohy, mechanickým šokom, hlučnosti a skráteniu životnosti komponentov. Regulácia

rýchlosti umožňuje plynulé, kontrolované pohyby vhodné pre jemnú manipuláciu, synchronizáciu viacerých valcov a celkove vyššiu kvalitu automatizovaného procesu.

Základným princípom riadenia rýchlosti pneumatického valca je regulácia prietoku vzduchu. Rýchlosť pohybu piestu je priamo úmerná objemovému prietoku vzduchu vstupujúceho do valca alebo z neho vystupujúceho. Zmenšením prietoku vzduchu sa pohyb valca spomalí, zvýšením prietoku sa zrýchli. Pre reguláciu prietoku sa používajú škrtiace ventily, ktoré obsahujú nastaviteľný prierez obmedzujúci množstvo vzduchu prechádzajúceho za jednotku času.

Jednosmerný škrtiaci ventil (throttle check valve, flow control valve) (obr. 7.11) je štandardný komponent pre reguláciu rýchlosti pneumatických valcov.

Obr. 7.11 Schéma činnosti jednosmerného škrtiaceho ventilu

Skladá sa z nastaviteľného škrtiaceho ventilu a paralelne zapojenej spätnej klapky. V jednom smere prúdenia vzduch prechádza cez škrtiacu časť, kde je prietok obmedzený nastaviteľným skrutkovým ventilom. V opačnom smere prúdenia sa otvorí spätná klapka a vzduch môže prechádzať prakticky bez odporu. Toto usporiadanie umožňuje regulovať rýchlosť valca len v jednom smere pohybu, zatiaľ čo v opačnom smere sa valec pohybuje maximálnou rýchlosťou.

Umiestnenie škrtiaceho ventilu (obr. 7.12) v pneumatickom obvode má zásadný vplyv na kvalitu regulácie.

Obr. 7.12 Škrtiaci ventil

Rozlišujeme dve základné metódy škrtenia – prírodné škrtenie a výfukové škrtenie. Pri prírodnom škrtení (supply-side throttling) sa jednosmerný škrtiaci ventil umiestni do prívodu vzduchu k valcu. Vzduch vstupujúci do valca je škrtý, čo spomaľuje pohyb. Táto metóda je menej stabilná, pretože v komora valca sa nevytvorí plný pracovný tlak a valec je citlivý na zmeny zaťaženia. Pri zvýšení zaťaženia valec spomalí alebo zastaví, pri znížení zaťaženia zrýchli.

Výfukové škrtenie (exhaust-side throttling) je preferovaná metóda, pri ktorej sa jednosmerný škrtiaci ventil umiestni do výfuku vzduchu z valca. Vzduch privádza ný

do pracovnej komory valca nie je škrtený a vytvára plný pracovný tlak. Odvádza ný vzduch z protismernej komory je škrtený, čo vytvára tlakový odpor spomaľujúci pohyb piestu. Táto konfigurácia je výrazne stabilnejšia, pretože valec pracuje stále pri plnom tlaku a je menej citlivý na zmeny zaťaženia. Väčšina priemyselných aplikácií využíva výfukové škrtenie ako štandardný spôsob regulácie rýchlosti.

Pre dvoj-činný valec, kde je potrebné regulovať rýchlosť v oboch smeroch pohybu, sa používajú dva jednosmerné škrtiace ventily. Jeden ventil reguluje rýchlosť vysunutia škrtením výfuku zo zadnej komory, druhý ventil reguluje rýchlosť zasunutia škrtením výfuku z prednej komory. Každý ventil je nezávisle nastaviteľný, čo umožňuje rôzne rýchlosti v oboch smeroch pohybu. Typické aplikácie vyžadujú rýchly pracovný zdvih a pomalý spätný zdvih, alebo presne synchronizovanú rovnakú rýchlosť v oboch smeroch.

([princíp činnosti](#))

Nastavenie škrtiaceho ventilu sa realizuje otáčaním nastavovacieho skrutku, ktorý mení veľkosť prierezu, cez ktorý môže vzduch prechádzať. Zvyčajne sa používa tzv. meter-out princíp, kde sa škrtí odvod vzduchu. Optimálne nastavenie sa hľadá experimentálne počas uvádzania systému do prevádzky. Úplné zatvorenie škrtenia zablokovalo by pohyb valca. Príliš veľké otvorenie by viedlo k príliš rýchlemu pohybu. Cieľom je nájsť nastavenie poskytujúce požadovanú rýchlosť pri plynulom pohybe bez trhania.

Limitácia regulácie rýchlosti pneumatických valcov vyplýva z kompresibility vzduchu. Pri veľmi pomalých rýchlostiach pod asi 10 mm/s sa prejavuje stick-slip efekt, kde piest namiesto plynulého pohybu vykonáva skokovité pohyby spôsobené prechodom medzi statickým a dynamickým trením tesnení. Tento jav znemožňuje dosiahnuť veľmi pomalé, presne kontrolované pohyby len jednoduchým škrtením. Pre aplikácie vyžadujúce jemnú kontrolu rýchlosti alebo presné polohovanie sa používajú servo-pneumatické systémy s proporcionálnymi ventilmi, pozičnými senzormi a uzavretou spätnou väzbou.

Vplyv zaťaženia na rýchlosť pohybu valca je ďalším faktorom, ktorý komplikuje presné riadenie. Pri výfukovom škrtení je síce stabilita lepšia než pri prívodnom, ale stále existuje určitá citlivosť na zmeny zaťaženia. Valec poháňajúci ľahké zaťaženie sa pohybuje rýchlejšie než valec s ťažkým zaťažením pri rovnakom nastavení škrtenia. Pri výrazne premenlivom zaťažení počas pohybu sa mení aj rýchlosť pohybu. Toto správanie je dôsledkom kompresibility vzduchu – pri vyššom zaťažení sa vzduch v pracovnej komore viac komprimuje, čo vedie k pomalšiemu pohybu.

Moderné riešenia pre presnú kontrolu rýchlosti využívajú proporcionálne pneumatické ventily, ktoré umožňujú elektronickú reguláciu prietoku vzduchu. Tieto ventily obsahujú elektromagnetický aktuátor s prúdovou reguláciou, ktorý plynule mení polohu ventilového jadra a tým aj prierez pre prúdenie vzduchu. Riadiaci signál z PLC alebo mikrokontroléra určuje požadovanú rýchlosť. V kombinácii s pozičnými senzormi možno realizovať uzavretú regulačnú slučku, ktorá automaticky kompenzuje zmeny zaťaženia a dosahuje presnú kontrolu rýchlosti aj polohy. Táto

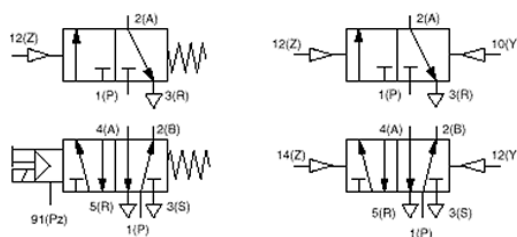
technológia je drahšia než jednoduché škrtenie, ale poskytuje výrazne lepšie výsledky pre náročné aplikácie.

Synchronizácia pohybu viacerých valcov je častou požiadavkou v automatizácii. Pri použití jednoduchých škrtiacich ventilov nie je možné dosiahnuť perfektnú synchronizáciu, pretože každý valec má mierne odlišné trenie, zaťaženie a vnútorné vlastnosti. Pre aplikácie vyžadujúce presnú synchronizáciu sa používajú mechanické spojenia valcov (spoločná piestna tyč, tuhé vodítka) alebo elektronická synchronizácia pomocou pozičných senzorov a servo-pneumatických systémov. Jednoduchšie aplikácie tolerujúce mierne rozdiely v polohe môžu používať paralelne pripojené valce s identickým škrtením.

Tlmiče nárazov sú dôležitým doplnkom pneumatických valcov pracujúcich pri vyšších rýchlostiach. Štandardné pneumatické valce majú vstavaný koncový tlmič, ktorý pred dosiahnutím koncovej polohy uzavrie výfukový otvor a vytvorí vzduchový vankúš tlmiaci náraz. Nastaviteľný skrutkový ventil umožňuje regulovať intenzitu tlmenia. Pre ťažké zaťaženia alebo vysoké rýchlosti sa používajú externé hydraulické tlmiče absorbujúce kinetickú energiu. Bez adekvátneho tlmenia dochádza k mechanickým šokom skracujúcim životnosť valca, montážnych prvkov a celého zariadenia.

7.7 Viaccestné pneumatické ventily – základné typy

Pneumatické ventily sú riadiace prvky, ktoré určujú smer prúdenia, tlak a prietok stlačeného vzduchu v pneumatickom systéme. Zatiaľ čo pneumatické valce vykonávajú mechanickú prácu, ventily rozhodujú o tom, kedy, kam a ako rýchlo má vzduch prúdiť. Bez ventilov by pneumatický systém bol len statickou tlakovou nádobou. Ventily mu dávajú dynamiku, inteligenciu a schopnosť vykonávať komplexné sekvencie pohybov. (obr. 7.13)

Obr. 7.13 Schematické značky viaccestných ventilov

(princíp činnosti)

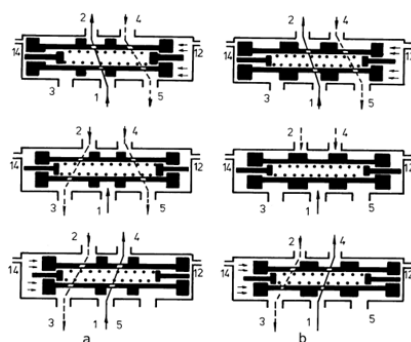
Základné označovanie pneumatických ventilov používa dvojicu čísel X/Y, kde X označuje počet portov (pripojení) ventilu a Y označuje počet polôh spínania (switching positions), ktoré môže ventil zaujímať. Port je fyzické pripojenie potrubia k ventilu – prívod vzduchu zo zdroja, pripojenia k aktuátorom, výfuky do atmosféry. Poloha spínania je diskretný stav, v ktorom sú určité porty prepojené a iné uzatvorené. Prepínaním medzi polohami ventil riadi prúdenie vzduchu.

Ventil typu 2/2 má dva porty a dve polohy. Dva porty sú prívod vzduchu P (pressure) a pracovný výstup A. Dve polohy sú otvorené (porty P a A spojené) a zatvorené (porty P a A oddelené). Ventil 2/2 pôsobí ako jednoduchý vypínač vzduchu - buď vzduch preteká, alebo nepreteká. Používa sa pre zapínanie a vypínanie prívodu vzduchu, riadenie jedno-činných valcov, ovládanie pneumatických nástrojov a všade, kde je potrebná jednoduchá funkcia zap/vyp. Ventil 2/2 môže byť v základnej polohe normálne zatvorený (NC – normally closed) alebo normálne otvorený (NO – normally open). Základná poloha je tá, ktorú ventil zaujíma bez pôsobenia ovládacieho signálu. ([princíp činnosti](#))

Ventil typu 3/2 má tri porty a dve polohy. Tri porty sú prívod P, pracovný výstup A a výfuk R (return, exhaust). V jednej polohe je port P spojený s portom A (vzduch priteká k aktuátoru) a port R je uzavretý. V druhej polohe je port P uzavretý a port A je spojený s portom R (vzduch z aktuátora sa vypúšťa do atmosféry). Ventil 3/2 je určený primárne pre ovládanie jedno-činných valcov. V základnej polohe môže byť normálne zatvorený (3/2 NC) alebo normálne otvorený (3/2 NO). Použitie závisí od toho, či má byť valec v základnom stave zasunutý alebo vysunutý. ([princíp činnosti](#))

Ventil typu 5/2 má päť portov a dve polohy. Päť portov zahŕňa prívod P, dva pracovné výstupy A a B pripájajúce sa k obojkom komorám dvoj-činného valca, a dva výfuky R a S. V jednej polohe je port P spojený s portom A a port B s výfukom R – vzduch priteká do jednej komory valca a druhá komora sa vyprázdňuje. V druhej polohe je port P spojený s portom B a port A s výfukom S – smer prúdenia vzduchu sa invertuje a valec sa pohybuje opačným smerom. Ventil 5/2 je štandardný riadiaci ventil pre dvoj-činné pneumatické valce. Umožňuje plnú kontrolu pohybu valca v oboch smeroch.

Ventil typu 5/3 (obr. 7.14) má päť portov a tri polohy.

Obr. 7.14 5/3 ventil

Porty sú rovnaké ako pri ventile 5/2, ale existuje stredná tretia poloha medzi dvoma krajnými polohami. Funkcia strednej polohy závisí od typu ventilu a môže realizovať rôzne stavy. Uzavretá stredná poloha blokuje všetky porty – valec sa zastaví v dosiahnutej polohe a zostane zablokováný tlakom vzduchu v oboch komorách. Výfuková stredná poloha pripája obe pracovné komory k výfukom – tlak v valci klesá a valec možno posúvať vonkajšou silou. Tlaková stredná poloha pripája prívod k oboj-

pracovným komorám – valec je pod tlakom z oboch strán. Ventil 5/3 sa používa pre pokročilé aplikácie vyžadujúce stop-funkciu, plávajúcu polohu alebo špeciálne režimy. ([princíp činnosti](#))

Konštrukčne sa pneumatické ventily delia na sedlové ventily a posuvné ventily. Sedlový ventil používa gumenú alebo plastovú membránu alebo kužeľové tesnenie, ktoré sa pritláča na sedlo. Prepínanie sa realizuje pohybom membrány alebo kužeľa, ktorý otvára alebo zatvára prietokové cesty. Výhody sedlových ventilov sú výborné tesnenie aj pri nízkom tlaku, čistá konštrukcia bez opotrebovania sa častí a nízka spotreba vzduchu pri pilotnom ovládaní. Nevýhody zahŕňajú vyššiu potrebnú silu pre prepnutie a obmedzenú životnosť elastických častí.

Posuvný ventil obsahuje valcový posuvník s tesniacimi krúžkami, ktorý sa pohybuje v cylindrickom telese ventilu. Posuvník má vrtania a drážky prepájajúce jednotlivé porty v závislosti od polohy. Výhody posuvných ventilov sú nízka sila potrebná na prepnutie, vysoká rýchlosť prepínania a dlhá životnosť. Nevýhody zahŕňajú vyššiu citlivosť na kontamináciu a potrebu kvalitného mazania. Moderné posuvné ventily používajú tesnenia z polyuretánu alebo PTFE s dlhou životnosťou a nízkym trením.

Spôsob návratu ventilu do základnej polohy rozdeľuje ventily na monostabilné a bistabilné. Monostabilný ventil (jednostranný) má jednu stabilnú polohu, do ktorej sa vracia pôsobením pružiny po odstránení ovládacieho signálu. Pre prepnutie je potrebné trvalo pôsobiť ovládacím signálom. Výhodou je definovaný bezpečný stav pri výpadku ovládania. Bistabilný ventil (dvostranný) má dve stabilné polohy a po prepnutí zostáva v novej polohe aj po odstránení ovládacieho signálu. Pre zmenu polohy je potrebný impulz ovládacieho signálu. Výhodou je nulová spotreba energie pre udržanie polohy. Bistabilné ventily sa používajú pre funkcie vyžadujúce pamäťovú funkciu.

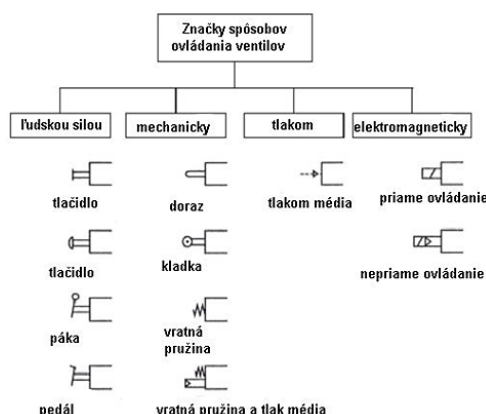
Grafické symboly pneumatických ventilov sú štandardizované normou ISO 1219-1:2012 pre jednoznačnú komunikáciu. Symbol ventilu sa skladá z obdĺžnikov reprezentujúcich jednotlivé polohy. Vnútri obdĺžnikov sú čiary a šípky znázorňujúce prietokové cesty medzi portmi. Uzavretý port je zakončený čiarou ($\perp$), otvorený port šípkou ($\rightarrow$). Porty sú označené písmenami P, A, B, R, S podľa ich funkcie. Prepínanie ventilu je znázornené šípkami mimo symbol ventilu.

Veľkosť pneumatických ventilov sa volí podľa požadovaného maximálneho prietoku vzduchu. Prietok cez ventil závisí od menovitého priemeru pripojení, vnútorného prierezu prietokových ciest a konštrukcie ventilu. Výrobcovia uvádzajú charakteristiku prietoku (flow capacity) v normálnych litroch za minútu (l/min pri normálnych podmienkach) alebo ako hodnotu K_v udávajúcu prietok v špeciálnych jednotkách. Poddimenzovaný ventil obmedzuje rýchlosť pohybu valca a znižuje dostupnú silu. Predimenzovaný ventil zbytočne zvyšuje náklady a rozmery.

7.8 Ovládanie ventilov

Spôsob, akým sa ventil prepína medzi svojimi polohami, určuje úroveň automatizácie pneumatického systému a jeho schopnosť integrácie do moderných riadiacich systémov. Pneumatické ventily možno ovládať (obr. 7.15) rôznymi

metódami od manuálneho ovládania operátorom až po sofistikované elektronické riadenie z programovateľného logického automatu.

Obr. 7.15 Rôzne spôsoby ovládania ventilov

V tab. 7.4 je uvedené porovnanie rôznych druhov ovládania ventilov.

Tab. 11 Porovnanie rôznych druhov ovládania ventilov

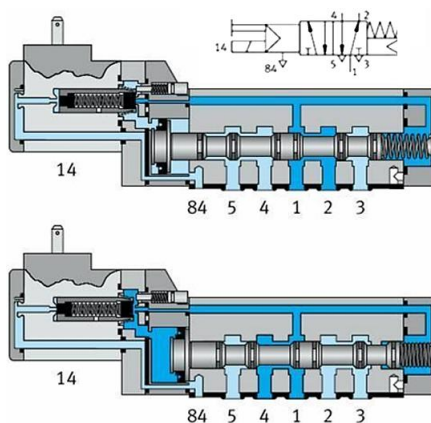
Metóda ovládania	Princíp činnosti	Výhody	Nevýhody	Typické použitie
Manuálne	Priame ovládanie ľudskou silou (tláčidlo, páka, koleso).	Jednoduchosť, spoľahlivosť, nevyžaduje externú energiu.	Vyžaduje prítomnosť operátora, pomalé reakcie, nevhodné pre automatizáciu.	Ručné stroje, testovacie zariadenia, núdzové ovládanie.
Mechanické	Ovládanie fyzickým kontaktom s pohybujúcou sa časťou stroja (napr. koncový spínač).	Automatizácia sekvencií bez elektroniky, spoľahlivosť v mechanickom systéme.	Opotrebenie kontaktných plôch, vyžaduje priamy kontakt.	Jednoduché sekvenčné obvody, detekcia koncových polôh valcov.
Pneumatické (Pilotné)	Ovládanie pomocou stlačeného vzduchu privedeného do riadiaceho portu.	Funkcia bez elektriny (bezpečné v prostredí s nebezpečenstvom výbuchu), rýchle prepínanie.	Vyššia spotreba vzduchu, zložitejšie návrhy obvodov v porovnaní s PLC.	Čisto pneumatické logické obvody, chemický priemysel.
Elektrické solenoid	Ovládanie elektrickým prúdom cez cievku (solenoid), ktorý generuje magnetické pole.	Jednoduchá integrácia s PLC a riadiacimi systémami, presné časovanie, diaľkové ovládanie.	Potreba elektriny, možné problémy s elektromagnetickou kompatibilitou (EMC).	Priemyselná automatizácia (štandardné použitie), výrobné linky.
Proporcionálne	Plynulá zmena prietoku alebo tlaku úmerná elektrickému signálu.	Presná kontrola rýchlosti/polohy, servo funkcie, jemná regulácia.	Vysoká cena, zložité riadenie a kalibrácia, vyžaduje špeciálne riadiace karty.	Náročné aplikácie vyžadujúce presné polohovanie, miešanie plynov, regulácia tlaku.

Manuálne ovládanie je najjednoduchšia metóda, pri ktorej operátor priamo pôsobí mechanickou silou na ovládací prvok ventilu. Ručná páka alebo tlačidlo je spojené s mechanizmom ventilu a jeho pohyb spôsobuje prepnutie ventilu. Nožný pedál umožňuje ovládanie ventilu nohami, čo uvoľňuje ruky operátora pre ďalšie činnosti. Otočný prepínač sa používa pre ventily vyžadujúce rozlíšenie viacerých polôh. Manuálne ovládanie sa používa v jednoduchých zariadeniach, pri ručnej obsluhu strojov, pre núdzové ovládanie a testovanie systémov. Výhody sú nezávislosť na elektrickom napájaní, jednoduchosť a bezpečnosť. Nevýhody zahŕňajú potrebu prítomnosti operátora, pomalšiu reakciu a nemožnosť automatizácie.

Mechanické ovládanie využíva fyzický kontakt valca alebo pohybujúceho sa mechanizmu so spínacím prvkom ventilu. Rol'kový koncový spínač má otočnú rol'ku, ktorá pri dotyku s pohyblivým dielom sa zakláňa a spúšťa ventil. Dosadačka je pevný výčnelok na valci, ktorý pri pohybe tlačí na spínací prvok. Pružinová páka má pružinu, ktorá po pôsobení mechanickej sily spôsobí prepnutie ventilu a po odstránení sily sa vráti do pôvodnej polohy. Mechanické ovládanie umožňuje vytvoriť automatické sekvencie, kde jeden valec po dosiahnutí koncovej polohy spustí ďalší valec. Výhody sú jednoduchosť, spoľahlivosť a nízka cena. Nevýhody zahŕňajú opotrebenie mechanických častí, citlivosť na vibrácie a prachu a nutnosť priameho mechanického kontaktu.

Pneumatické ovládanie využíva samotný stlačený vzduch na prepínanie ventilu. Pilot ventil má samostatný pilot port, na ktorý sa privádza riadiaci tlak vzduchu. Tento tlak pôsobí na membránu alebo piest vo vnútri ventilu a spôsobuje jeho prepnutie. Pneumaticky ovládané ventily môžu byť monostabilné (pružina vracia do základnej polohy) alebo bistabilné (pilot tlak na oboch stranách, ventil si pamätá polohu). Výhody pneumatického ovládania zahŕňajú vysokú spoľahlivosť v agresívnom prostredí, rýchle prepínanie, možnosť práce bez elektrického napájania a prirodzená kompatibilita s pneumatickými systémami. Nevýhody sú spotreba vzduchu pre ovládanie, potreba dodatočného pilotného rozvodu a zložitejšie logické obvody.

Elektrické ovládanie pomocou elektromagnetických cievok (solenoidov) predstavuje moderný a najrozšírenejší spôsob ovládania pneumatických ventilov v priemysle (obr. 7.16).

Obr. 7.16 5/3 elektromagneticky ovládaný ventil

Solenoidový ventil obsahuje elektromagnetickú cievku, ktorá pri privedení elektrického prúdu vytvorí magnetické pole priťahujúce pohyblivé feromagnetické jadro. Pohyb jadra spôsobuje prepnutie ventilu buď priamo, alebo cez pneumatický pilot ventil. Monostabilný solenoidový ventil má jednu cievku a pružinu – po privedení napätia sa ventil prepne, po odstránení napätia sa pružina vráti do základnej polohy. Bistabilný solenoidový ventil má dve cievky – jedna pre prepnutie do jednej polohy, druhá pre prepnutie do druhej polohy. Ventil si pamätá polohu aj po odpojení napájania.

Elektrické napájacie napätie solenoidových ventilov je zvyčajne 24 V DC (jednosmerné napätie), čo je štandardné napätie v priemyselnej automatizácii. Niektoré ventily pracujú pri 230 V AC (striedavé napätie), ale tie sa používajú menej často kvôli vyšším bezpečnostným rizikám. Príkon cievky sa pohybuje od niekoľkých wattov pre malé ventily až po 20 wattov pre veľké ventily. Solenoidové ventily majú rýchle prepínanie v ráde milisekúnd, čo umožňuje vysokofrekvenčné cykly. Životnosť elektrických cievok je desiatky miliónov prepnutí pri správnej prevádzke.

Pripojenie solenoidových ventilov k riadiacemu systému sa realizuje pomocou káblov alebo priamo pomocou priemyselných zberníc. Tradične sa každá cievka pripája samostatným káblom k výstupom PLC (programovateľného logického automatu). Moderné riešenia využívajú ventilové terminály – kompaktné bloky obsahujúce desiaty ventilov s centrálnym prívodom vzduchu a elektronickým pripojením cez priemyselnú zbernicu (Profibus, EtherCAT, IO-Link). Ventilové terminály šetria čas pri inštalácii, znižujú počet káblov a umožňujú diagnostiku stavu jednotlivých ventilov.

Hlásenie pozície valca je dôležitá funkcia pre spoľahlivosť systému. Magnetické senzory umiestnené na ventile detegujú polohu pohyblivého jadra a poskytujú elektrický signál potvrdzujúci prepnutie ventilu. Tento signál sa vyhodnocuje v riadiacom systéme pre kontrolu správnej funkcie. Pri detekcii poruchy (ventil sa neprepol) môže systém vykonať bezpečnostnú reakciu. Senzory sú typicky proximity spínače alebo Halove senzory integrované do tela ventilu.

Proporcionálne pneumatické ventily predstavujú pokročilú kategóriu umožňujúcu plynulú kontrolu prietoku alebo tlaku vzduchu. Na rozdiel od štandardných spaľovacích ventilov s diskretnými polohami, proporcionálny ventil umožňuje nastaviť ľubovoľnú polohu ventilového jadra medzi úplne zatvoreným a úplne otvoreným stavom. Ovládanie sa realizuje analógovým elektrickým signálom (napríklad 0-10 V alebo 4-20 mA) alebo digitálnou PWM moduláciou. Proporcionálny prietokový ventil umožňuje presnú kontrolu rýchlosti pohybu valca. Proporcionálny tlakový ventil umožňuje dynamickú zmenu pracovného tlaku. Proporcionálne ventily sú kľúčom pre realizáciu servo-pneumatických systémov s presnou kontrolou polohy a sily.

Logické pneumatické prvky realizujú jednoduché logické funkcie bez potreby elektrického napájania. AND ventil (konjunkcia) poskytuje výstupný signál len vtedy, keď sú oba vstupné signály prítomné. Používa sa pre bezpečnostné obvody vyžadujúce súčasné pôsobenie dvoch podmienok, napríklad dvoj ručné spustenie

stroja. OR ventil (disjunkcia) poskytuje výstupný signál, keď aspoň jeden zo vstupných signálov je prítomný. Používa sa pre alternatívne ovládanie z viacerých miest. Shuttle ventil prepína medzi dvoma vstupmi a výstup je spojený s tým vstupom, ktorý má vyšší tlak. Logické prvky umožňujú vytvoriť jednoduché riadiace obvody bez elektroniky, čo je výhodné pre extrémne prostredia.

Bezpečnostné aspekty ovládania ventilov vyžadujú osobitnú pozornosť. Porucha ventilu môže viesť k neočakávanému pohybu valca a k vážnemu úrazu. Bezpečnostné ventily musia spĺňať normu EN ISO 13849 pre bezpečnostné funkcie. Dvoj-kanálové ovládanie s monitoringom zabezpečuje, že porucha jedného kanálu nevedie k nebezpečnej situácii. Núdzová stop funkcia musí byť schopná okamžite zastaviť všetky pohyby odpojením napájania ventilov. Brzdíace ventily zabezpečujú valec v polohe aj pri výpadku tlaku. Bezpečnostné blokovania zabráňujú spusteniu nebezpečného pohybu, kým nie sú splnené všetky bezpečnostné podmienky.

8 ELEKTROPNEUMATIKA

Elektropneumatika predstavuje samostatnú oblasť pneumatiky, kde pracovným médiom zostáva stlačený vzduch, ale riadiace funkcie zabezpečujú elektrické komponenty. Tento hybridný prístup kombinuje výhody pneumatických systémov, ako je jednoduchosť, bezpečnosť a nízke náklady na údržbu, s presnosťou, flexibilitou a možnosťou automatizácie, ktoré poskytuje elektrické riadenie.

Základný princíp elektropneumatiky spočíva v spolupráci pneumatických a elektrických komponentov prostredníctvom špeciálnych prevodníkov. Elektricko-pneumatický prevodník premieňa elektrický signál na pneumatický tlak, zatiaľ čo pneumacko-elektrický prevodník vykonáva opačný proces. Táto kombinácia umožňuje využívať silové prednosti stlačeného vzduchu pri pohonoch a zároveň realizovať sofistikované riadiace algoritmy pomocou elektrických obvodov alebo programovateľných logických automatov.

Historický vývoj elektropneumatiky úzko súvisí s potrebami automatizácie priemyselnej výroby. Zatiaľ čo čisto pneumatické systémy vyhovovali jednoduchým aplikáciám, rastúce nároky na presnosť, opakovateľnosť a integráciu do komplexných výrobných liniek viedli k rozvoju elektropneumatických riešení. Prvé aplikácie sa objavili v automobilovom priemysle, kde bola potreba rýchleho a spoľahlivého ovládania manipulačných zariadení pri zachovaní bezpečnosti prevádzky.

V súčasnosti elektropneumatika nachádza uplatnenie v širokej škále odvetví. V potravinárskom priemysle sa využíva pre baliacu techniku, kde kombinuje rýchlosť pneumatických pohonov s presným časovaním elektrického riadenia. V automobilovom priemysle zabezpečuje elektropneumatika funkciu upínacích zariadení na obrábacích strojoch a montážnych linkách. Farmaceutický priemysel vyžaduje čisté a bezpečné riešenia, ktoré elektropneumatika dokáže poskytnúť vďaka neprítomnosti horľavých kvapalín a možnosti využitia netoxického pracovného média.

Súčasný trendy v elektropneumatike smerujú k ešte užšej integrácii s digitálnymi technológiami. Koncept Industry 4.0 vyžaduje komunikačné schopnosti jednotlivých komponentov, zbieranie prevádzkových dát a možnosť vzdialeného monitorovania. Moderné elektropneumatické systémy preto čoraz častejšie obsahujú integrované senzory, komunikačné moduly a možnosť pripojenia do priemyselných sietí typu PROFINET alebo EtherCAT. Táto konvergencia pneumatických, elektrických a informačných technológií otvára nové možnosti pre prediktívnu údržbu, optimalizáciu energetickej náročnosti a flexibilnú rekonfiguráciu výrobných procesov.

8.1 Elektromagnetické ventily a cievky

Elektromagnetický ventil predstavuje kľúčový komponent elektropneumatických systémov, ktorý zabezpečuje premenu elektrického signálu na pneumatickú akciu. Jeho funkcia spočíva v riadení prietoku stlačeného vzduchu pomocou elektromagnetickej sily pôsobiacej na pohyblivú armatúru. Pochopenie princípu fungovania, konštrukcie a vlastností elektromagnetických ventilov je nevyhnutné pre efektívny návrh a správnu prevádzku elektropneumatických systémov.

8.1.1 Princíp fungovania elektromagnetického ventilu

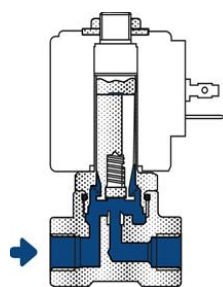
Základom elektromagnetického ventilu je elektromagnetická cievka, ktorá po privedení elektrického napätia vytvára magnetické pole. Toto pole pôsobí na ferromagnetickú armatúru (jadro), ktorá sa pohybuje a mení polohu ventilového telesa. V kludovom stave, keď nie je na cievku privedené napätie, určuje polohu armatúry mechanická pružina. Po zapnutí cievky magnetická síla prekoná silu pružiny a posunie armatúru do pracovnej polohy. Po odpojení napätia pružina vráti armatúru do pôvodnej polohy.

Rozlišujeme dva základné typy elektromagnetických ventilov podľa ich kludového stavu. Normálne uzavretý ventil je v beznapäťovom stave uzavretý a prietok vzduchu umožní až po privedení napätia na cievku. Naopak, normálne otvorený ventil je v kludovom stave otvorený a privedenie napätia spôsobí jeho uzavretie. Výber vhodného typu závisí od bezpečnostných požiadaviek aplikácie a jej energetickej náročnosti.

Konštrukcia elektromagnetického ventilu zahŕňa niekoľko základných častí. Telo ventilu je zvyčajne vyrobené z hliníkovej zliatiny alebo zinku a obsahuje kanály pre prívod a odvod vzduchu. Vnútri telesa sa nachádza sedlo ventilu, ktoré zabezpečuje tesné uzavretie v jednej z polôh. Armatúra je vyrobená z feromagnetického materiálu a jej pohyb riadi prietok vzduchu. Cievka je navinutá z medného drôtu a pri prietoku elektrického prúdu generuje magnetické pole. Pružina zabezpečuje návratu armatúry do kludovej polohy a jej tuhosť určuje potrebnú silu elektromagnetu. Tesniace prvky, najčastejšie vyrobené z pryže alebo polyuretánu, zabezpečujú nepriepustnosť systému.

8.1.2 Priamo ovládané a pilotne ovládané ventily

Elektromagnetické ventily možno rozdeliť podľa spôsobu ovládania na priamo ovládané a pilotne ovládané. Priamo ovládané ventily (obr. 8.1) využívajú elektromagnetickú silu priamo na pohyb ventilového telesa, ktoré riadi hlavný prietok vzduchu.

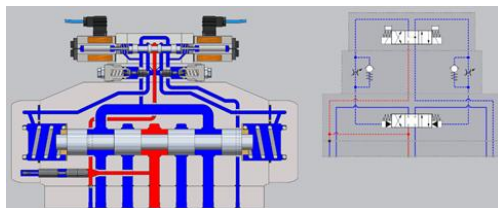

Obr. 8.1 Priamoovládaný elektromagnetický ventil

Táto konštrukcia je vhodná pre menšie prietokové množstvá a nižšie tlaky, pretože elektromagnet musí prekonať nielen silu pružiny, ale aj tlakové sily pôsobiace na ventilové teleso.

Pilotne ovládané ventily (obr. 8.2) používajú elektromagnetickú silu len na ovládanie malého pilotného ventilu, ktorý následne riadi hlavný ventil

prostredníctvom tlakovej sily stlačeného vzduchu. Hlavné ventilové teleso je dimenzované väčšie a jeho pohyb zabezpečuje tlakový rozdiel medzi jeho stranami.

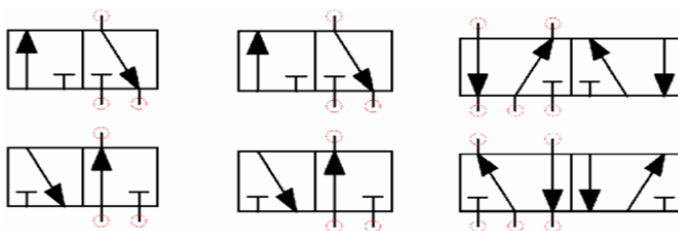
Obr. 8.2 Nepriamo elektromagneticky ovládaný ventil

Táto konštrukcia umožňuje spínať väčšie prietokové množstvá a pracovať pri vyšších tlakoch, pretože elektromagnet ovláda len malý pilotný ventil s nízkymi silovými požiadavkami.

Pilotne ovládané ventily majú však jednu dôležitú prevádzkovú podmienku. Pre ich správnu funkciu je potrebný minimálny tlakový rozdiel medzi vstupným a výstupným tlakom, zvyčajne v rozsahu 0,3 až 1 bar. Tento tlakový rozdiel zabezpečuje dostatočnú silu na presun hlavného ventilového telesa. Pri nedostatočnom tlakovom rozdieli môže dôjsť k nefunkčnosti ventilu alebo k predĺženiu spínacej doby.

8.1.3 Klasifikácia elektromagnetických ventilov

Elektromagnetické ventily (obr. 8.3) sa klasifikujú podľa počtu portov a počtu polôh. Táto klasifikácia sa označuje symbolom X/Y, kde X predstavuje počet portov a Y počet spínacích polôh. Dvojcestný ventil (2/2) má dva porty – vstup a výstup – a dve polohy, uzavretú a otvorenú. Tento typ sa používa na jednoduché zapínanie a vypínanie prietoku.

Obr. 8.3 Schematické znázornenie rôznych ventilov 2/2, 3/2, 5/2

Trojcestný ventil (3/2) má tri porty a dve polohy. Porty predstavujú prívod tlakového vzduchu, výstup k spotrebiču a odvzdušnenie. V jednej polohe je spojený prívod s výstupom, v druhej polohe je výstup spojený s odvzdušnením. Tento typ ventilu je vhodný pre ovládanie jednočinných pneumatických valcov.

Päťcestný ventil (5/2) má päť portov a dve polohy. Porty zahŕňajú prívod tlakového vzduchu, dva výstupy k spotrebiču a dve odvzdušnenia. Tento typ ventilu sa používa na riadenie dvojčinných pneumatických valcov, kde umožňuje striedavé napúšťanie a odvzdušňovanie oboch komôr valca.

8.1.4 Technické parametre elektromagnetických ventilov

Výber vhodného elektromagnetického ventilu vyžaduje znalosť jeho technických parametrov. Menovitý tlak udáva maximálny prevádzkový tlak, pri ktorom môže ventil pracovať dlhodobo bez poškodenia. Typické hodnoty sa pohybujú v rozsahu 0 až 10 bar pre štandardné pneumatické aplikácie. Menovitý prietok charakterizuje maximálne množstvo vzduchu, ktoré môže ventilom pretekať pri určitom tlakovom spáde. Tento parameter sa obvykle udáva v litroch za minútu pri normálnych podmienkach (20°C, 1,013 bar).

Čas odozvy ventilu predstavuje dobu od privedenia riadiaceho signálu po dosiahnutie konečnej polohy ventilového telesa. Elektromagnetické ventily majú typicky čas odozvy v rozsahu 10 až 50 milisekúnd, čo umožňuje realizovať rýchle spínacie cykly. Elektrické parametre zahŕňajú menovité napätie cievky, ktoré je v priemyselných aplikáciách štandardizované na hodnoty 24 V DC, 110 V AC alebo 230 V AC. Výkon cievky sa pohybuje v rozsahu 2 až 10 W v závislosti od veľkosti ventilu.

(princíp činnosti)

Životnosť elektromagnetického ventilu závisí od kvality konštrukcie, prevádzkových podmienok a častosti spínania. Kvalitné ventily dosahujú životnosť 10 až 30 miliónov spínacích cyklov. Dôležitým parametrom je aj miera úniku, ktorá udáva množstvo vzduchu prenikajúceho cez uzavretý ventil. Vysoká kvalita tesnení zabezpečuje minimálny únik, čo je dôležité pre energetickú efektívnosť systému a presnosť riadenia.

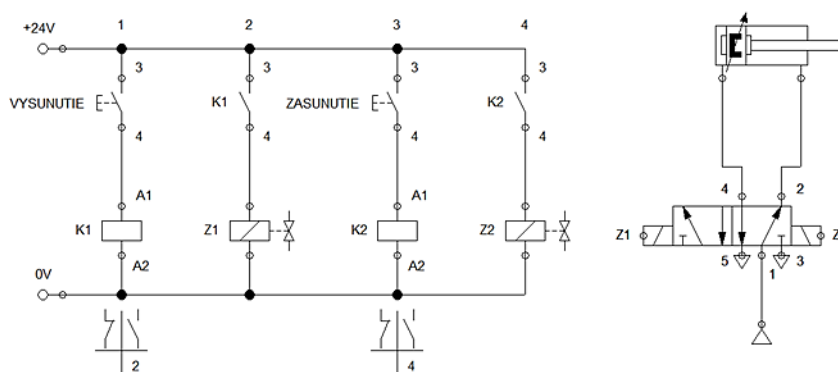
Prevádzkové prostredie má významný vplyv na výber ventilu. Teplota okolia ovplyvňuje vlastnosti tesniacich materiálov a môže spôsobiť zmeny magnetických vlastností cievky. Štandardné ventily pracujú v rozsahu -10°C až +60°C, špeciálne vyhotovenia umožňujú prevádzku aj mimo tohto rozsahu. Stupeň krytia podľa normy IEC 60529 udáva odolnosť ventilu proti vniknutiu pevných častíc a vody. Pre priemyselné prostredie sa odporúča minimálne krytie IP54, pre náročné podmienky IP65 alebo vyššie.

8.2 Elektrické riadenie pneumatických systémov

Elektrické riadenie pneumatických systémov predstavuje zásadný koncepčný posun oproti čisto pneumatickému riadeniu. Zatiaľ čo pracovným médium zostáva stlačený vzduch zabezpečujúci mechanickú prácu, riadiace funkcie preberajú elektrické komponenty. Táto kombinácia využíva silové výhody pneumatiky pri zachovaní flexibility, presnosti a možností automatizácie, ktoré poskytuje elektrické riadenie.

8.2.1 Základné princípy elektrického riadenia

Elektrické riadenie pneumatických systémov (obr. 8.4) využíva elektrické signály na ovládanie elektromagnetických ventilov, ktoré následne riadia prietok stlačeného vzduchu k pneumatickým akčným členom. Elektrický signál môže mať charakter binárny, kde ventil je buď zapnutý alebo vypnutý, alebo analógový, ktorý umožňuje plynulú reguláciu prietoku alebo tlaku prostredníctvom proporcionálnych ventilov.

Obr. 8.4 Príklad schémy elektropneumatického riadenia

Základná riadiaca slučka elektropneumatického systému obsahuje niekoľko prvkov. Sensory snímajú aktuálny stav systému, ako je poloha piestu valca, tlak v systéme alebo prítomnosť obrobku. Tieto informácie sa v podobe elektrických signálov prevádzajú do riadiacej jednotky. Riadiaca jednotka, ktorá môže mať formu jednoduchého relé obvodu alebo programovateľného logického automatu, vyhodnocuje vstupné signály a na základe naprogramovanej logiky generuje výstupné riadiace signály. Tieto signály ovládajú elektromagnetické ventily, ktoré následne riadia pneumatické akčné členy vykonávajúce požadovanú mechanickú prácu.

Prevod signálov medzi elektrickým a pneumatickým subsystémom zabezpečujú špeciálne prevodníky. Elektricko-pneumatický prevodník premieňa elektrický signál, typicky v rozsahu 4 až 20 mA alebo 0 až 10 V, na proporcionálny pneumatický tlak. Táto funkcia je kľúčová pre presné riadenie síl a polôh pneumatických akčných členov. Pneumaticko-elektrický prevodník vykonáva opačnú funkciu, premieňajúc pneumatický tlak na elektrický signál vhodný na spracovanie v riadiacej jednotke. Každý elektromagnetický ventil s binárnym výstupom možno považovať za jednoduchý elektricko-pneumatický prevodník.

8.2.2 Výhody elektropneumatiky

Elektropneumatické systémy poskytujú množstvo výhod oproti čisto pneumatickým riešeniam. Primárnou výhodou je jednoduchšie riadenie komplexných sekvencií. Zatiaľ čo čisto pneumatické obvody vyžadujú zložité zapojenia ventilov pre realizáciu sekvenčných procesov, elektropneumatika umožňuje implementovať rovnakú logiku pomocou jednoduchších elektrických obvodov alebo softvéru v PLC. Táto vlastnosť výrazne znižuje náklady na návrh, realizáciu a najmä na následné úpravy riadiacej logiky.

Možnosť automatizácie predstavuje ďalšiu kľúčovú výhodu. Integrácia programovateľných logických automatov umožňuje realizovať zložité riadiace algoritmy, časové závislosti, podmienené rozhodovanie a komunikáciu s nadradenými systémami. Moderné PLC poskytujú funkcie ako regulácia, sledovanie výrobných dát, diagnostika porúch a vzdialené monitorovanie. Tieto možnosti sú v čisto pneumatických systémoch buď nedostupné, alebo technicky veľmi náročné na realizáciu.

Znížená poruchovosť vyplýva z menšieho počtu pohyblivých mechanických častí v riadiacej časti systému. Elektrické kontakty a polovodičové spínače majú výrazne dlhšiu životnosť než pneumatické ventily pri rovnakej frekvencii spínania. Diagnóza porúch je v elektropneumatických systémoch jednoduchšia vďaka možnosti snímania elektrických signálov a ich vyhodnotenia v reálnom čase.

Priestorové nároky elektropneumatických systémov sú nižšie než u čisto pneumatických riešení. Elektrické vodiče zaberať menej miesta než pneumatické hadice a ich inštalácia je flexibilnejšia. Riadiaci panel s PLC a relé zaberie menej priestoru než ekvivalentný panel s pneumatickými ventilmi. Táto výhoda je významná najmä pri modernizácii existujúcich zariadení, kde je priestor často limitujúcim faktorom.

Presnosť riadenia a opakovateľnosť činnosti elektropneumatických systémov je vyššia vďaka presnejšiemu snímaniu polôh, časovaniu operácií a možnosti implementácie spätnoväzobného riadenia. Digitálne senzory poskytujú jednoznačné informácie o stave systému bez potreby nastavovania prahových hodnôt, ako je to u pneumatických snímačov. Programovateľné časovače v PLC ponúkajú presnú kontrolu časových sekvencií s rozlíšením v ráde milisekúnd.

8.2.3 Obmedzenia elektropneumatiky

Napriek početným výhodám má elektropneumatika aj určité obmedzenia, ktoré je potrebné zohľadniť pri výbere vhodného typu riadenia. Najvýznamnejším obmedzením je nemožnosť použitia vo výbušnom prostredí. Elektrické iskry vznikajúce pri spínaní kontaktov predstavujú potenciálny zdroj iniciácie výbuchu v prítomnosti horľavých plynov alebo prachov. Čisto pneumatické systémy sú v tomto ohľade inherentne bezpečné, pretože nepoužívajú elektrické komponenty generujúce iskry.

Pre použitie elektropneumatiky vo výbušnom prostredí je potrebné využiť špeciálne komponenty s výbušne bezpečným prevedením podľa normy STN EN 60079. Tieto komponenty používajú jeden z certifikovaných spôsobov ochrany, ako je vnútorný tlak, zapúzdrenie, zvýšená bezpečnosť alebo vlastná bezpečnosť. Takéto riešenia sú však výrazne nákladnejšie než štandardné komponenty a vyžadujú špecializovanú inštaláciu a údržbu.

Ďalším obmedzením je vyššia počiatková investícia v porovnaní s jednoduchými pneumatickými systémami. Zatiaľ čo pre základné aplikácie môže byť čisto pneumatické riadenie lacnejšie, pri zložitejších systémoch sa tento rozdiel vyrovnáva a elektropneumatika sa stáva ekonomicky výhodnejšou. Rozhodnutie o type riadenia by malo vychádzať z celkovej ekonomickej analýzy zahŕňajúcej nielen počiatkové náklady, ale aj náklady na prevádzku, údržbu a prípadné budúce úpravy systému.

Elektropneumatické systémy vyžadujú dodávku elektrickej energie, čo môže byť v niektorých prípadoch nevýhodou. Pri výpadku elektrickej energie stratia funkciu všetky riadiace funkcie, zatiaľ čo čisto pneumatický systém môže zostať čiastočne funkčný vďaka zásobníkom stlačeného vzduchu. Pre kritické aplikácie je preto

potrebné zabezpečiť záložné zdroje elektrickej energie alebo navrhnuť systém tak, aby pri výpadku energie zaujal bezpečný stav.

8.3 Relé logika

Relé logika predstavuje tradičný a stále používaný spôsob realizácie riadiacich funkcií v elektropneumatických systémoch. Aj keď programovateľné logické automaty postupne nahrádzajú relé v nových aplikáciách, pochopenie relé logiky zostáva dôležité pre údržbu existujúcich zariadení a pre pochopenie základov priemyselného riadenia. Relé obvody navyše poskytujú vysokú spoľahlivosť a transparentnosť fungovania, čo je výhodné v jednoduchších aplikáciách.

8.3.1 Princíp fungovania relé

Relé je elektromagneticky ovládaný spínač, ktorý umožňuje riadiť obvod s vyšším výkonom pomocou slabého riadiaceho signálu. Základná konštrukcia relé zahŕňa elektromagnetickú cievku, kotvu pripevnenú na pružine a sadu kontaktov. Pri privedení napätia na cievku sa vytvorí magnetické pole, ktoré potiahne kotvu proti sile pružiny. Tento pohyb kotvy spôsobí zmenu stavu kontaktov - normálne otvorené kontakty sa zatvoria a normálne zatvorené kontakty sa otvoria.

([princíp činnosti](#))

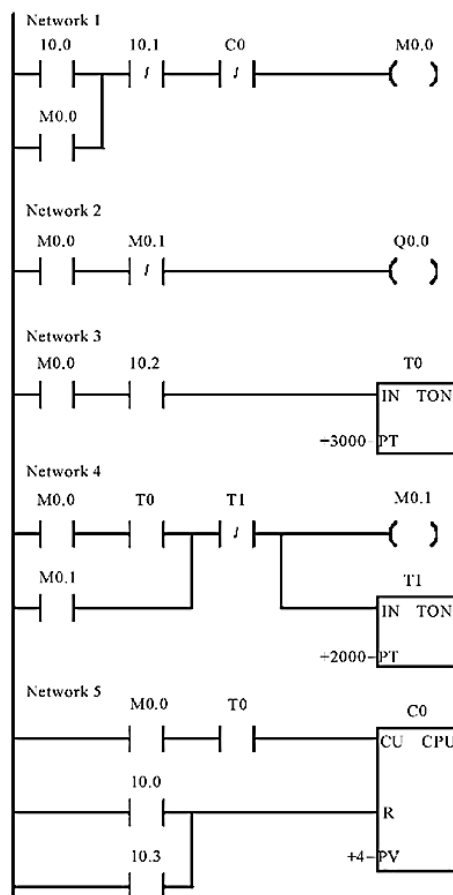
Každé relé obsahuje niekoľko typov kontaktov. Spoločný kontakt označovaný COM je stredový kontakt, ktorý sa prepína medzi dvoma inými kontaktmi. Normálne zatvorený kontakt NC je v beznapäťovom stave spojený so spoločným kontaktom a po zapnutí relé sa odpojí. Normálne otvorený kontakt NO je v beznapäťovom stave odpojený od spoločného kontaktu a po zapnutí relé sa spojí. Jeden fyzický relé prvok môže obsahovať viacero nezávislých sád kontaktov, čo umožňuje súčasné riadenie viacerých obvodov.

8.3.2 Ladder diagramy

Ladder diagram, označovaný aj ako rebríková schéma, predstavuje grafický spôsob znázornenia relé obvodov. Názov pochádza z podobnosti s rebríkom, kde dve vertikálne línie predstavujú napájacie vodiče a horizontálne línie medzi nimi pripomínajú priečky rebríka. Táto forma zápisu je intuitívna a umožňuje rýchle pochopenie funkcie riadiaceho obvodu.

Základná štruktúra ladder diagramu obsahuje dve vertikálne línie označené L1 a L2, ktoré predstavujú kladný a záporný pól napájacieho zdroja. Medzi týmito líniami sú horizontálne vetvy obsahujúce vstupné prvky na ľavej strane a výstupné prvky na pravej strane. Vstupné prvky, ako sú tlačidlá, koncové spínače alebo kontakty relé, sú vždy kreslené na ľavej strane medzi L1 a výstupným prvkom. Výstupné prvky, ako sú cievky relé alebo solenoidy ventilov, sú pripojené priamo k línii L2.

Pravidlá kreslenia ladder diagramov (obr. 8.5) zabezpečujú jednotnosť a zrozumiteľnosť schém. Funkcie typu STOP, ktoré majú prerušiť činnosť, sa zapájajú sériovo do riadiacej vetvy. Funkcie typu START, ktoré majú spustiť činnosť, sa zapájajú paralelne.

Obr. 8.5 Príklad ladder diagramu

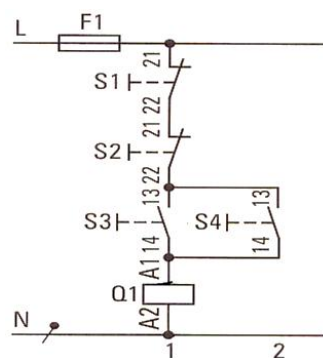
Všetky zariadenia sa kreslia v ich normálnom stave, teda v stave, v ktorom sa nachádzajú pri odpojení napájania a v kľudovej polohe mechanizmu. Toto pravidlo je dôležité pre správne pochopenie funkcie obvodu.

8.3.3 Základné logické funkcie

Relé obvody umožňujú realizovať všetky základné logické funkcie potrebné pre riadenie pneumatických systémov. Funkcia AND vyžaduje splnenie všetkých vstupných podmienok súčasne. V ladder diagrame sa realizuje zapojením vstupných kontaktov do série. Prúd môže pretekať k výstupnému prvku len vtedy, keď sú všetky sériové kontakty zatvorené. Praktickým príkladom je spustenie pohybu valca len vtedy, keď je valec v domovskej polohe a súčasne je stlačené štartovacie tlačidlo.

Funkcia OR vyžaduje splnenie aspoň jednej zo vstupných podmienok. Realizuje sa paralelným zapojením vstupných kontaktov. Prúd môže pretekať k výstupnému prvku cez ktorýkoľvek z paralelných kontaktov. Typickým príkladom je núdzové zastavenie systému, ktoré môže byť aktivované z viacerých miest pomocou paralelne zapojených núdzových tlačidiel.

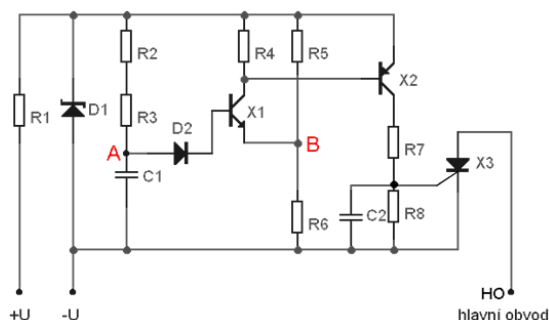
Funkcia samopridržania (obr. 8.6) alebo latching je dôležitá pre udržanie stavu výstupu aj po uvoľnení štartovacieho tlačidla. Realizuje sa pomocou paralelného kontaktu samotného výstupného relé, ktorý je zapojený paralelne k štartovaciemu tlačidlu.

Obr. 8.6 Samodržný obvod

Po stlačení štartovacieho tlačidla sa aktivuje cievka relé, ktorá uzavrie svoj vlastný kontakt a tým udržiava svoju aktiváciu aj po uvoľnení tlačidla. Obvod sa zastaví až stlačením stop tlačidla, ktoré je zapojené sériovo a preruší napájanie cievky.

Časové funkcie sa realizujú pomocou časových relé (obr. 8.7), ktoré poskytujú oneskorenie zapnutia alebo vypnutia.

Obr. 8.7 Časové relé

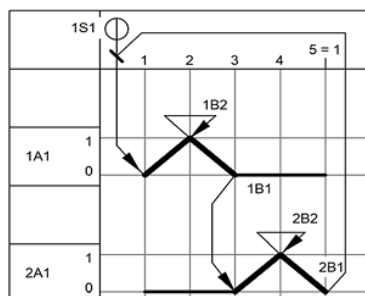
On-delay časové relé začne odpočítavať nastavenej čas po aktivácii vstupného signálu a po uplynutí tejto doby prepne svoje kontakty. Tento typ sa používa pre oneskorené štarty alebo kontrolu časového limitu operácie. Off-delay časové relé prepne svoje kontakty okamžite po aktivácii, ale vráti ich do pôvodného stavu až po uplynutí nastavenej doby od deaktivácie vstupného signálu.

8.3.4 Sekvenčné riadenie pomocou relé

Sekvenčné riadenie pomocou relé umožňuje realizovať postupnosť krokov, kde každý krok musí byť dokončený pred začatím nasledujúceho. Typickou aplikáciou je riadenie pneumatického valca, ktorý musí vykonať určitú sekvenciu pohybov. Základná sekvencia A+ A- znamená, že valec sa najprv vysunie a potom vráti do východiskovej polohy.

Pre realizáciu tejto sekvencie sú potrebné senzory detekujúce krajné polohy valca. Koncový spínač a0 signalizuje zasutý stav valca, koncový spínač a1 signalizuje vysutý stav. Riadiaci obvod musí zabezpečiť, že po stlačení štartovacieho tlačidla sa aktivuje solenoid Y1, ktorý spôsobí vysunutie valca. Po dosiahnutí vysutej polohy a aktivácii senzora a1 sa deaktivuje solenoid Y1 a valec sa vráti do východiskovej polohy vplyvom pružiny alebo protitlaku.

Zložitejšie sekvencie vyžadujú koordináciu viacerých valcov. Sekvencia A+ B+ B- A- znamená, že najprv sa vysunie valec A, potom sa vysunie valec B, následne sa zasunie valec B a nakoniec sa zasunie valec A. Tento typ sekvencie (vid obr. 8.8) vyžaduje použitie viacerých relé na pamätanie stavu jednotlivých krokov a zabezpečenie správneho poradia operácií.

Obr. 8.8 Sekvenčný diagram

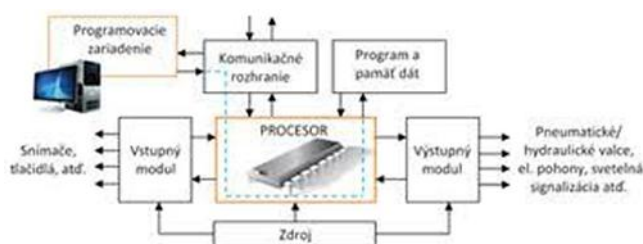
Problémom pri návrhu sekvenčných obvodov môže byť situácia, keď rovnaký valec musí vykonať pohyb v oboch smeroch v rámci jedného cyklu. Táto situácia vyžaduje špeciálne zapojenie s použitím pamäťových relé, ktoré zabráni nejednoznačnosti stavu. Moderné riešenie tohto problému poskytujú programovateľné logické automaty, ktoré umožňujú jednoduchšiu implementáciu zložitých sekvencií.

8.4 Programovateľné logické automaty

Programovateľné logické automaty, skrátene PLC, predstavujú modernú a flexibilnú metódu riadenia elektropneumatických systémov. PLC je priemyselný počítač špeciálne navrhnutý pre riadiace aplikácie, ktorý vykonáva programovanú logiku a riadi výstupné zariadenia na základe stavu vstupných signálov. Zavedenie PLC do priemyselnej praxe znamenalo revolúciu v automatizácii, pretože umožnilo jednoduché programovanie a úpravy riadiacich algoritmov bez potreby zmeny hardvérovej konfigurácie.

8.4.1 Základná štruktúra PLC

Základom každého PLC (obr. 8.9) je mikroprocesor, ktorý predstavuje výpočtovú jednotku systému.

Obr. 8.9 Bloková schéma PLC

Mikroprocesor vykonáva program uložený v pamäti a na základe tohto programu riadi jednotlivé vstupy a výstupy. Pamäť PLC je rozdelená na niekoľko oblastí.

Programová pamäť obsahuje riadiaci program a konfiguračné parametre. Dátová pamäť uchováva aktuálne hodnoty vstupov, výstupov, vnútorných premenných a časovačov. Moderné PLC používajú nevolatilnú pamäť, ktorá si zachová obsah aj pri odpojení napájania.

Vstupno-výstupný systém zabezpečuje komunikáciu PLC s reálnym svetom. Vstupné moduly prijímajú signály zo senzorov, tlačidiel a iných snímacích zariadení. Tieto signály môžu byť digitálne, reprezentujúce dva stavy (zapnuté/vypnuté), alebo analógové, reprezentujúce spojitý rozsah hodnôt. Výstupné moduly poskytujú signály na ovládanie akčných členov, ako sú elektromagnetické ventily, kontaktory alebo frekvenčné meniče. Rovnako ako vstupy, aj výstupy môžu byť digitálne alebo analógové.

Napájací zdroj zabezpečuje elektrickú energiu pre všetky komponenty PLC. Priemyselné PLC spravidla pracujú s napätím 24 V DC pre napájanie vstupno-výstupných modulov, pričom vnútorná elektronika môže pracovať s nižším napätím. Komunikačné rozhrania umožňujú PLC komunikovať s inými zariadeniami, ako sú nadradené počítače, panely operátora alebo iné PLC. Moderné systémy podporujú priemyselné komunikačné protokoly ako PROFINET, EtherCAT, Modbus alebo DeviceNet.

8.4.2 Historický vývoj PLC

História programovateľných logických automatov sa začala v rokoch 1968 až 1969, keď automobilka General Motors vyhlásila súťaž na náhradu zložitých relé panelov vo výrobných linkách. Hlavným požadavkom bola možnosť jednoduchšej zmeny riadiacej logiky bez nutnosti fyzickej zmeny zapojenia. Víťazom súťaže sa stala spoločnosť Bedford Associates s prototypom nazývaným MODICON 084, čo znamená Modular Digital Controller.

Prvé generácie PLC mali veľmi obmedzené možnosti. Slúžili len na náhradu základných relé funkcií, ako bolo spínanie výstupov na základe kombinácie vstupných signálov. Programovanie sa vykonávalo pomocou špeciálnych programovacích panelov s mechanickými prepínačmi. Postupne sa pridávali nové funkcie, ako boli časovače, čítače a aritmetické operácie. Druhá generácia PLC priniesla možnosť programovania pomocou osobných počítačov a rozšírila možnosti komunikácie s inými zariadeniami.

Tretia generácia PLC, ktorá sa začala objavovať v 90. rokoch, priniesla výrazné zvýšenie výpočtového výkonu a pamäte. Umožnila implementáciu zložitých algoritmov, regulácie a komunikácie prostredníctvom priemyselných sietí. Súčasná, štvrtá generácia PLC sa vyznačuje vysokým výkonom, podporou internetovej konektivity, integrovanými webovými servermi a možnosťami vyhodnocovania dát priamo v PLC. Tieto vlastnosti umožňujú implementáciu konceptov Industry 4.0, ako je prediktívna údržba alebo vzdialený monitoring výroby.

8.4.3 Norma IEC 61131-3

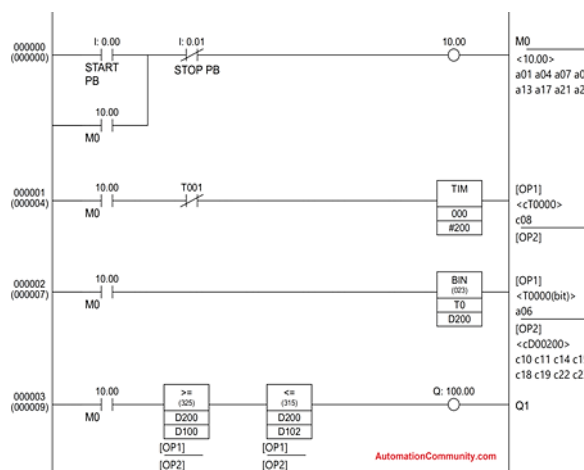
Norma IEC 61131-3, prvýkrát publikovaná v roku 1993, predstavuje medzinárodný štandard pre programovanie priemyselných riadiacich systémov. Tretia časť tejto normy definuje päť štandardizovaných programovacích jazykov, čo umožňuje prenosnosť programov medzi rôznymi výrobcami PLC a uľahčuje výcvik programátorov. Pred zavedením tohto štandardu mal každý výrobca PLC vlastný proprietárny programovací jazyk, čo sťažovalo prácu integrátorov a údržbárov.

Prvým definovaným jazykom je Ladder Diagram, grafický jazyk priamo vychádzajúci z relé logiky. Jeho výhodou je intuitívnosť pre technikov zvyklých na elektrické schémy a jednoduchosť implementácie booleovskej logiky. Function Block Diagram je druhý grafický jazyk, ktorý zobrazuje program ako prepojené funkčné bloky. Tento jazyk je vhodný pre zložité regulačné algoritmy a prietokovú orientáciu programu.

Structured Text je textový jazyk podobný programovacím jazykom Pascal alebo C. Hodí sa pre implementáciu zložitých algoritmov, matematických výpočtov a dátových štruktúr. Instruction List predstavuje nízkoúrovňový jazyk pozostávajúci zo zoznamu inštrukcií podobného assembleru. Tento jazyk bol v minulosti obľúbený kvôli rýchlosti vykonávania, ale v aktuálnej štvrtej edícii normy z roku 2025 bol označený ako deprecated a jeho používanie sa neodporúča. Sequential Function Chart je piaty jazyk určený pre sekvenčné a paralelné riadenie, ktorý graficky zobrazuje stavy systému a prechody medzi nimi.

8.4.4 Ladder Diagram v PLC

Ladder Diagram v prostredí PLC (obr. 8.10) zachováva základnú filozofiu relé logiky, ale pracuje s virtuálnymi kontaktmi a cievkami namiesto fyzických komponentov. Každý vstup PLC je reprezentovaný kontaktom, ktorý môže byť normálne otvorený alebo normálne zatvorený. Každý výstup PLC je reprezentovaný cievkou. Navyše PLC poskytuje vnútorné premenné, často nazývané značky alebo merker bity, ktoré fungujú ako virtuálne relé a slúžia na uchovávanie medzivýsledkov a stavov.

Obr. 8.10 Príklad PLC programu v ladder diagrame

Základné inštrukcie Ladder Diagramu zahŕňajú kontakty a cievky. Normálne otvorený kontakt sa v PLC označuje vertikálnymi čiarami podobnými dvom paralelným čiaram. Tento kontakt je zatvorený, ak je príslušná premenná v stave TRUE alebo 1. Normálne zatvorený kontakt sa označuje rovnakými čiarami s diagonálnou čiarou cez ne. Tento kontakt je zatvorený, ak je príslušná premenná v stave FALSE alebo 0. Cievka výstupu sa označuje kruhom alebo párom zátvoriek a aktivuje príslušný výstup alebo nastaví vnútornú premennú.

PLC poskytuje aj pokročilejšie inštrukcie. Časovače umožňujú realizovať časové oneskorenia zapnutia alebo vypnutia výstupov. TON inštrukcia reprezentuje on-delay časovač, ktorý začne odpočítavať po aktivácii vstupu a po uplynutí nastavenej doby aktivuje výstup. TOF inštrukcia reprezentuje off-delay časovač, ktorý sa aktivuje okamžite a deaktivuje až po uplynutí doby od deaktivácie vstupu. Čítače umožňujú počítanie udalostí, ako je počet kusov alebo cyklov. CTU inštrukcia počíta nahor pri každom vzostupnom hrane vstupu, CTD počíta nadol.

Pre elektropneumatické aplikácie je dôležité správne namapovanie vstupov a výstupov. Vstupy sú označené písmenom I nasledovaným číslom bytu a bitu, napríklad I0.5 znamená bit 5 v byte 0 vstupných dát. Výstupy sú označené písmenom Q, napríklad Q0.1 znamená bit 1 v byte 0 výstupných dát. Vnútorné premenné sa označujú písmenom M, napríklad M1.0. Táto štruktúrovaná adresácia umožňuje jednoznačne identifikovať každý prvok programu.

8.4.5 Výhody PLC oproti relé logike

Programovateľné logické automaty poskytujú množstvo výhod oproti tradičnej relé logike. Primárnou výhodou je flexibilita pri zmenách riadiacej logiky. Zmena funkcie systému vyžaduje len úpravu programu v počítači, čo možno vykonať za niekoľko minút. V prípade relé logiky by bolo potrebné fyzicky prepájať vodiče, čo je časovo náročné a náchylné na chyby. Táto vlastnosť je obzvlášť cenná pri častých zmenách výroby alebo pri testovaní nových procesov.

Diagnostika a odstraňovanie porúch je v PLC systémoch výrazne jednoduchšia. Programovacie softvéry umožňujú online monitorovanie aktuálneho stavu všetkých vstupov, výstupov a vnútorných premenných. Technik môže v reálnom čase sledovať vykonávanie programu a identifikovať, ktorá časť logiky nefunguje správne. Mnohé PLC poskytujú funkcie sledovania histórie alarmov a udalostí, čo uľahčuje analýzu intermitentných problémov.

Zložité funkcie, ktoré by v relé logike vyžadovali desiatky komponentov, možno v PLC implementovať pomocou niekoľkých inštrukcií. Matematické operácie, ako je sčítanie, odčítanie, násobenie alebo delenie, sú v PLC základnými funkciami. Regulačné algoritmy, ako je PID regulácia, sú dostupné ako hotové funkčné bloky. Komunikácia s inými systémami prostredníctvom priemyselných sietí umožňuje integráciu do komplexných výrobných systémov.

Dokumentácia PLC programov je štandardnou súčasťou vývojového prostredia. Program možno vytlačiť vrátane komentárov a symbolických názvov, čo uľahčuje pochopenie funkcie aj pre iných technikov. Možnosť uloženia viacerých verzií

programu a porovnávaní rozdielov medzi nimi pomáha pri správe zmien a pri vracaní sa k predchádzajúcim funkčným verziám.

Spôľahlivosť PLC je vysoká vďaka absencii pohyblivých mechanických častí v logickej časti systému. Zatiaľ čo relé majú obmedzenú životnosť kontaktov, elektronické komponenty v PLC nemajú mechanické opotrebovanie. Moderné PLC dosahujú strednú dobu medzi poruchami desiatok rokov, čo ich robí vhodnými pre kritické aplikácie s vysokými nárokmi na dostupnosť.

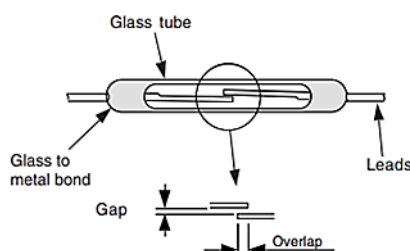
8.5 Sensory v elektropneumatike

Sensory predstavujú kritické komponenty elektropneumatických systémov, pretože poskytujú spätnú väzbu o aktuálnom stave procesu riadiacej jednotke. Bez spoľahlivých informácií o polohe akčných členov, tlaku v systéme alebo prítomnosti obrobkov nemôže riadiaci systém efektívne vykonávať svoju funkciu. Výber vhodných senzorov vyžaduje pochopenie ich princípov fungovania, technických parametrov a aplikačných požiadaviek.

8.5.1 Magnetické bezkontaktné spínače

Magnetické bezkontaktné spínače nazývané aj proximity switches alebo reed senzory, predstavujú najrozšírenejší typ senzorov polôh v elektropneumatike. Tieto senzory detekujú magnetické pole permanentného magnetu integrovaného v pieste pneumatického valca. Princíp fungovania spočíva v uzavretí kontaktov reed relé pod vplyvom magnetického poľa, čo generuje elektrický signál informujúci o polohe piestu.

Konštrukcia reed senzora (obr. 8.11) je jednoduchá a spoľahlivá. Základom je sklenená ampulka obsahujúca dva ferromagnetické kontakty v inertnej atmosfére.

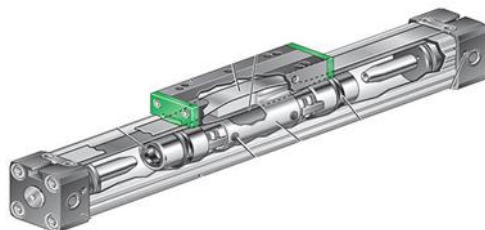

Obr. 8.11 Magnetický snímač reed

Kontakty sú v normálnom stave oddelené malou vzduchovascou medzerou. Pri priblížení magnetu sa kontakty vzájomne pritiahnu magnetickou silou a uzavrú elektrický obvod. Po oddialení magnetu elasticita kontaktov zabezpečí ich opätovné rozopnutie. Sklenená ampulka chráni kontakty pred prachovým prostredím a oxidáciou.

Výhodou magnetických bezkontaktných spínačov je absencia mechanického opotrebenia, pretože nedochádza k fyzickému kontaktu medzi senzorom a pohyblivou časťou valca. Životnosť týchto senzorov dosahuje stovky miliónov spínacích cyklov. Ďalšou výhodou je možnosť montáže senzora zvonka valca bez potreby zásahu do

jeho vnútornej konštrukcie. Sensory sa zvyčajne upevňujú do špeciálnych drážok na valci pomocou skrutiek alebo posuvných držiakov.

Obr. 8.12 Pneumatický aktuátor s integrovanými magnetmi

Technické parametre reed sensorov zahŕňajú spínaciu vzdialenosť, ktorá určuje maximálnu vzdialenosť medzi senzorom a magnetom pri ktorej ešte dôjde k spínaniu. Typické hodnoty sú 5 až 15 mm v závislosti od sily magnetu a konštrukcie senzora. Opakovateľnosť polohy spínania je zvyčajne v rozsahu 0,1 až 0,5 mm, čo je dostatočné pre väčšinu pneumatických aplikácií. Elektrické parametre určujú maximálny spínací prúd a napätie, typicky 0,5 až 1 A pri 24 V DC.

8.5.2 Koncové mechanické spínače

Koncové mechanické spínače (obr. 8.13) detekujú polohu pomocou fyzického kontaktu s pohyblivou časťou mechanizmu. Hoci magnetické bezkontaktné spínače postupne nahrádzajú mechanické spínače v moderných aplikáciách, mechanické spínače si zachovávajú významné miesto vďaka svojej jednoduchosti, spoľahlivosti a nízkym nákladom. Sú obzvlášť vhodné v prostredí s vysokými magnetickými rušeniami, kde by bezkontaktné senzory mohli byť nefunkčné.

Obr. 14 Mechanický koncový spínač

Základným prvkom mechanického koncového spínača je ovládací element, ktorý môže mať rôzne vyhotovenia. Páka s valčekom umožňuje detekciu priblíženia z rôznych uhlov a minimalizuje opotrebovanie vďaka valivému pohybu valčeka. Priamy tlačný kolík je vhodný pre detekciu v presne definovanom smere. Pružný jazýček sa ohýba pod tlakom a vráti sa do pôvodnej polohy po uvoľnení. Výber vhodného ovládacieho elementu závisí od smeru a rýchlosti približujúceho sa predmetu.

Elektrická časť spínača obsahuje jeden alebo viac kontaktných blokov. Každý blok môže obsahovať normálne otvorené kontakty, normálne zatvorené kontakty alebo ich kombináciu. Spínaciu kapacitu určujú materiál a veľkosť kontaktov. Pre priemyselné aplikácie sú typické hodnoty 5 až 10 A pri 250 V AC. Pre nízkonapäťové obvody s PLC postačujú kontakty s kapacitou 0,5 až 1 A pri 24 V DC.

(princíp činnosti)

Inštalácia mechanických koncových spínačov vyžaduje starostlivé nastavenie polohy a ovládacieho elementu. Spínač musí byť umiestnený tak, aby dochádzalo k spoľahlivému spínaniu pri dosiahnutí požadovanej polohy, ale zároveň nesmie dôjsť k mechanickému poškodeniu nadmerným prechodom. Výrobcovia zvyčajne špecifikujú maximálnu rýchlosť približovania a maximálny mechanický prechodný zdvih, ktorý môže spínač vydržať bez poškodenia.

8.5.3 Tlakové senzory a spínače

Tlakové senzory a spínače poskytujú informáciu o veľkosti tlaku v pneumatickom systéme. Tlakové spínače generujú binárny signál pri dosiahnutí nastaveného prahu, zatiaľ čo tlakové senzory poskytujú analógový signál úmerný aktuálnemu tlaku. Oba typy sú dôležité pre diagnostiku systému, riadenie tlakových hladín a bezpečnostné funkcie.

Princíp fungovania tlakových sensorov je založený na deformácii pružného elementu pod vplyvom tlaku. Membránový senzor využíva tenkú kovovú alebo keramickú membránu, ktorá sa vychýľuje úmerne tlaku. Túto deformáciu možno snímať rôznymi metódami. Tenzometrické senzory používajú kovové alebo polovodičové tenzometre nalepené na membráne, ktorých elektrický odpor sa mení s deformáciou. Kapacitné senzory merajú zmenu kapacity medzi deformovanou membránou a pevnou protiláhlou elektródou. Piezoelektrické senzory generujú elektrické napätie úmerné mechanickému napätiu v kryštáli.

Tlakové spínače obsahujú okrem snímacieho elementu aj spínaciu jednotku s nastaviteľným prahovým tlakom. Po dosiahnutí tohto tlaku sa uzavrú alebo otvoria kontakty spínača. Nastavenie prahu sa zvyčajne vykonáva mechanicky pomocou pružiny predpätej skrutkou alebo elektricky v prípade programovateľných spínačov. Hysteréza spínača určuje rozdiel medzi tlakom, pri ktorom dochádza k zapnutiu a vypnutiu, čo zabezpečuje stabilné spínanie bez chvenia kontaktov pri tlaku blízkom prahovej hodnote.

(princíp činnosti)

Výber vhodného tlakového senzora vyžaduje zohľadnenie meracích rozsahov, presnosť, typ výstupného signálu a prostredie. Pre pneumatické systémy pracujúce pri tlaku do 10 bar sú vhodné senzory s rozsahom 0 až 10 bar alebo 0 až 16 bar. Presnosť tlakových sensorov sa pohybuje typicky v rozsahu 0,5 až 2 % z celého rozsahu. Výstupný signál môže byť napäťový (0 až 10 V), prúdový (4 až 20 mA) alebo digitálny prostredníctvom priemyselnej zbernice. Pre náročné priemyselné prostredie je vhodné krytie IP65 alebo vyššie.

8.6 Elektrické schémy a označovanie

Elektrické schémy predstavujú základný nástroj pre dokumentáciu, návrh a údržbu elektropneumatických systémov. Správne vyhotovené schémy umožňujú rýchle pochopenie funkcie systému, identifikáciu komponentov a diagnostiku porúch.

Štandardizované označovanie podľa medzinárodných noriem zabezpečuje jednotnosť a zrozumiteľnosť schém v rôznych krajinách a priemyselných odvetviach.

8.6.1 Norma IEC 60617

Norma IEC 60617 definuje grafické symboly pre elektrické schémy a obsahuje viac ako tisíc štandardizovaných symbolov pre elektrické, elektronické a elektromechanické komponenty. Táto medzinárodná norma nahrádza staršie národné normy a zabezpečuje jednotné znázornenie komponentov naprieč rôznymi krajinami a výrobcami. Pre elektropneumatiku sú relevantné symboly pre spínače, relé, časovače, solenoidy, senzory a ďalšie komponenty riadiaceho systému.

Geometrické prvky symbolov využívajú jednoduché tvary ako čiary, kruhy, štvorce a trojuholníky v rôznych kombináciách. Každý symbol má presne definovaný význam, ktorý môže byť modifikovaný pridaním ďalších prvkov. Napríklad základný symbol spínača sa môže obohatiť o označenie typu ovládania, počtu kontaktov alebo o informáciu, či ide o normálne otvorený alebo normálne zatvorený kontakt.

Kvalifikačné symboly pridávajú dodatočné informácie k základnému symbolu. Šípka môže označovať nastaviteľnosť alebo regulovateľnosť parametra. Hviezda alebo iný symbol môže indikovať teplotné, tlakové alebo iné typy závislosti. Čísla a písmená v symbole alebo v jeho blízkosti poskytujú informácie o nominálnych hodnotách, označení komponentu alebo jeho elektrických vlastnostiach.

8.6.2 Označovanie komponentov

Systém označovania komponentov v elektrických schémach vychádza z normy IEC 61346, ktorá definuje štruktúrované označovanie založené na funkcii a umiestnení komponentu. Každý komponent v schéme má jednoznačný identifikátor skladajúci sa z písmena alebo kombinácie písmen označujúcich typ komponentu a čísla identifikujúceho konkrétnu inštanciu tohto typu.

Základné písmenkové kódy pre elektropneumatické systémy zahŕňajú S pre spínače všetkých typov, K pre relé a kontakty, Y pre elektromagnety a solenoidy, T pre transformátory a časovače, H pre signalizačné zariadenia, F pre ochranné zariadenia a Q pre výkonové spínače. Číselná časť identifikátora rozlišuje jednotlivé inštancie rovnakého typu komponentu. Napríklad S1, S2, S3 označujú prvý, druhý a tretí spínač v systéme.

Kontakty relé a časovačov sa označujú pomocou identifikátora príslušného relé s pridaním informácie o type kontaktu. Kontakty relé K1 sa označia ako K1.1, K1.2 atď, kde číslo za bodkou identifikuje konkrétny kontakt. Alternatívne označenie používa čísla viazané na typ kontaktu, napríklad kontakty 13-14 označujú normálne otvorený kontakt, 21-22 normálne zatvorený kontakt. Tento systém uľahčuje identifikáciu typu kontaktu priamo z označenia svoriek.

Svorky a vodiče sa označujú číslami alebo kombinácií písmen a čísel. Systém označovania vodičov by mal byť konzistentný v celom zariadení. Napríklad napájacie vodiče možno označiť L1, L2 pre striedavé napätie alebo 24V+, 0V pre jednosmerné napätie. Signálové vodiče možno označiť podľa funkcie alebo sekvenčne. Dôležité je

zabezpečiť, aby každé označenie bolo jednoznačné a ľahko identifikovateľné pri montáži a údržbe.

8.6.3 Typy elektrických schém

Elektropneumatické systémy využívajú niekoľko typov schém, z ktorých každá slúži na iný účel a poskytuje rôzne informácie. Funkčná schéma zobrazuje logické vzťahy medzi komponentmi a vysvetľuje funkciu systému. Táto schéma nemusí rešpektovať fyzické usporiadanie komponentov ani skutočné zapojenie vodičov. Jej účelom je poskytnúť prehľad o fungovaní systému na konceptuálnej úrovni.

Schéma zapojenia zobrazuje presné elektrické spojenia medzi komponentmi vrátane označenia všetkých svoriek a vodičov. Táto schéma je nevyhnutná pre montáž a údržbu systému. Komponenty sú zvyčajne zobrazené v logickom usporiadaní zodpovedajúcom ladder diagramu alebo v poradí zodpovedajúcom fyzickému umiestneniu v rozvádzači.

Inštalčná schéma zobrazuje fyzické umiestnenie komponentov v rozvádzači a ich priestorové usporiadanie. Táto schéma uľahčuje montáž a identifikáciu komponentov pri údržbe. Často obsahuje aj informácie o veľkosti rozvádzača, umiestnení káblovej trasy a ventilačných otvorov. Termínálová schéma zobrazuje zapojenie na svorkových radoch a uľahčuje pripojenie externých vodičov.

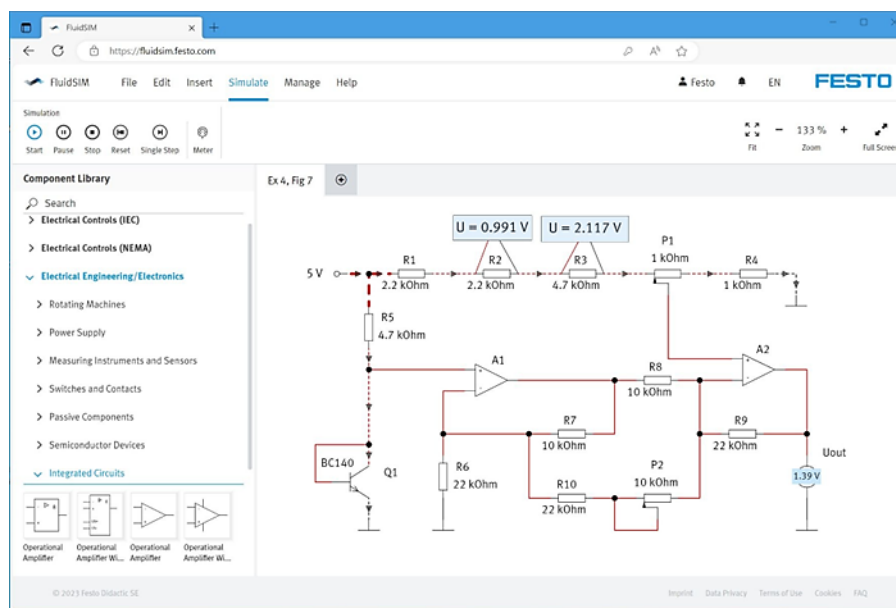
Pre elektropneumatické systémy je výhodné kombinovať elektrické schémy s pneumatickými schémami. Kompletná dokumentácia obsahuje pneumatickú schému zobrazujúcu ventily, valce a pneumatické vedenia podľa normy ISO 1219-1 a elektrickú schému zobrazujúcu solenoidy, senzory a riadiaci systém podľa normy IEC 60617. Prepojenie medzi oboma schémami zabezpečuje jednotné označovanie komponentov.

8.7 FluidSim – návrh a simulácia elektropneumatických obvodov

FluidSim predstavuje špecializovaný softvérový nástroj pre návrh, simuláciu a výučbu pneumatických, hydraulických a elektropneumatických systémov. Tento softvér vyvinutý spoločnosťou Festo Didactic sa stal štandardom v technickej výučbe vďaka svojej kombinácii jednoduchého používania a realistického simulačného správania. Pre študentov mechatroniky predstavuje FluidSim kľúčový nástroj na pochopenie elektropneumatických princípov bez potreby fyzického prístupu k laboratórnemu vybaveniu.

8.7.1 Základné vlastnosti FluidSim

FluidSim (obr. 8.14) poskytuje intuitívne používateľské rozhranie založené na grafickom editore schém. Užívateľ vytvára obvody metódou drag-and-drop, pričom vyberá komponenty z rozsiahlej knižnice a umiestňuje ich na pracovnú plochu. Prepojenie komponentov sa vykonáva pomocou jednoduchého kliknutia na výstupný a vstupný port. Softvér automaticky kontroluje kompatibilitu portov a varuje pred nesprávnymi spojeniami.

Obr. 8.14 Prostredie fluidsims

Knižnica komponentov obsahuje viac ako 800 prvkov zahŕňajúcich pneumatické valce všetkých typov, smeroví© ventily s rôznym počtom portov a spôsobov ovládania, prietokové ventily, tlakoví© ventily, filtre, regulátory tlaku, manometre a ďalšie pneumatické komponenty. Elektrická časť knižnice obsahuje tlačidlá, spínače, relé, časovače, kontakty, solenoidy, signalizačné prvky a programovateľné logické automaty. Každý komponent je reprezentovaný štandardizovaným symbolom podľa noriem ISO 1219-1 pre pneumatiku a IEC 60617 pre elektrotechniku.

Simulačný engine FluidSim vykonáva realistické výpočty založené na fyzikálnych zákonoch prúdenia stlačeného vzduchu. Softvér zohľadňuje tlakové straty vo vedeniach, objemové prietoky, čas napúšťania a vypúšťania komôr valcov, dynamické vlastnosti ventilov a ďalšie fyzikálne javy. Výsledkom je realistické časové správanie simulácie, ktoré zodpovedá reálnemu fyzickému systému. Táto vlastnosť umožňuje študentom získať praktické znalosti o časovaní procesov a dimenzovaní komponentov.

8.7.2 Tvorba elektropneumatických obvodov

Postup tvorby elektropneumatického obvodu v prostredí FluidSim začína umiestnením pneumatických komponentov. Typický obvod obsahuje zdroj stlačeného vzduchu, ktorý zabezpečuje energiu pre celý systém. K tomuto zdroju sa pripájajú pneumatické valce cez smeroví© ventily. Pre riadenie dvojčinného valca je potrebný päťcestný dvojpohový ventil so solenoidovým ovládaním. Softvér automaticky pridáva potrebné pripojenia k ventilu po jeho umiestnení na plochu.

Pridanie elektrických komponentov sa vykonáva výberom z elektrickej časti knižnice. Pre základnú funkciu je potrebné umiestniť napájací zdroj, štartovacie a stopovacie tlačidlo, koncové spínače pre detekciu polôh valca a solenoidy ventilov. Elektrické prepojenie sa vykonáva rovnako ako pneumatické prepojenie, pričom

FluidSim rozlišuje medzi napájacími a signálovými spojeniami rôznou farbou alebo typom čiary.

Nastavenie parametrov komponentov sa vykonáva dvojklikom na príslušný komponent. Otvorí sa dialógové okno, kde možno nastaviť technické parametre ako priemer valca, zdvih, rýchlosť pohybu, menovitý prietok ventilu, spínacie napätie solenoidov a ďalšie vlastnosti. Softvér poskytuje predvolené hodnoty zodpovedajúce reálnym komponentom z katalógov výrobcu Festo. Pokročilé možnosti umožňujú nastaviť aj parametre ako viskozita vzduchu, teplota alebo nadmorská výška, ktoré ovplyvňujú správanie systému.

Overenie správnosti obvodu sa vykonáva funkciou automatickej kontroly. FluidSim identifikuje bežné chyby ako nesprávne pripojené porty, chýbajúce odvzdušnenia ventilov, nekorektné elektrické zapojenie alebo nekompletné obvody. Softvér zvýrazní chybné miesta a poskytne popis problému. Táto funkcia je obzvlášť užitočná pre začiatočníkov, ktorí ešte nemajú dostatok skúseností s pneumatickými a elektrickými schémami.

([tutorial](#))

8.7.3 Simulácia a analýza

Spustenie simulácie sa vykonáva pomocou tlačidla Play v paneli nástrojov. Softvér začne vykonávať výpočty fyzikálneho správania obvodu v reálnom čase. Užívateľ môže interagovať so schémou pomocou myši, napríklad stláčať tlačidlá, prepínať spínače alebo manuálne ovládať ventily. Systém reaguje rovnakým spôsobom ako reálne fyzické zariadenie, pričom valce sa pohybujú, ventily prepínajú a signálne lampy svietia.

Vizualizácia stavu systému je kľúčovou vlastnosťou FluidSim. Aktuálne zapnuté cievky sú zvýraznené farbou. Pohyblivé časti valcov sa animujú, čo umožňuje sledovať ich polohu. Prepínanie ventilov je zobrazené zmenou polohy symbolického prepínacieho telesa. Vodiče vedúce aktívny signál sú zvýraznené inou farbou než pasívne vodiče. Táto vizualizácia výrazne uľahčuje pochopenie aktuálneho stavu systému a identifikáciu príčin nežiadúceho správania.

([simulácia](#))

Meracie nástroje poskytované FluidSim umožňujú podrobnejšiu analýzu systému. Virtuálne meracie prístroje možno vložiť do obvodu kedykoľvek počas simulácie bez ovplyvnenia jeho funkcie. Manometre merajú tlak v rôznych bodoch systému. Prietokomer meria objemový prietok. Časomer meria dĺžku trvania jednotlivých fáz cyklu. Štvorinakanálový osciloskop zobrazuje priebeh elektrických signálov v čase a umožňuje analýzu časového súvisu medzi rôznymi udalosťami v systéme.

8.7.4 Výhody použitia FluidSim

Použitie simulačného softvéru FluidSim v procese výučby a návrhu elektropneumatických systémov prináša množstvo výhod. Primárnou výhodou je možnosť experimentovania bez rizika poškodenia fyzických komponentov. Študenti môžu voľne skúšať rôzne zapojenia, testovať neštandardné riešenia a učiť sa z chýb

bez ekonomických dopadov. Táto sloboda experimentovania podporuje hlbšie pochopenie princípov a podporuje kreativitu pri riešení problémov.

Dostupnosť simulačného nástroja umožňuje študentom pracovať kedykoľvek a kdekoľvek bez viazanosti na otváracie hodiny laboratória. Softvér možno inštalovať na osobné počítače alebo používať prostredníctvom webového prehliadača v prípade verzie FluidSim Online. Táto flexibilita je obzvlášť cenná pre dištančnú výučbu alebo pre štúdium vo voľnom čase.

Ekonomická výhoda simulácie je významná najmä pre vzdelávacie inštitúcie s obmedzeným rozpočtom. Zatiaľ čo kompletne laboratórne vybavenie pre elektropneumatiku môže predstavovať investíciu v ráde desiatok tisíc eur, softvérové licencie sú dostupné za zlomok tejto sumy. Simulačný softvér navyše nevyžaduje údržbu, nespotrebuje stlačený vzduch a netrpí mechanickým opotrebovaním.

Integrácia s reálnym hardvérom predstavuje pokročilú možnosť FluidSim. Prostredníctvom komunikačných modulov Festo EasyPort je možné pripojiť simulačný softvér k reálnym pneumatickým komponentom. Elektrická časť systému beží v simulácii, zatiaľ čo pneumatická časť predstavuje reálny fyzický hardvér. Tento hybridný prístup kombinuje výhody simulácie s autentickým zážitkom z práce so skutočným zariadením

8.8 Sekvenčné riadenie pomocou PLC

Sekvenčné riadenie predstavuje jednu z najčastejších aplikácií PLC v elektropneumatických systémoch. Princíp sekvenčného riadenia spočíva v rozdelení procesu na postupnosť diskretných krokov, kde každý krok musí byť korektne dokončený pred začatím nasledujúceho kroku. Táto metóda je vhodná pre procesy s jasne definovaným poradím operácií, ako je manipulácia s obrobkami, balenie produktov alebo montážne operácie.

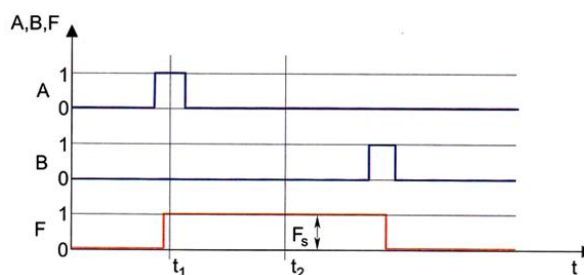
8.8.1 Základné princípy sekvenčného riadenia

Sekvenčný proces možno opísať pomocou série krokov a prechodov. Každý krok predstavuje stabilný stav systému, v ktorom vykonáva určitú činnosť alebo čaká na splnenie podmienky. Prechod medzi krokmi nastáva po splnení definovanej podmienky, ktorá môže byť dosiahnutie určitej polohy, uplynutie časového intervalu, aktivácia senzora alebo kombinácia viacerých podmienok.

(princíp)

Grafická reprezentácia sekvenčných procesov využíva funkčný diagram, známy aj ako graf postupnosti funkcií. Tento diagram (obr. 8.15) zobrazuje kroky ako obdĺžniky a prechody ako horizontálne čiary. Podmienky prechodov sú zapísané pri čiarach reprezentujúcich prechody. Akcie vykonávané v jednotlivých krokoch sú uvedené v obdĺžnikoch reprezentujúcich kroky. Tento typ diagramu poskytuje prehľadný obraz o celom procese a uľahčuje návrh riadiacej logiky.

V PLC sa sekvenčné riadenie implementuje pomocou stavových premenných reprezentujúcich jednotlivé kroky.

Obr. 8.15 Sekvenčný diagram

Každému kroku zodpovedá jedna binárna premenná, ktorá nadobúda hodnotu TRUE, keď je daný krok aktívny, a FALSE, keď je neaktívny. V danom okamihu môže byť aktívny len jeden krok, čo zabezpečuje deterministické správanie systému. Prechod do nasledujúceho kroku sa realizuje vynulovaním aktuálneho kroku a nastavením nasledujúceho kroku po splnení prechodovej podmienky.

8.8.2 Implementácia sekvencie v Ladder Diagram

Programovanie sekvenčného riadenia v Ladder Diagram vyžaduje systematický prístup. Základná štruktúra programu obsahuje jednu vetvu pre každý krok sekvencie. Každá vetva obsahuje kontakt príslušného kroku, podmienky prechodu do nasledujúceho kroku a výstupy, ktoré majú byť aktívne počas tohto kroku. Prvá časť vetvy zabezpečuje deaktiváciu aktuálneho kroku a aktiváciu nasledujúceho kroku, druhá časť vetvy riadi výstupné zariadenia počas tohto kroku.

Pre jednoduchú sekvenciu jedného valca A+ A- potrebujeme dva kroky. Krok 1 reprezentuje vysunovanie valca, Krok 2 reprezentuje zasunovanie valca. Program začína v Kroku 1. Podmienkou prechodu z Kroku 1 do Kroku 2 je dosiahnutie vysutej polohy signalizované senzorom a1. Podmienkou prechodu z Kroku 2 späť do Kroku 1 je dosiahnutie zasutej polohy signalizované senzorom a0 a stlačenie štartovacieho tlačidla pre nový cyklus.

Implementácia začína definovaním vnútorných premenných pre kroky. Označme ich M10.0 pre Krok 1 a M10.1 pre Krok 2. Prvá vetva programu obsahuje kontakt M10.0 AND a1, čo znamená, že ak je aktívny Krok 1 a valec dosiahol vysunutú polohu, vykoná sa prechod. Táto vetva deaktivuje M10.0 a aktivuje M10.1. Druhá vetva obsahuje kontakt M10.1 AND a0 AND START, čo znamená prechod späť do Kroku 1 po zasunutí valca a stlačení štartu.

Riadenie výstupov sa realizuje v samostatných vetvách. Solenoid Y1, ktorý spôsobuje vysunutie valca, je aktívny, keď je aktívny Krok 1. Program obsahuje vetvu s kontaktom M10.0 a cievkou Q0.0 reprezentujúcou Y1. Keď je valec v Kroku 2, solenoid Y1 nie je napájaný a valec sa zasúva vplyvom pružiny alebo protitlaku v prípade dvojčinného valca s dvojitém solenoidom.

8.8.3 Zložitejšie sekvencie

Sekvencie zahŕňajúce viacero valcov vyžadujú koordináciu ich pohybov. Typickou sekvenciou je A+ B+ B- A-, kde najprv sa vysunie valec A, potom valec B, následne sa

zasunie valec B a nakoniec valec A. Táto sekvencia vyžaduje štyri kroky, pričom každý krok reprezentuje jeden pohyb jedného valca.

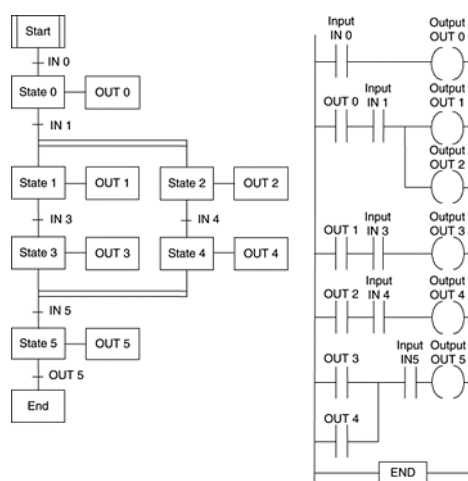
Kritickým aspektom pri návrhu takejto sekvencie je zabezpečenie, že podmienky prechodov sú navzájom vylučujúce. Nesmie existovať situácia, keď by mohli byť splnené podmienky viacerých prechodov súčasne, pretože by nebolo jednoznačné, ktorý krok má byť aktivovaný. Túto vlastnosť zabezpečuje starostlivý návrh prechodových podmienok, ktoré zahŕňajú senzory polôh oboch valcov.

Sekvencie s časovým riadením vyžadujú použitie časovačov. Napríklad sekvencia, kde valec A zostane vo vysunutej polohe 5 sekúnd pred zasutím, vyžaduje prídanie časovača do prechodovej podmienky. Časovač sa aktivuje pri vstupe do kroku s vysunutým valcom a jeho uplynutie tvorí súčasť podmienky prechodu do nasledujúceho kroku.

8.8.4 Sequential Function Chart v PLC

Sequential Function Chart, skrátené SFC, je grafický programovací jazyk definovaný normou IEC 61131-3 špeciálne navrhnutý pre sekvenčné a paralelné riadenie. Tento jazyk poskytuje intuitívnejší spôsob programovania sekvenčných procesov v porovnaní s Ladder Diagram, pretože jeho štruktúra priamo zodpovedá funkčnému diagramu procesu.

Základné prvky SFC (obr. 8.16) zahŕňajú kroky, prechody a akcie.

Obr. 8.16 Príklad SFC programu

Kroky sa zobrazujú ako obdĺžniky a reprezentujú stabilné stavy systému. Prvý krok v programe sa označuje dvojitou čiarou. Prechody sa zobrazujú ako horizontálne čiary kolmé na tok programu a obsahujú booleovské podmienky, ktoré musia byť splnené pre prechod do nasledujúceho kroku. Akcie sa zobrazujú vpravo od krokov a definujú činnosti vykonávané počas aktivity kroku.

Programovanie sekvencie A+ B+ B- A- v SFC začína definovaním štyroch krokov zodpovedajúcich jednotlivým pohybom valcov. Každý krok má priradenú akciu, ktorá aktivuje príslušný solenoid. Krok 1 aktivuje Y1, Krok 2 aktivuje Y2, Krok 3 deaktivuje

Y2, Krok 4 deaktivuje Y1. Prechody medzi krokmi obsahujú podmienky založené na stave koncových spínačov.

Výhodou SFC je prehľadnosť pre zložité sekvencie a možnosť jednoduchého znázornenia paralelných procesov. Nevýhodou je menšia podpora tohto jazyka v niektorých PLC platformách a menšia znalosť tohto jazyka medzi technikami v porovnaní s Ladder Diagram. Pre vzdelávacie účely je však SFC výborným nástrojom na pochopenie princípov sekvenčného riadenia.

8.9 Bezpečnosť elektropneumatických systémov

Bezpečnosť je kritickým aspektom návrhu a prevádzky elektropneumatických systémov. Pneumatické akčné členy môžu generovať značné sily a rýchlosti pohybu, ktoré môžu spôsobiť vážne zranenia obsluhy. Elektrické komponenty predstavujú riziko úrazu elektrickým prúdom. Kombinácia pneumatických a elektrických hazardov vyžaduje systematický prístup k bezpečnosti založený na medzinárodných normách a overených bezpečnostných princípoch.

8.9.1 Norma ISO 13849-1

Norma ISO 13849-1 definuje bezpečnostné požiadavky a návod na návrh bezpečnostných častí riadiacich systémov strojov. Táto norma sa aplikuje na všetky typy strojov bez ohľadu na použitú technológiu, vrátane elektrickej, hydraulikkej, pneumatickej a mechanickej technológie. Pre elektropneumatické systémy poskytuje ISO 13849-1 rámec pre návrh bezpečnostných funkcií a hodnotenie ich účinnosti.

Základným konceptom normy je Performance Level, skrátene PL, ktorý kvantifikuje schopnosť bezpečnostných častí riadiaceho systému vykonávať bezpečnostnú funkciu za definovaných podmienok. Performance Level sa vyjadruje na päťstupňovej škále od PLa po PLe, kde PLa predstavuje najnižšiu a PLe najvyššiu úroveň bezpečnosti. Každému Performance Level zodpovedá rozsah pravdepodobnosti nebezpečnej poruchy za hodinu prevádzky.

Určenie požadovaného Performance Level pre konkrétnu bezpečnostnú funkciu vychádza z hodnotenia rizika. Norma poskytuje grafický nástroj založený na troch parametroch. Závažnosť potenciálneho zranenia sa hodnotí na dvojstupňovej škále, kde S1 predstavuje ľahké zranenia a S2 vážne zranenia alebo smrť. Frekvencia a trvanie expozície nebezpečenstvu sa hodnotí ako F1 pre zriedkavé až časté a F2 pre časté až nepretržité. Možnosť vyhnutia sa nebezpečenstvu sa hodnotí ako P1 pre možné za určitých podmienok a P2 pre takmer nemožné. Kombinácia týchto parametrov určuje požadovaný Performance Level PLr.

8.9.2 Kategórie bezpečnostných systémov

Norma ISO 13849-1 definuje päť kategórií architektov elektropneumatických systémov podľa spôsobu, akým sú navrhnuté na odolávanie poruchám. Kategória B predstavuje základnú úroveň, kde sa používajú osvedčené komponenty a zásady, ale nie je implementovaná žiadna špeciálna ochrana proti poruchám. Táto kategória je vhodná len pre aplikácie s nízkym rizikom.

Kategória 1 vyžaduje použitie osvedčených komponentov a zásad s vyššími nárokmi na kvalitu a spoľahlivosť než Kategória B. Táto kategória je vhodná pre aplikácie, kde je pravdepodobnosť poruchy nízka a dôsledky poruchy nie sú kritické.

Kategória 2 zahŕňa periodické testovanie bezpečnostných funkcií. Systém musí byť navrhnutý tak, aby umožňoval pravidelné overenie funkčnosti bezpečnostných obvodov. Testovanie môže byť časovo plánované alebo viazané na pracovný cyklus stroja.

Kategória 3 používa redundantný návrh, kde sú kritické funkcie duplicitované. Systém obsahuje dva nezávislé kanály vykonávajúce rovnakú bezpečnostnú funkciu. Monitorovací systém detekuje rozdiely medzi kanálmi a v prípade zistenia rozdielu inicializuje prechod do bezpečného stavu. Niektoré poruchy nemusia byť detekované, ale jednakanálová porucha nesmie viesť k strate bezpečnostnej funkcie.

Kategória 4 predstavuje najvyššiu úroveň bezpečnosti s redundantným návrhom a schopnosťou detekovať všetky relevantné poruchy. Systém musí zostať funkčný aj po výskyte poruchy a porucha musí byť detekovaná najneskôr pri nasledujúcom požiadaní bezpečnostnej funkcie. Táto kategória sa používa pre kritické aplikácie, kde zlyhanie bezpečnostnej funkcie môže viesť k vážnym zraneniam alebo smrti.

8.9.3 Bezpečnostné funkcie v elektropneumatike

Bezpečnostné funkcie v elektropneumatických systémoch zahŕňajú množstvo mechanizmov určených na zníženie rizika zranenia. Základnou bezpečnostnou funkciou je núdzové zastavenie, ktoré umožňuje okamžite zastaviť nebezpečný pohyb pomocou ľahko prístupných núdzových tlačidiel. Núdzové tlačidlá musia byť červenej farby podľa normy IEC 60947-5-5 a musia byť rozmiestnené na ľahko dosiahnuteľných miestach.

Implementácia núdzového zastavenia v elektropneumatike vyžaduje zabezpečenie, že po stlačení núdzového tlačidla sa všetky pneumatické pohony dostanú do bezpečného stavu. To môže znamenať zastavenie pohybu, pokles tlaku v systéme alebo mechanické uzamknutie pohyblivých častí. Pre dosiahnutie vyššieho Performance Level je potrebné použiť redundantné prvky, napríklad dvojité núdzové tlačidlá zapojené do dvoch nezávislých bezpečnostných kanálov.

Ochranné zariadenia zabezpečujúce obmedzenie prístupu do nebezpečného priestoru počas prevádzky stroja sú ďalšou dôležitou bezpečnostnou funkciou. Bezpečnostné dvere s interlocking spínačom zabráni spusteniu nebezpečného pohybu pri otvorených dverách. Svetelné závory detekujú prítomnosť tela alebo končatiny v nebezpečnom priestore a zabráni spusteniu cyklu alebo okamžite zastavia prebiehajúci pohyb.

Bezpečné odľahčenie tlaku zabezpečuje, že pri núdzovom zastavení alebo pri otvorení ochranných dverí sa tlakový vzduch z nebezpečných akčných členov bezpečne odvzdušní. Táto funkcia sa realizuje pomocou bezpečnostných ventilov, ktoré sú priamo ovládané bezpečnostným obvodom a nie sú závislé na správnej funkcii programu PLC. Používajú sa špeciálne ventily s nútene riadeným odvzdušnením, ktoré zabezpečujú spoľahlivé uvoľnenie tlaku aj v prípade poruchy.

Dvojručné ovládanie zabezpečuje, že obsluha má obe ruky na ovládacích tlačidlách počas nebezpečného pohybu, čo zabraňuje tomu, aby ruky boli v nebezpečnom priestore. Táto funkcia vyžaduje súčasné stlačenie oboch tlačidiel s časovým toleranciou maximálne 0,5 sekundy. Obidve tlačidlá musia zostať stlačené počas celého nebezpečného pohybu. Uvoľnenie ktoréhokoľvek tlačidla musí spôsobiť zastavenie pohybu.

8.9.4 Validácia bezpečnostných funkcií

Norma ISO 13849-2 definuje postupy validácie bezpečnostných funkcií. Validácia zahŕňa sériu testov a analýz, ktoré overujú, že navrhnutý systém skutočne dosahuje požadovaný Performance Level a spĺňa všetky bezpečnostné požiadavky. Validáciu vykonáva nezávislá osoba, ktorá sa nezúčastnila návrhu systému, aby sa zabezpečila objektivita hodnotenia.

Analýza dokumentácie overuje, či návrh systému je kompletne a správne zdokumentovaný. Kontroluje sa, či sú špecifikované všetky bezpečnostné funkcie, či je správne vykonaná analýza rizík a či je výber komponentov adekvátny pre požadovaný Performance Level. Dokumentácia musí obsahovať elektrickú schému, pneumatickú schému, zoznam použitých komponentov s technickými parametrami a popis bezpečnostných funkcií.

Fyzická inšpekcia overuje, či je systém zostavený podľa dokumentácie a či sú použité špecifikované komponenty. Kontroluje sa kvalita montáže, správnosť zapojenia, označenie komponentov a prístupnosť núdzových zariadení. Inšpekcia zahŕňa aj kontrolu mechanických aspektov, ako je pevnosť upevnenia komponentov, ochrana proti náhodnému poškodeniu a dostupnosť pre údržbu.

Funkčné testovanie overuje, či bezpečnostné funkcie fungujú podľa špecifikácie za rôznych podmienok. Testujú sa normálne prevádzkové podmienky, hraničné podmienky a predvídateľné chybové stavy. Napríklad sa testuje, či núdzové zastavenie funguje pri rôznych polohách pohyblivých častí, či interlocking funguje pri rôznych rýchlostiach otvárania dverí a či systém správne reaguje na poruchy senzorov. Všetky testy sa dokumentujú vrátane dátumu, výsledku a mena osoby vykonávajúcej test.

8.10 Aplikácie elektropneumatiky v priemysle

Elektropneumatické systémy nachádzajú široké uplatnenie v modernom priemysle vďaka svojej kombinácii sily, rýchlosti, presnosti a flexibility. Výber elektropneumatiky pre konkrétnu aplikáciu vychádza z analýzy požiadaviek procesu, ekonomických úvah a prevádzkových podmienok. Pochopenie typických aplikácií pomáha pri návrhu nových systémov a pri riešení problémov v existujúcich zariadeniach.

8.10.1 Automobilový priemysel

Automobilový priemysel predstavuje jednu z najvýznamnejších oblastí použitia elektropneumatiky. Výrobné linky automobilov vyžadujú rýchle, presné a opakovateľné operácie pri montáži tisícov komponentov. Elektropneumatické

systémy zabezpečujú upínanie karoserií počas zvárania, manipuláciu s pohonnými jednotkami počas montáže a presné umiestnenie komponentov pred spojením.

Zváracie roboty pracujú v spolupráci s elektropneumatickými upínacími zariadeniami. Karoséria prichádza na zváracu stanicu, kde ju pneumatické upínacie valce presne polohujú a fixujú. PLC riadi sekvenciu upínania, overuje správnu polohu pomocou senzorov a dáva povolenie robotom začať zváranie. Po dokončení zváracích operácií PLC riadi uvoľnenie karosérie a jej presun na nasledujúcu stanicu. Celý cyklus trvá typicky 60 až 90 sekúnd a musí byť opakovateľný s presnosťou lepšou než 0,5 mm.

Lakovanie automobilov vyžaduje presné manipulácie s karosériami v agresívnom prostredí plnom rozpúšťadiel a lakových aerosólov. Pneumatické systémy sú v tomto prostredí preferované pred hydraulikou kvôli absencii rizika kontaminácie lakom olejom v prípade úniku. Elektropneumatické riadenie zabezpečuje synchronizovaný pohyb viacerých valcov prenášajúcich karosériu cez lakovaciu kabínu. Systém musí pracovať v prostredí s potenciálne výbušnou atmosférou, čo vyžaduje použitie certifikovaných komponentov s výbušne bezpečným prevedením.

Montážne linky využívajú elektropneumatiku pre pick-and-place operácie. Pneumatické gripy uchopia komponent zo zásobníka, valce ho posunú do montážnej polohy a po zmontovaní ho uvoľnia. PLC koordinuje pohyby viacerých manipulátorov pracujúcich paralelne a zabezpečuje, že nedôjde ku kolízii medzi pohyblivými časťami. Vizuálne systémy overujú prítomnosť a orientáciu komponentov pred montážou a PLC na základe týchto informácií rozhoduje o pokračovaní alebo vyradení chybných kusov.

8.10.2 Potravinársky a farmaceutický priemysel

Potravinársky a farmaceutický priemysel vyžaduje najvyššie štandardy hygieny a čistoty. Elektropneumatické systémy v týchto odvetviach používajú špeciálne komponenty vyrobené z nehrdzavejúcej ocele alebo plastov schválených pre kontakt s potravinami. Všetky povrchy musia byť ľahko čistiteľné a odolné voči agresívnym čistiacim prostriedkom. Pneumatika je preferovaná pred hydraulikou, pretože únik vzduchu nepredstavuje kontamináciu produktu.

Baliacu techniku pohánajú elektropneumatické systémy pre vysokú rýchlosť a presnosť. Valce posúvajú fóliu, dvíhajú a zatvárajú obaly, aktivujú zváracie čeluste a označujú hotové balenia. Moderné baliace stroje dosahujú rýchlosť 60 až 120 balení za minútu, čo vyžaduje perfektnú synchronizáciu všetkých pohybov. PLC riadi časovanie operácií s presnosťou milisekúnd a monitoruje stovky senzorov detekujúcich polohu fólie, prítomnosť produktu a kvalitu zväru.

Plniacu techniku pre tekutiny riadená elektropneumatikou zabezpečuje presné dávkovanie produktov do fliaš alebo plechoviek. Pneumatické valce posúvajú nádoby pod plniace trysky, dvíhajú ich do kontaktu s tryskami a po naplnení ich premiestňujú na uzatváraciu stanicu. Dávkovanie tekutiny riadi proporcionálny pneumatický ventil ovládaný analógovým výstupom PLC, čo umožňuje presné nastavenie objemu s toleranciou lepšou než 1%.

Farmaceutický priemysel vyžaduje úplnú sledovateľnosť a validáciu všetkých procesov. Elektropneumatické systémy v tomto odvetví zaznamenávajú každú operáciu, včítane časových značiek, hodnôt tlakov, polôh valcov a identifikácie operátora. PLC komunikuje s nadradenými systémami ako MES alebo ERP, ktoré uchovávajú kompletný záznam o výrobnej šarži. V prípade reklamácie je možné spätne dohľadať presné podmienky, za ktorých bol výrobok vyrobený.

8.10.3 Obrábanie a strojárstvo

Obrábacie stroje používajú elektropneumatické upínacie systémy pre rýchlu výmenu obrobkov. Pneumatické skvarciny upínajú obrobky s presne definovanou silou, ktorú riadi regulátor tlaku. Nadmerná upínacia sila by mohla spôsobiť deformáciu obrobku, nedostatočná sila by viedla k pohybu obrobku počas obrábania. Senzory overujú správne utiahnutie pred začatím obrábania a PLC zabráni spusteniu cyklu pri nesprávnom upnutí.

Automatická výmena nástrojov na CNC strojoch využíva pneumatické valce pre pohyb zásobníka nástrojov a pre upnutie nástroja do vretena. Celý cyklus výmeny nástroja trvá typicky 3 až 8 sekúnd, čo významne ovplyvňuje produktivitu stroja pri výrobe malých sérií s častými výmenami nástrojov. PLC koordinuje pohyby vretena, zásobníka nástrojov a pneumatických gripu aby nedošlo ku kolízii a poškodeniu nástroja alebo stroja.

Podávacie zariadenia pre tyčový materiál používajú pneumatické valce pre posúvanie materiálu a pre jeho upínanie počas rezania. Elektropneumatické riadenie zabezpečuje presné dávkovanie dĺžky odrezaného kusu s toleranciou 0,1 mm. Systém pracuje v spojení s enkodérovou spätnou väzbou alebo s laserovým meračom dĺžky, čo umožňuje kompenzovať mechanické vôle a dosiahnuť vysokú opakovateľnosť.

Odstraňovanie triesok z obrobkov po obrábaní zabezpečujú vzduchové trysky napojené na elektropneumatický systém. PLC riadi sekvenciu fúkania, pričom aktivuje trysky v správnom poradí a s vhodným časovaním. Systém môže zahŕňať aj ionizáciu vzduchu pre odstránenie statickej elektriny, ktorá spôsobuje príľnavosť drobných častíc k povrchu obrobku.

8.10.4 Logistika a skladové systémy

Automatizované sklady využívajú elektropneumatiku pre manipuláciu s paletami, kartónmi a jednotlivými výrobkami. Pneumatické valce posúvajú prepravuníkové pásy, dvíhajú a spúšťajú transferové mechanizmy, otvárajú a zatvárajú brány na regálových zakladačoch. Moderné automatizované sklady dosahujú priepustnosť tisíc položiek za hodinu, čo vyžaduje koordináciu stoviek pneumatických akčných členov.

Triediace systémy používajú pneumatické výhybky pre roztriedenie balíkov podľa cieľovej destinácie. Čiarové kódy alebo RFID tagy identifikujú balík, PLC určí cieľovú vetvu dopravníka a v správnom okamihu aktivuje pneumatický valec, ktorý presunie balík na príslušný pás. Systém musí pracovať s vysokou spoľahlivosťou, pretože chybné roztriedenie spôsobuje nákladné reklamačné procesy.

Paletizačné roboty spolupracujú s elektropneumatickými gripmi pre uchopenie kartónov a ich ukladanie na palety. Grip musí generovať dostatočnú silu pre bezpečné uchopenie, ale nesmie poškodiť obsah kartónu. Regulátor tlaku riadi upínaciu silu v závislosti od typu produktu. Senzory v gripe detekujú úspešné uchopenie a PLC zabráni pohybu robota pri neúspešnom uchopení.

Identifikačné stanice používajú pneumatické valce pre orientáciu výrobkov pred skenovaním čiarových kódov alebo RFID tagov. Valec otočí výrobok do správnej polohy, kamera naskenuje kód a PLC spracuje informáciu. Pri neúspešnom čítaní systém automaticky opakuje pokus alebo vyradí výrobok do manuálnej kontroly.

9 HYDRAULICKÉ SYSTÉMY A ICH SYSTEMATICKÉ POROVNANIE S PNEUMATIKOU

Hydraulické systémy predstavujú jeden z najefektívnejších sôsobov prenosu vysokých síl a výkonu v modernej mechatronike, dosahujúc až 40-60% celkovú účinnosť oproti len 10-30% u pneumatiky. Táto kapitola poskytuje komplexný akademický prehľad fyzikálnych princípov, komponentov, vlastností hydraulických kvapalín a systematické porovnanie s pneumatickými systémami naprieč siedmimi kľúčovými parametrami. Pre študentov mechatroniky je zásadné pochopenie, že hydraulika je aproximatívne 10 000 krát menej stlačiteľná než vzduch, čo fundamentálne určuje jej vlastnosti – vysokú rigiditu systému, presnosť polohovania a schopnosť prenášať obrovské sily v kompaktných rozmeroch. Napriek tomu pneumatika si zachováva dominantné postavenie v aplikáciách vyžadujúcich čistotu, rýchlosť a jednoduchosť. Rozhodnutie medzi týmito systémami nie je otázkou lepšej technológie, ale správnej voľby nástroja pre špecifickú aplikáciu.

9.1 Fyzikálne fundamenty a komponenty hydraulických systémov

Hydraulika je založená na troch základných fyzikálnych princípoch, ktoré definujú správanie sa kvapalín pod tlakom. Pascalov zákon tvrdí, že tlak v uzavretej nádobe s kvapalinou je vo všetkých smeroch rovnaký, čo umožňuje silový prevod vyjadrený vzťahom $F_2/F_1 = S_2/S_1$, kde pomer síl zodpovedá pomeru plôch piestov. Tento princíp je základom hydraulických lisov a zdvíhakov, kde malá vstupná sila na malom pieste vytvára obrovskú výstupnú silu na veľkom pieste.

Rovnica kontinuity

$$Q = S \cdot v = \text{konštanta}$$

popisuje zachovanie prietoku v systéme, kde zúženie prierezu vedie k zvýšeniu rýchlosti prúdenia.

Bernoulliho rovnica

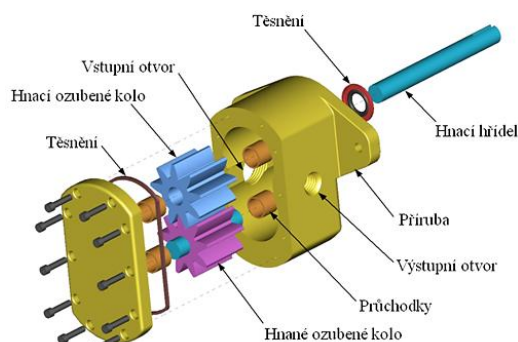
$$p + \frac{(\rho v^2)}{2} = \text{konštanta}$$

vyjadruje zachovanie energie v prúdiacej kvapaline, pričom platí, že zvýšenie rýchlosti vedie k poklesu statického tlaku.

Nekompresibilita kvapalín je kľúčovou vlastnosťou odlišujúcou hydrauliku od pneumatiky. Hydraulický olej má modul stlačiteľnosti (bulk modulus) približne 15 000 bar, zatiaľ čo vzduch len 1,4 bar pri atmosferickom tlaku, čo predstavuje rozdiel faktora 10 000:1. V praxi to znamená, že pri tlaku 200 bar a objeme 1000 cm³ sa objem hydraulického oleja zmenší len o približne 13,3 cm³ (1,3%), zatiaľ čo vzduch by sa stlačil dramaticky. Táto vlastnosť zabezpečuje takmer okamžitý prenos sily a vysokú rigiditu systému. Treba však poznamenať, že prítomnosť len 1% vzduchu v hydraulickom oleji znižuje bulk modulus o približne 50%, čo výrazne ovplyvňuje stabilitu a prirodzenú frekvenciu systému. Preto je dôkladné odvzdušnenie hydraulických systémov kriticky dôležité.

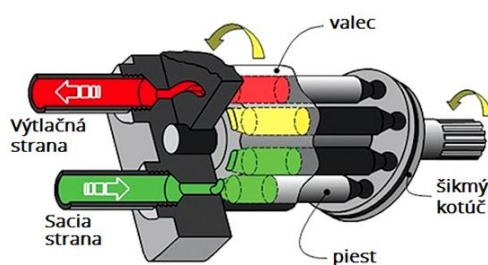
Hydraulické čerpadlá sa delia do troch hlavných kategórií. Zubové čerpadlá (obr. 9.1) s vonkajším ozubením sú najjednoduchšie a najlacnejšie, dosahujú tlaky do 250

bar (výnimočne 315 bar), prietoky 1-250 l/min a účinnosť 85-92%. Používajú sa v jednoduchých a stredne náročných aplikáciách.

Obr. 9.1 Zubové čerpadlo s vonkajším ozubením

Lopatkové čerpadlá využívajú výsuvné lopatky pritlačené na excentrický stator, pracujú pri tlakoch do 210 bar (typicky 160-175 bar), dosahujú prietoky 5-250 l/min a účinnosť 85-90%. Vyznačujú sa tichšou prevádzkou a nižšími pulzáciami. Axiálne piestové čerpadlá (obr. 9.2) predstavujú technologický vrchol, dosahujú tlaky 350-450 bar (až 700 bar v špeciálnych aplikáciách), prietoky 10 až 1000+ l/min a účinnosť 92-97%. Umožňujú reguláciu výkonu a používajú sa v najnáročnejších priemyselných aplikáciách.

Obr. 9.2 Axiálne piestové čerpadlo

(princíp činnosti)

Hydraulické valce sa konštruujú v troch základných prevedeniach. Jednočinné valce majú tlak len z jednej strany piestu, pričom vratný pohyb zabezpečuje pružina alebo vonkajšia sila. Používajú sa predovšetkým v zdvíhacích zariadeniach a lisochoch. Dvojčinné valce s jednostrannou piestnicou sú najčastejšie v praxi, pričom sila pri vysúvaní $F_1 = p \times S_1$ je väčšia než sila pri zasúvaní $F_2 = p \times (S_1 - S_{\text{piestnice}})$. Pomer plôch S_1/S_2 je typicky 1,3 až 2:1, čo znamená rôzne sily a rýchlosti v oboch smeroch pohybu. Teleskopické valce pozostávajú zo sústavy piestov rôznych priemerov umožňujúcich veľký zdvih pri malom zloženom rozmere.

Riadiace ventily tvoria nervový systém hydraulických obvodov. Tlakové ventily kontrolujú maximálny tlak (poistné ventily), znižujú tlak v časti obvodu (redukčné ventily) alebo zabezpečujú sekvenčné spínanie (sekvenčné ventily). Smerové ventily (označované napríklad 4/3 pre 4 porty a 3 polohy) riadia smer prúdenia kvapaliny a tým aj smer pohybu valcov. Prietokové ventily regulujú rýchlosť aktuátorov – škrtiace

ventily jednoducho obmedzujú prietok, zatiaľ čo regulačné ventily s kompenzáciou tlaku udržiavajú konštantný prietok nezávisle od zaťaženia. Proporcionálne a servo ventily umožňujú spojitú elektrické riadenie tlaku, prietoku a smeru s vysokou presnosťou a dynamikou.

Hydraulické kvapaliny musia spĺňať viacero kritických požiadaviek. Viskozita je najdôležitejšou vlastnosťou, pričom ISO VG 46 (kinematická viskozita 46 mm²/s pri 40°C) je najbežnejšou triedou pre priemyselné aplikácie. Index viskozity (VI) udáva citlivosť viskozity na teplotu – vyššie hodnoty (typicky 95-110 pre minerálne oleje, až 150+ pre syntetické) znamenajú menšie zmeny viskozity s teplotou. Bod vzplanutia minerálnych olejov je typicky 200-250°C, zatiaľ čo bod tuhnutia -15 až -30°C. Syntetické hydraulické kvapaliny (HFD-U) poskytujú lepšie vlastnosti pri extrémnych teplotách a vyššiu požiaru bezpečnosť s bodom vzplanutia 250-260°C. Biodegradabilné kvapaliny podľa ISO 15380 zahŕňajú HETG (rastlinné oleje, > 70% biodegradabilita za 28 dní), HEES (syntetické estery, >60% biodegradabilita, najlepšie technické vlastnosti) a HEPG (polyglykolové bázy, vysoký výkon ale nekompatibilné s niektorými materiálmi).

9.2 Kompresibilita média ako základný rozdiel medzi systémami

Rozdiel v kompresibilite je pravdepodobne najvýznamnejším fyzikálnym parametrom odlišujúcim pneumatiku od hydrauliky. Vzduch pri typickom pracovnom tlaku 6 bar má adiabatický bulk modulus približne 8,4 bar, zatiaľ čo čistý hydraulický olej pri 50°C dosahuje hodnotu približne 15 000 bar. Tento astronomický rozdiel faktora 1800:1 fundamentálne určuje správanie sa oboch systémov pod zaťažením a ich vhodnosť pre rôzne aplikácie. Kompresibilita vzduchu sa zvyšuje s tlakom podľa vzťahu $B = \gamma \times P$ (kde $\gamma = 1,4$ pre vzduch), čo znamená, že pri 10 bar má vzduch bulk modulus len 14 bar, stále neporovnateľne menej než olej.

Presnosť polohovania pneumatických a hydraulických systémov priamo odráža tento rozdiel v kompresibilite. Štandardný pneumatický valec bez pokročilej spätnej väzby dosahuje presnosť len ± 1 až ± 5 mm, pričom vzduch funguje ako pružina, ktorá sa stláča pri aplikácii zaťaženia. Jednoduchý výpočet ilustruje tento efekt: valec Ø50 mm so zdvihom 200 mm pri tlaku 6 bar má objem komory približne 393 000 mm³. Pri zaťažení 100 N vznikne dodatočný tlak $\Delta P = 0,051$ bar, čo pri bulk modulus 8,4 bar spôsobí zmenu objemu o 2 385 mm³, teda posun piestu o 1,2 mm. Pre porovnanie, ten istý hydraulický valec pri 200 bar a rovnakom zaťažení ($\Delta P = 0,51$ bar) by sa posunul len o 0,007 mm (7 mikrometrov), čo je rozdiel faktora približne 170:1.

Moderné servo-pneumatické systémy môžu výrazne zlepšiť presnosť polohovania prostredníctvom uzavvorenej regulačnej slučky s proporcionálnymi ventilmi a pozičnými snímačmi. Festo Motion Terminal s pokročilým riadením dosahuje opakovateľnosť $\pm 0,01$ mm (10 mikrometrov), čo je porovnateľné so štandardnými hydraulickými systémami. Týchto výsledkov však dosahujú za cenu výrazne vyššej zložitosti, potreby kontinuálneho merania polohy a aktívnej kompenzácie kompresibility vzduchu. Základný pneumatický systém bez elektrickej spätnej väzby nikdy nemôže dosiahnuť takúto presnosť kvôli inherentnej pružnosti média.

Hydraulické systémy dosahujú vysokú presnosť prirodzene vďaka rigidite kvapaliny. Tuhosť hydraulického systému sa počíta podľa vzorca:

$$K = (E \times A^2)/V,$$

kde:

E je bulk modulus,

A plocha piestu,

V objem oleja.

Kritické zistenie je, že tuhosť rastie ako druhá mocnina plochy piestu, ale je nepriamo úmerná objemu oleja v systéme. To vysvetľuje, prečo je minimalizácia objemu medzi ventilom a aktuátorom kľúčová pre vysokú dynamiku. Štandardné hydraulické proporcionálne systémy dosahujú presnosť $\pm 0,1$ až ± 1 mm, zatiaľ čo elektrohydraulické servo systémy s LVDT alebo magnetostriekčnými snímačmi dosahujú presnosť lepšiu než $\pm 0,001$ mm (1 mikrometer), a v najpresnejších aplikáciách dokonca sub-mikrometrové rozlíšenie.

Vplyv teploty na kompresibilitu je významný a často opomínaný faktor. Zvýšenie teploty hydraulického oleja o 56°C (100°F) znižuje bulk modulus na približne 61% pôvodnej hodnoty, čo znamená pokles z 15 000 bar na asi 9 150 bar. V kombinácii s len 1% obsahu vzduchu v oleji môže teplota zvýšená o 56°C znížiť bulk modulus až o 67% oproti ideálnym podmienkam. Preto profesionálne hydraulické systémy vyžadujú efektívne chladenie a dôkladné odvzdušnenie pre zachovanie predpokladanej tuhosti a stability.

Prenos tlakových zmien v systémoch ilustruje praktické dôsledky kompresibility. Rýchlosť zvuku v hydraulickom oleji je približne 1300-1500 m/s, čo znamená, že v potrubí dĺžky 10 m sa tlak preniesie za približne 7-8 ms – prakticky zanedbateľné oneskorenie. V kontraste, pneumatický systém musí najprv stlačiť vzduch v komore, kým začne pohybovať zaťažením, čo spôsobuje merateľné oneskorenie a nestabilitu, zvlášť pri vysokofrekvenčných aplikáciách. Výskum ukázal, že systém pracujúci pri 3000 PSI (207 bar) a 3,8 GPM potrebuje až 6,75 HP výkonu len na kompresia vzduchu pri frekvencii 100 Hz – takýto systém jednoducho nemôže efektívne pracovať pri tejto frekvencii kvôli stratám na kompresia.

9.3 Pracovné tlaky, sily a ich dôsledky pre konštrukciu systémov

Pracovné tlaky jednoznačne oddelujú aplikačné oblasti pneumatiky a hydrauliky. Pneumatické systémy pracujú typicky pri 6-8 bar (87-116 psi), pričom maximálny tlak je zvyčajne limitovaný na 10-12 bar z dôvodov bezpečnosti, účinnosti kompresorov a životnosti komponentov. Niektoré špecializované aplikácie používajú tlaky až 20,7 bar (300 psi), ale tie sú zriedkavé. V kontraste, hydraulické systémy sa klasifikujú podľa ISO 4413 na nízky tlak (do 70 bar), stredný tlak (70-210 bar – najbežnejšie priemyselné aplikácie), vysoký tlak (210-350 bar) a veľmi vysoký tlak (350-700 bar pre špeciálne aplikácie). Táto klasifikácia odráža robustnosť komponentov potrebných pre bezpečnú prevádzku pri daných tlakoch.

Výpočet síl je priamočiary, ale číselné výsledky sú pôsobivé. Základný vzorec $F = p \times A$ dáva pri valci Ø50 mm (plocha 1963 mm²) pri 6 bar silu 1,178 kN (približne 120

kg). Ten istý valec pri hydraulickom tlaku 200 bar generuje silu 39,3 kN (približne 4007 kg), čo je 33-krát väčšia sila pri rovnakom priemere. Pre dosiahnutie rovnakej sily 39,3 kN by pneumatický valec potreboval priemer Ø290 mm, čo je prakticky nerealizovateľné pre väčšinu aplikácií. Táto matematická realita vysvetľuje, prečo je hydraulika dominantná v aplikáciách vyžadujúcich vysoké sily v kompaktnom priestore.

Výkonová hustota (power density) je kritickým parametrom pre mobilné aplikácie a zariadenia s obmedzeným priestorom. Hydraulické hadice a systémy majú vysokú výkonovú hustotu, zatiaľ čo pneumatické rúrky majú nízku výkonovú hustotu. Konkrétny príklad: pre generovanie sily 10 kN pneumatický valec pri 6 bar potrebuje priemer Ø146 mm a hmotnosť približne 6,8 kg, zatiaľ čo hydraulický valec pri 200 bar vystačí s priemerom Ø25 mm a hmotnosťou len 1,4 kg. To je rozdiel 5,8× v priemere a 4,9× v hmotnosti. Tento faktor sa stáva kritickým v mobilných strojoch, leteckej technike a všade, kde je priestor a hmotnosť obmedze ná.

Vplyv na rozmery a náklady komponentov je priamy. Katalógové údaje ukazujú, že pneumatický valec Festo DNC Ø125 mm má základnú hmotnosť 6,8 kg a generuje pri 6 bar silu 7,4 kN. Hydraulický valec Parker HMI Ø50 mm váži len 3,7 kg a pri 210 bar generuje silu 41,2 kN – to je 5,6× väčšia sila pri polovičnej hmotnosti. Pre ťažké aplikácie je tento pomer ešte dramatickejší. Katalógové ceny priamo korelujú s veľkosťou, takže kompaktnější hydraulické riešenie je často lacnejšie napriek vyššej cene na jednotku výkonu.

Účinná plocha piestu versus nominálna plocha je dôležitý technický detail. Pri tlačnej sile (piest vysúva) je účinná plocha celá plocha piestu $\pi \times D^2 / 4$. Pri ťažnej sile (piest zasúva) je však účinná plocha znížená o priečny rez piestnice: $\pi \times (D^2 - d^2) / 4$, kde d je priemer piestnice. Napríklad valec Ø100 mm s piestnicou Ø45 mm má ťažnú plochu o 20,2% menšiu, čo znamená úmerne nižšiu silu pri rovnakom tlaku. Tento asymetrický výkon sa musí zohľadniť pri dimenzovaní systémov.

9.4 Dynamické vlastnosti – rýchlosť, odezva a presnosť riadenia

Pneumatické systémy vynikajú v rýchlosti pohybu, dosahujú typicky 0,1 až 1,5 m/s, s maximálnymi rýchlosťami až 2 m/s v špeciálnych aplikáciách. Nízka hustota vzduchu a jeho rýchla expanzia umožňujú veľmi dynamické pohyby. Namerané hodnoty v testoch ukazujú priemerné rýchlosti 0,35 m/s dopredu a 0,37 m/s späť pri valci bez zaťaženia. Pre rýchlosti nad 1 m/s sa odporúča používať mazaný stlačený vzduch na predĺženie životnosti tesnení. Hydraulické systémy sú pomalšie, typicky dosahujú 0,01 až 0,5 m/s so štandardnými tesneniami. Maximálna odporúčaná rýchlosť je 1 m/s (3,28 ft/s) pre štandardné tesnenia. Špeciálne vysokorýchlostné aplikácie ako vstrekovacie lisy môžu dosiahnuť 1-1,5 m/s, a extrémne aplikácie v liatkových strojoch dokonca 4-8 m/s, ale vyžadujú špeciálne vysokoodolné tesnenia.

Odozva systémov ukazuje zaujímavé porovnanie. Pneumatické ventily reagujú rýchlejšie – priamo ovládané solenoidové ventily majú odozvu približne 30 ms, nepriamo ovládané 100-1000 ms. Hydraulické servo ventily však dosahujú pôsobivé dynamické charakteristiky: konvenčné nozzle-flapper servo ventily majú frekvenčnú

odozvu 100-200 Hz pri fázovom posune -90° , zatiaľ čo vysokorýchlostné lineárne servo ventily dosahujú 400-450 Hz s step response len 2-12 ms. Štandardné proporcionálne hydraulické ventily dosahujú 20-40 Hz, vysokovýkonné 40-70 Hz. Pneumatické proporcionálne ventily s piezo technológiou (Festo VTEM) dosahujú vysokú frekvenčnú odozvu a zníženie spotreby energie až o 95% oproti konvenčným solenoidovým ventilom.

Presnosť riadenia je oblasť, kde sa prejavujú fundamentálne rozdiely. Štandardný pneumatický valec bez polohovej spätnej väzby dosahuje presnosť len $\pm$ niekoľko mm, čo je nevhodné pre presné aplikácie. Servo-pneumatické systémy s uzatvorenou regulačnou slučkou a proporcionálnymi ventilmi môžu dosiahnuť presnosť $\pm 0,01$ mm (Festo Controlled Pneumatics), ale za cenu vysokej komplexity systému a kontinuálnej aktívnej regulácie. Štandardné hydraulické proporcionálne systémy prirodzene dosahujú presnosť $\pm 0,1$ až ± 1 mm bez potreby pokročilej elektroniky. Hydraulické servo systémy s LVDT alebo magnetostriekčnými snímačmi rutinne dosahujú presnosť $\pm 0,01$ mm, a v najnáročnejších aplikáciách s integrátorom v regulačnej slučke možno dosiahnuť rozlíšenie menšie ako 10 nanometrov (0,00001 mm).

Opakovateľnosť pozície je kľúčová pre priemyselné aplikácie. Pneumatické systémy majú opakovateľnosť $\pm 0,1$ až ± 1 mm v základnom prevedení, servo-pneumatika s proporcionálnymi ventilmi dosahuje $\pm 0,25\%$ z nastavenej hodnoty. Hydraulické proporcionálne ventily vykazujú hysterézu 1-5% a opakovateľnosť $< 1\%$, zatiaľ čo servo ventily majú hysterézu $< 1\%$ a opakovateľnosť $< 0,5\%$. Pre robotické aplikácie s požiadavkou vysokej opakovateľnosti sú hydraulické servo systémy často jedinou technologicky reálnou voľbou.

Riadenie rýchlosti v pneumatike sa tradične realizuje škrtiacimi ventilmi s jednosmerným škrtením (meter-in alebo meter-out). Moderné proporcionálne pneumatické systémy s piezo ventilami dosahujú presnosť riadenia $\pm 0,25\%$ v uzatvorenej slučke. Hydraulické prietokové ventily poskytujú presnejšiu kontrolu vďaka nižšej kompresibilite média. Proporcionálne hydraulické ventily dosahujú linearitu $\pm 1-3\%$, servo ventily $\pm 0,5\%$ s výbornou opakovateľnosťou pri všetkých úrovniach zaťaženia. Vplyv zmeny zaťaženia na rýchlosť je v pneumatike významný kvôli kompresibilite vzduchu, zatiaľ čo hydraulické servo systémy s uzatvorenou slučkou automaticky kompenzujú zmeny zaťaženia a udržiavajú konštantnú rýchlosť.

9.5 Energetická účinnosť a jej ekonomické dôsledky

Celková energetická účinnosť je možno najdramatickejším rozdielom medzi pneumatikou a hydraulikou, s priamymi a významnými ekonomickými dôsledkami. Pneumatické systémy dosahujú celkovú účinnosť len 10-30% (typicky okolo 20-23%), zatiaľ čo hydraulické systémy dosahujú 40-60%, pričom v optimálnych prípadoch možno dosiahnuť až 85-90% operačnej účinnosti. To znamená, že na dosiahnutie 1 HP mechanického výkonu pneumatického valca je potrebných približne 7-8 HP elektrickej energie do kompresora, zatiaľ čo hydraulika potrebuje len 2-3 HP.

Rozklad strát v pneumatickom reťazci odhaľuje, kde energia mizne. Elektromotor má účinnosť 80-96% (menšie motory < 10 kW majú nižšiu účinnosť). Kompresor má

účinnosť len 35-75% v závislosti od typu a veľkosti: malé kompresory (< 10 kW) dosahujú len 35-50%, stredné (10-100 kW) 40-60%, veľké (> 100 kW) 51-73%. Najefektívnejšie sú odstredivé kompresory (59,9-63,4%), najhoršie piestové (39,6-73,1%). Úprava vzduchu (filtre, sušičky) stojí 10-15% energie. Úniky v distribučnom systéme sú kritickým problémom: dobre udržiavaný systém stráca < 10%, priemerne udržiavaný 20-30%, zle udržiavaný až 40-50%. U.S. Department of Energy uvádza, že približne 30% produkcie komprimovaného vzduchu sa stráca únikom. Koncový aktuátor (valec) má účinnosť len 10-35%, pričom približne 50% energie sa vyfúkne do atmosféry ako nevyužitá expanzná energia.

Hydraulický reťazec má výrazne lepšiu bilanciú. Elektromotor (85-92%) poháňa hydraulické čerpadlo s účinnosťou 80-95% v závislosti od typu: prevodové čerpadlá 75-80%, lopatkové 80-85%, axiálne piestové 85-95%, radiálne piestové až 92-95%. Distribúcia má straty len 2-5%, a hydraulický motor alebo valec má účinnosť 85-92%. Kaskádový súčin týchto účinností dáva celkovú účinnosť systému približne 51-85%, čo je 2-3× lepšie než pneumatika. Konkrétny príklad od Fluid Power World: 10 HP elektromotor (85%) → 8,5 HP na hriadeli → prevodové čerpadlo (75%) → 6,4 HP hydraulickej energie → hydraulický motor (80%) → 5,1 HP mechanického výkonu = celková účinnosť 51%.

Náklady na úniky sú alarmujúce. Jeden únik s dierou Ø6 mm pri 7 bar spôsobuje únik 7,1 l/s vzduchu, čo ročne stojí viac ako £10 500 (pri priemernej cene elektriny) a produkuje 15 ton CO₂. V USD, diera Ø1/4" (6,35 mm) pri 100 psi spôsobuje únik 26,1 CFM, čo pri \$0,07/kWh stojí približne \$11 735 ročne. U.S. Department of Energy odhaduje, že v priemyselných zariadeniach sa približne 30% všetkého komprimovaného vzduchu stráca únikom. Detekcia únikov ultrazvukovými detektormi (najlepšie v nočných hodinách s nízkym hlukom pozadia) a ich systematická oprava môže ušetriť desiatky tisíc dolárov ročne.

Rekuperácia energie je oblasť, kde hydraulika exceluje, zatiaľ čo pneumatika prakticky nedokáže energiu rekuperovať. Hydraulické akumulátory dosahujú účinnosť rekuperácie 73-87,7%, pričom majú hustotu výkonu 10 000-1 000 000 W/kg a rýchlu odozvu. Praktické aplikácie ukazujú pôsobivé výsledky: hydraulické zdvižné plošiny rekuperujú 73% gravitačnej energie pri spúšťaní, hydraulické rýpadlá dosahujú 39-50% zlepšenie účinnosti, kolové nakladače majú potenciál rekuperácie 32-66% energie, a automobilové hybridné systémy so hydraulickou rekuperáciou dosahujú 25% zlepšenie spotreby paliva. V kontraste, pneumatické systémy nemajú komerčne dostupnú efektívnu technológiu rekuperácie, a približne 50% dodanej energie sa vyfúkne pri výfuku ako nevyužitá expanzná energia.

Faktory ovplyvňujúce účinnosť sú kritické pre optimalizáciu systémov. Duty cycle (pracovný cyklus) je pri pneumatike kritický – pri zvýšení z 50% na 80% sa náklady na energiu zvyšujú o približne 60%. Hydraulika je menej citlivá na duty cycle. Čas behu naprázdno je dramatický problém kompresorov: fixed-speed kompresory v load/unload režime spotrebujú 20-35% energie aj keď neprodujú žiadny vzduch, prechodné straty dosahujú až 20% celkovej energie. Kompresory s variabilnou rýchlosťou (VSD) eliminujú tieto straty takmer úplne a prinášajú úspory až 35%.

Správne dimenzovanie (correct sizing) je zásadné: každé zvýšenie prevádzkového tlaku o 2 psi zvyšuje spotrebu kompresora o 1%, nadrozmerované potrubie spôsobuje stratu 15 psi čo zvyšuje spotrebu o 7%.

9.6 Bezpečnostné a environmentálne aspekty oboch technológií

Riziko požiaru a výbuchu jednoznačne favorizuje pneumatiku. Stlačený vzduch je nehorľavé médium, čo robí pneumatiku bezpečnou v ATEX zónach (zóny 1, 2, 20, 21, 22 podľa smernice 2014/34/EU). Minerálne hydraulické oleje majú bod vzplanutia typicky 200-250°C a bod samovznietenia 260-400°C (typicky okolo 360°C). Pri vysokom tlaku a netesnosti môže olej vytvoriť aerosól, ktorý je ľahko zápalný. V rizikových aplikáciách sa používajú HFD kvapaliny (fire-resistant) podľa ISO 6743-4: HFC (water-glycol s 35-50% vody, najpoužívanejšie v oceliarnach a zlievarňach), HFDU (syntetické estery s bodom vzplanutia 250-260°C a samovznietením 300-400°C, najlepšie vlastnosti ale 2-3× drahšie), HFA (oil-in-water s 95% vody, minimálna mazacia schopnosť) a HFB (water-in-oil s 40-50% vody, vyvážené vlastnosti).

Úniky a kontaminácia životného prostredia predstavujú fundamentálny rozdiel. Pneumatické úniky sú drahé energeticky (20-30% produkcie), ale environmentálne neutrálne – vzduch proste uniká späť do atmosféry. Hydraulické úniky sú environmentálna katastrofa: jeden liter hydraulického oleja kontaminuje až 1 000 000 litrov vody. Minerálne oleje sú toxické pre vodné organizmy, spôsobujú respiračné problémy rýb, perzistujú roky v ekosystémoch a prísady bioakumulujú v potravinovom reťazci. EPA Clean Water Act v USA vyžaduje povinné ohlásenie únikov a drahú sanáciu. EU Directive 2008/98/EC klasifikuje odpadové oleje ako nebezpečný odpad (EWC kód 16 01 07) vyžadujúci regulovanú likvidáciu s vysokými nákladmi.

Čistota aplikácie je kritická v potravinárskom, farmaceutickom a elektronickom priemysle. Pneumatika je ideálna pre food & beverage, farmáciu a cleanroom aplikácie, kde je kontaminácia produktov neprijateľná. ISO 14644-1 definuje čístoné triedy: ISO 5 (najviac čisté, 3 520 častíc $\geq 0,5\mu\text{m}/\text{m}^3$) pre aseptické plnenie a sterilné produkty, ISO 6 pre polovodiče, ISO 7 (najbežnejšia, 352 000 častíc) pre balenie a montáž, ISO 8 pre základnú čistotu. GMP pharmaceutical grades: Grade A = ISO 5 (aseptické plnenie), Grade B = ISO 5 at rest/ISO 7 in operation, Grade C = ISO 7/8, Grade D = ISO 8. Hydraulika má riziko kontaminácie produktov olejom a je nevhodná pre sterilné prostredia. Food-grade hydraulika s certifikáciou NSF H1 (ISO 21469:2006) je možná, ale drahšia a stále predstavuje riziko.

Likvidácia použitých médií opäť ukazuje kontrast. Vzduch nevyžaduje žiadnu likvidáciu a nemá žiadne náklady ani regulácie. Hydraulický olej vyžaduje nákladnú a regulovanú likvidáciu, pričom EU preferuje regeneráciu pred spaľovaním. Náklady na likvidáciu závisia od objemu a stupňa kontaminácie. Biodegradabilné hydraulické kvapaliny podľa ISO 15380 výrazne znižujú environmentálne riziko: HETG (rastlinné oleje, > 70% biodegradabilita za 28 dní, ale nižšia oxidačná stabilita), HEES (syntetické estery, > 60% biodegradabilita, najlepšie technické aj environmentálne vlastnosti, 2-3× drahšie ale nižší TCO pri zohľadnení environmentálnych rizík a potenciálnych

poistných úspor), HEPG (polyglykolové, vysoký výkon ale nekompatibilné s niektorými farbami a tesneniami).

Hlučnosť výrazne ovplyvňuje pracovné prostredie. Pneumatické vypúšťanie vzduchu dosahuje 80-115 dB(A), pneumatické nástroje 90-110 dB(A), pneumatické vŕtačky priemer 114-116 dB(A) s peak 130 dB(A). Kompresor produkuje 85-95 dB(A). Riešením sú exhaust silencers znižujúce hluk o 15-30 dB. Hydraulické čerpadlá sú tichšie pri 60-90 dB(A) (typicky 70-82 dB(A)), hydraulické vŕtačky 85-107 dB(A). Zdroje hluku hydrauliky sú fluid-borne noise (pulzné tlaky), structure-borne noise (vibrácie) a akustická amplifikácia v nádrži. Riešenia zahŕňajú hydraulické tlmiče (5-8 dB redukcia), vibračnú izoláciu a akustické kryty. EU Directive 2003/10/EC stanovuje 87 dB(A) LEX,8h ako absolútny limit expozície (vrátane ochrany sluchu), 85 dB(A) ako hornú hranicu vyžadujúcu povinné použitie ochrany, a 80 dB(A) ako dolnú hranicu pre informovanie a školenie.

9.7 Ekonomika životného cyklu a údržbové stratégie

Počiatkové investičné náklady favorizujú pneumatiku. Pneumatické valce sú 25-50% lacnejšie než hydraulické rovnakých rozmerov, pretože pracujú pri nižších tlakoch (80-150 psi) a môžu používať lacnejšie materiály ako hliník a plasty. Hydraulické komponenty musia vydržať tlaky 1500-10 000 psi a vyžadujú robustné materiály a presné obrábanie. Kompresor je často už dostupný v priemyselných zariadeniach, zatiaľ čo hydraulická jednotka (čerpadlo, nádrž, filtre, chladič, ventily) je 2-3× drahšia. Pre jednoduché aplikácie s nízkymi silami je preto pneumatika ekonomicky atraktívnejšia.

Náklady na médium ukazujú dlhodobejší pohľad. Vzduch je "zadarmo" ako surovina, ale 76% životných nákladov kompresora tvoria náklady na elektrickú energiu pre kompresiu. Úniky predstavujú 30% produkcie (U.S. DOE), čo znamená obrovské stratené náklady. Hydraulický olej má počiatkovú cenu (minerálne oleje ako referencia, syntetické 2-3× drahšie, biodegradabilné až 6× drahšie), vyžaduje pravidelnú výmenu a drahú likvidáciu. V dobre udržiavanom systéme sú úniky malé (<2%), ale problémové systémy môžu mať 5-10% úniky.

Prevádzkové náklady na energiu sú rozhodujúcim faktorom. Detailná štúdia Tolomatic (2014) porovnávajúca pneumatiku s elektrickými aktuátormi ukazuje dramatické rozdiely. Pre aplikáciu 0,1 kW pri 50% duty cycle: pneumatika stojí \$476/rok, električka \$345/rok, úspora \$131/rok. Pri 80% duty cycle: pneumatika \$756/rok, električka \$546/rok, úspora \$210/rok. Pre výkonnejšiu aplikáciu 0,5 kW sú úspory ešte vyššie: \$655-\$1050/rok. Kompresor 200 HP pracujúci 6800 h/rok pri 85% zaťažení spotrebuje elektrickú energiu za \$144 840 ročne (pri \$0,12/kWh), pričom energia predstavuje približne 88% z 10-ročných nákladov životného cyklu kompresora.

Náklady na údržbu majú rôzne charakteristiky. Pneumatické systémy majú nižšie náklady na jednotlivé údržbové úkony (výmena tesnení, filtrov), ale vyššiu frekvenciu údržby (denné odvodnenie, týždenné kontroly, mesačná výmena filtrov). Hydraulické systémy majú vyššie náklady na jednotlivé úkony (výmena oleja, špecializované

tesnenia, jemnejšie filtre), ale nižšiu frekvenciu (kvartálne analýzy oleja, ročná kompletná údržba). Kritické zistenie: až 25% hydraulických porúch je spôsobených nedostatočnou údržbou.

TCO (Total Cost of Ownership) analýzy počas životného cyklu ukazujú prekvapivé výsledky. Rozklad nákladov: počiatočná investícia 10-15%, energia 70-76% (rozhodujúci faktor), údržba 10-15%, výmeny/opravy 5-10%. Prípadová štúdia rezania rezancov (potravinárstvo): pneumatika \$4 441/3 roky (z toho údržba \$3 960), elektrický \$1 524/3 roky, úspora 66% s ROI 13 mesiacov. Bodové zváranie (automotive): pneumatika \$3 750/3 roky, elektrický servo \$1 750/3 roky, pneumatika 2× drahšia. Štúdia Kistler ukázala, že elektromechanika šetrí 77% energie oproti hydraulike a 90% oproti pneumatike, pričom hydraulika používa 4,4× viac energie než elektromechanika a pneumatika až 10× viac.

Životnosť komponentov ovplyvňuje dlhodobé náklady. Pneumatické valce dosahujú štandardne 3-5 miliónov cyklov (prémiové až 10 miliónov), čo pri typickej frekvencii znamená 5-10 rokov. Faktory ovplyvňujúce životnosť: kvalita vzduchu (kontaminácia, vlhkosť), pracovná frekvencia, teplota (-20 až +80°C optimálne), bočné zaťaženie a kvalita tesnení. Hydraulické valce majú životnosť 10-20 rokov, s MTBF (Mean Time Between Failures) napríklad v ťažkej baníckej technike 6 967 hodín. Optimálny interval preventívnej údržby je 3 500 hodín – ak sa čaká na MTBF, už 55% valcov zlyháva! Preventívna údržba predlžuje život o 30-50%.

Downtime náklady sú často podceňované. Fortune Global 500 spoločnosti strácajú ročne približne \$1,5 bilióna kvôli neplánovaným výpadkom, priemerne \$129M/zariadenie/rok. Hodinové náklady výpadkov: automobilový priemysel > \$2M/hodinu (nárast 50% od 2019), ropa a plyn ~\$500k/hodinu (nárast 100% za 2 roky), offshore produkcia \$38M ročne. V ťažobníctve spôsobujú 37% výpadkov práve zlyhania hydraulických hadíc. Celkovo 20% všetkých priemyselných výpadkov súvisí s hydraulickými problémami. Rýchlosť opravy (MTTR): pneumatika typicky 1-4 hodiny (jednoduchšia výmena), hydraulika 3-8 hodín (komplexnejšia, potreba expertízy). Preventívna údržba má náklady 2-5× nižšie než reaktívna a znižuje výpadky o 36%.

9.8 Systematický prístup k výberu správneho systému pre aplikáciu

Rozhodovanie medzi pneumatikou a hydraulikou musí byť založené na systematickom hodnotení požiadaviek aplikácie naprieč viacerými kritériami. Najdôležitejším jediným faktorom je požadovaná sila. Pre sily pod 5 kN (približne 500 kg) pri tlakoch 80-150 psi je pneumatika vhodná a ekonomicky výhodná. Pre sily nad 20 kN je hydraulika takmer nevyhnutná, pretože pneumatické valce by museli mať neprimerane veľké rozmery. Hraničná oblasť 5-20 kN závisí od ďalších faktorov ako presnosť, rýchlosť a čistota.

Čistota prostredia je často rozhodujúci eliminačný faktor. V potravinárskom priemysle (vyžadujúcom ISO 21469 food-grade), farmaceutickej výrobe (GMP Grades A-D, cleanroom ISO 5-8) a elektronickom priemysle je pneumatika preferovaná alebo povinná kvôli riziku kontaminácie hydraulickým olejom. Food-grade hydraulika s NSF

H1 certifikáciou je možná, ale drahšia a stále predstavuje riziko, ktoré väčšina výrobcov nechce podstúpiť. Vo výbušných atmosférach (ATEX zóny) je pneumatika bezpečnejšia vďaka nehorľavému médiu.

Presnosť a rýchlosť ukazujú trade-off medzi systémami. Pneumatika dosahuje vysoké rýchlosti (až 2 m/s), ale štandardná presnosť je len $\pm 1\text{--}5$ mm. Servo-pneumatika môže dosiahnuť $\pm 0,01$ mm, ale za cenu vysokej komplexity a nákladov. Hydraulika dosahuje prirodzene presnosť $\pm 0,1\text{--}1$ mm, servo hydraulika rutinne $\pm 0,01$ mm až sub-mikrometrové rozlíšenie. Pre presné polohovanie, CNC stroje, roboty a meracie zariadenia je hydraulika alebo elektromechanika preferovaná.

Výkonová hustota je kritická pre mobilné aplikácie. Stavebné stroje (buldozéry, bagre), mobilné žeriavy, lode a letecká technika takmer výlučne používajú hydrauliku kvôli schopnosti generovať obrovské sily (100+ kN) v kompaktných rozmeroch pri tlakoch 10 000+ psi. Pneumatika by vyžadovala neprakticky veľké rozmery valcov. Naopak, pre stolové aplikácie a stacionárne zariadenia nie je kompaktnosť tak kritická.

Energetická efektívnosť a TCO sú rozhodujúce pre dlhodobé ekonomické hodnotenie. Pre aplikácie s vysokým duty cycle (> 50% aktívny čas) je pneumatika veľmi drahá kvôli nízkej účinnosti 10-30%. Hydraulika s účinnosťou 40-60% alebo elektromechanika s 70-80% majú ROI typicky 12-36 mesiacov. Pre aplikácie s nízkym duty cycle (< 30%) môže byť pneumatika ekonomicky výhodná kvôli nízkym počiatočným nákladom. Náklady na energiu predstavujú 70-76% celkových nákladov životného cyklu, čo robí účinnosť rozhodujúcim faktorom.

Hybridné riešenia a elektromechanické alternatívy predstavujú moderné trendy. Hydroneumatika kombinuje stlačený vzduch s hydraulickým čerpadlom, čo v hybridných autobusoch a stavebných strojoch umožňuje úsporu paliva až 30% a regeneráciu energie pri brzdení. Elektromechanické servopohony (2-40 Nm, 24V/230V AC) ponúkajú najvyššiu presnosť a plnú kontrolu polohy, pričom nahrádzajú pneumatiku vo VZT klapkách, ventiloch a robotike. Smart pneumatics s IoT umožňujú real-time monitoring tlaku a prietoku, prediktívnu údržbu pomocou AI a integráciu s PLC, IO-Link a CAN-bus. Trend je jasný: elektromechanika nahrádza pneumatiku tam, kde energetická úspora a presnosť ospravedlňujú vyššie počiatočné náklady.

Rozhodovacia matica s váženým hodnotením pomáha systematizovať výber. Pri hodnotení kritérií (škála 1-10) s váhami podľa dôležitosti: sila/výkon [20%] – pneumatika 4, hydraulika 10, elektro 6; rýchlosť [15%] – pneumatika 10, hydraulika 5, elektro 8; presnosť [15%] – pneumatika 4, hydraulika 9, elektro 10; náklady [15%] – pneumatika 9, hydraulika 4, elektro 6; čistota [15%] – pneumatika 10, hydraulika 3, elektro 8; energia [10%] – pneumatika 3, hydraulika 8, elektro 9; ekológia [5%] – pneumatika 10, hydraulika 4, elektro 8; flexibilita [5%] – pneumatika 8, hydraulika 7, elektro 10. Celkové skóre: pneumatika 6,95, hydraulika 6,80, elektromechanika 7,75. Tento výsledok odráža moderný trend elektromechanizácie tam, kde je to technicky a ekonomicky realizovateľné.

Praktické aplikačné oblasti jasne ukazujú, kde každý systém exceluje. Pneumatika dominuje v potravinárskom priemysle (balenie, plnenie, triedenie), farmácii (cleanroom ISO 7-8, sterilná výroba), montážnych linkách (pick-and-place, robotika), automobilovom priemysle (pneumatické náradie, lakovne) a cleanroom aplikáciách (elektronika, laboratória). Hydraulika je preferovaná v stavebníctve (buldozéry, bagre, žeriavy s tlakmi 10 000+ psi), ťažkom priemysle (lisy, kovoobrábanie), baníctve (výtahové zariadenia, ťažké manipulátory), CNC strojoch (presné polohovanie), leteckej technike (landing gear, kormidlá) a mobilných strojoch (nákladné vozidlá, lode).

Systematické porovnanie hydraulických a pneumatických systémov odhaľuje, že neexistuje univerzálne lepší systém, ale len vhodnejší systém pre špecifické požiadavky aplikácie. Hydraulika exceluje tam, kde sú potrebné vysoké sily (> 20 kN), vysoká presnosť ($\pm 0,01$ mm), výkonová hustota a energetická efektívnosť (40-60%). Jej 10 000-krát nižšia kompresibilita oproti vzduchu zabezpečuje rigiditu, stabilitu pod zaťažením a schopnosť držať polohu bez energie. Pneumatika dominuje v aplikáciách vyžadujúcich čistotu (food, pharma), vysokú rýchlosť (až 2 m/s), jednoduchosť a bezpečnosť vo výbušných atmosférach. Elektromechanické alternatívy postupne nahrádzajú oba systémy tam, kde najvyššia presnosť a energetická efektívnosť ospravedlňujú vyššie náklady.

Kľúčové kvantifikovateľné údaje pre rozhodovanie: bulk modulus oleja 15 000 bar vs vzduchu 1,4 bar (pomer 10 000:1), sila pri rovnakom priemere valca hydraulika:pneumatika = 33:1, presnosť hydrauliky $\pm 0,01$ -1 mm vs pneumatiky ± 1 -5 mm, rýchlosť pneumatiky 0,1-2 m/s vs hydrauliky 0,01-0,5 m/s, celková účinnosť hydrauliky 40-60% vs pneumatiky 10-30%, úniky pneumatiky 20-30% vs hydrauliky $< 2\%$, životnosť hydrauliky 10-20 rokov vs pneumatiky 5-10 rokov, náklady na energiu 70-76% z TCO. Biodegradabilné hydraulické kvapaliny HEES ($> 60\%$ biodegradabilita za 28 dní) a smart systémy s IoT prediktívnou údržbou predstavujú budúcnosť oboch technológií.

Moderné priemyselné systémy často kombinujú viacero technológií. Hybridné systémy využívajú výhody každej technológie pre rôzne časti stroja – hydrauliku pre hlavné silové pohony, pneumatiku pre pomocné rýchle pohyby a elektromechaniku pre presné polohovanie. Rozhodnutie vyžaduje multikriteriálne hodnotenie s dôrazom na celkové náklady vlastníctva (TCO) počas 10-20 rokov, nie len na počiatočnú cenu. Úspešný mechatronik musí ovládať všetky tri technológie a rozumieť ich fyzikálnym princípom, silným stránkam, obmedzeniam a ekonomickým dôsledkom pre optimálny návrh moderných automatizačných systémov.

10 KONTROLA POHYBU A KOMUNIKÁCIA

Kontrola pohybu (motion control) predstavuje kľúčovú oblasť mechatroniky, ktorá zabezpečuje presné a koordinované riadenie pohybov v automatizovaných systémoch. Od jednoduchých lineárnych pohybov v pneumatických systémoch až po komplexné multi-axis aplikácie v robotike, motion control technológie určujú kvalitu, produktivitu a flexibilitu moderných výrobných procesov. Táto kapitola poskytuje systematický prehľad základných princípov motion control systémov s dôrazom na prepojenie s priemyselnými komunikačnými protokolmi, ktoré umožňujú integráciu jednotlivých komponentov do funkčných celkov.

Priemyselná automatizácia sa v posledných desaťročiach transformovala od izolovaných riadiacich jednotiek k prepojeným systémom, ktoré komunikujú v reálnom čase a zdieľajú informácie naprieč celou výrobnou infraštruktúrou. Motion control systémy musia byť preto schopné nielen vykonávať presné pohyby, ale aj komunikovať s nadradenými riadiacimi systémami, senzorovými sieťami a ďalšími prvkami automatizácie. Pochopenie týchto vzťahov je nevyhnutné pre návrh moderných mechatronických systémov.

10.1 Čo je motion control

Motion control je disciplína zabezpečujúca riadenie polohy, rýchlosti a zrýchlenia mechanických systémov v čase. Ide o špecializovanú oblasť automatizácie, ktorá kombinuje poznatky z mechaniky, elektrotechniky, riadiacej techniky a informatiky. Základným cieľom motion control je presne a opakovateľne premiestniť objekt z výchovej polohy do cieľovej polohy s definovanými rýchlostnými a časovými parametrami.

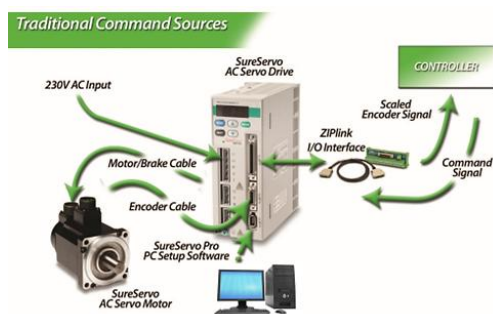
(princíp)

Motion control systém sa skladá z niekoľkých základných komponentov, ktoré spolupracujú v uzatvorenej regulačnej slučke. Motion controller predstavuje riadiaci prvok, ktorý generuje referenčné signály pre aktuátory na základe požadovanej trajektórie pohybu. Driver zabezpečuje výkonovú časť systému, premeňajúc riadiace signály z controllera na výkonové signály vhodné pre pohon aktuátora. Aktuátor, najčastejšie elektrický motor, pneumatický alebo hydraulický valec, vykonáva samotný pohyb. Snímače polohy a rýchlosti poskytujú spätnú väzbu o skutočnom stave systému, čím umožňujú presné riadenie a korekciu odchýlok.

Regulačná slučka motion control systému pracuje na princípe spätnej väzby. Controller priebežne porovnáva požadovanú polohu, rýchlosť a zrýchlenie so skutočnými hodnotami meranými snímačmi. Na základe tejto odchýlky vypočítava korekčné akcie, ktoré minimalizujú rozdiel medzi požadovaným a skutočným stavom. Kvalita riadenia závisí od dynamických vlastností mechanického systému, presnosti snímačov, výkonových parametrov aktuátorov a sofistikovanosti riadiacich algoritmov.

Motion control systémy sa využívajú v širokej škále aplikácií. V CNC obrábacích strojoch zabezpečujú presné vedenie nástroja po požadovanej trajektórii s mikrometrovou presnosťou. Priemyselné roboty využívajú motion control (obr. 10.1)

pre koordinované pohyby viacerých kĺbov, čo umožňuje komplexné manipulačné a montážne operácie.

Obr. 10.1 Schéma motion controll

Automatizované montážne linky spoliehajú na synchronizované pohyby transportných systémov, manipulátorov a procesných staníc. Baliarenské a etiketovacie stroje vyžadujú presné časovanie a synchronizáciu pohybov s výrobnou rýchlosťou. Laboratórne prístroje, ako mikropositionery a skenery, využívajú motion control pre nanometrové posuvy a skenované pohyby.

Základné požiadavky na motion control systémy zahŕňajú presnosť polohovania, opakovateľnosť pohybov, dynamickú odozvu, stabilitu riadenia a energetickú efektívnosť. Presnosť polohovania udáva maximálnu odchýlku skutočnej koncovej polohy od požadovanej polohy. Opakovateľnosť charakterizuje schopnosť systému dosahovať rovnakú polohu pri opakovaných pohyboch. Dynamická odozva určuje rýchlosť reakcie systému na zmeny referenčného signálu a schopnosť sledovať rýchle pohyby. Stabilita riadenia zabezpečuje, že systém konverguje k požadovanej polohe bez oscilácií alebo divergencie. Energetická efektívnosť je dôležitá najmä pri aplikáciách s vysokou frekvenciou pohybov alebo dlhými dopravnými dráhami.

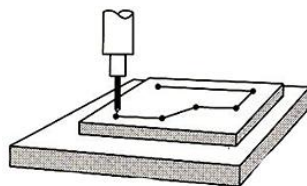
Výber vhodnej technológie aktuácie závisí od špecifických požiadaviek aplikácie. Elektrické servopohony dominujú v aplikáciách vyžadujúcich vysokú presnosť, dynamiku a flexibilitu riadenia. Krokové motory sú vhodné pre aplikácie s nižšími požiadavkami na dynamiku, kde je však potrebná jednoduchosť riadenia bez spätnej väzby. Pneumatické systémy sa využívajú pre rýchle pohyby s nižšími požiadavkami na presnosť polohovania, typicky v pick-and-place aplikáciách. Hydraulické systémy sú voľbou pre aplikácie vyžadujúce vysoké sily a momenty pri relatívne pomalých pohyboch.

10.2 Point-to-point vs kontúrové riadenie

Motion control systémy možno klasifikovať podľa spôsobu, akým riadia trajektóriu pohybu medzi počiatočnou a cieľovou polohou. Toto delenie na point-to-point a Kontúrové riadenie odráža základný rozdiel v požiadavkách aplikácie a zložitosti riadiaceho systému.

Point-to-point riadenie (obr. 10.2), označované aj ako PTP (point-to-point), predstavuje najjednoduchšiu formu motion control. Systém je riadený tak, aby premiestnil objekt z počiatočnej polohy do cieľovej polohy, pričom trajektória medzi

týmito bodmi nie je presne špecifikovaná. Dôležitá je iba presnosť dosiahnutia koncovkej polohy a čas potrebný na vykonanie pohybu.

Obr. 10.2 Point to point riadenie

Trajektória môže byť zvolená optimálne z hľadiska rýchlosti, energetickej efektívnosti alebo mechanickej záťaže systému, bez ohľadu na to, či predstavuje priamu cestu medzi bodmi.

Typické aplikácie point-to-point riadenia zahŕňajú pick-and-place operácie v automatizovaných montážnych linkách, kde je potrebné premiestniť komponent z podávača do montážnej pozície. Trajektória pohybu nie je kritická, dôležité je iba presné umiestnenie komponentu v cieľovej polohe. Podobne pri paletizácii produktov robot ukladá výrobky na paletu v definovanom vzore, pričom pohyb medzi odkladacími pozíciami môže byť vykonaný po ľubovoľnej trajektórii. Vŕtacie a závitorezovacie operácie na CNC strojoch sú tiež príkladom PTP aplikácie, kde nástroj musí precízne dosiahnuť pozíciu vŕtania, ale pohyb k tejto pozícii nie je kritický.

(princíp)

Kontúrové riadenie, nazývané aj CP (continuous path), vyžaduje precízne sledovanie špecifikovanej trajektórie v priestore. Systém musí zabezpečiť, že aktuátor prechádza cez všetky predpísané body trajektórie s definovanou rýchlosťou a presnosťou. Odchýlka od požadovanej trajektórie je monitorovaná a minimalizovaná počas celého pohybu. Tento typ riadenia je výrazne náročnejší na výpočtový výkon controllera a vyžaduje sofistikovanejšie riadiace algoritmy.

Kontúrové riadenie je nevyhnutné v aplikáciách, kde samotná trajektória pohybu je kritická pre kvalitu výsledku. Laserové rezanie materiálov vyžaduje presné vedenie laserového lúča po obryse vyrábanej časti s konštantnou rýchlosťou posunu pre zabezpečenie konzistentnej kvality rezu. CNC frézovanie komplexných tvarov, ako sú formy a matrice, vyžaduje presné sledovanie trojrozmerných kontúr s toleranciami v radoch mikrometrov. Plazmové a vodné rezanie sledujú podobné požiadavky ako laserové rezanie. Aplikácia lepidiel a tesniacich materiálov robotom vyžaduje presné vedenie aplikačnej trysky po definovanej trajektórii s kontrolou rýchlosti pre zabezpečenie rovnomernej hrúbky nánosu.

(princíp)

Kontúrové riadenie využíva interpoláciu pre generovanie spojitaj trajektórie medzi definovanými bodmi. Lineárna interpolácia vytvára priamočiare segmenty medzi po sebe nasledujúcimi bodmi, čo je vhodné pre geometrické tvary s priamymi hranami. Kruhovú interpoláciu umožňuje presné vytvorenie kruhových oblúkov špecifikovaných stredom, polomerom alebo tromi bodmi, čo je nevyhnutné pre obrábanie oblých tvarov. Helikálna interpolácia kombinuje kruhový pohyb v jednej

rovine s lineárnym pohybom v kolmom smere, čo sa využíva pri rezaní závitov. Kubická spline interpolácia zabezpečuje hladké prechody medzi bodmi s kontinuitou v rýchlosti a zrýchlení, čo je dôležité pre vysokorýchlostné obrábanie, kde prudké zmeny smeru môžu vyvolať vibrácie a znížiť kvalitu povrchu.

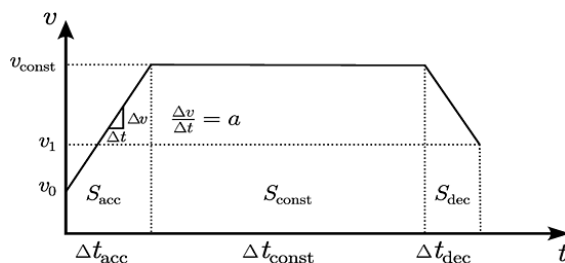
Výber medzi point-to-point a konturovým riadením má významný vplyv na požiadavky na hardware aj software motion control systému. PTP riadenie môže byť implementované s jednoduchším controllerom a nižšími nárokmi na výpočtový výkon, pretože nie je potrebné priebežne počítať a korigovať trajektóriu pohybu. Postačuje riadenie pozičnej slučky s jednoduchým generátorom rýchlostného profilu. CP riadenie vyžaduje výkonnejší controller schopný priebežne vypočítavať interpolované body trajektórie, predvídať budúce segmenty pre zabezpečenie hladkých prechodov a riadiť viacero osí súčasne s vysokou synchronizáciou. Vzorkovacie frekvencie regulačných slučiek sú typicky vyššie, často v rozsahu niekoľkých kHz až desiatok kHz.

Hybridné prístupy kombinujú výhody oboch metód. Systém môže používať point-to-point pohyby pre rýchle premiestenie medzi pracovnými oblasťami a prepínať na Kontúrové riadenie počas samotnej pracovnej operácie. Tento prístup optimalizuje celkový čas cyklu pri zachovaní požadovanej kvality spracovania. Moderné motion controllery často podporujú oba režimy a umožňujú plynulé prepínanie medzi nimi podľa požiadaviek aplikácie.

10.3 Rýchlostné profily – Trapezoidný profil

Rýchlostný profil definuje časový priebeh rýchlosti pohybu medzi počiatočnou a cieľovou polohou. Výber vhodného rýchlostného profilu má zásadný vplyv na dynamiku systému, mechanickú záťaž komponentov, presnosť polohovania a celkový čas cyklu. Trapezoidný rýchlostný profil predstavuje základný a najrozšírenejší typ profilu používaný v motion control aplikáciách.

Trapezoidný profil (obr. 10.3) sa vyznačuje konštantným zrýchlením v počiatočnej fáze pohybu, konštantnou rýchlosťou v strednej fáze a konštantným spomalením v koncovej fáze.

Obr. 10.3 Trapezoidný rýchlostný profil

Tento profil dostal svoj názov podľa charakteristického tvaru krivky rýchlosti v závislosti od času, ktorá pripomína lichobežník (trapezoid). Keď je požadovaná dráha pohybu príliš krátka na dosiahnutie maximálnej rýchlosti, profil degeneruje na

trojuholníkový tvar, kde fáza konštantnej rýchlosti chýba a systém prechádza priamo z fázy zrýchľovania do fázy spomaľovania.

Trapezoidný profil možno matematicky opísať pre jeho tri základné fázy. Vo fáze zrýchľovania, ktorá trvá od času $t = 0$ do času $t = t_a$, platí pre rýchlosť vzťah:

$$v_{(t)} = a \cdot t$$

kde:

a je konštantné zrýchlenie,

t je čas.

Pre polohu v tejto fáze platí:

$$s_{(t)} = \left(\frac{1}{2}\right) \cdot a \cdot t^2$$

Vo fáze konštantnej rýchlosti, trvajúcej od času $t = t_a$ do času $t = t_a + t_v$, je rýchlosť konštantná:

$$v_{(t)} = v_{max} = a \cdot t_a$$

a poloha sa mení lineárne:

$$s_{(t)} = s_a + v_{max} \cdot (t - t_a)$$

kde:

s_a je poloha dosiahnutá na konci fázy zrýchľovania.

Vo fáze spomaľovania, od času $t = t_a + t_v$ do času $t = t_a + t_v + t_d$, platí:

$$v_{(t)} = v_{max} - a \cdot (t - t_a - t_v)$$

Pre jednoduchosť sa často predpokladá, že spomaľovanie má rovnakú veľkosť ako zrýchlenie, čiže $t_d = t_a$.

Parametre trapezoidálneho profilu sa vypočítavajú na základe požadovanej dráhy pohybu, maximálnej rýchlosti a maximálneho zrýchlenia. Pre pohyb na dráhu s pri maximálnej rýchlosti v_{max} a zrýchlení a platí:

Čas zrýchľovania a spomaľovania:

$$t_a = t_d = \frac{v_{max}}{a}$$

Dráha počas zrýchľovania a spomaľovania:

$$s_a = s_d = \left(\frac{1}{2}\right) \cdot \left(\frac{v_{max}^2}{a}\right) = \left(\frac{1}{2}\right) \cdot a \cdot t_a^2$$

Celková dráha počas fáz zrýchľovania a spomaľovania:

$$s_{ad} = s_a + s_d = \frac{v_{max}^2}{a}$$

Ak je celková požadovaná dráha s väčšia ako s_{ad} , profil má fázu konštantnej rýchlosti:

$$s_v = s - s_{ad}$$

$$t_v = \frac{s_v}{v_{max}}$$

Celkový čas pohybu:

$$t_{total} = t_a + t_v + t_d = 2 \cdot t_a + t_v$$

Ak je požadovaná dráha menšia než s , maximálna rýchlosť sa nedosiahne a profil má trojuholníkový tvar. V tomto prípade sa skutočná maximálna rýchlosť v_{peak} vypočíta zo vzťahu:

$$v_{peak} = \sqrt{(a \times s)}$$

a celkový čas pohybu je:

$$t_{total} = 2 \cdot \sqrt{(s/a)}$$

Hlavnou výhodou trapezoidného profilu je jeho jednoduchosť implementácie a minimálne výpočtové nároky. Algoritmus na generovanie profilu je priamočiary a môže byť ľahko implementovaný aj v jednoduchších motion controlleroch. Profil zabezpečuje energeticky efektívne využitie fázy konštantnej rýchlosti, kde sa nevyžaduje priebežné dodávanie energie na zrýchľovanie. Pre mnoho aplikácií, kde nie sú extrémne požiadavky na hladkosť pohybu, Trapezoidný profil poskytuje dostatočnú kvalitu riadenia.

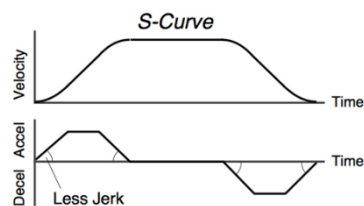
Významnou nevýhodou trapezoidného profilu je teoreticky nekonečný jerk (zmena zrýchlenia v čase) v bodoch prechodu medzi fázami. V okamžiku začiatku zrýchľovania sa zrýchlenie skokovo zmení z nuly na hodnotu a , čo teoreticky zodpovedá nekonečnému jerku. Podobne na konci fázy zrýchľovania sa zrýchlenie skokovo zmení z hodnoty a na nulu. Tieto skokové zmeny vyvolávajú mechanické rázy, ktoré sa prenášajú cez pohon do mechanickej konštrukcie. Následkom sú vibrácie, hluk, zvýšené mechanické namáhanie komponentov a znížená presnosť polohovania.

V reálnych systémoch sú skokové zmeny zrýchlenia fyzikálne nemožné kvôli zotrvačnosti systému a konečnej tuhosti mechanických spojení. Skutočné zrýchlenie sa mení s konečnou rýchlosťou, čo je určené dynamickými vlastnosťami pohonu a mechanickej konštrukcie. Táto diskrepancia medzi ideálnym trapezoidným profilom a skutočným priebehom pohybu môže viesť k presahovaniu požadovanej polohy, osciláciám a zníženiu presnosti. Pre aplikácie s vyššími požiadavkami na dynamiku a presnosť je preto vhodnejšie použiť rýchlostné profily s obmedzeným jerkom, ako je S-curve profil.

Napriek svojim limitáciám zostáva trapezoidný profil široko používaný v priemyselnej praxi. Je vhodný pre aplikácie s relatívne nízkymi požiadavkami na dynamiku, kde je prioritou jednoduchosť a rýchlosť výpočtu. Typické aplikácie zahŕňajú pomalšie transportné systémy, pick-and-place operácie s nízkym cyklom, pozicionovanie s nižšími požiadavkami na presnosť a systémy s vysokou mechanickou tuhosťou, kde vibrácie nie sú kritickým problémom.

10.4 Rýchlostné profily – S-curve profil

S-curve rýchlostný profil (obr. 10.4) predstavuje pokročilý prístup k riadeniu pohybu, ktorý adresuje hlavné nedostatky trapezoidného profilu. Kľúčovým princípom S-curve profilu je obmedzenie jerku (časovej derivácie zrýchlenia) na konečnú hodnotu, čím sa eliminujú skokové zmeny zrýchlenia a výrazne sa redukovujú mechanické rázy a vibrácie.

Obr. 10.4 Rýchlostný profil S-curve

Názov S-curve profil pochádza z charakteristického tvaru krivky zrýchlenia v závislosti od času, ktorá pripomína písmeno S. Tento tvar vzniká postupným nárastom zrýchlenia z nuly na maximálnu hodnotu a následným postupným poklesom späť na nulu. Krivka rýchlosti má tiež hladší priebeh s postupnými zmenami sklonu namiesto ostrých lomov charakteristických pre Trapezoidný profil.

S-curve profil možno rozdeliť do siedmich fáz. Prvá fáza predstavuje nárast jerku z nuly na maximálnu hodnotu j_{max} , čo spôsobuje postupný nárast zrýchlenia. V druhej fáze je zrýchlenie konštantné na maximálnej hodnote a_{max} , podobne ako v trapezoidálnom profile. Tretia fáza zahŕňa pokles jerku späť na nulu, čo vedie k postupnému zníženiu zrýchlenia. Štvrtá fáza je obdobie konštantnej maximálnej rýchlosti v_{max} . Piata až siedma fáza zrkadlovo opakujú prvé tri fázy, ale so záporným znamienkom, čo zabezpečuje hladké spomalenie pohybu.

Matematický popis S-curve profilu je zložitejší než u trapezoidálneho profilu. Pre prvú fázu (nárast jerku) platí:

$$\begin{aligned} j_{(t)} &= j_{max} \\ a_{(t)} &= j_{max} \times t \\ v_{(t)} &= \left(\frac{1}{2}\right) \cdot j_{max} \cdot t^2 \\ s_{(t)} &= \left(\frac{1}{6}\right) \cdot j_{max} \cdot t^3 \end{aligned}$$

kde:

j_{max} je maximálny povolený jerk.

Pre druhú fázu (konštantné zrýchlenie):

$$\begin{aligned} j_{(t)} &= 0 \\ a_{(t)} &= a_{max} \\ v_{(t)} &= v_1 + a_{max} \times (t - t_1) \end{aligned}$$

kde:

v_1 a t_1 sú hodnoty na konci prvej fázy.

Podobné vzťahy platia pre ďalšie fázy s príslušnými znamienkami a počiatočnými podmienkami.

Kľúčovým parametrom S-curve profilu je perceptuálny jerk, často vyjadrený ako percentuálna hodnota relative k celkovému času zrýchľovania. Typické hodnoty sa pohybujú v rozmedzí 10% až 50%. Nižšie hodnoty vedú k hladšiemu pohybu s dlhšími prechodovými fázami, vyššie hodnoty sa približujú k trapezoidálnemu profilu. Výber vhodnej hodnoty jerku závisí od mechanických vlastností systému, požadovanej rýchlosti cyklu a akceptovateľnej úrovne vibrácií.

Výhody S-curve profilu sú významné najmä v aplikáciách s vyššími dynamickými požiadavkami. Obmedzenie jerku výrazne redukuje mechanické rázy pri začiatku a ukončení pohybu, čo vedie k nižšej mechanickej záťaži komponentov a predĺženiu ich životnosti. Eliminácia excitácie mechanických rezonancií znižuje vibrácie konštrukcie, čo zlepšuje presnosť polohovania a kvalitu povrchu pri obrábacích operáciách. Hladší priebeh pohybu znižuje hlučnosť systému a zlepšuje komfort obsluhy. V aplikáciách s transportom tekutín alebo sypkých materiálov sa minimalizuje rozlievanie a vysypávanie.

Nevýhody S-curve profilu spočívajú v zvýšenej výpočtovej náročnosti implementácie, ktorá vyžaduje výkonnejší motion controller. Algoritmy pre generovanie S-curve profilu sú komplexnejšie a vyžadujú viac výpočtových operácií v reálnom čase. Celkový čas pohybu je pri rovnakých obmedzeniach rýchlosti a zrýchlenia mierne dlhší ako pri trapezoidálnom profile kvôli prechodovým fázam jerku. Pre jednoduché aplikácie s nízkymi požiadavkami na dynamiku môže byť použitie S-curve profilu neekonomické.

Moderné motion controllery často implementujú S-curve profily s konfigurovateľnými parametrami jerku. Užívateľ môže optimalizovať profil pre konkrétnu aplikáciu nastavením maximálneho jerku, zrýchlenia a rýchlosti. Niektoré pokročilé systémy podporujú adaptívne S-curve profily, ktoré automaticky prispôbujú parametre na základe detekovanej záťaže, vibrácií alebo iných podmienok. Existujú aj modifikované verzie S-curve profilov, ako asymetrické S-curve s rôznymi parametrami pre zrýchľovanie a spomaľovanie, alebo multi-segment S-curve pre komplexné pohybové sekvencie.

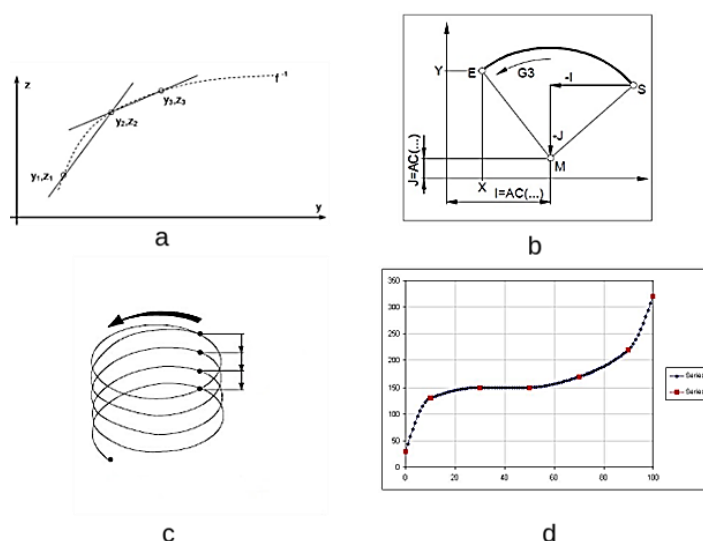
Praktická implementácia S-curve profilu vyžaduje starostlivé ladenie parametrov. Maximálny jerk sa typicky volí na základe mechanických vlastností systému a požadovaného podielu prechodových fáz. Príliš nízky jerk vedie k zbytočne dlhým prechodovým fázam a zníženiu produktivity. Príliš vysoký jerk sa približuje k trapezoidálnemu profilu a stráca výhody hladkého pohybu. Experimentálne ladenie s monitorovaním vibrácií a presnosti polohovania je často nevyhnutné pre dosiahnutie optimálneho výkonu.

S-curve profily sú dnes štandardom v CNC obrábacích strojoch vysokej presnosti, kde vibrácie priamo ovplyvňujú kvalitu obrábaného povrchu. V robotike sa S-curve profily používajú pre zabezpečenie hladkých pohybov pri manipulácii s krehkými predmetmi. Vysokorýchlostné pick-and-place systémy využívajú S-curve profily pre minimalizáciu mechanických rázov pri vysokých cyklických frekvenciách. Laboratórne a meracie prístroje vyžadujú S-curve profily pre elimináciu vibrácií, ktoré by mohli ovplyvniť presnosť merania.

10.5 Multi-axis koordinácia

Multi-axis koordinácia predstavuje rozšírenie princípov motion control na systémy s viacerými súčasne riadi enými osami pohybu. Zatiaľ čo riadenie jednej osi je relatívne priamočiare, koordinácia viacerých osí prináša nové výzvy v oblasti synchronizácie, interpolácie trajektórií a optimalizácie pohybov. Moderné aplikácie v

robotike, CNC obrábacích strojoch a automatizovaných výrobných systémoch vyžadujú presné a synchronizované riadenie dvoch až desiatich a viac osí súčasne. Na obr.10.5 sú znázornené druhy interpolácie.

Obr. 10.5 Druhy interpolácie
a – lineárna, b – kruhová, c – helikálna, d – spline

Základným požiadavkom multi-axis koordinácie je synchronizácia pohybov všetkých osí tak, aby dosiahli svoje cieľové pozície v rovnakom čase a s koordinovanými rýchlosťami. To vyžaduje, aby motion controller vypočítal rýchlostné profily pre každú os individuálne, pričom zohľadní rôzne dráhy, ktoré musia jednotlivé osi prejsť. Ak jedna os musí prejsť dlhšiu dráhu než ostatné, jej maximálna rýchlosť musí byť príslušne vyššia, aby všetky osi skončili pohyb súčasne.

Pri lineárnej interpolácii v multi-axis systémoch sa koncový efektor pohybuje po priamej čiare v kartézskych súradniciach. Motion controller vypočíta rýchlostné profily pre každú os tak, aby pomer rýchlostí osí zodpovedal pomeru dráh, ktoré musia prejsť. Pre pohyb z bodu $P_1 (x_1, y_1, z_1)$ do bodu $P_2 (x_2, y_2, z_2)$ sa najprv vypočíta celková dráha:

$$L = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2 + (z_2 - z_1)^2}$$

Potom sa definuje normalizovaný parameter pohybu u v rozsahu od 0 do 1, ktorý sa mení v čase podľa zvoleného rýchlostného profilu. Pozície jednotlivých osí v čase sú:

$$x(u) = x_1 + u \cdot (x_2 - x_1)$$

$$y(u) = y_1 + u \cdot (y_2 - y_1)$$

$$z(u) = z_1 + u \cdot (z_2 - z_1)$$

Kruhová interpolácia umožňuje vytvorenie kruhových oblúkov v rovine definovanej tromi bodmi alebo stredom a polomerom. Pre oblúk v rovine XY definovaný stredom (x_c, y_c) , polomerom R , počiatočným uhlom θ_1 a koncovým uhlom θ_2 platí:

$$x(\theta) = x_c + R \cdot \cos(\theta)$$

$$y(\theta) = y_c + R \cdot \sin(\theta)$$

kde:

θ sa mení od θ_1 do θ_2 podľa časového priebehu definovaného rýchlostným profilom.

Pokročilé aplikácie využívajú NURBS (Non-Uniform Rational B-Splines) interpoláciu pre vytvorenie komplexných hladkých trajektórií. NURBS krivky sú definované kontrolnými bodmi a umožňujú presné reprezentácie voľných tvarov s kontinuitou druhého rádu (C2), čo znamená spojitosť nielen pozície a smeru, ale aj zakrivenia. Toto je kritické pre vysokorýchlostné obrábanie, kde diskontinuity v zakrivení vedú k zmenám zrýchlenia a následným vibráciám.

Synchronizácia viacerých osí vyžaduje presné časovanie riadiacich signálov. Typické motion controllery pracujú s vzorkovacími frekvenciami v rozsahu 1 až 20 kHz, čo znamená, že nové pozičné príkazy sa generujú každých 50 μ s až 1 ms. Pre presné Kontúrové operácie môžu byť potrebné ešte vyššie frekvencie. Jitter (kolísanie) v časovaní medzi osami musí byť minimalizovaný, typicky pod 1 μ s, aby sa zabezpečila presnosť trajektórie.

Moderné prístupy k multi-axis koordinácii zahŕňajú cross-coupled control, kde regulácia monitoruje nielen individuálne odchýlky osí, ale aj odchýlku od požadovanej kontúry. Ak je napríklad jedna os pomalšia než ostatné, controller to detekuje ako odchýlku kontúry a aplikuje korekčné akcie, ktoré minimalizujú túto odchýlku namiesto iba individuálnych pozičných odchýlok. Tento prístup výrazne zlepšuje presnosť sledovania kontúry pri vysokých rýchlostiach.

Elektronické line shafting (ELS) predstavuje špeciálnu aplikáciu multi-axis koordinácie, kde viacero osí je synchronizovaných k virtuálnej alebo reálnej master osi. Toto sa využíva v baliacich, tlačiarenských a textilných strojoch, kde je potrebné koordinovať viacero procesov s produkčnou rýchlosťou. Master os definuje základnú frekvenciu a slave osi sledujú master os s definovaným prevodovým pomerom a fázovým posunom. Moderné motion controllery umožňujú dynamické zmeny prevodových pomerov a fázových posunov počas behu, čo umožňuje flexibilné prispôsobenie výrobného procesu.

Ďalším dôležitým aspektom multi-axis koordinácie je optimalizácia rýchlosti posuvu s ohľadom na kinetmatické a dynamické limity všetkých osí. Feed rate optimization zabezpečuje, že ani jedna os neprekročí svoje maximálne limity rýchlosti, zrýchlenia a jerku počas vykonávania koordinovaného pohybu. Algoritmy pre feed rate optimization typicky pracujú v dvoch fázach: forward looking fáza predvída budúce segmenty trajektórie a identifikuje úseky, kde je potrebné znížiť rýchlosť kvôli ostrým oblúkom alebo limitom osí; backward propagation fáza upravuje rýchlosti v predchádzajúcich segmentoch tak, aby bolo možné dosiahnuť vypočítané spomalenie bez porušenia limitov.

V robotických aplikáciách sa multi-axis koordinácia rozširuje na riadenie kĺbových premenných, ktoré sa transformujú na kartézské pozície a orientácie koncového efektora pomocou priamej kinematiky. Inverzná kinematika rieši opačný problém –

pre požadovanú pozíciu a orientáciu koncového efektora vypočíta potrebné uhly kĺbov. Pri 6-osových robotoch je inverzná kinematika často nejednoznačná, existuje viacero riešení a controller musí vybrať optimálne riešenie s ohľadom na mechanické limity, singularitu a minimalizáciu pohybov.

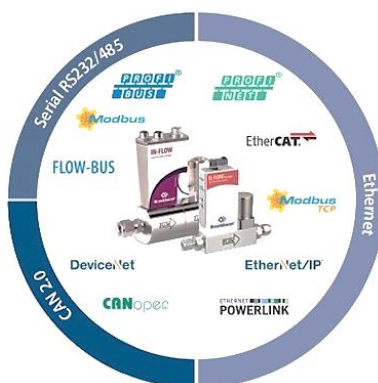
Výzvy multi-axis koordinácie zahŕňajú riadenie singularít, teda konfigurácií, kde je stratená kontrola nad niektorými stupňami voľnosti. V okolí singularít môžu byť požadované rýchlosti kĺbov extrémne vysoké aj pre malé zmeny pozície koncového efektora. Moderné robustné algoritmy detekujú približovanie sa k singularitám a modifikujú trajektóriu alebo znižujú rýchlosť, aby sa predišlo problémom. Ďalšou výzvou je optimalizácia výpočtového času – komplexné algoritmy pre feed rate optimization a cross-coupled control môžu vyžadovať značný výpočtový výkon, ktorý musí byť k dispozícii v reálnom čase.

10.6 Základy priemyselných komunikačných protokolov

Moderné motion control systémy nie sú izolovanými jednotkami, ale integrovanými komponentami komplexných automatizačných systémov. Komunikácia medzi motion controllerom, drivermi, senzormi, PLC a nadradenými riadiacimi systémami je zabezpečovaná priemyselnými komunikačnými protokolmi. Výber vhodného komunikačného protokolu má zásadný vplyv na výkon, spoľahlivosť a náklady celého systému.

Priemyselné komunikačné protokoly možno klasifikovať podľa niekoľkých kritérií. Podľa fyzickej vrstvy rozlišujeme sériové protokoly (RS-232, RS-485, CAN) a ethernetové protokoly (EtherNet/IP, EtherCAT, PROFINET). Podľa deterministickosti komunikácie rozlišujeme deterministické protokoly s garantovanými časovými parametrami, vhodné pre motion control, a ne-deterministické protokoly vhodnejšie pre dátovú komunikáciu a monitoring. Podľa topológie siete rozoznávame master-slave architektúry s centrálnym riadením a peer-to-peer architektúry s rovnoprávnymi účastníkmi.

Základné požiadavky na komunikačné protokoly (obr. 10.6) pre motion control zahŕňajú deterministickú komunikáciu s garantovanými maximálnymi latenciami, typicky v radoch milisekúnd alebo mikroskúnd.

Obr. 10.6 Komunikačné protokoly

Synchronizácia časových bází je kritická pre presné časovanie riadiacich akcií v distribuovaných systémoch. Nízka latencia komunikácie, ideálne pod 1 ms, umožňuje vysokofrekvenčnú výmenu dát medzi controllerom a drivermi. Vysoká priepustnosť je potrebná pre prenos pozičných príkazov, spätných väzieb a diagnostických dát. Odolnosť voči rušeniu zabezpečuje spoľahlivú komunikáciu v elektromagneticky hlučnom priemyselnom prostredí.

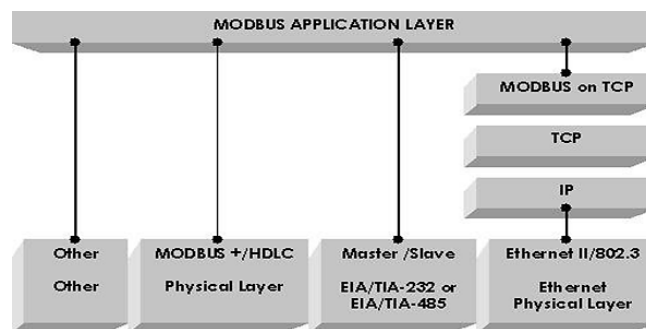
Ethernetové protokoly využívajú štandardný Ethernet hardware, čo prináša výhody v dostupnosti komponentov a znalostnej báze. Štandardný Ethernet IEEE 802.3 poskytuje vysokú priepustnosť (typicky 100 Mbit/s až 1 Gbit/s), ale nie je deterministický. Prístup k médiu je riadený CSMA/CD (Carrier Sense Multiple Access with Collision Detection), čo môže viesť k nepredvídateľným oneskoreniam pri vysokej sieťovej záťaži. Pre motion control aplikácie boli preto vyvinuté modifikácie Ethernetu, ktoré zabezpečujú deterministickú komunikáciu. Modifikácie štandardného Ethernetu pre priemyselné aplikácie zahŕňajú zmeny v linkovej vrstve (MAC layer) pre zabezpečenie deterministickej prístupu k médiu. Niektoré protokoly používajú časové delenie (time slicing), kde je komunikačný cyklus rozdelený na časové sloty pridelené jednotlivým zariadeniam. Iné protokoly implementujú prioritné mechanizmy, kde majú kritické správy zaručený prístup k médiu. Synchronizácia hodín medzi zariadeniami zabezpečuje presné časovanie komunikácie, typicky s presnosťou lepšou než 1 μ s. Sieťová topológia má významný vplyv na výkon a spoľahlivosť komunikácie. Hviezdicová topológia s centrálnym switchom je jednoduchá na implementáciu, ale vytvára single point of failure. Kruhovú topológiu umožňuje redundanciu a automatické obnovenie komunikácie pri prerušení jedného spojenia. Lineárna (daisy-chain) topológia minimalizuje kábeláž, ale je náchylná na výpadky. Moderné systémy často kombinujú rôzne topológie pre optimalizáciu nákladov, spoľahlivosti a výkonu. Komunikačné protokoly možno ďalej klasifikovať podľa modelu komunikácie. Model klient-server, kde klient iniciuje komunikáciu a server odpovedá, je vhodný pre nekritické dátové výmeny. Model producer-consumer (publish-subscribe) umožňuje efektívnu distribúciu dát od jedného producera k viacerým consumerom bez potreby viacnásobných point-to-point spojení. Cyclic model s pravidelnou výmenou dát v definovaných intervaloch je typický pre motion control, kde controller periodicky posieľa pozičné príkazy a prijíma spätné väzby.

Výber vhodného komunikačného protokolu závisí od špecifických požiadaviek aplikácie. Pre high-performance motion control s Sub-milisekundovými cyklami sú vhodné protokoly ako EtherCAT alebo SERCOS. Pre integrované systémy s rôznorými zariadeniami od rôznych výrobcov môže byť výhodnejší PROFINET alebo EtherNet/IP s širokým vendor supportom. Pre nákladovo citlivé aplikácie s nižšími požiadavkami na dynamiku môže postačovať Modbus TCP. Hybridné riešenia kombinujú rôzne protokoly pre rôzne úrovne automatizačnej pyramídy – EtherCAT pre motion control level, PROFINET pre process control level a Ethernet TCP/IP pre supervisory level.

10.7 Základné priemyselné protokoly – prehľad

Modbus je jedným z najstarších a najrozšírenejších priemyselných protokolov. Bol vyvinutý spoločnosťou Modicon v roku 1979 pôvodne pre komunikáciu s PLC cez sériové linky. Modbus používa jednoduchú master-slave architektúru, kde master zariadenie iniciuje komunikáciu a slave zariadenia odpovedajú. Protokol podporuje až 247 slave zariadení na jednej zbernici. Komunikácia prebieha na princípe request-response, kde master posiela požiadavku a čaká na odpoveď od adresovaného slave zariadenia.

Modbus (obr. 10.7) definuje niekoľko fyzických implementácií. Modbus RTU (Remote Terminal Unit) používa sériovú komunikáciu cez RS-485 s binárnym kódovaním dát a CRC kontrolou. Modbus ASCII používa tiež sériovú komunikáciu, ale s ASCII kódovaním a LRC kontrolou. Modbus TCP/IP zapúzdruje Modbus správy do TCP/IP paketov a umožňuje komunikáciu cez Ethernet. Každá správa obsahuje adresu slave zariadenia, funkčný kód (napr. read coils, write registers), dátovú oblasť a kontrolný súčet.

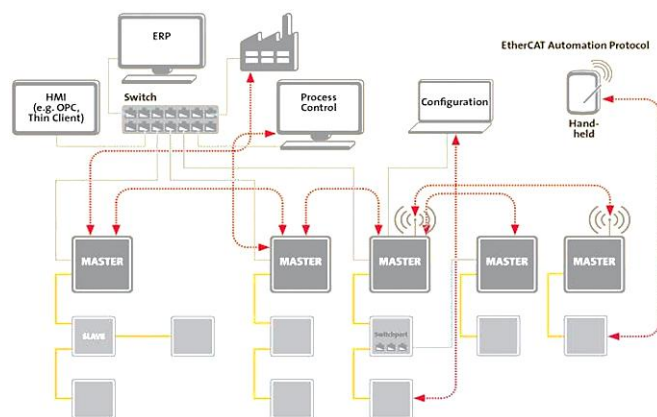
Obr. 10.7 MODBUS protokol

Výhody Modbus protokolu spočívajú v jeho jednoduchosti a širokej podpore. Špecifikácia je otvorená a voľne dostupná, čo viedlo k masívnej adopcii v priemysle. Implementácia je relatívne jednoduchá a nízkonákladová. Protokol je podporovaný takmer všetkými výrobcami automatizačnej techniky. Nevýhody zahŕňajú limitovanú rýchlosť komunikácie, najmä pri sériových verziách, absenciu pokročilých diagnostických funkcií a nedostatočnú podporu pre komplexné dátové štruktúry.

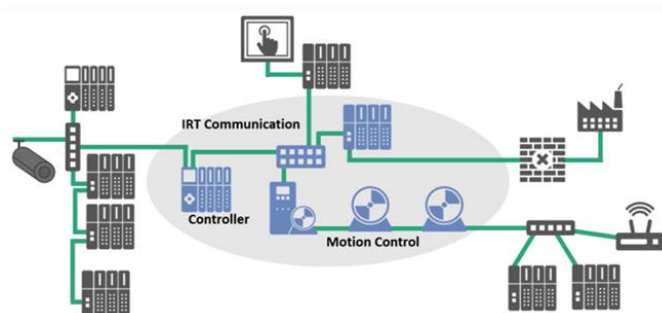
EtherCAT (Ethernet for Control Automation Technology) (obr. 10.8) je high-performance priemyselný ethernetový protokol vyvinutý spoločnosťou Beckhoff Automation v roku 2003.

EtherCAT dosahuje extrémne nízke cycle times, typicky 100 μ s až 1 ms, čo ho robí ideálnym pre náročné motion control aplikácie. Kľúčovou inováciou je metóda "on-the-fly" spracovania dát, kde každé zariadenie číta a zapisuje relevantné dáta priamo z prechádzajúceho Ethernet frame bez potreby zastaviť a spracovať celý frame.

EtherCAT využíva štandardný Ethernet hardware s plnou duplex komunikáciou pri rýchlosti 100 Mbit/s. Master zariadenie posiela frame, ktorý prechádza cez všetky slave zariadenia v line topológii.

Každé slave zariadenie má ASIC čip, ktorý dokáže čítať a zapisovať svoje dáta počas prechodu frame s oneskorením len niekoľko nanosekúnd. Frame sa vracia späť k masterovi a umožňuje detekciu chýb a zisťovanie stavu siete. Tento princíp umožňuje výmenu dát s tisíckami I/O bodmi v submilisekundových cykloch. Synchronizácia v EtherCAT sieti sa dosahuje pomocou Distributed Clocks mechanizmu, ktorý synchronizuje hodiny všetkých zariadení s presnosťou lepšou než 1 μ s. To je kritické pre aplikácie vyžadujúce precíznu synchronizáciu viacerých pohonov, ako sú Multi-axis CNC stroje alebo roboty. EtherCAT podporuje rôzne aplikačné profily vrátane CAN open over EtherCAT (CoE) a Safety over EtherCAT (FSoE) pre integráciu bezpečnostných funkcií.

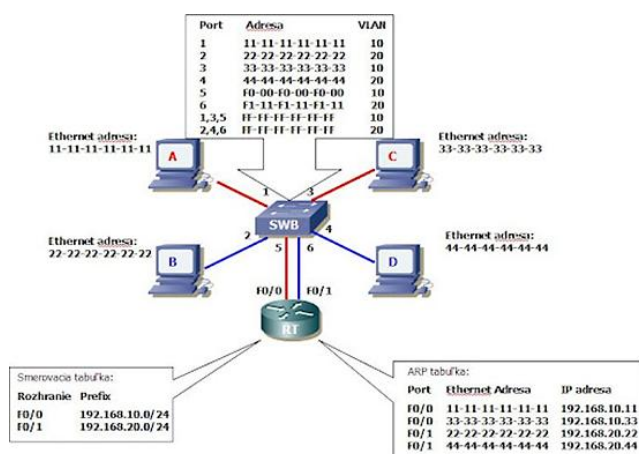
PROFINET existuje v niekoľkých verziách líšiacich sa požiadavkami na real-time komunikáciu. PROFINET IO (Input/Output) je základná verzia pre štandardné automatizačné úlohy s cyklami typicky 10 až 100 ms. PROFINET RT (Real-Time) poskytuje deterministickú komunikáciu s cyklami okolo 1 až 10 ms vhodnými pre moderné riadiace aplikácie. PROFINET IRT (Isochronous Real-Time) dosahuje cykly pod 1 ms s jitter menším než 1 μ s, čo je potrebné pre motion control.

PROFINET IRT využíva time slicing, kde je komunikačný cyklus rozdelený na časové sloty. Časovo kritické dáta sú prenášané v rezervovaných slotoch s najvyššou

prioritou, zatiaľ čo štandardná TCP/IP komunikácia používa zostávajúce sloty. Toto zabezpečuje koexistenciu real-time a non-real-time komunikácie na tej istej fyzickej sieti. PROFINET podporuje rôzne topológie vrátane hviezdicovej, kruhovej a lineárnej s integrovanými switch-mi v zariadeniach.

PROFINET je úzko integrovaný s ekosystémom Siemens TIA Portal (Totally Integrated Automation), čo zjednodušuje konfiguráciu, programovanie a diagnostiku systémov. Protokol podporuje bohaté diagnostické funkcie vrátane identifikácie zariadení, statusov, alarmov a údržbových informácií. PROFINET Safety umožňuje prenos bezpečnostných signálov cez tú istú fyzickú sieť bez potreby separátnej bezpečnostnej infraštruktúry.

EtherNet/IP (Industrial Protocol) (obr. 10.10) je priemyselný ethernetový protokol založený na CIP (Common Industrial Protocol). CIP je aplikačná vrstva protokolu pôvodne vyvinutá pre DeviceNet a ControlNet. EtherNet/IP adaptuje CIP pre použitie cez štandardný Ethernet a TCP/UDP. Protokol je spravovaný organizáciou ODVA (Open DeviceNet Vendors Association) a je široko podporovaný výrobcami, najmä v Severnej Amerike.

Obr. 10.10 EtherNet IP protokol

EtherNet/IP využíva štandardný Ethernet hardware bez špeciálnych modifikácií. Protokol používa dva typy komunikácie: explicitné správy cez TCP pre aperiodickú výmenu dát, konfiguráciu a diagnostiku; implicitné (I/O) správy cez UDP pre periodickú výmenu procesných dát s nižším overhead. Implicitné správy využívajú producer-consumer model, kde producer zariadenie multicast-uje dáta a všetky zainteresované consumer zariadenia ich prijímajú bez potreby point-to-point spojení. Cyklové časy EtherNet/IP sú typicky v rozsahu 2 až 100 ms, čo je vhodné pre mnoho procesných a diskretných automatizačných aplikácií, ale môže byť limitujúce pre náročný motion control. Protokol je však výhodný svojou flexibilitou, škálovateľnosťou a možnosťou integrácie s IT infraštruktúrou. EtherNet/IP umožňuje koexistenciu priemyselnej komunikácie s bežným IT traffikom na spoločnej sieti.

SERCOS (Serial Real-time Communication System) interface, špecifikovaný v IEC 61491, bol pôvodne vyvinutý špecificky pre high-performance motion control aplikácie. SERCOS III je najnovšia generácia protokolu postavená na Ethernet

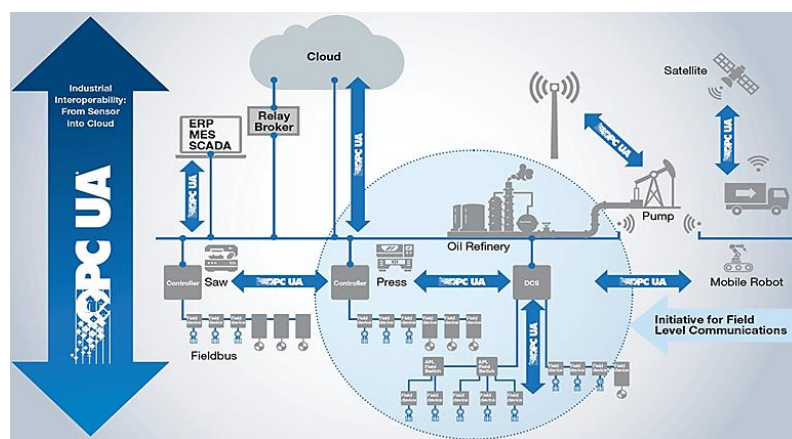
technológii. Dosahuje extrémne krátke cycle times (typicky 31.25 μ s, 62.5 μ s alebo 1 ms) s jitterom pod 1 μ s, čo ho robí ideálnym pre vysoko dynamické multi-axis aplikácie.

SERCOS III využíva time-slice prístup s dual-channel architektúrou. Real-time kanál prenáša časovo kritické motion dáta v rezervovaných časových slotoch. Non-real-time kanál využíva zostávajúcu bandwidth pre TCP/IP komunikáciu, diagnostiku a konfiguráciu. Ring topológia s redundantnými cestami zabezpečuje vysokú spoľahlivosť - pri prerušení jedného spojenia sa komunikácia automaticky prepne na záložnú cestu.

Výber vhodného protokolu vyžaduje analýzu špecifických požiadaviek aplikácie. Pre high-end motion control s nanosekundovým jitterom je SERCOS III optimálnou voľbou. EtherCAT ponúka vynikajúci výkon pri nižších nákladoch a širšom vendor support. PROFINET je výhodný v prostrediach dominovaných Siemens technológiou a vyžadujúcich integráciu PROFIBUS zariadení. EtherNet/IP je vhodný pre flexibilné systémy s rôznymi zariadeniami a požiadavkami na IT integráciu. Modbus TCP zostáva relevantný pre jednoduchšie, nákladovo citlivé aplikácie s nižšími požiadavkami na dynamiku.

10.8 OPC UA – Industry 4.0 štandard

OPC UA (OPC Unified Architecture) (obr.10.11) predstavuje fundamentálny komunikačný štandard pre Industry 4.0 a Industrial Internet of Things (IIoT). Na rozdiel od protokolov zameraných primárne na real-time riadenie, OPC UA poskytuje komplexné riešenie pre sémantickú interoperabilitu, zabezpečenú komunikáciu a integráciu heterogénnych systémov od úrovne senzorov až po cloud aplikácie.

Obr. 10.11 OPC-UA

OPC (OLE for Process Control) vznikol v polovici 90-tych rokov ako odpoveď na potrebu štandardizovaného prístupu k procesu dátam z rôznych zariadení a systémov. Originálny OPC Classic bol založený na Microsoft COM/DCOM technológii, čo limitovalo jeho použiteľnosť primárne na Windows platformy a lokálne siete. OPC UA bol vyvinutý OPC Foundation ako platformovo nezávislé, bezpečné a rozšíriteľné

riešenie a prvýkrát publikovaný v roku 2008. V roku 2016 bol OPC UA prijatý ako medzinárodný štandard IEC 62541.

Architektúra OPC UA je postavená na servisovo orientovanom prístupe (SOA). Základnými prvkami sú OPC UA servery, ktoré poskytujú dáta a funkčnosť, a OPC UA klienti, ktoré prístupujú k týmto službám. Komunikácia môže prebiehať v dvoch základných modeloch. Client-Server model je založený na request-response paradigme, kde klient iniciuje požiadavky na čítanie, zápis alebo volanie metód a server poskytuje odpovede. Publish-Subscribe model umožňuje efektívnu distribúciu dát od publisherov k viacerým subscribers bez potreby priamych spojení, čo je výhodné pre distribuované systémy a cloudové aplikácie.

Kľúčovou inovatívnou vlastnosťou OPC UA je jeho informačný model, ktorý umožňuje nielen prenos dát, ale aj ich sémantického významu. OPC UA Address Space je hierarchická štruktúra objektov, premenných, metód a udalostí, ktoré reprezentujú zariadenie alebo systém. Každý element v address space je identifikovaný NodeId, ktorá jednoznačne určuje objekt v rámci servera. Vzťahy medzi objektmi sú definované referenciami, ktoré vyjadrujú rôzne typy vzťahov ako hierarchia, dedičnosť, asociácie a iné.

OPC UA definuje viac než 25 základných dátových typov vrátane primitívnych typov (Boolean, Integer, Float), časových typov (DateTime, Duration), štruktúrovaných typov (arrays, structures) a komplexných typov. Extensibility mechanizmus umožňuje definovanie vlastných dátových typov a objektových modelov pre špecifické aplikačné domény. Toto je základom pre Companion Specifications, ktoré definujú štandardizované informačné modely pre konkrétne priemyselné oblasti.

Companion Specifications rozširujú základný OPC UA štandard o špecifické modely pre rôzne aplikačné domény. Euromap 77 definuje štandard pre komunikáciu so vstrekanými lisami. umati (universal machine tool interface) je iniciatíva nemeckej asociácie výrobcov obrábacích strojov (VDW) pre štandardizáciu rozhrania strojov. VDMA Robotics Companion Specification definuje model pre priemyselné roboty. PackML (Packaging Machine Language) Companion Specification definuje štandardizované stavy a režimy pre baliarenské stroje. Tieto špecifikácie zabezpečujú, že zariadenia rôznych výrobcov môžu komunikovať a byť integrované bez potreby proprietárnych adaptérov.

Bezpečnosť je fundamentálnou vlastnosťou OPC UA architektúry. Security model má tri piliere: autentifikácia zabezpečuje, že komunikačné strany sú tí, za koho sa vydávajú, používajúc X.509 certifikáty; autorizácia kontroluje prístupové práva používateľov a aplikácií k špecifickým dátam a funkciám; šifrovanie chráni komunikáciu proti odpočúvaniu a modifikácii dát. OPC UA podporuje rôzne bezpečnostné politiky od základnej (None) pre trusted siete až po vysokú (Basic256Sha256) pre verejné siete a kritické aplikácie.

OPC UA podporuje viacero transportných protokolov. OPC UA TCP je binárny protokol optimalizovaný pre nízku latenciu a vysokú priepustnosť, vhodný pre lokálne siete. HTTPS umožňuje firewall-friendly komunikáciu cez webové služby, vhodné pre komunikáciu cez internet. MQTT (Message Queuing Telemetry Transport) je

lightweight publish-subscribe protokol vhodný pre IoT aplikácie s obmedzenými resources. AMQP (Advanced Message Queuing Protocol) je štandardizovaný message-oriented protokol vhodný pre enterprise integráciu.

Time-Sensitive Networking (TSN) je súbor IEEE štandardov (802.1), ktoré prinášajú deterministickú komunikáciu do štandardného Ethernetu. OPC UA over TSN kombinuje bohaté informačné modely OPC UA s deterministickými časovými garantiami TSN, čo umožňuje použitie OPC UA aj pre náročné real-time aplikácie vrátane motion control. TSN mechanizmy zahŕňajú time synchronization (IEEE 802.1AS) pre synchronizáciu hodín zariadení s presnosťou lepšou než 1 μ s, time-aware scheduling (IEEE 802.1Qbv) pre rezerváciu bandwidth a garantované latency, a frame preemption (IEEE 802.1Qbu) pre prerušenie prenosu non-critical frames kritickými frames.

Integrácia OPC UA s Industry 4.0 konceptom je fundamentálna. Reference Architecture Model Industry 4.0 (RAMI 4.0) definuje trojrozmerný model so vrstvanami životného cyklu produktu, hierarchiou automatizácie a funkčnými vrstvami. OPC UA sa umiestňuje v komunikačnej vrstve RAMI 4.0 a poskytuje integračnú technológiu naprieč hierarchiou od field devices cez control systems až po enterprise systems a cloud. Asset Administration Shell (AAS) je virtuálna reprezentácia fyzického alebo logického assetu, ktorá obsahuje všetky relevantné informácie o asete štruktúrované podľa RAMI 4.0 modelu. OPC UA je primárnou technológiou pre implementáciu AAS interoperability.

Open Industry 4.0 Alliance je iniciatíva výrobcov vrátane ABB, Bosch, Siemens a ďalších pre vytvorenie otvorených štandardov na báze OPC UA. Open Edge Computing (OEC) Guidelines definujú architektúru pre edge computing v priemyselných aplikáciách. Master Asset Model (MAM) poskytuje rámec pre štruktúrovanie informácií o assets. MQTT Message Bus integrácia umožňuje efektívnu pub-sub komunikáciu v distribuovaných systémoch.

Praktické implementácie OPC UA zahŕňajú široké spektrum aplikácií. V smart factories poskytuje OPC UA vertikálnu integráciu od senzorov a aktuátorov cez PLC a SCADA systémy až po ERP a MES systémy. V Predictive maintenance zhromažďuje OPC UA dáta o stave zariadení, vibráciách, teplotách a ďalších parametroch, ktoré sa analyzujú pre predikciu porúch. V Digital twin aplikáciách OPC UA poskytuje real-time dáta z fyzického objektu do jeho digitálnej reprezentácie. V Supply chain integration umožňuje OPC UA komunikáciu medzi výrobnými systémami rôznych spoločností podľa štandardizovaných modelov.

Výzvy implementácie OPC UA zahŕňajú komplexnosť štandardu, ktorá vyžaduje značné know-how pre správnu implementáciu všetkých funkcií. Výpočtové resources potrebné pre plnú funkcionality môžu byť limitujúce pre malé embedded zariadenia. Certifikácia a testovanie interoperability vyžadujú investíciu do testovacích nástrojov a procesov. Migrácia z legacy systémov na OPC UA môže byť komplexná a nákladná. Napriek týmto výzvam je OPC UA dnes považovaný za de facto štandard pre Industry 4.0 integráciu a jeho adopcia neustále rastie.

10.9 Význam softvérovej integrácie

Hardwarové komponenty motion control systémov – motory, drivery, senzory a komunikačné zariadenia – sú nevyhnutné, ale samotný hardvér je bez softvéru nefunkčný. Softvérová integrácia predstavuje kľúčový aspekt moderných mechatronických systémov a často rozhoduje o úspechu alebo neúspechu projektu. Táto podkapitola sa zameriava na úlohu softvérových nástrojov a prístupov pri integrácii motion control systémov.

Motion control softvér možno klasifikovať do niekoľkých kategórií podľa úrovne abstrakcie a typu aplikácie. Motion controller firmware implementuje nízkoúrovňové riadiace algoritmy priamo v motion controlleri – pozičné, rýchlostné a momentové regulačné slučky, generátory rýchlostných profilov, interpolátory trajektórií a komunikačné protokoly. Tento softvér beží v reálnom čase s vysokými frekvenciami (kHz až MHz) a je typicky implementovaný vo FPGA alebo špecializovaných DSP procesoroch.

PLC programy koordinujú motion control s ďalšími prvkami automatizácie – sekvenčné riadenie procesov, logické spracovanie vstupov a výstupov, komunikáciu s HMI a ďalšími systémami a diagnostiku a error handling. PLC programy sú typicky implementované v jazykoch definovaných normou IEC 61131-3 (Ladder Diagram, Structured Text, Function Block Diagram, Sequential Function Chart, Instruction List). Moderné PLC vývojové prostredia integrujú motion control do programovacieho modelu, čo umožňuje programovať pohyby ako logické akcie v sekvencii.

HMI/SCADA aplikácie poskytujú používateľské rozhranie pre monitoring a kontrolu systému – grafickú vizualizáciu procesov a zariadení, trend zobrazovanie a historické grafy, alarming a event logging, operátorské panely pre zadávanie parametrov a receptov a reporty a KPI dashboardy. Moderné HMI/SCADA platformy sú webové a podporujú prístup z rôznych zariadení vrátane mobilných telefónov a tabletov.

Rozhrania pre programovanie (APIs) a softvérové knižnice umožňujú integráciu motion control do custom aplikácií. Výrobcovia motion controllerov poskytujú APIs v rôznych programovacích jazykoch (C/C++, C#, Python, LabVIEW) pre prístup k motion funkciám. Štandardizované APIs ako PLCopen Motion Control Functions poskytujú jednotné rozhranie nezávislé od výrobcu. Robotic Operating System (ROS) je open-source framework široko používaný vo výskume a vývoji robotiky, ktorý poskytuje abstrakciu hardvéru, komunikačné mechanizmy a bohatú sadu knižníc pre perception, planning a control.

Model-based design je prístup, kde sa systém navrhuje a testuje na abstraktných modeloch pred implementáciou na reálnom hardvéri. MATLAB/Simulink je vedúca platforma pre model-based design s rozsiahlymi knižnicami pre motion control – Simscape pre modelovanie mechanických, elektrických a hydraulických systémov, Control System Toolbox pre návrh regulátorov, Simulink Coder pre automatické generovanie C kódu z modelov a Hardware-in-the-Loop (HIL) podporu pre testovanie s reálnymi drivermi a senzormi. Výhody model-based design zahŕňajú rýchlejší vývoj s iteráciou na modeloch namiesto hardvéru, redukciu chýb automatickým

generovaním kódu namiesto manuálneho programovania, možnosť komplexného testovania v simulácii pred nasadením a dokumentáciu systému vo forme modelov.

Integračné platformy poskytujú nástroje pre prepojenie heterogénnych systémov. OPC Router je middleware umožňujúci grafickú konfiguráciu dátových tokov medzi OPC UA servermi, databázami, cloud službami a ďalšími systémami bez programovania. Node-RED je flow-based programovací nástroj pre IoT integráciu s vizuálnym editorom a tisíckami ready-made uzlov pre rôzne protokoly a služby. Apache Kafka je distribuovaný streaming platform vhodný pre high-throughput dátové toky v Industry 4.0 aplikáciách. Eclipse 4diac je open-source framework pre distribuovaný real-time control podľa normy IEC 61499.

DevOps praktiky a nástroje sa postupne prenášajú aj do priemyselnej automatizácie. Version control systémy (Git, SVN) umožňujú sledovanie zmien v PLC programoch, HMI projektoch a konfiguráciách. Continuous Integration/Continuous Deployment (CI/CD) pipelines automatizujú testovanie a nasadzovanie softvéru. Virtual commissioning využíva digitálne dvojčatá výrobných liniek pre testovanie PLC programov a robotických aplikácií pred fyzickou inštaláciou, čo výrazne skracuje čas uvedenia do prevádzky. Containerizácia (Docker, Kubernetes) začína byť používaná pre nasadzovanie edge computing aplikácií v priemysle.

Vývoj motion control aplikácií vyžaduje systematický prístup začínajúci definíciou požiadaviek – výkon (rýchlosť, zrýchlenie, presnosť), komunikačné protokoly a integračné body, bezpečnostné funkcie podľa noriem a diagnostika a údržba. Návrh architektúry zahŕňa výber hardvérových komponentov, definíciu komunikačnej architektúry, rozdelenie funkcionality medzi zariadenia a definíciu interfaces. Implementácia fáza pokrýva konfiguráciu motion controllerov a driverov, programovanie PLC a motion sekvencií, vývoj HMI aplikácie a implementáciu diagnostických funkcií. Testovanie a validácia zahŕňajú unit testy jednotlivých funkcií, integračné testy celého systému, performance testy (cycle time, presnosť) a acceptance testy s end-user-om. Výzvy softvérovej integrácie v motion control systémoch zahŕňajú komplexnosť koordinácie viacerých subsystémov s rôznymi cycle times a požiadavkami. Real-time constraints vyžadujú garantované response times a deterministické správanie, čo nie je vždy ľahko dosiahnuteľné s moderným softvérovým toolingom. Legacy systems integration – mnohé existujúce systémy používajú staré protokoly a technológie, ktoré je ťažké integrovať s modernými riešeniami. Skills gap – vývoj komplexných motion control aplikácií vyžaduje kombináciu znalostí z mechaniky, elektrotechniky, automatizácie a informatiky, čo je často ťažké nájsť v jednej osobe alebo tíme. Vendor lock-in – použitie proprietárnych nástrojov a protokolov jedného výrobcu môže obmedziť budúcu flexibilitu. Best practices pre softvérovú integráciu zahŕňajú použitie štandardizovaných protokolov a interfaces, kde je to možné, namiesto proprietárnych riešení. Modulárny dizajn s jasne definovanými interfaces medzi modulmi uľahčuje testovanie, údržbu a budúce rozšírenia. Abstrakčné vrstvy oddelia aplikačnú logiku od špecifik hardvéru, čo zlepšuje prenositeľnosť a udržiavateľnosť kódu. Robustný error handling a diagnostika

sú kritické pre rýchlu identifikáciu a riešenie problémov. Dokumentácia softvéru je často zanedbaná, ale je nevyhnutná pre dlhodobú údržbu a transfer knowledge.

Budúcnosť softvérovej integrácie v motion control smeruje k väčšej otvorenosti a štandardizácii s OPC UA ako centrálnym integračným štandardom. Cloud a edge computing umožnia nové aplikácie prediktívnej údržby, optimalizácie a remote služieb. Umelá inteligencia a machine learning začínajú byť aplikované pre automatické ladenie motion parametrov, predikciu porúch a adaptívne riadenie. Low-code/no-code platformy demokratizujú vývoj motion control aplikácií a umožňujú rýchlejšiu implementáciu.

11 MODERNÉ TRENDY V MECHATRONIKE

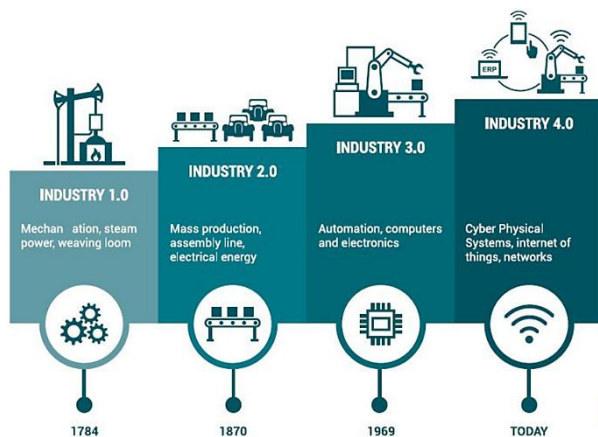
Moderné trendy v mechatronike sú úzko prepojené s konceptom Industry 4.0, ktorý predstavuje štvrtú priemyselnú revolúciu charakterizovanú integráciou kybernetických a fyzikálnych systémov, rozsiahlym využitím internetu vecí a umelej inteligencie. Táto transformácia ovplyvňuje všetky aspekty mechatroniky – od senzorov a aktuátorov cez riadiace systémy až po celé výrobné linky a továrne.

11.1 Štvrtá priemyselná revolúcia

Pojem Industry 4.0, v slovenčine Priemysel 4.0, vznikol v Nemecku v roku 2011 ako súčasť stratégie pre digitalizáciu priemyslu. Tento koncept predstavuje štvrtú priemyselnú revolúciu, ktorá nasleduje po mechanizácii pomocou vodnej a parnej energie, masovej výrobe pomocou elektrickej energie a automatizácii pomocou elektroniky a informačných technológií. Industry 4.0 sa vyznačuje prepojením fyzického a digitálneho sveta, vytváraním inteligentných tovární a zásadnou zmenou výrobných paradigiem.

11.1.1 Kľúčové charakteristiky Industry 4.0

Základom Industry 4.0 (obr. 11.1) je vytvorenie inteligentných tovární, kde výrobné systémy pracujú s minimálnym zásahom človeka. Tieto systémy sú schopné autonómneho rozhodovania na základe aktuálnych dát, komunikácie s inými systémami a adaptácie na meniace sa podmienky. Mechatronické systémy tvoria fundamentálne stavebné bloky týchto inteligentných tovární.

Obr. 11.1 Evolúcia priemyselných revolúcií

Cyber-fyzikálne systémy predstavujú jadro Industry 4.0. Tieto systémy integrujú výpočtové procesy s fyzikálnymi procesmi, pričom vstavané počítače a siete monitorujú a riadia fyzikálne procesy, zvyčajne s mechanizmom spätnej väzby, kde fyzikálne procesy ovplyvňujú výpočty a naopak. V kontexte výroby to znamená prepojenie strojov, robotov, dopravných systémov a produktov do jednej integrovanej siete.

Komunikácia medzi strojmi, označovaná ako M2M komunikácia, umožňuje zariadeniam navzájom si vymieňať informácie bez potreby ľudského zásahu. Tento

typ komunikácie je kľúčový pre koordináciu výrobných procesov, optimalizáciu materiálových tokov a prediktívnu údržbu. Priemyselný internet vecí rozširuje túto konektivitu na všetky úrovne výrobného systému.

Dátová analytika a veľké dáta predstavujú ďalší kľúčový aspekt Industry 4.0. Moderné výrobné systémy generujú obrovské množstvo dát zo senzorov, strojov a procesov. Schopnosť tieto dáta zbierať, ukladať, spracovávať a analyzovať v reálnom čase umožňuje identifikovať vzory, predpovedať problémy a optimalizovať procesy. Cloud computing poskytuje škálovateľnú infraštruktúru pre spracovanie týchto dát a implementáciu pokročilých analytických nástrojov.

11.1.2 Technológie Industry 4.0

Umelá inteligencia a strojové učenie transformujú spôsob, ako systémy analyzujú dáta a rozhodujú. Algoritmy strojového učenia môžu identifikovať vzory v výrobných dátach, predpovedať poruchy strojov skôr, než nastanú, optimalizovať výrobné parametre a adaptovať sa na meniace sa podmienky. Aplikácie siahajú od kontroly kvality pomocou počítačového videnia až po optimalizáciu spotreby energie v celej továrni (obr. 11.2).

Obr. 11.2 Kľúčové technológie Industry 4.0

Digitálne dvojčatá vytvárajú virtuálne repliky fyzických objektov, procesov alebo systémov. Tieto digitálne reprezentácie sú prepojené s reálnymi systémami prostredníctvom senzorov a umožňujú simuláciu, analýzu a optimalizáciu bez zásahu do reálnej prevádzky. Digitálne dvojča môže reprezentovať jednotlivý stroj, výrobnú linku alebo celú továreň.

Kolaboratívne roboty predstavujú novú generáciu priemyselných robotov, ktoré môžu bezpečne pracovať v priamom kontakte s ľuďmi. Na rozdiel od tradičných priemyselných robotov izolovaných v bezpečnostných klietkach, coboty sú vybavené pokročilými senzormi a bezpečnostnými funkciami, ktoré umožňujú flexibilné nasadenie v rôznych aplikáciách.

Aditívna výroba a 3D tlač umožňujú rýchle prototypovanie a výrobu komplexných komponentov bez potreby nástrojov a foriem. V kontexte Industry 4.0 sa aditívna výroba integruje do výrobných procesov, umožňujúc decentralizovanú výrobu náhradných dielov a customizáciu produktov.

11.1.3 Prínosy a výzvy implementácie

Implementácia Industry 4.0 prináša výrazné zvýšenie efektivity výroby. Optimalizácia procesov založená na reálnych dátach vedie k redukcii prestojov, lepšiemu využitiu strojov a zníženiu spotrebovanej energie. Prediktívna údržba umožňuje plánovať údržbové zásahy v optimálnom čase, čím sa minimalizujú neplánované prestoje a predlžuje sa životnosť zariadení.

Flexibilita výroby sa dramaticky zvyšuje vďaka modulárnej štruktúre cyber-fyzikálnych systémov. Výrobné systémy sa môžu rýchlo rekonfigurovať pre výrobu rôznych produktov, čo umožňuje ekonomickú výrobu malých sérií a masovú customizáciu. Dynamické prispôsobovanie výrobných plánov na základe aktuálneho dopytu a dostupnosti materiálov zvyšuje responzivitu voči trhovým požiadavkám.

Kvalita produktov sa zlepšuje vďaka kontinuálnemu monitorovaniu výrobných procesov a možnosti sledovať každý produkt počas celého jeho životného cyklu. Detekcia odchýlok v reálnom čase umožňuje okamžité korekcie, čím sa redukuje produkcia chybných výrobkov.

Implementácia Industry 4.0 však prináša aj významné výzvy. Investície do infraštruktúry zahŕňajú nielen hardvér ako senzory, roboty a výpočtovú techniku, ale aj softvér pre analýzu dát, integračné platformy a bezpečnostné riešenia. Pre mnohé podniky, najmä malé a stredné, predstavujú tieto investície významnú finančnú záťaž.

Kybernetická bezpečnosť je kritickou výzvou. Prepojenie výrobných systémov do siete vytvára nové bezpečnostné riziká. Útok na výrobný systém môže mať vážne dôsledky od zastavenia výroby až po fyzické poškodenie zariadení. Je nevyhnutné implementovať robustné bezpečnostné opatrenia na všetkých úrovniach systému.

Nedostatok kvalifikovaných pracovníkov predstavuje ďalšiu výzvu. Industry 4.0 vyžaduje nové zručnosti kombinujúce znalosti z mechaniky, elektroniky, informatiky a dátovej analytiky. Vzdelávanie a rekvalifikácia pracovnej sily je kľúčová pre úspešnú implementáciu.

Industry 4.0 prispieva k environmentálnej udržateľnosti viacerými spôsobmi. Optimalizácia spotreby energie na základe reálnych dát a prediktívnych modelov vedie k významnému zníženiu energetickej náročnosti výroby. Systémy dokážu identifikovať neefektívne procesy, optimalizovať nastavenia strojov a plánovať energeticky náročné operácie do období s nižšími tarifami alebo dostupnosťou obnoviteľnej energie.

Redukcia odpadu je ďalším významným prínosom. Presné riadenie procesov, kontinuálna kontrola kvality a optimalizácia využitia materiálov minimalizujú vznik odpadu. Údaje o použití materiálov umožňujú identifikovať príležitosti pre recykláciu a opätovné využitie.

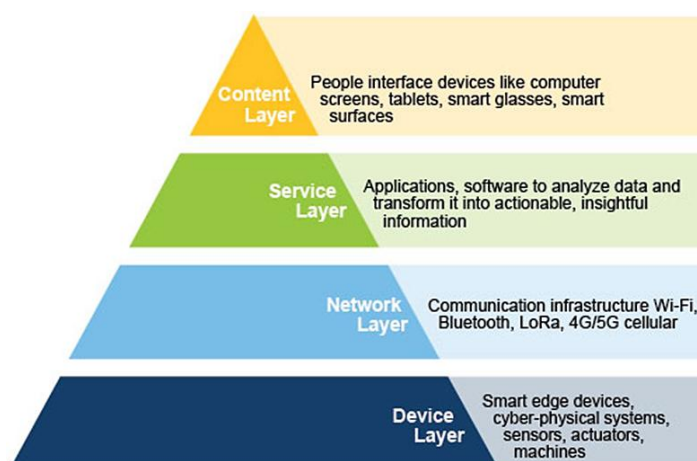
Predĺženie životnosti zariadení prostredníctvom prediktívnej údržby prispieva k zníženiu spotreby zdrojov potrebných na výrobu náhradných zariadení. Digitálne dvojčatá umožňujú optimalizovať prevádzku tak, aby sa minimalizovalo opotrebenie kritických komponentov.

11.2 Internet vecí v mechatronike - Pripojené systémy (IIoT)

Industrial Internet of Things, v slovenčine priemyselný internet vecí, predstavuje aplikáciu konceptu internetu vecí v priemyselnom prostredí. Zatiaľ čo spotrebiteľský IoT sa zameriava na zariadenia ako inteligentné domácnosti, nositeľnú elektroniku a spotrebnú elektroniku, IIoT sa sústreďuje na pripojenie priemyselných zariadení, strojov, senzorov a riadiacich systémov do jednej integrovanej siete. Tento prístup umožňuje zhromažďovanie, analýzu a využívanie priemyselných dát spôsobmi, ktoré neboli predtým možné.

11.2.1 Architektúra IIoT systémov

Architektúra IoT (obr.11.3) systémov je typicky organizovaná do viacerých vrstiev, kde každá vrstva plní špecifickú funkciu. Táto hierarchická štruktúra umožňuje efektívne spracovanie dát a rozdelenie výpočtovej záťaže.

Obr. 11.3 Architektúra IIoT - štvorvrstvový model

Senzorickú vrstvu tvoria fyzické senzory a zariadenia, ktoré zbierajú dáta z výrobného prostredia. Patria sem rôzne typy senzorov pre meranie teploty, tlaku, vibrácie, pozície, rýchlosti, prietoku a ďalších fyzikálnych veličín. Moderné priemyselné senzory sú čím ďalej inteligentnejšie, často obsahujú vlastné mikroprocesory pre predspracovanie dát a digitálne komunikačné rozhrania. Aktuátory, ako sú pneumatické valce, elektrické motory a ventily, sú tiež súčasťou tejto vrstvy, umožňujúc systému ovplyvňovať fyzikálne procesy.

Edge vrstva, niekedy označovaná ako okrajová vrstva, sa nachádza medzi senzormi a cloudovým prostredím. Edge computing predstavuje paradigmu, kde sa časť výpočtov a spracovania dát vykonáva lokálne, v blízkosti zdroja dát, namiesto odosielania všetkých dát do centrálného cloudu. Tento prístup má niekoľko výhod.

Znižuje latenciu, čo je kritické pre aplikácie vyžadujúce reakciu v reálnom čase. Redukuje objem dát prenášaných do cloudu, čím šetrí šírku pásma a znižuje náklady. Umožňuje pokračovanie kritických funkcií aj pri výpadku pripojenia do cloudu. Edge zariadenia môžu vykonávať filtrovanie dát, agregáciu, základnú analytiku a lokálne rozhodovanie.

Cloudová vrstva poskytuje masívnu výpočtovú kapacitu a úložný priestor pre dlhodobé ukladanie dát a vykonávanie náročných analytických úloh. V cloude sa nachádzajú databázy s historickými dátami, pokročilé analytické nástroje, algoritmy strojového učenia a aplikácie pre vizualizáciu a reporting. Škálovateľnosť cloudu umožňuje spracovávať obrovské množstvo dát z mnohých zariadení a tovární.

Aplikačná vrstva tvorí rozhranie medzi systémom a používateľmi. Zahŕňa dashboardy pre vizualizáciu dát, aplikácie pre monitorovanie výroby, nástroje pre prediktívnu údržbu, systémy pre riadenie výroby a ďalšie podnikové aplikácie. Táto vrstva transformuje surové dáta a výsledky analýz do zrozumiteľných informácií, ktoré podporujú rozhodovanie.

11.2.2 Komunikačné protokoly a štandardy

Priemyselné prostredie využíva širokú škálu komunikačných protokolov, ktoré sa historicky vyvinuli pre rôzne aplikácie a výrobcov. Jednou z výziev IIoT je integrácia týchto heterogénnych systémov.

Modbus je jeden z najstarších a najrozšírenejších priemyselných protokolov. Vyvinutý v roku 1979, stále sa hojne používa pre komunikáciu s PLC, senzormi a inými priemyselnými zariadeniami. Jeho jednoduchosť a otvorený charakter prispeli k jeho rozšíreniu. Moderné IIoT platformy musia podporovať Modbus pre integráciu existujúcich brownfield zariadení.

OPC UA je moderný priemyselný komunikačný štandard, ktorý poskytuje platformovo nezávislú architektúru pre výmenu dát. Na rozdiel od starších protokolov, OPC UA integruje bezpečnosť, umožňuje komplexné dátové modely a podporuje semantickú interoperabilitu. Stáva sa preferovaným štandardom pre Industry 4.0 aplikácie.

MQTT je ľahký protokol pre M2M komunikáciu založený na publish-subscribe modeli. Jeho nízke nároky na šírku pásma a energiu ho robia vhodným pre IoT zariadenia s obmedzenými zdrojmi. V priemyselných aplikáciách sa používa pre pripojenie veľkého počtu senzorov a zariadení do IIoT platformy.

Ethernet-based protokoly ako PROFINET, EtherCAT a EtherNet/IP priniesli do priemyselnej komunikácie výhody Ethernetu - vysokú rýchlosť, štandardizované komponenty a možnosť integrácie s IT sieťami. Tieto protokoly sú optimalizované pre deterministickú komunikáciu s nízkou latenciou, ktorá je potrebná pre riadenie v reálnom čase.

11.2.3 Platformy a riešenia

Hlavní poskytovatelia automatizačných technológií vyvinuli komplexné IIoT platformy, ktoré integrujú konektivitu, spracovanie dát a analytické nástroje.

Siemens Insights Hub je cloudová IIoT platforma poskytujúca komplexné riešenie pre priemyselné aplikácie. Platforma podporuje pripojenie rôznorodých zariadení pomocou širokej škály priemyselných protokolov, poskytuje nástroje pre správu dát, analytics a vizualizáciu. Integrácia s portfóliom Siemens softvéru pre návrh produktov, plánovanie výroby a správu životného cyklu umožňuje vytvorenie end-to-end digitálneho vlákna od návrhu produktu cez výrobu až po prevádzku.

AWS IoT SiteWise je riešenie od Amazonu špecificky navrhnuté pre priemyselné aplikácie. Poskytuje nástroje pre zber, organizáciu a analýzu dát z priemyselných zariadení. Integrácia s ďalšími AWS službami umožňuje stavať komplexné analytické a ML aplikácie. AWS IoT SiteWise Edge rozširuje možnosti platformy na lokálne spracovanie dát priamo vo výrobnom prostredí.

Azure IoT od Microsoftu je ďalšia významná platforma pre priemyselné aplikácie. Poskytuje služby pre správu zariadení, spracovanie dát, analytics a strojové učenie. Azure Digital Twins umožňuje vytvárať digitálne reprezentácie celých tovární a procesov.

11.3 Praktické aplikácie IIoT

Prediktívna údržba predstavuje jednu z najcennejších aplikácií IIoT. Kontinuálne monitorovanie stavu strojov pomocou senzorov umožňuje identifikovať príznaky blížiacej sa poruchy skôr, než k nej dôjde. Algoritmy strojového učenia analyzujú dáta z vibračných senzorov, teplotných senzorov, prietokomery a ďalších meracích bodov, hľadajúc anomálie a vzory indikujúce degradáciu komponentov. Včasná detekcia umožňuje naplánovať údržbu v optimálnom čase, čím sa minimalizujú neplánované prestoje a náklady na opravu.

Monitorovanie výkonu aktív poskytuje prehľad o využití a efektívite zariadení v reálnom čase. Systémy sledujú kľúčové výkonnostné ukazovatele ako je celková efektívnosť zariadení, dostupnosť, výkonnosť a kvalita. Tieto informácie umožňujú identifikovať úzke miesta vo výrobe, optimalizovať využitie strojov a plánovať investície do kapacity.

Predikcia kvality využíva dáta z výrobného procesu na predpovedanie kvality produktu ešte pred dokončením výroby. Sensory monitorujú kritické procesné parametre a algoritmy identifikujú odchýlky, ktoré by mohli viesť k defektom. Skorá detekcia umožňuje urobiť korekcie procesu a zabrániť produkcii chybných výrobkov.

Optimalizácia spotreby energie je ďalšou dôležitou aplikáciou. IIoT systémy zbierajú dáta o spotrebe energie na úrovni jednotlivých strojov, výrobných línii a celých tovární. Analýza týchto dát odhaľuje neefektívne procesy a umožňuje implementovať opatrenia na zníženie spotreby. Systémy môžu automaticky prispôbovať prevádzku podľa aktuálnych cien energie, plánujúc energeticky náročné operácie do období s nižšími tarifikami.

Vzdialená diagnostika a podpora využívajú IIoT konektivitu na poskytovanie expertnej podpory bez potreby fyzickej prítomnosti. Experti môžu na diaľku pristupovať k dátam zo strojov, analyzovať ich stav a poskytovať pokyny pre riešenie

problémov. Tento prístup je obzvlášť cenný pre zariadenia inštalované na vzdialených miestach alebo v ťažko prístupnom prostredí.

Prípadová štúdia: Siemens Energy a AWS IoT

Siemens Energy implementoval IIoT platformu založenú na AWS IoT SiteWise pre monitorovanie a optimalizáciu výrobných aktív. Riešenie zahŕňalo integráciu brownfield zariadení podporujúcich viac ako 10 priemyselných protokolov vrátane Modbusu. AWS IoT SiteWise Edge umožnil lokálne spracovanie dát vo výrobnom prostredí, čím sa znížila latencia a zvýšila spoľahlivosť systému.

Výsledky implementácie boli významné. Čas potrebný na manuálny zber dát sa znížil o 50 percent vďaka automatizovanému zberu a spracovaniu dát zo senzorov. Náklady na údržbu OT aktív klesli o 25 percent prostredníctvom prediktívnej údržby založenej na reálnych dátach o stave zariadení. Dostupnosť aktív sa zvýšila o 15 percent vďaka minimalizácii neplánovaných prestojov. Dodatočne systém umožnil monitorovanie spotreby energie, čo podporuje ciele uhlíkovej neutrality spoločnosti.

11.4 Cyber-fyzikálne systémy

Cyber-fyzikálne systémy predstavujú integráciu výpočtových procesov s fyzikálnymi procesmi, kde vstavané počítače a siete monitorujú a riadia fyzikálne procesy, zvyčajne s mechanizmami spätnej väzby. V tejto integrácii fyzikálne procesy ovplyvňujú výpočty a naopak, výpočty ovplyvňujú fyzikálne procesy. CPS sú základným stavebným kameňom Industry 4.0 a predstavujú evolúciu od izolovaných automatizovaných systémov k prepojených inteligentným systémom schopným autonómneho rozhodovania a adaptácie.

11.4.1 Charakteristické vlastnosti CPS

Na rozdiel od tradičných vstavených systémov, ktoré vykonávajú predprogramované úlohy, CPS sú charakteristické niekoľkými kľúčovými vlastnosťami. Konektivita umožňuje komunikáciu medzi komponentmi systému a s inými systémami prostredníctvom sietí. Táto schopnosť je fundamentálna pre koordináciu komplexných operácií a zdieľanie informácií.

Autonómia znamená, že CPS môžu fungovať nezávisle bez nepretržitého ľudského dohľadu. Systémy sú schopné robiť rozhodnutia na základe aktuálnych dát a predprogramovaných pravidiel alebo naučených modelov. Táto autonómia neznamená úplnú absenciu ľudského dohľadu, ale posun k supervíznej úlohe, kde človek definuje ciele a obmedzenia a systém ich autonómne realizuje.

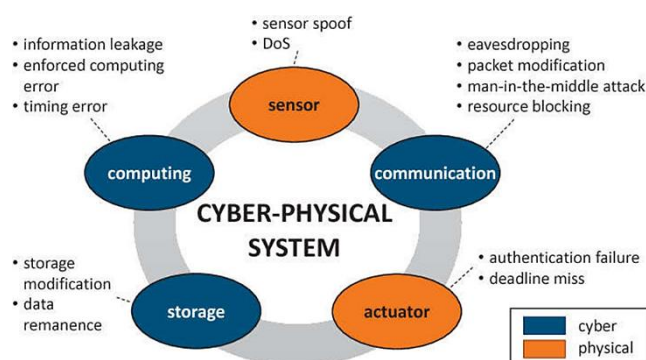
Adaptabilita umožňuje CPS prispôbiť sa meniacim sa podmienkam a požiadavkám. Systémy dokážu modifikovať svoje správanie na základe spätnej väzby z prostredia, historických dát a prediktívnych modelov. Táto vlastnosť je kľúčová pre efektívnu prevádzku v dynamickom prostredí modernej výroby.

Distribúovaný charakter CPS znamená, že rozhodovanie nie je centralizované, ale rozložené medzi viaceré komponenty systému. Každý komponent má určitú mieru autonómie a schopnosť lokálneho rozhodovania, zatiaľ čo koordinácia sa deje

prostredníctvom komunikácie a zdieľania informácií. Tento prístup zvyšuje robustnosť systému a schopnosť pokračovať v prevádzke aj pri čiastočnom výpadku.

11.4.2 Architektúra a komponenty

Architektúra CPS (obr. 11.4) integruje tri hlavné domény: fyzikálnu, výpočtovú a komunikačnú. Fyzikálna doména zahŕňa reálne procesy, stroje, aktuátory a senzory. Výpočtová doména obsahuje vstavané systémy, riadiace jednotky, algoritmy pre spracovanie dát a rozhodovanie. Komunikačná doména zabezpečuje výmenu informácií medzi komponentmi pomocou priemyselných sietí a protokolov.

Obr. 11.4 Komponenty a architektúra CPS

Senzorika v CPS presahuje tradičné meranie fyzikálnych veličín. Moderné senzory sú inteligentné zariadenia s vlastnými mikroprocesormi, schopné predspracovania dát, sebakalibrácie a diagnostiky. Multisenzorická fúzia kombinuje dáta z viacerých senzorov na získanie komplexnejšieho obrazu o stave systému a umožňuje detekciu javov, ktoré by jednotlivé senzory neidentifikovali.

Aktuátory v CPS sú riadi efekторы, ktoré vykonávajú rozhodnutia systému v fyzikálnom svete. Patria sem elektrické motory, pneumatické a hydraulické valce, ventily a ďalšie zariadenia schopné ovplyvňovať fyzikálne procesy. Inteligentné aktuátory obsahujú vlastné riadenie s spätnou väzbou a môžu vykonávať komplexné pohybové trajektórie.

Vstavené systémy tvoria výpočtové jadro CPS. Tieto systémy integrujú hardvér a softvér optimalizovaný pre špecifické úlohy. V kontexte CPS musia vstavené systémy spĺňať prísne požiadavky na spoľahlivosť, bezpečnosť a reakciu v reálnom čase. Programovateľné logické automaty, priemyselné počítače a špecializované riadiace jednotky predstavujú typické príklady vstavených systémov v CPS.

Komunikačná infraštruktúra zabezpečuje výmenu dát medzi komponentmi CPS. Táto infraštruktúra musí poskytovať deterministickú komunikáciu s garantovanou latenciou pre aplikácie riadenia v reálnom čase. Moderné priemyselné siete ako PROFINET, EtherCAT a TSN umožňujú náročné aplikácie vyžadujúce synchrónnosť v rádoch mikrosekúnd.

11.4.3 Cyber-fyzikálne výrobné systémy

Cyber-fyzikálne výrobné systémy, označované ako CPPS, aplikujú princípy CPS v prostredí výrobných systémov. CPPS predstavujú komplexnú integráciu výrobných strojov, manipulačných zariadení, skladovacích systémov, produktov a ľudí do jedného koordinovaného systému schopného adaptívnej a optimalizovanej výroby.

V CPPS každý výrobný modul – či už je to stroj, robot alebo dopravný systém - je autonómnou jednotkou schopnou komunikácie s inými modulmi a rozhodovania o svojich akciách. Produkty nesú informácie o svojich požiadavkách na výrobu a môžu komunikovať s výrobnými modulmi, požadujúc potrebné operácie. Tento prístup umožňuje flexibilnú výrobu, kde produkty s rôznymi požiadavkami môžu byť vyrábané na tej istej linke bez nutnosti rozsiahlej rekonfigurácie.

Adaptácia v reálnom čase je kľúčovou vlastnosťou CPPS. Systém môže dynamicky prideliť úlohy výrobným modulom na základe ich aktuálnej dostupnosti, zaťaženia a schopností. Pri výpadku jedného modulu môže systém automaticky prerozdeliť úlohy iným modulom, minimalizujúc dopad na celkovú výrobu.

Optimalizácia výrobných procesov v CPPS využíva dáta zbierané zo všetkých komponentov systému. Algoritmy analyzujú efektivitu jednotlivých operácií, identifikujú úzke miesta a navrhujú zlepšenia. Strojové učenie umožňuje systému učiť sa z historických dát a postupne zlepšovať výkonnosť.

11.4.4 Výzvy a budúci vývoj

Implementácia CPS čelí niekoľkým významným výzvam. Heterogenita komponentov od rôznych výrobcov vyžaduje štandardizované rozhrania a protokoly pre komunikáciu. Medzinárodné štandardizačné organizácie pracujú na vývoji noriem pre interoperabilitu CPS, ale úplná štandardizácia zostáva výzvou vzhľadom na rýchly technologický vývoj.

Bezpečnosť a ochrana je kritická vzhľadom na prepojenie výrobných systémov. Kybernetický útok na CPS môže mať vážne dôsledky od zastavenia výroby až po fyzické poškodenie zariadení alebo ohrozenie bezpečnosti pracovníkov. Je nevyhnutné implementovať viacvrstvové bezpečnostné opatrenia zahŕňajúce fyzickú bezpečnosť, sieťovú bezpečnosť, zabezpečenie komunikácie a kontrolu prístupu.

Spôľahlivosť a odolnosť voči poruchám je ďalšia výzva. CPS musia byť schopné pokračovať v prevádzke aj pri čiastočnom výpadku komponentov. Distribuovaná architektúra a redundancia kritických komponentov zvyšujú odolnosť, ale zvyšujú aj zložitosť a náklady systému.

Ľudský faktor zostáva centrálny napriek vysokej úrovni automatizácie. Návrh CPS musí zabezpečiť vhodné rozhrania pre interakciu s ľuďmi, umožniť ľudský dohľad a zásah v kritických situáciách a podporovať spoluprácu medzi ľuďmi a autonómnymi systémami.

11.5 Umelá inteligencia a strojové učenie v mechatronike

Umelá inteligencia a strojové učenie transformujú spôsob, akým mechatronické systémy vnímajú svoje prostredie, rozhodujú a prispôsobujú sa meniacim sa

podmienkam. Zatiaľ čo tradičné riadiace systémy pracujú podľa pevne naprogramovaných algoritmov, AI a ML umožňujú systémom učiť sa zo dát, identifikovať vzory, ktoré nie sú zjavné, a vykonávať rozhodnutia v zložitých situáciách, kde explicitné programovanie by bolo nemožné alebo nepraktické.

11.5.1 Základné koncepty AI a ML v priemysle

Strojové učenie je podoblasť umelej inteligencie zameraná na vývoj algoritmov, ktoré sa dokážu zlepšovať s rastúcim množstvom dát bez explicitného programovania pre každú situáciu. V priemyselnom kontexte sa ML používa na analýzu veľkých objemov dát generovaných senzormi, strojmi a procesmi, identifikáciu vzorov a predpovedanie budúcich stavov.

Učenie s učiteľom využíva označené trénovacie dáta, kde je známy požadovaný výstup pre daný vstup. Algoritmus sa učí mapovanie medzi vstupmi a výstupmi a potom aplikuje naučené vzťahy na nové, predtým nevidené dáta. V priemyselných aplikáciách sa používa napríklad pre klasifikáciu typu poruchy na základe meraných symptómov alebo predikciu kvality produktu na základe procesných parametrov.

Učenie bez učiteľa pracuje s neoznačenými dátami a snaží sa nájsť skryté štruktúry alebo vzory v dátach. Typickou aplikáciou je zhlukovaná analýza, ktorá identifikuje skupiny podobných prevádzkových stavov alebo detekcia anomálií, ktorá identifikuje nezvyčajné správanie indikujúce potenciálny problém.

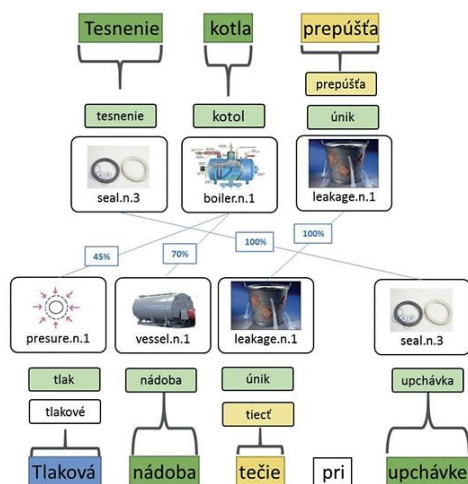
Hlboké učenie, podoblasť ML založená na umelých neurónových sieťach s viacerými vrstvami, umožňuje spracovanie veľmi komplexných vzorcov v dátach. Konvolučné neurónové siete sa využívajú v počítačovom videní pre kontrolu kvality a inspekciu. Rekurentné neurónové siete spracúvajú sekvenčné dáta ako časové rady, čo je vhodné pre predikciu porúch na základe histórie meraní.

11.5.2 Prediktívna údržba

Prediktívna údržba predstavuje jednu z najcennejších aplikácií AI a ML v priemysle. Tradičná reaktívna údržba riešila poruchy až po ich vzniku, čo viedlo k neplánovaným prestojom a potenciálnemu sekundárnemu poškodeniu. Preventívna údržba vykonáva výmenu komponentov podľa pevne stanoveného harmonogramu, čo môže viesť k zbytočným výmenám funkčných častí.

Prediktívna údržba (obr. 11.5) využíva kontinuálne monitorovanie stavu zariadení a ML algoritmy na predpovedanie blížiacich sa porúch. Systém analyzuje dáta z vibračných senzorov, teplotných senzorov, akustických senzorov, analyzátorov oleja a ďalších meracích bodov. Porovnáva aktuálne merania s normálnymi prevádzkovanými hodnotami a historickými dátami z predchádzajúcich porúch.

Algoritmy detekcie anomálií identifikujú odchýlky od normálneho správania, ktoré môžu indikovať začínajúcu degradáciu komponentov. Príkladmi sú zvýšená vibrácia indikujúca opotrebenie ložísk, zmeny v teplotných profiloch indikujúce problémy s mazaním alebo chladením, alebo zmeny v akustickom spektre indikujúce trhliny alebo uvoľnené spoje.

Obr. 11.5 AI/ML v prediktívnej údržbe

ML modely pre predikciu zostávajúcej životnosti odhadujú, kedy komponent pravdepodobne zlyhá. Tieto modely berú do úvahy nie len aktuálny stav, ale aj históriu zaťaženia, prevádzkové podmienky a degradačné mechanizmy špecifické pre daný typ komponentu. Predikcia umožňuje naplánovať údržbu v optimálnom čase, keď je komponent blízko konca životnosti, ale ešte funguje spoľahlivo.

Implementácia prediktívnej údržby v priemysle prináša merateľné výhody. Zníženie neplánovaných prestojov je pravdepodobne najvýznamnejším prínosom. Výpadok kritických zariadení môže zastaviť celú výrobnú linku s nákladmi desiatok až stoviek tisíc eur za hodinu. Predikcia porúch umožňuje naplánovať údržbu počas plánovaných prestávok, minimalizujúc dopad na výrobu.

Optimalizácia nákladov na údržbu vyplýva z toho, že výmeny komponentov sa vykonávajú len keď je to skutočne potrebné, nie podľa konzervatívneho pevného harmonogramu. Dodatočne, včasná detekcia problémov často umožňuje menej invazívne a lacnejšie opravy ako riešenie následkov katastrofického zlyhania.

Predĺženie životnosti zariadení je ďalším prínosom. Optimálne prevádzkové podmienky identifikované prostredníctvom analýzy dát môžu minimalizovať opotrebenie. Včasná detekcia a riešenie menších problémov zabraňuje ich progresii do vážnejších porúch, ktoré by mohli poškodiť ďalšie komponenty.

11.5.3 Počítačové videnie a kontrola kvality

Počítačové videnie využívajúce hlboké neurónové siete revolučne zmenilo automatizovanú kontrolu kvality. Tradičné systémy strojového videnia vyžadovali explicitné programovanie pre každý typ defektu a boli citlivé na variácie v osvetlení, pozícii a orientácii produktov.

Konvolučné neurónové siete sa dokážu naučiť identifikovať defekty zo sady príkladov bez potreby explicitne definovať charakteristiky každého typu defektu. Systém sa trénuje na obrázkoch defektných a bezchybných produktov a učí sa rozlišovať medzi nimi. Po natrénovaní dokáže generalizovať na nové príklady a identifikovať aj defekty, ktoré neboli v tréningových dátach, ale majú podobné charakteristiky.

Aplikácie počítačového videnia v priemysle sú rozsiahle. Inšpekcia povrchových defektov identifikuje škrabance, praskliny, nerovnosti a ďalšie povrchové vady na výrobkoch. Kontrola montáže overuje prítomnosť všetkých komponentov, správnu orientáciu a pozíciu dielov. Meranie rozmerov kontroluje zhodu s toleranciami bez potreby kontaktného merania. Rozpoznávanie a lokalizácia objektov umožňuje robotom manipulovať s dielmi aj keď nie sú v presne definovanej pozícii.

11.5.4 Optimalizácia procesov

ML algoritmy sa používajú na optimalizáciu výrobných procesov, kde zložitost' vzťahov medzi procesným i parametrami a kvalitou produktu presahuje schopnosti tradičných metód. Systémy analyzujú historické dáta zo senzoro v, identifikujú vzťahy medzi procesným i podmienkami a vlastnosťami produktov a navrhujú optimálne nastavenia pre dosiahnutie požadovaných charakteristík.

Adaptívne riadenie využíva ML na kontinuálne prispôsobovanie riadiacich parametrov meniacim sa podmienkam. Systém monitoruje výkonnosť procesu a upravuje nastavenia na kompenzáciu porúch ako sú zmeny v materiálových vlastnostiach, opotrebenie nástrojov alebo zmeny v okolitých podmienkach.

Reinforcement learning umožňuje systémom učiť sa optimálne riadiace stratégie prostredníctvom interakcie s prostredím. Agent vykonáva akcie, pozoruje ich dôsledky a dostáva odmenu alebo trest. Postupne sa učí stratégiu maximalizujúcu kumulatívnu odmenu. V priemyselných aplikáciách sa používa napríklad pre optimalizáciu energetickej efektivity budov alebo riadenie komplex ných výrobných procesov.

11.5.5 Výzvy a budúce smery

Implementácia AI a ML v priemysle čelí niekoľkým výzvam. Kvalita a dostupnosť tréningových dát je fundamentálna pre úspech ML systémov. Priemyselné dáta často obsahujú šum, chýbajúce hodnoty a anomálie. Získanie dostatočného množstva označených dát, najmä pre vzácne udalosti ako sú poruchy, môže byť náročné. Transfer learning a syntetické dáta sú prístupy, ktoré pomáhajú zmierniť tento problém.

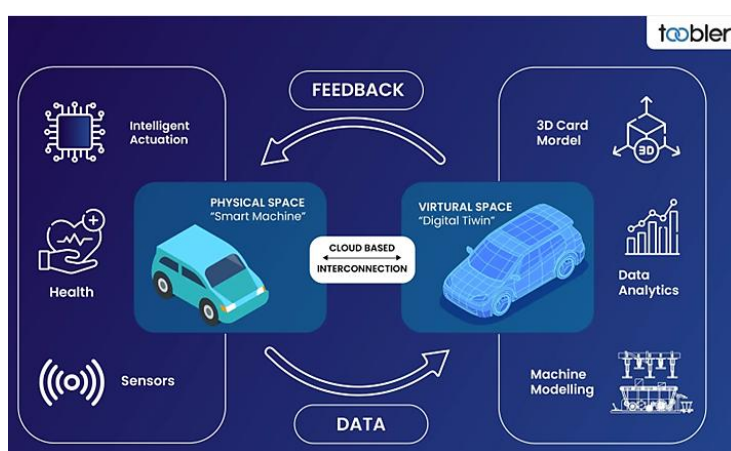
Interpretovateľnosť ML modelov je kritická v priemyselných aplikáciách. Zatiaľ čo hlboké neurónové siete môžu dosahovať vynikajúce výsledky, ich rozhodovanie je často ťažko interpretovateľné. Explainable AI je oblasť výskumu zameraná na vývoj metód, ktoré umožňujú pochopiť, prečo model urobil určité rozhodnutie. V priemysle je táto schopnosť dôležitá pre dôveru operátorov, ladenie systémov a splnenie regulačných požiadaviek.

Integrácia s existujúcimi systémami vyžaduje prepojenie ML komponentov s tradičnými riadiacimi systémami a podnikovými aplikáciami. Latencia a výpočtová náročnosť sú faktory, ktoré je potrebné zvážiť pri nasadzovaní ML modelov do prevádzky, najmä v aplikáciách vyžadujúcich reakcie v reálnom čase.

Bezpečnosť AI systémov proti adversariálnym útokom, kde útočník zámerne modifikuje vstupy na oklamanie modelu, je rastúcou oblasťou výskumu. V kritickom priemyselnom prostredí by takéto útoky mohli mať vážne dôsledky.

11.6 Digitálne dvojča

Digitálne dvojča (obr. 11.6) je virtuálna reprezentácia fyzického objektu, procesu alebo systému, ktorá umožňuje analýzu, simuláciu a optimalizáciu bez zásahu do reálnej prevádzky. Koncept digitálnych dvojčiat sa stal kľúčovým nástrojom v Industry 4.0, umožňujúc organizáciám lepšie pochopiť, predpovedať a optimalizovať výkonnosť svojich aktív naprieč celým životným cyklom od návrhu cez výrobu až po prevádzku a údržbu.

Obr. 11.6 Digitálne dvojča – komponenty a dataflow

Digitálne dvojča integruje dáta z viacerých zdrojov na vytvorenie komplexného obrazu o fyzickom objekte. Tieto zdroje zahŕňajú CAD modely z fázy návrhu, dáta z výrobného procesu, senzorické dáta z prevádzky a historické údaje o údržbe a výkonnosti. Prepojenie s reálnym objektom prostredníctvom IoT senzorov umožňuje digitálnemu dvojčiatu reflektovať aktuálny stav fyzického objektu v reálnom čase. Rozlišujeme niekoľko typov digitálnych dvojčiat podľa úrovne reprezentácie. Digitálne dvojča komponentu reprezentuje jednotlivý komponent alebo zariadenie, napríklad motor, čerpadlo alebo ventil. Obsahuje detailnú geometriu, materiálové vlastnosti, prevádzkové parametre a degradačné modely. Používa sa pre optimalizáciu návrhu, testovanie a predikciu životnosti komponentu.

Digitálne dvojča produktu reprezentuje kompletný produkt zložený z viacerých komponentov. Zahŕňa nielen mechanické aspekty, ale aj elektrické, elektronické a softvérové komponenty. Používa sa pre virtuálne prototypovanie, testovanie funkcionality a optimalizáciu výkonnosti pred fyzickou výrobou.

Digitálne dvojča procesu reprezentuje výrobný alebo prevádzkový proces. Zahŕňa modelovanie materiálových tokov, energetickej bilancie, procesných parametrov a ich vzájomných vzťahov. Umožňuje simuláciu rôznych scenárov, identifikáciu úzkych miest a optimalizáciu výrobného procesu.

Digitálne dvojča systému alebo továrne reprezentuje komplexný systém zahŕňajúci viaceré procesy, zariadenia a ich interakcie. Je to najkomplexnejší typ digitálneho dvojčata, integrujúci dáta z celej organizácie. Používa sa pre strategické plánovanie, optimalizáciu celkového systému a simuláciu dopadov zmien.

Vytvorenie a prevádzka digitálneho dvojčata vyžaduje integráciu viacerých technológií. CAD a CAE systémy poskytujú geometrické modely a inžiniersku analýzu. Moderné CAD systémy umožňujú vytvárať nielen geometriu, ale aj priradené vlastnosti ako materiály, tolerancie a montážne vzťahy. CAE nástroje umožňujú simulovať mechanické napätia, tepelné toky, elektromagnetické polia a ďalšie fyzikálne javy.

IoT platforma zabezpečuje pripojenie fyzického objektu a prenos dát do digitálneho dvojčata. Senzory merajú kritické parametre ako teplotu, vibrácie, tlak, prúd a mnoho ďalších veličín. Tieto dáta sa prenášajú v reálnom čase do cloudu alebo edge systému, kde sa spracúvajú a aktualizuje sa stav digitálneho dvojčata.

Simulačné nástroje umožňujú predpovedať správanie systému za rôznych podmienok. Fyzikálne založené simulácie riešia diferenciálne rovnice popisujúce mechaniku, termodynamiku, dynamiku tekutín alebo elektromagnetizmus. Pre zložité systémy, kde detailná simulácia by bola príliš výpočtovo náročná, sa používajú redukované modely, ktoré zachytávajú podstatné správanie s výrazne menšími výpočtovými nárokmi.

Analytické a ML nástroje spracúvajú historické a reálne dáta na identifikáciu vzorcov, detekciu anomálií a predikciu budúceho vývoja. Kombinácia fyzikálnych modelov s dátovo riadenými ML modelmi umožňuje dosiahnuť presnejšie predpovede ako každý prístup samostatne.

Vizualizačné nástroje umožňujú používateľom interagovať s digitálnym dvojčatom. Dashboards zobrazujú aktuálny stav, kľúčové výkonnostné ukazovatele a alarmy. 3D vizualizácia umožňuje navigovať virtuálnym modelom a zobrazit' detaily jednotlivých komponentov. Integrácia s AR/VR technológiami umožňuje imerzívnu skúsenosť, kde môžu používatelia vizualizovať digitálne dvojča priamo v kontexte fyzického objektu.

V fáze návrhu a vývoja produktu digitálne dvojča umožňuje virtuálne prototypovanie a testovanie. Inžinieri môžu simulovať správanie produktu za rôznych prevádzkových podmienok, testovať hraničné prípady a optimalizovať návrh bez potreby výroby fyzických prototypov. Tento prístup výrazne skracuje vývojový cyklus a redukuje náklady. Možnosť vykonať tisíce simulácií umožňuje dôkladné preskúmanie návrhového priestoru a nájdenie optimálnych riešení.

Virtuálne uvedenie do prevádzky využíva digitálne dvojča výrobnéj linky alebo systému na testovanie a ladenie riadiacich programov pred fyzickou inštaláciou. Programátori môžu vyvinúť a odladiť PLC programy, otestovať komunikáciu medzi zariadeniami a overiť bezpečnostné funkcie v bezpečnom virtuálnom prostredí. Tento prístup minimalizuje čas potrebný na fyzické uvedenie do prevádzky a redukuje riziko chýb, ktoré by mohli poškodiť zariadenie alebo ohroziť bezpečnosť.

Počas prevádzky digitálne dvojča slúži ako platforma pre monitorovanie a diagnostiku. Porovnávanie skutočného správania s predikciami modelu umožňuje

identifikovať odchýlky indikujúce degradáciu alebo blížiacu sa poruchu. Integrácia s ML algoritmami pre prediktívnu údržbu umožňuje presnejšie predpovede životnosti komponentov.

Optimalizácia prevádzky využíva digitálne dvojča na simuláciu rôznych prevádzkových scenárov a identifikáciu optimálnych nastavení. Môže ísť o optimalizáciu energetickej efektivity, maximalizáciu produkcie alebo minimalizáciu opotrebovania. Systém môže automaticky upravovať parametre reálneho systému na základe odporúčaní z digitálneho dvojčata.

Školenie a tréning personálu využíva digitálne dvojča na vytvorenie realistického simulačného prostredia. Operátori sa môžu učiť ovládať systém, trénovať reakcie na poruchy a nácvik údržbových procedúr bez rizika poškodenia reálneho zariadenia alebo ohrozenia bezpečnosti.

Implementácia digitálnych dvojčiat v priemyselných spoločnostiach priniesla merateľné výhody. Zníženie času vývoja o 25 až 50 percent je typické pre organizácie implementujúce digitálne dvojčatá v návrhovej fáze. Virtuálne testovanie a optimalizácia eliminujú potrebu viacerých iterácií fyzických prototypov. Zníženie prestojov vďaka prediktívnej údržbe podporenej digitálnym dvojčatom dosahuje 20 až 30 percent. Presnejšie predikcie umožňujú lepšie plánovanie údržby a optimalizáciu zásob náhradných dielov. Energetická efektivita sa môže zlepšiť o 10 až 20 percent prostredníctvom optimalizácie prevádzkových parametrov identifikovaných simuláciami digitálneho dvojčata. Systém môže identifikovať neefektívne režimy a navrhnúť zlepšenia.

Implementácia digitálnych dvojčiat však prináša aj výzvy. Počiatočné investície zahŕňajú softvér, hardvér pre výpočty a senzory pre pripojenie fyzických objektov. Pre komplexné systémy môžu byť tieto náklady významné. Integrácia dát z heterogénnych zdrojov vyžaduje štandardizované formáty a rozhrania. Údaje z CAD systémov, IoT senzorov, výrobných systémov a podnikových aplikácií musia byť synchronizované a spravované v konzistentnom formáte.

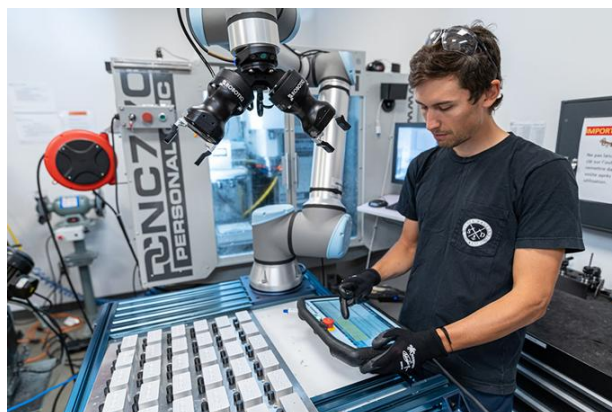
Výpočtová náročnosť detailných simulácií môže byť limitujúcim faktorom. Pre aplikácie vyžadujúce reakcie v reálnom čase je potrebné vyvinúť redukované modely, ktoré poskytujú dostatočnú presnosť s primeranými výpočtovými nárokmi.

Udržiavanie aktuálnosti digitálneho dvojčata vyžaduje kontinuálnu aktualizáciu modelu aby reflektoval zmeny vo fyzickom objekte, či už ide o údržbu, modifikácie alebo degradáciu. Automatizované procesy pre synchronizáciu sú kľúčové pre dlhodobú hodnotu digitálneho dvojčata.

11.7 Kolaboratívne roboty

Kolaboratívne roboty (obr. 11.7), často označované ako coboty, predstavujú novú generáciu priemyselných robotov navrhnutých pre bezpečnú prácu v priamom kontakte s ľuďmi bez potreby tradičných bezpečnostných bariér. Zatiaľ čo konvenčné priemyselné roboty sú izolované v ochranných klietkach kvôli rizikám spojením s ich silou, rýchlosťou a predvídateľným, ale potenciálne nebezpečným správaním, coboty

integrujú pokročilé bezpečnostné funkcie, ktoré umožňujú ich nasadenie v zdieľanom pracovnom priestore s ľuďmi.

Obr. 11.7 Cobot

Coboty sa vyznačujú niekoľkými kľúčovými charakteristikami, ktoré ich odlišujú od tradičných priemyselných robotov. Inherentná bezpečnosť je dosiahnutá viacerými spôsobmi. Obmedzenie sily a výkonu znamená, že robot je navrhnutý tak, aby sila, ktorú môže vyvinúť pri kolízii s človekom, nepresahovala bezpečné limity definované v normách. Toto obmedzenie je realizované mechanicky prostredníctvom konštrukcie s ohybným prenosom alebo elektronicky prostredníctvom monitorovania prúdov v motoroch.

Pokročilá senzorika umožňuje cobotom vnímať svoje prostredie a detekovať prítomnosť človeka alebo prekážok. Momentové senzory v kĺboch umožňujú detekovať kontakt s človekom alebo neočakávaným objektom. Vizuálne systémy využívajúce kamery alebo 3D senzory umožňujú robotovi vidieť svoj pracovný priestor a identifikovať ľudí. Proximity senzory detegujú priblíženie človeka a môžu spomaliť alebo zastaviť pohyb robota.

Adaptívne riadenie umožňuje cobotom reagovať na interakciu s človekom. Pri ručnom vedení môže operátor fyzicky viesť robot do požadovanej pozície, pričom robot vníma silu aplikovanú operátorom a pohybuje sa v požadovanom smere. Túto funkciu možno využiť pre jednoduché programovanie trajektórií.

Jednoduchosť programovania je ďalšou charakteristikou cobotov. Grafické používateľské rozhrania umožňujú programovanie bez potreby odborných znalostí robotického programovania. Príkladové programovanie, kde operátor fyzicky vedie robot cez požadovanú sekvenciu pohybov, je intuitívny spôsob vytvárania jednoduchých programov.

Norma ISO/TS 15066

Norma ISO/TS 15066, publikovaná v roku 2016, poskytuje technické špecifikácie pre bezpečnosť kolaboratívnych robotov. Táto norma dopĺňa existujúce normy ISO 10218-1 a ISO 10218-2 týkajúce sa bezpečnosti priemyselných robotov a poskytuje špecifické požiadavky a usmernenie pre aplikácie, kde robot a človek zdieľajú pracovný priestor.

Norma definuje štyri typy kolaboratívnych operácií, ktoré umožňujú rôzne stupne interakcie medzi robotom a človekom. Safety-rated monitored stop je režim, kde robot zastaví pohyb, keď človek vstúpi do kolaboratívneho pracovného priestoru. Po opustení priestoru človekom môže robot pokračovať v automatickom režime. Tento režim je vhodný pre aplikácie, kde je potrebná vysoká rýchlosť robota, ale interakcia s človekom je obmedzená na špecifické časy.

Hand guiding umožňuje operátorovi fyzicky viesť robot priložením sily na ručný operátorský prvok. Robot sa pohybuje v smere aplikovanej sily s bezpečne obmedzenou rýchlosťou. Tento režim sa používa pre nastavovanie, naučenie trajektórií alebo manuálne ovládanie v špeciálnych situáciách.

Speed and separation monitoring využíva systémy pre monitorovanie pozície človeka a dynamicky upravuje rýchlosť robota alebo zastaví jeho pohyb tak, aby sa udržiavala bezpečná separačná vzdialenosť. Pri väčšej vzdialenosti môže robot pracovať vyššou rýchlosťou. Pri priblížení človeka robot spomaľuje a v prípade dosiahnutia minimálnej vzdialenosti zastaví. Tento režim umožňuje efektívnu prácu s minimálnym časom, kedy je robot zastavený.

Power and force limiting je najpokročilejší kolaboratívny režim, kde môže dôjsť ku kontaktu medzi robotom a človekom, ale sily a tlaky sú obmedzené na úrovne, ktoré nespôsobia zranenie. Norma ISO/TS 15066 poskytuje biomechanické limitné hodnoty pre rôzne časti ľudského tela. Tieto limity sú založené na výskume prahov bolesti a potenciálneho poranenia pre rôzne oblasti tela ako hlava, trup, paže a ruky.

11.7.1 Aplikácie kolaboratívnych robotov

Coboty našli uplatnenie v širokom spektre priemyselných aplikácií. Montážne operácie sú jednou z najčastejších aplikácií. Coboty môžu vykonávať opakujúce sa montážne úlohy, ako je skrutkovanie, lisovanie alebo lepenie, pričom človek pripravuje komponenty, vykonáva kontrolu kvality alebo sa stará o komplexnejšie úlohy vyžadujúce manuálnu zručnosť a rozhodovanie.

Pick and place operácie využívajú coboty pre manipuláciu s komponentmi medzi rôznymi pozíciami. V kolaboratívnom nastavení môže cobot podávať komponenty operátorovi alebo odkladať hotové produkty, čím zlepšuje ergonómiu a efektívnosť pracoviska.

Paletizácia a depaletizácia, tradične úlohy vykonávané veľkými priemyselnými robotmi, môžu byť realizované cobotmi v aplikáciách s nižšími požiadavkami na nosnosť. Výhoda cobota je flexibilita nasadenia a možnosť zmeny konfigurácie bez rozsiahleho prestavenia bezpečnostnej infraštruktúry.

Kontrola kvality využívajúca coboty vybavené kamerami alebo inými senzormi môže automatizovať inšpekčné úlohy. Konzistentnosť a neúnavnosť robota zabezpečuje spoľahlivú kontrolu, zatiaľ čo človek môže riešiť zložité prípady vyžadujúce subjektívne hodnotenie.

Povrchová úprava, ako je brúsenie, leštenie alebo natieranie, môže byť automatizovaná pomocou cobotov. Tieto úlohy sú často ergonomicky náročné a

coboty môžu prevziať fyzicky namáhavú časť, zatiaľ čo operátor sa stará o prípravu, kontrolu a finalizáciu.

Kolaboratívne roboty prinášajú viaceré výhody oproti tradičným priemyselným robotom v určitých aplikáciách. Flexibilita nasadenia je významnou výhodou. Coboty nevyžadujú bezpečnostné klietky, čo zjednodušuje ich inštaláciu a umožňuje jednoduché presunutie medzi rôznymi pracovnými stanicami. Táto flexibilita je obzvlášť cenná pre malé a stredné podniky alebo pre výrobu s častými zmenami produktov.

Nižšie počiatočné náklady v porovnaní s kompletnými robotickými bunkami s bezpečnostnou infraštruktúrou robia coboty dostupnejšími. Jednoduchosť programovania redukuje potrebu špecializovaných integrátorov a umožňuje priemyslovým inžinierom programovať roboty vlastnými silami.

Zlepšenie ergonómie a bezpečnosti pracoviska je dôležitým prínosom. Coboty môžu prevziať opakujúce sa, fyzicky namáhavé alebo nebezpečné úlohy, zatiaľ čo ľudia sa môžu sústrediť na úlohy vyžadujúce kognitívne schopnosti, jemnú motoriku alebo rozhodovanie.

Coboty majú však aj limitácie. Rýchlosť a nosnosť sú typicky nižšie ako u tradičných priemyselných robotov. Bezpečnostné obmedzenia výkonu a sily limitujú maximálnu rýchlosť pohybu a hmotnosť manipulovaného objektu. Pre aplikácie vyžadujúce vysokú rýchlosť alebo manipuláciu s ťažkými objektami sú tradičné roboty vhodnejšie.

Pracovný dosah cobotov je zvyčajne menší. Ich konštrukcia optimalizovaná pre bezpečnosť a flexibilitu vedie k kompaktnejším rozmerom, čo môže byť limitujúce v aplikáciách vyžadujúcich veľký pracovný priestor.

Presnosť a opakovateľnosť, hoci dostatočné pre mnoho aplikácií, sú typicky nižšie ako u high-end priemyselných robotov. Pre úlohy vyžadujúce submilimetrovú presnosť môžu byť coboty nedostatočné.

11.8 Rozšírená a virtuálna realita v mechatronike

Technológie rozšírenej reality a virtuálnej reality transformujú spôsob, akým inžinieri navrhujú, vyrábajú, udržiavajú a školia sa na mechatronických systémoch. Zatiaľ čo VR vytvára úplne imerzívne virtuálne prostredie izolované od reálneho sveta, AR obohacuje reálne prostredie o digitálne informácie a objekty. Obidve technológie nachádzajú rozsiahle aplikácie v priemyselnej praxi.

Virtuálna realita vytvára kompletne počítačovo generované prostredie, do ktorého je používateľ ponorený pomocou VR headsetu. Moderné VR headsety obsahujú vysoké rozlíšenie displeje pre každé oko, sledovanie pohybu hlavy s nízkou latenciou a priestorový zvuk. Sofistikované VR systémy umožňujú sledovanie celého tela a používanie ovládačov pre interakciu s virtuálnymi objektmi. Kvalitná VR skúsenosť vyžaduje vysokú snímkovú frekvenciu, typicky 90 Hz alebo viac, na minimalizáciu kinetózy.

Rozšírená realita pridáva digitálne informácie do reálneho sveta, ktorý používateľ vníma. AR môže byť realizovaná pomocou rôznych zariadení. Smartfóny a tablety

používajú kameru a displej na prekrytie digitálneho obsahu nad reálny obraz. AR okuliare, ako Microsoft HoloLens alebo RealWear, sú nositeľné zariadenia s priehľadným displejom, ktoré umožňujú vidieť reálne prostredie s prekrytým digitálnym obsahom. Tieto zariadenia obsahujú kamery, senzory hĺbky a priestorové mapovanie pre určenie pozície používateľa a orientácie digitálneho obsahu v reálnom priestore.

Kľúčovou technológiou pre AR je počítačové videnie a priestorové mapovanie. Systém musí rozpoznať objekty v reálnom svete, určiť ich pozíciu a orientáciu a správne umiestniť digitálny obsah relatívne k týmto objektom. Marker-based AR používa špeciálne značky, ktoré systém ľahko rozpozná. Markerless AR používa prírodné charakteristiky prostredia alebo 3D mapovanie priestoru.

AR nachádza rozsiahle využitie v montážnych aplikáciách. Operátorovi sa zobrazujú krok-za-krokom inštrukcie priamo v jeho zornom poli, presne umiestnené na relevantných komponentoch. Systém môže zvýrazniť správny diel, ktorý má byť použitý, ukázať jeho správnu orientáciu a vizualizovať postup montáže. V porovnaní s papierovými inštrukciami alebo monitorom umiestneným mimo pracoviska AR výrazne znižuje chybovosť a skracuje čas montáže.

V zložitých montážach elektrických káblových zväzkov AR môže vizualizovať správne trasovanie káblov, body pripojenia a identifikáciu jednotlivých vodičov. Operátor vidí virtuálne vedenie prekryté nad fyzickým produktom, čo zjednodušuje komplexnú úlohu, ktorá by inak vyžadovala dôkladné štúdium výkresov.

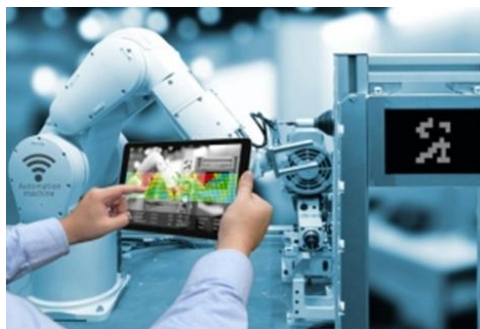
Kontrola kvality využívajúca AR umožňuje vizualizovať požadované parametre priamo na kontrolovanom objekte. Systém môže zobrazíť nominálne rozmery, tolerančné pásma a porovnať ich s nameranými hodnotami. Pre vizuálnu inšpekciu môže AR zvýrazniť oblasti vyžadujúce kontrolu a poskytnúť referenčné obrázky požadovaného stavu.

Virtuálna realita sa používa pre plánovanie a validáciu výrobných líní. Inžinieri môžu v VR prostredí rozmiestniť stroje, navrhnuť materiálové toky a ergonómiu pracovísk ešte pred fyzickou inštaláciou. Simulácia umožňuje identifikovať potenciálne problémy ako kolízie, nedostatočný prístup alebo neergonomické usporiadanie.

Virtuálne uvedenie do prevádzky kombinuje VR s digitálnym dvojčatom výrobnej linky. Programátori môžu vyvinúť a otestovať riadiace programy v realistickom virtuálnom prostredí, ktoré presne simuluje správanie reálnych strojov. Tento prístup výrazne skracuje čas fyzického uvedenia do prevádzky a redukuje riziko chýb.

Údržba je oblasť, kde AR (obr. 11.8) prináša výrazné výhody. Technici môžu pomocou AR okuliarov vidieť contextuálne informácie o zariadení, na ktorom pracujú. Systém môže zobrazíť manuály, schémy, históriu údržby a diagnostické informácie priamo v zornom poli technika, pričom jeho ruky zostávajú voľné na prácu.

Krok-za-krokom procedúry vizualizované v AR pomáhajú technikom vykonávať komplexné údržbové úlohy. Systém môže zvýrazniť komponenty, ktoré majú byť odstránené, ukázať postup demontáže a upozorniť na bezpečnostné opatrenia. Pre zriedkavé alebo zložité procedúry AR výrazne znižuje riziko chýb.

Obr. 11.8 AR aplikácie v údržbe

Vzdialená asistencie využívajúca AR umožňuje expertovi vidieť to, čo vidí technik v teréne a poskytovať pokyny v reálnom čase. Expert môže v zornom poli technika kresliť značky, poukazovať na konkrétne detaily a navigovať technika cez riešenie problému. Tento prístup je obzvlášť cenný pre zariadenia inštalované na vzdialených miestach, kde by vyslanie experta bolo časovo a nákladovo náročné. Diagnostika využívajúca AR môže vizualizovať dáta zo senzorov a diagnostických systémov priamo na zariadení. Tepelná mapa môže byť prekrytá na motorovi, vibračné spektrum zobrazené pri ložisku, alebo prietokové parametre vizualizované na potrubí. Táto intuitívna vizualizácia pomáha technikovi rýchlo identifikovať problém.

VR sa používa pre tréning údržbárskych technikov. V bezpečnom virtuálnom prostredí môžu technici trénovať zriedkavé alebo nebezpečné scenáre ako požiar, únik nebezpečných látok alebo katastrofické zlyhanie zariadenia. VR umožňuje opakovať scenár viackrát, čo by nebolo možné v reálnom prostredí.

VR poskytuje bezpečné prostredie pre školenie na komplexných alebo nebezpečných zariadeniach. Študenti alebo noví zamestnanci môžu získať praktické skúsenosti bez rizika poškodenia drahého zariadenia alebo ohrozenia bezpečnosti. VR umožňuje simulovať rôzne scenáre vrátane chybových stavov, ktoré by bolo náročné alebo nebezpečné vyvolať na reálnom zariadení.

Interaktivita VR školení výrazne zvyšuje zapamätanie v porovnaní s tradičnými metódami ako videa alebo prezentácie. Študenti môžu aktívne manipulovať s objektmi, vykonávať kroky procedúry a vidieť dôsledky svojich rozhodnutí. Okamžitá spätná väzba na akcie študenta pomáha pri učení.

AR manuály a príručky poskytujú interaktívne inštrukcie kontextuálne umiestnené na reálnom zariadení. Namiesto štúdia papierových manuálov alebo videí na oddelenej obrazovke môže používateľ vidieť inštrukcie priamo na mieste, kde má vykonať akciu. Tento prístup je intuitívnejší a redukuje kognitívnu záťaž spojenú s prekladom inštrukcií z manuálu do reálneho prostredia.

Virtuálne laboratória využívajúce VR umožňujú študentom experimentovať s drahými alebo nebezpečnými zariadeniami, ktoré by neboli dostupné vo fyzickom laboratóriu. Študenti môžu vykonávať experimenty, meniť parametre a pozorovať výsledky v realistickom virtuálnom prostredí.

Implementácia AR a VR v priemysle čelí niekoľkým výzvam. Náklady na hardvér, najmä pre priemyselné AR okuliare spĺňajúce požiadavky na odolnosť, výdrž batérie

a výkon, sú stále významné. Vývoj kvalitného AR a VR obsahu vyžaduje špecializované zručnosti a môže byť časovo náročný.

Ergonómia a pohodlie pri dlhodobom nosení AR okuliarov je faktor limitujúci ich používanie v celej pracovnej zmene. Hmotnosť, rozloženie váhy, pohodlie a zorné pole sú oblasti, kde pokračuje vývoj.

Technické obmedzenia ako zorné pole AR okuliarov, presnosť sledovania v priemyselnom prostredí a latencia ovplyvňujú kvalitu používateľskej skúsenosti. Priemyselné prostredie s kovových štruktúrami, variabilným osvetlením a veľkým počtom podobných objektov predstavuje výzvu pre vizuálne systémy AR.

Integrácia s existujúcimi systémami vyžaduje prepojenie AR/VR aplikácií s CAD systémami, PLM, ERP a ďalšími podnikovými aplikáciami. Štandardizované formáty dát a rozhrania sú kľúčové pre efektívnu integráciu.

Budúci vývoj smeruje k ľahším a pohodlnejším zariadeniam s väčším zorným polom a dlhšou výdržou batérie. 5G konektivita umožní prenos vysokej kvality obsahu s nízkou latenciou, čo je kľúčové pre vzdialenej asistencii a cloudové spracovanie. Pokroky v počítačovom videní a AI zlepšia schopnosť systémov rozpoznávať objekty a kontextovo prispôsobovať zobrazované informácie.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- [1] RYALAT, M., AL-FAOURI, M., EL-MOAQET, H., ALMTIREEN, N., AL-REFAI, G. The Integration of Advanced Mechatronic Systems into Industry 4.0 for Smart Manufacturing. Sustainability, 2024, 16(19), 8504. Dostupné na: <https://www.mdpi.com/2071-1050/16/19/8504>
- [2] Fourth Industrial Revolution. In: Wikipedia [online]. 2025 [cit. 2025-10-01]. Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/Fourth_Industrial_Revolution
- [3] BOPPANA, V. R. Industry 4.0: Revolutionizing Manufacturing and Automation. SSRN Electronic Journal, 2024. Dostupné na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5135027
- [4] Mechatronics in the Era of Industry 4.0. NumberAnalytics Blog [online]. 2024. Dostupné na: <https://www.numberanalytics.com/blog/mechatronics-industry-4-0-smart-manufacturing>
- [5] The World of Smart Manufacturing 4.0 in 2024. Medium - SoftClouds [online]. 2024. Dostupné na: <https://softclouds.medium.com/the-world-of-smart-manufacturing-4-0-in-2024-c5d331291fc6>
- [6] Industrial Internet of Things (IIoT) Solutions. Siemens Software [online]. 2025. Dostupné na: <https://www.sw.siemens.com/en-US/solutions/industrial-internet-of-things-iiot/>
- [7] Siemens recognized as an Industrial IoT Platforms and Applications Leader by IDC MarketScape. Siemens Insights Hub Blog, 2025. Dostupné na: <https://blogs.sw.siemens.com/insights-hub/2025/02/14/siemens-recognized-as-an-industrial-iiot-platforms-and-applications-leader-by-idc-marketscape/>
- [8] How Siemens Energy uses AWS for its IIoT platform and smart manufacturing. AWS IoT Blog, 2024. Dostupné na: <https://aws.amazon.com/blogs/iiot/how-siemens-energy-uses-aws-for-its-iiot-platform-and-smart-manufacturing/>
- [9] Knowledge-Defined Edge-Cloud Collaborative IoT Architecture for Industrial Equipment Monitoring. ACM CFIMA 2024. Dostupné na: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3704558.3705520>
- [10] Industrial Edge. Siemens [online]. 2024. Dostupné na: <https://www.siemens.com/global/en/products/automation/topic-areas/industrial-edge.html>
- [11] Cyber Physical Systems. Fraunhofer Institute for Reliability and Microintegration [online]. 2024. Dostupné na: https://www.izm.fraunhofer.de/en/feature_topics/cyber-physical-systems.html
- [12] MONOSTORI, L. et al. Cyber-physical systems in manufacturing. CIRP Annals - Manufacturing Technology. Dostupné na: <https://publica.fraunhofer.de/entities/publication/482f4edf-2e88-4fe8-a416-33cf62de2ff3>
- [13] Integrating Systems. Fraunhofer IPK, Futur 2024-2 [online]. 2024. Dostupné na: <https://www.ipk.fraunhofer.de/en/media/futur/futur-2024-2/integrating-systems.html>
- [14] Enhancing Resiliency in Production Through Cyber-Physical Systems. Springer, 2016. Dostupné na: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-42559-7_11
- [15] Industrial Cyber Physical Systems - A Survey. IEEE Xplore, 2018. Dostupné na: <https://ieeexplore.ieee.org/document/8387671>
- [16] PATIL, D. AI-Driven Predictive Maintenance in Manufacturing. SSRN Electronic Journal, 2024. Dostupné na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5057406
- [17] Predictive maintenance model based on anomaly detection in induction motors. ScienceDirect, 2023. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2213846323001864>

- [18] AI-Driven Predictive Maintenance for Smart Manufacturing Systems Using Digital Twin Technology. ResearchGate, 2025. Dostupné na: [https://www.researchgate.net/publication/389523901_AI-Driven Predictive Maintenance for Smart Manufacturing Systems Using Digital Tw in Technology](https://www.researchgate.net/publication/389523901_AI-Driven_Predictive_Maintenance_for_Smart_Manufacturing_Systems_Using_Digital_Tw_in_Technology)
- [19] A Comprehensive Review on Artificial Intelligence for Predictive Maintenance. MDPI Applied Sciences, 2024, 14(2), 898. Dostupné na: <https://www.mdpi.com/2076-3417/14/2/898>
- [20] Machine Learning Unlocks Predictive Maintenance for Manufacturer. ManufacturingTomorrow, 2024. Dostupné na: <https://www.manufacturingtomorrow.com/story/2024/10/machine-learning-unlocks-predictive-maintenance-for-manufacturer-/23634/>
- [21] CHU DIEU, L. From Downtime to Uptime: How AI Predictive Maintenance is Rewriting the Rules of Manufacturing. SmartDev, 2024. Dostupné na: <https://smartdev.com/from-downtime-to-uptime-how-ai-predictive-maintenance-is-rewriting-the-rules-of-manufacturing/>
- [22] Artificial Intelligence in Manufacturing Market Report 2025-2030. ResearchAndMarkets.com, 2025. Dostupné na: <https://www.businesswire.com/news/home/20251007204062/en/Artificial-Intelligence-in-Manufacturing-Research-and-Forecast-Report-2025-2030>
- [23] Industrial Digital Twins Improving Capabilities for Manufacturers. Control Engineering, 2025. Dostupné na: <https://www.controleng.com/industrial-digital-twins-improving-capabilities-for-manufacturers/>
- [24] Digital Twin: A Key Software Component of Industry 4.0. ABB News Center. Dostupné na: <https://new.abb.com/news/detail/11242/digital-twin-a-key-software-component-of-industry-40>
- [25] The Digital Twin: From Hype to Reality. ABB News Center. Dostupné na: <https://new.abb.com/news/detail/80770/the-digital-twin-from-hype-to-reality>
- [26] Digital Twins. Siemens USA [online]. 2024. Dostupné na: <https://www.siemens.com/us/en/company/topic-areas/digital-enterprise/digital-twins.html>
- [27] Top 10 Digital Twin Software Solutions 2024. EM360Tech, 2025. Dostupné na: <https://em360tech.com/top-10/top-10-digital-twin-software-solutions-2024>
- [28] Digital Twin Market Size & Growth Analysis. Global Market Insights, 2024. Dostupné na: <https://www.gminsights.com/industry-analysis/digital-twin-market>
- [29] ISO/TS 15066:2016 - Robots and robotic devices - Collaborative robots. International Organization for Standardization. Dostupné na: <https://www.iso.org/standard/62996.html>
- [30] Universal Robots welcomes the new technical specification on collaborative robot design. Universal Robots, 2016. Dostupné na: <https://www.universal-robots.com/about-universal-robots/news-centre/universal-robots-welcomes-the-new-technical-specification-on-collaborative-robot-design/>
- [31] Are Collaborative Robots Safe? ISO/TS 15066 and Collaborative Robot Safety. ISA InTech, 2022. Dostupné na: <https://www.isa.org/intech-home/2016/july-august/features/iso-ts-15066-and-collaborative-robot-safety>
- [32] Standardizing Collaborative Robots: What is ISO/TS 15066? Engineering.com, 2016. Dostupné na: <https://www.engineering.com/standardizing-collaborative-robots-what-is-iso-ts-15066/>
- [33] What is ISO/TS 15066? Robotiq Blog. Dostupné na: <https://blog.robotiq.com/what-is-isots-15066>
- [34] ISO/TS 15066 Explained. Automate.org - Robotiq. Dostupné na: <https://www.automate.org/robotics/tech-papers/iso-ts-15066-explained>

- [35] How AR & VR Transform Maintenance in Manufacturing. Advanced Technology Services, 2022. Dostupné na: <https://www.advancedtech.com/blog/ar-vr-and-mixed-reality-in-manufacturing-maintenance/>
- [36] Virtual Reality & Augmented Reality in Manufacturing. iQ3Connect, 2025. Dostupné na: <https://iq3connect.com/industries/manufacturing-vr-ar/>
- [37] Augmented Reality for Manufacturing Equipment Maintenance Training. Taqtile / Manifest, 2024. Dostupné na: <https://taqtile.com/case-studies/augmented-reality-maintenance-training/>
- [38] Use of Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) in Industrial Training. iQ3Connect, 2024. Dostupné na: <https://iq3connect.com/use-of-virtual-reality-vr-and-augmented-reality-ar-in-industrial-training-2/>
- [39] 20 Ways AR and VR are Transforming Training in Manufacturing. Proven Reality, 2024. Dostupné na: <https://provenreality.com/how-ar-and-vr-are-transforming-training-in-manufacturing/>
- [40] 3 Examples of Augmented Reality for Industrial Maintenance. Roundtable Learning, 2022. Dostupné na: <https://roundtablelearning.com/3-examples-augmented-reality-industrial-maintenance/>
- [41] Augmented Reality in Manufacturing. Dassault Systèmes - DELMIA, 2024. Dostupné na: <https://www.3ds.com/products/delmia/augmented-reality-manufacturing>
- [42] Comprehensive Review: Impacts of Industry 4.0 on Sustainability. Discover Sustainability (Springer), 2024. Dostupné na: <https://link.springer.com/article/10.1007/s43621-024-00290-7>
- [43] Green Production and Sustainable Manufacturing Comprehensive Review. Premier Science, 2024. Dostupné na: <https://premierscience.com/pje-24-303/>
- [44] Implementing Sustainable Practices in Manufacturing Through Industry 4.0 Technologies. Manufacturing.net. Dostupné na: <https://www.manufacturing.net/industry40/article/22860659/implementing-sustainable-practices-in-manufacturing-through-industry-40-technologies>
- [45] Industry 4.0, Manufacturing and Sustainability. Purolator Resources, 2025. Dostupné na: <https://resources.purolator.com/industry-4-0-manufacturing-sustainability/>
- [46] 3 Ways Industry 4.0 is Driving Sustainability in Manufacturing. Flex, 2024. Dostupné na: <https://flex.com/resources/3-ways-industry-4-is-driving-sustainability-in-manufacturing>
- [47] Integrating Industry 4.0 Technologies for Enhanced Sustainability. ScienceDirect, 2024. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352550924003555>
- [48] Sustainability Outcomes of Green Processes in Relation to Industry 4.0. MDPI Sustainability, 2020, 12(15), 5968. Dostupné na: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/15/5968>
- [49] Sustainable Manufacturing Market Growth Analysis. Newstrail. Dostupné na: <https://www.newstrail.com/sustainable-manufacturing-market/>
- [50] 5G Edge Computing Market Size & Growth. Grand View Research. Dostupné na: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/5g-edge-computing-market-report>
- [51] 5G Enterprise Private Network Market Analysis. Global Market Insights, 2025. Dostupné na: <https://www.gminsights.com/industry-analysis/5g-enterprise-private-network-market>
- [52] 5G and Edge Computing: Cloud Workloads Shifting to the Edge, Forecast to 2024. Frost & Sullivan. Dostupné na: <https://store.frost.com/5g-and-edge-computing-cloud-workloads-shifting-to-the-edge-forecast-to-2024.html>
- [53] 5G Will Drive Heavy Adoption of Edge Computing in Industry 4.0 Manufacturing Technologies. DataCenter Dynamics, 2020. Dostupné na: <https://www.datacenterdynamics.com/en/opinions/5g-will-drive-heavy-adoption-edge-computing-industry-40-manufacturing-technologies/>

- [54] Edge Computing Market Size & Trends. Grand View Research. Dostupné na: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/edge-computing-market>
- [55] 5G Edge Computing Market Forecast to 2034. Precedence Research, 2025. Dostupné na: <https://www.precedenceresearch.com/5g-edge-computing-market>
- [56] Multi-Access Edge Computing Market Analysis. Precedence Research, 2025. Dostupné na: <https://www.precedenceresearch.com/multi-access-edge-computing-market>
- [57] Top Edge Computing Trends to Watch in 2025. Informa TechTarget. Dostupné na: <https://www.techtarget.com/searchcio/tip/Top-edge-computing-trends-to-watch-in-2020> Použitá
- [58] LATOMBE, J.-C. Motion Planning. Stanford Robotics Lab, 2002. Dostupné na: <http://www.robotics.stanford.edu/~latombe/cs326/2002/>
- [59] KRÖGER, T. On-line Trajectory Generation in Robotic Systems. Berlin: Springer, 2010. ISBN 978-3-642-05174-6.
- [60] KRÖGER, T. et al. Towards On-Line Trajectory Computation. In: Proceedings of 2006 IEEE/RSJ International Conference on Intelligent Robots and Systems. Beijing: IEEE, 2006, s. 736-741. DOI: 10.1109/IROS.2006.282030.
- [61] Manipulation, Perception, and Learning Group. Trajectory Optimization. Cambridge: MIT Computer Science and Artificial Intelligence Laboratory, 2023. Dostupné na: <https://manipulation.csail.mit.edu/trajectories.html>
- [62] PMD Corp. Mathematics of Motion Control Profiles. Performance Motion Devices, 2019. Dostupné na: <https://www.pmdcorp.com/resources/type/articles/get/mathematics-of-motion-control-profiles-article>
- [63] BEAREE, R., OLABI, A. Dissociated jerk-limited trajectory applied to time-varying vibration reduction. Robotics and Computer-Integrated Manufacturing, 2013, roč. 29, č. 2, s. 444-453.
- [64] Brigham Young University. S-Curve Trajectory Generation. ME 537 Course Notes, Chapter 5, 2018. Dostupné na: <https://www.et.byu.edu/~ered/ME537/Notes/Ch5.pdf>
- [65] Parker Motion. Custom Profiling in 6K Series Controllers. Parker Hannifin Corporation, 2020. Dostupné na: <https://www.parkermotion.com/manuals/6k/6KPGRevBChp5CustomProfiling.pdf>
- [66] BIAGIOTTI, L., MELCHIORRI, C. Trajectory Planning for Automatic Machines and Robots. Berlin: Springer, 2008. 430 s. ISBN 978-3-540-85629-0.
- [67] Robotics Systems Support. S-Curve Motion - Point-to-Point. RMP Motion Controller Documentation, 2022. Dostupné na: <https://support.roboticsys.com/rmp/motion-point-to-point-scurve.html>
- [68] Galil Motion Control. S-Curve Motion Profile Using Contour Mode. Application Note #2404, 2021. Dostupné na: <https://www.galil.com/news/dmc-programming-motion-controllers/s-curve-motion-profile-using-contour-mode>
- [69] Cross The Road Electronics. Motion Magic® - FX. Phoenix 6 Documentation, 2024. Dostupné na: <https://v6.docs.ctr-electronics.com/en/latest/docs/api-reference/device-specific/talonfx/motion-magic.html>
- [70] SHI, Z., YE, W., LIANG, R. Multi-axis synchronous interpolation feed rate adaptive planning with rotational tool center point function under comprehensive constraints. Advances in Mechanical Engineering, 2017, roč. 9, č. 6. DOI: 10.1177/1687814017712415.
- [71] TAJIMA, S., SENCER, B. Kinematic corner smoothing for high speed machine tools. International Journal of Machine Tools and Manufacture, 2016, roč. 108, s. 27-43. DOI: 10.1016/j.ijmachtools.2016.05.009.
- [72] LEI, W.T., SUNG, M.P. NURBS-based fast real-time interpolator for CNC systems. The International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 2008, roč. 39, s. 1091-1102. DOI: 10.1007/s00170-007-1291-5.

- [73] GlobalSpec. Mastering Multi-Axis Motion Control. Engineering Insights, 2024. Dostupné na: <https://insights.globalspec.com/article/23261/mastering-multi-axis-motion-control-key-strategies-for-complex-movements>
- [74] Control Engineering Magazine. Synchronized motion relies on special controls. Control Engineering Magazine, 23. apríl 2025. Dostupné na: <https://controleng.com/articles/synchronized-motion-relies-on-special-controls>
- [75] Control Design. Ethernet-IP, EtherCAT, Profinet and Modbus TCP: Which Protocol Is Right for You? Control Design Magazine, 2023. Dostupné na: <https://www.controldesign.com/connections/data-acquisition-monitoring/article/55249378/>
- [76] Zero Instrument. The Three Most Widely Used Industrial Fieldbus Protocols. Just Measure It Blog, 6. jún 2025. Dostupné na: <https://zeroinstrument.com/the-three-most-widely-used-industrial-fieldbus-protocols-profinet-modbus-and-ethercat/>
- [77] IQNetX. Industrial Ethernet Comparison. IQNetX Documentation, 2024. Dostupné na: <https://www.iqnetx.io/industrial-ethernet-comparison>
- [78] Element14 Community. Industrial Ethernet Protocols Simplified. Element14 Technical Documents, 2022. Dostupné na: <https://community.element14.com/technologies/industrial-automation-space/w/documents/1699/>
- [79] Texas Instruments. Industrial Ethernet Communication Protocols. White Paper, 2019. Dostupné na: https://www.encoder.com/hubfs/white-papers/WP-2019_Industrial-Ethernet-Protocols/wp2019-industrial-ethernet-communication-protocols.pdf
- [80] FS Community. Comparing Industrial Ethernet Protocols. FS Network Blog, 2024. Dostupné na: <https://www.fs.com/blog/comparing-industrial-ethernet-protocols-1735.html>
- [81] ChipsGate. PLC Protocols Comparison: ModBus vs ProfiNet vs EtherCAT. ChipsGate Blog, 22. september 2025. Dostupné na: <https://www.chipsgate.com/blogs/news/plc-protocols-modbus-vs-profinet-vs-ethercat>
- [82] Fluke Corporation. Industrial Ethernet Basics. Fluke Learning Center, 30. august 2019. Dostupné na: <https://www.fluke.com/en/learn/blog/electrical/industrial-ethernet>
- [83] Renesas Electronics. Industrial Ethernet and Fieldbus. Applications Documentation, 2024. Dostupné na: <https://www.renesas.com/en/applications/industrial/industrial-communication/industrial-ethernet-and-fieldbus>
- [84] OPC Foundation. OPC UA Interoperability For Industrie 4.0 and IoT. OPC Foundation White Paper V17, 2024. Dostupné na: <https://opcfoundation.org/wp-content/uploads/2023/05/OPC-UA-Interoperability-For-Industrie4-and-IoT-EN.pdf>
- [85] NXP Semiconductors. Connecting Industry 4.0 with OPC UA. NXP Smarter World Blog, 2024. Dostupné na: <https://www.nxp.com/company/about-nxp/smarter-world-blog/BL-CONNECTING-INDUSTRY>
- [86] OutrightCRM. OPC Unified Architecture - The Complete Guide. OutrightCRM Blog, 13. september 2024. Dostupné na: <https://store.outrightcrm.com/blog/opc-unified-architecture/>
- [87] KEBA AG. OPC UA - The Central Industry 4.0 Standard. KEBA Industrial Automation News, 30. júl 2025. Dostupné na: <https://www.keba.com/en/news/industrial-automation/overview-opc-ua-central-industry-4-0-standard>
- [88] OPC Router. What is OPC UA? Inray Industriesoftware GmbH, 1. január 2025. Dostupné na: <https://www.opc-router.com/what-is-opc-ua/>
- [89] Spotlight Metal. IoT Basics: What is OPC UA? Spotlight Metal Magazine, 10. február 2023. Dostupné na: <https://www.spotlightmetal.com/iot-basics-what-is-opc-ua-a-842878/>

- [90] CARTWRIGHT, A. OPC-UA: The Universal Language of Industry 4.0. Medium - Ai Build TechBlog, 6. január 2022. Dostupné na: <https://medium.com/ai-build-techblog/opc-ua-the-universal-language-of-industry-4-0-10deb023706f>
- [91] Teepttrak. OPC UA Protocol Optimization for Industrial Communication. Teepttrak Blog, 31. marec 2025. Dostupné na: <https://teepttrak.com/en/2025/03/08/opc-ua-protocol-optimization-for-industrial-communication/>
- [92] Prosys OPC. OPC UA and Open Industry 4.0. Prosys OPC Blog, 14. august 2024. Dostupné na: <https://prosysopc.com/blog/opc-ua-and-open-industry-4-0/>
- [93] ABB. OPC UA and TSN Enabling Industry 4.0 for End Devices. ABB News, 2023. Dostupné na: <https://new.abb.com/news/detail/56916/opc-ua-and-tsn-enabling-industry-40-for-end-devices>
- [94] GE Vernova Digital. HMI/SCADA - Everything You Need to Know. GE Vernova Software Blog, 2024. Dostupné na: <https://www.gevernova.com/software/blog/hmi-scada-everything-you-need-to-know>
- [95] Maple Systems. HMI + PLC Combo Units. Maple Systems Product Documentation, 23. január 2024. Dostupné na: <https://maplesystems.com/hmi-plc-combo/>
- [96] DO Supply. Explaining HMI, SCADA and PLCs. DO Supply Tech Blog, 4. február 2019. Dostupné na: <https://www.dosupply.com/tech/2019/02/04/explaining-hmi-scada-and-plcs-what-they-do-and-how-they-work-together/>
- [97] ACE Controls. PLC, HMI & SCADA Services. ACE Automation Services, 2024. Dostupné na: <https://www.ace-net.com/services/automation/plc-hmi-scada>
- [98] General Control Systems. HMI and SCADA Programming. GCS Services Documentation, 7. október 2024. Dostupné na: <https://generalcontrolsystems.com/hmi-and-scada-programming/>
- [99] New Frontier Technologies. SCADA Solutions. NFT Product Portfolio, 2024. Dostupné na: <https://newfrontiertech.com/scada-solutions>
- [100] Windemuller. HMI/SCADA Programming Services. Windemuller Automation, 17. jún 2022. Dostupné na: <https://windemuller.us/services/automation/hmi-scada-programming/>
- [101] GE Vernova Digital. Proficy HMI/SCADA Solutions. GE Vernova Software Products, 2024. Dostupné na: <https://www.gevernova.com/software/products/hmi-scada>
- [102] PLCTalk Community. HMI/SCADA Software Recommendations. PLCTalk Forum Discussion, 14. jún 2024. Dostupné na: <https://www.plctalk.net/forums/threads/hmi-scada-software-recommendations.134919/>
- [103] Wastech Engineering. PLC, HMI and SCADA Systems. Wastech Product Information, 2024. Dostupné na: <https://wastechengineering.com/plc-hmi-and-scada-systems.html>
- [104] IEC 62541. OPC Unified Architecture - All Parts. International Electrotechnical Commission, 2020.
- [105] IEC 61491. Electrical equipment of industrial machines - Serial data link for real-time communication between controls and drives. International Electrotechnical Commission, 2012.
- [106] IEC 61131-3. Programmable controllers - Part 3: Programming languages. International Electrotechnical Commission, 2013.
- [107] IEC PAS 63088. Smart Manufacturing - Reference Architecture Model Industry 4.0 (RAMI4.0). International Electrotechnical Commission, 2017.
- [108] ISO 1219. Fluid power systems and components - Graphical symbols and circuit diagrams. International Organization for Standardization, 2012.
- [109] ISO 4414. Pneumatic fluid power - General rules and safety requirements for systems and their components. International Organization for Standardization, 2010.
- [110] Martel Energo. (2024). Ako funguje elektromagnetický ventil. [online]. Dostupné na: <https://www.martelenergo.sk/ako-funguje-elektromagneticky-ventil>

- [111] Bola.sk. (2024). Čo sú zač elektromagnetické ventily. [online]. Dostupné na: <https://www.bola.sk/poradna/co-su-zac-elektromagneticke-ventily>
- [112] DailyAutomation.sk. (2024). Elektropneumatika. [online]. Dostupné na: <https://www.dailyautomation.sk/06-elektropneumatika>
- [113] DailyAutomation.sk. (2024). Štruktúra PLC. [online]. Dostupné na: <https://www.dailyautomation.sk/struktura-plc>
- [114] MuraICS. (2023). Programovanie PLC. [online]. Dostupné na: <https://muraics.sk/programovanie-plc/>
- [115] NSW Valves. (2023). How Does a Pneumatic Solenoid Valve Work - Type & Applications. [online]. Dostupné na: <https://www.nswvalves.com/sk/news/how-does-a-pneumatic-solenoid-valve-work-type-applications/>
- [116] BLCH Pneumatic. (2024). Solenoid Valve Structure, Working and Uses. [online]. Dostupné na: <https://www.blpneumatic.com/news/solenoid-valve-structure-working-uses/>
- [117] Library.AutomationDirect. (2023). Electro-Pneumatic Systems in Action. [online]. Dostupné na: <https://library.automationdirect.com/electro-pneumatic-systems-in-action/>
- [118] Control.com. (2021). Electro-Pneumatic Circuit Creation and Simulation using FluidSIM. [online]. Dostupné na: <https://control.com/technical-articles/electro-pneumatic-circuit-creation-and-simulation-using-fluidsim/>
- [119] Wikipedia. (2024). Relay Logic. [online]. Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/Relay_logic
- [120] Control.com. (2024). Relay Control Systems - Relay Circuits. [online]. Dostupné na: <https://control.com/textbook/relay-control-systems/relay-circuits/>
- [121] SlideShare. (2019). Electro-Pneumatics by Dr. S.N. Teli. [online]. Dostupné na: <https://www.slideshare.net/slideshow/electropneumatics-232999825/232999825>
- [122] IEC 61131-3:2013. Programmable controllers - Part 3: Programming languages. International Electrotechnical Commission.
- [123] IEC 60617. Graphical Symbols for Diagrams. [online]. Dostupné na: <https://std.iec.ch/iec60617>
- [124] ISO 1219-1:2012. Fluid power systems and components - Graphical symbols and circuit diagrams - Part 1: Graphical symbols. International Organization for Standardization.
- [125] ISO 13849-1:2023. Safety of machinery - Safety-related parts of control systems - Part 1: General principles for design. International Organization for Standardization. Dostupné na: <https://www.iso.org/standard/69883.html>
- [126] ISO 13849-2:2012. Safety of machinery - Safety-related parts of control systems - Part 2: Validation. International Organization for Standardization. Dostupné na: <https://www.iso.org/standard/57400.html>
- [127] Wikipedia. (2024). IEC 61131-3. [online]. Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/IEC_61131-3
- [128] PLCsimulator Online. (2024). Introduction to IEC 61131-3. [online]. Dostupné na: <https://plcsimulator.online/docs/iec61131-3>
- [129] Control.com. (2023). An Overview of IEC 61131-3 in Industrial Automation Systems. [online]. Dostupné na: <https://control.com/technical-articles/an-overview-of-iec-61131-3-Industrial-Automation-Systems/>
- [130] Control Engineering. (2022). Which IEC 61131-3 Programming Language is Best? Part 1. [online]. Dostupné na: <https://www.controleng.com/which-iec-61131-3-programming-language-is-best-part-1/>
- [131] Wikipedia. (2024). ISO 13849. [online]. Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/ISO_13849
- [132] Machinery Safety 101. (2017). ISO 13849-1 Analysis Part 1. [online]. Dostupné na: <https://machinerysafety101.com/2017/01/03/iso-13849-1-analysis-pt-1/>

- [133] Festo. (2024). Directional Control Valves. [online]. Dostupné na: https://www.festo.com/us/en/c/products/pneumatic-valves-and-valve-manifolds/directional-control-valves-id_pim115/
- [134] Festo. (2024). FluidSim Overview. [online]. Dostupné na: https://www.festo.com/us/en/e/technical-education/digital-learning/virtual-simulation-and-modeling/fluidsim-id_1663056/
- [135] Festo. (2024). FluidSim Course. [online]. Dostupné na: https://www.festo.com/us/en/e/solutions/training-and-consulting/course-offer/fluidsim-id_1852309/
- [136] Art Systems. (2025). FluidSim 6 Software. [online]. Dostupné na: <https://www.art-systems.de/www/site/en/fluidsim/>
- [137] Worlddidac. (2024). Introducing FluidSim 365. [online]. Dostupné na: <https://worlddidac.org/news/introducing-fluidsim-365-the-next-generation-of-the-simulation-software-for-pneumatics-hydraulics-and-electrical-engineering/>
- [138] Festo AppWorld. (2024). FluidSim 365 - 1 Year Subscription. [online]. Dostupné na: <https://www.festo.com/appworld/fluidsim-365-1-year-subscription.html>
- [139] Siemens. (2024). SIMATIC S7-1200 Programmable Controller. [online]. Dostupné na: <https://www.siemens.com/global/en/products/automation/systems/industrial/plc/simatic-s7-1200.html>
- [140] TÜV SÜD. (2024). ISO 13849 and IEC 62061 - Functional Safety. [online]. Dostupné na: <https://www.tuvsud.com/en-us/services/functional-safety/iso-13849-iec-62061>
- [141] Pilz. (2024). EN ISO 13849-1 - Functional Safety. [online]. Dostupné na: <https://www.pilz.com/en-US/support/law-standards-norms/functional-safety/en-iso-13849-1>
- [142] ANSI Blog. (2023). ISO 13849-1:2023 - Safety of Machinery. [online]. Dostupné na: <https://blog.ansi.org/ansi/iso-13849-1-2023-safety-of-machinery/>
- [143] ReeR Safety. (2024). ISO 13849-1/2 - Safety of Machinery. [online]. Dostupné na: <https://www.reersafety.com/en/academy/industrial-safety-guide/iso-13849-12safety-of-machinery/>
- [144] IDEC. (2024). ISO 13849-1 and SIL. [online]. Dostupné na: <https://us.idec.com/RD/safety/law/iso-iec/iso13849>
- [145] Festo Didactic. (2016). Electropneumatics Basic Level Textbook. TP 201. [online PDF]. Dostupné na: <https://kianhydraulic.com/uploads/99af3db9-e20f-49eb-90ee-22889c7383db.pdf>
- [146] Scribd. (2020). Module 3: Electropneumatics Relay Control. [online]. Dostupné na: <https://www.scribd.com/document/426512035/modul>
- [147] Scribd. (2022). Topic 3: Electro-Pneumatic Circuit Design. [online]. Dostupné na: <https://www.scribd.com/presentation/628643615/TOPIC-3-ELECTRO-PNEUMATIC-CIRCUIT-DESIGN>
- [148] ABB. (2021). Overview of IEC 61131 Standard. Technical Documentation. [online PDF]. Dostupné na: <https://library.e.abb.com/public/81478a314e1386d1c1257b1a005b0fc0/2101127.pdf>
- [149] DIVA Portal. (2018). Guideline to EN ISO 13849-1. [online PDF]. Dostupné na: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:962662/FULLTEXT01.pdf>
- [150] Capital X Panel Designer. (2024). IEC 60617 Symbols Library. [online]. Dostupné na: <https://symbols.radicasoftware.com/225/iec-symbols>
- [151] QElectroTech. (2023). IEC 60617 Symbols Reference. [online PDF]. Dostupné na: https://qelectrotech.org/forum/misc.php?action=pun_attachment&item=2124&download=1
- [152] QElectroTech. (2023). IEC-60617 Symbols Extended. [online PDF]. Dostupné na: https://qelectrotech.org/forum/misc.php?action=pun_attachment&item=2125&download=1

- [153] Scribd. (2023). IEC 60617 Symbols. [online]. Dostupné na: <https://www.scribd.com/document/537254876/iec-60617-Symbols>
- [154] Rowse Automation. (2024). Electronic Symbols - IEC 60617. [online]. Dostupné na: <https://www.rowse-automation.co.uk/blog/post/electronic-symbols>
- [155] Manufacturing & Logistics IT. (2022). IEC 61131-3 Explained. [online]. Dostupné na: <https://www.logisticsit.com/blog/2022/02/04/iec-61131-3-explained-the-most-important-international-standard-in-industrial-automation/>
- [156] Automation Ready Panels. (2023). IEC 61131 Standard for Industrial Automation Programming. [online]. Dostupné na: <https://www.automationreadypanels.com/plc-systems/iec-61131-standard-for-industrial-automation-programming/>
- [157] Petrotech. (2023). Why is the IEC 61131 the Standard Programming Language in Open Architecture Control Systems. [online]. Dostupné na: <https://petrotechinc.com/why-is-the-iec-61131-the-standard-programming-language-in-open-architecture-control-systems/>
- [158] Parker Hannifin. (2020). Pneumatic Automation Handbook. [online PDF]. Dostupné na: <https://www.parker.com/Literature/Pneumatic%20Division%20Europe/Catalogs/Pneumatic/ParkerPneumaticCatalogPTD3400-GB2020.pdf>
- [159] SALAM, M. A. Fundamentals of Pneumatics and Hydraulics. Singapore: Springer Nature, 2022. 336 s. ISBN 978-981-19-0855-2.
- [160] Dostupné na: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-19-0855-2>
- [161] TURNER, I. Engineering Applications of Pneumatics and Hydraulics. 2nd Edition. New York: Routledge, 2020. 358 s. ISBN 978-0367460846.
- [162] Dostupné na: <https://www.routledge.com/Engineering-Applications-of-Pneumatics-and-Hydraulics/Turner/p/book/9780367460846>
- [163] BARBER, A. Pneumatic Handbook. 8th Edition. Oxford: Elsevier Science, 1997. 631 s. ISBN 978-1856172493.
- [164] Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/book/9781856172493/pneumatic-handbook>
- [165] ISO 1219-1:2012. Fluid power systems and components - Graphical symbols and circuit diagrams - Part 1: Graphical symbols for conventional use and data-processing applications. Ženeva: ISO, 2012.
- [166] Dostupné na: <https://www.iso.org/standard/55004.html>
- [167] ISO 15552:2004. Pneumatic fluid power - Cylinders with detachable mountings, 1000 kPa (10 bar) series, bores from 32 mm to 320 mm - Basic, mounting and accessories dimensions. Ženeva: ISO, 2004.
- [168] Dostupné na: <https://www.iso.org/standard/38354.html>
- [169] ISO 4414:2010. Pneumatic fluid power - General rules and safety requirements for systems and their components. Ženeva: ISO, 2010.
- [170] Dostupné na: <https://www.iso.org/standard/54067.html>
- [171] ISO 8573-1:2010. Compressed air - Part 1: Contaminants and purity classes. Ženeva: ISO, 2010.
- [172] Dostupné na: <https://www.iso.org/standard/46418.html>
- [173] SRM University. Design of Hydraulic and Pneumatic Systems - Course Material. Chennai: SRM Institute of Science and Technology, School of Mechanical Engineering.
- [174] Dostupné na: <https://webstor.srmist.edu.in/webassets/srmmainsite/files/downloads/me0562designofhydraulicandpneumaticsystems.pdf>
- [175] MRCET. Design of Hydraulic and Pneumatic Systems - Digital Material. Hyderabad: Malla Reddy College of Engineering and Technology.
- [176] Dostupné na: <https://mrcet.com/downloads/B.tech%20Digital%20Lecture%20notes/>
- [177] [FESTO Didactic. Pneumatics: Basic Level Textbook. Esslingen: Festo Didactic GmbH & Co. KG, 2019. Dostupné na: <https://www.festo.com/>

- [178] SMC Corporation. Pneumatics: Basic principles and components. Tokyo: SMC Corporation, 2021.
- [179] Dostupné na: <https://www.smcworld.com/>
- [180] PARKER Hannifin Corporation. Industrial Pneumatic Technology Handbook. Cleveland: Parker Hannifin Corporation, 2020.
- [181] Dostupné na: <https://www.parker.com/>
- [182] IMI Norgren. Compressed Air and Pneumatic Handbook. Lichfield: IMI Norgren, 2018.
- [183] Dostupné na: <https://www.norgren.com/>
- [184] tec-science. Law of Boyle-Mariotte for ideal gases. [online]. 2023.
- [185] Dostupné na: <https://www.tec-science.com/thermodynamics/thermodynamic-processes-in-closed-systems/law-of-boyle-mariotte-for-ideal-gases/>
- [186] NCBI Bookshelf. Gas Laws and Clinical Application. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing, 2024.
- [187] SATHEE. Boyle's Law Applications. Indian Institute of Technology Kanpur. [online]. 2023. Dostupné na: <https://sathee.iitk.ac.in/article/chemistry/boyle-s-law/> Peaslee Tech. Lecture 33: Introduction to Pneumatics. [online]. 2020.
- [188] Dostupné na: <https://peasleeteach.org/wp-content/uploads/2020/01/Lecture-33Pne.pdf>
- [189] Engineering Toolbox. Pneumatic Transport and Conveying - Pressure Drop. [online]. 2024. Dostupné na: <https://www.engineeringtoolbox.com/>
- [190] FESTO. FluidSim 6 - Circuit Diagram Software for Pneumatics and Hydraulics. Esslingen: Festo Didactic GmbH & Co. KG, 2024. Dostupné na: <https://www.festo.com/fluidsim>
- [191] ENCODER PRODUCTS COMPANY. Understanding Absolute Encoders [online]. 2023 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://encoder.com/article-understanding-absolute-encoders>
- [192] RLS Merilna tehnika. Gray Code in Rotary Encoders [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné SICK AG. Photoelectric Sensors Operating Principles [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.sick.com/gb/en/photoelectric-sensors/c/g91900>
- [193] OMRON CORPORATION. Photoelectric Sensors Technical Guide [online]. 2023 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://industrial.omron.eu/en/products/photoelectric-sensors>
- [194] MICRO-EPSILON. Laser Triangulation Sensors - Operating Principle [online]. 2023 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.micro-epsilon.com/displacement-position-sensors/laser-sensor/>
- [195] PEPPERL+FUCHS. Ultrasonic Sensors Technical Guide [online]. 2023 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: https://www.pepperl-fuchs.com/global/en/classid_210.htm
- [196] MICROSONIC GmbH. Ultrasonic Sensor Operating Range [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.microsonic.de/en/technology/operating-principle.htm>
- [197] ALLEGRO MICROSYSTEMS. Hall Effect Sensor Technology [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.allegromicro.com/en/insights-and-innovations/technical-documents/hall-effect-sensor-ic-publications>
- [198] HONEYWELL SENSING. Hall Effect Sensor Selection Guide [online]. 2023 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://sensing.honeywell.com/hall-effect-sensors>
- [199] BALLUFF GmbH. Inductive Sensors Operating Principle [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.balluff.com/en-us/products/F00001/inductive-sensors>
- [200] IFM ELECTRONIC. Inductive Proximity Sensors Material Factors [online]. 2023 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: https://www.ifm.com/us/en/category/200_010_010
- [201] TURCK Inc. Capacitive Proximity Sensors Basics [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.turck.us/en/capacitive-proximity-sensors>

- [202] CONTRINEX SA. Capacitive Sensors Material Detection [online]. 2023 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.contrinex.com/product/capacitive-sensors/>
- [203] TEXAS INSTRUMENTS. Signal Conditioning for Sensor Applications. Application Note SLYT289 [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.ti.com/lit/an/slyt289/slyt289.pdf>
- [204] ANALOG DEVICES. Filter Design and Analysis [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.analog.com/en/design-center/interactive-design-tools/rf-filter-design.html>
- [205] MAXIM INTEGRATED. Understanding SAR ADCs. Tutorial 6480 [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.maximintegrated.com/en/design/technical-documents/tutorials/6/6480.html>
- [206] ANALOG DEVICES. ADC Architectures Comparison [online]. 2023 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.analog.com/en/analog-dialogue/articles/sensor-signal-conditioning.html>
- [207] ANALOG DEVICES. AN-1264: Precision Signal Conditioning for High Resolution Industrial Applications [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.analog.com/en/resources/app-notes/an-1264.html>
- [208] NATIONAL INSTRUMENTS. Calibrating Data Acquisition Systems [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.ni.com/en-us/support/documentation/supplemental/16/calibrating-data-acquisition-systems.html>
- [209] BEAMEX Oy. Sensor Calibration and Maintenance [online]. 2023 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: <https://www.beamex.com/resources/calibration-white-papers-and-guides/sensor-calibration/>
- [210] WIKIPEDIA. Signal Conditioning [online]. 2024 [cit. 2025-11-13]. Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/Signal_conditioning
- [211] National Instruments. (2024). *Measuring Temperature with Thermocouples, RTDs, and Thermistors*. Dostupné na: <https://www.ni.com/en/shop/data-acquisition/sensor-fundamentals/measuring-temperature-with-thermocouples-rtds-and-thermistors.html>
- [212] Omega Engineering. (2023). *Introduction to Thermocouples - Theory and Practice*. Dostupné na: <https://www.omega.com/en-us/resources/thermocouples-intro>
- [213] Control.com. (2023). *Thermistors and Resistance Temperature Detectors (RTDs)*. In: Introduction to Continuous Temperature Measurement Textbook. Dostupné na: <https://control.com/textbook/continuous-temperature-measurement/thermistors-and-resistance-temperature-detectors-rtds/>
- [214] IEC 60751:2008. *Industrial platinum resistance thermometers and platinum temperature sensors*. International Electrotechnical Commission.
- [215] Quarktwin Electronic Parts. (2024). *Ultimate Guide to Temperature Sensors 2024: Thermocouples, Thermistors, RTDs, and IR Sensors Compared*. Dostupné na: <https://www.quarktwin.com/blogs/sensor/ultimate-guide-to-temperature-sensors-thermistors-thermocouples-rtds-and-ir-sensors/464>
- [216] All About Circuits. (2022). *Introduction to Temperature Sensors: Thermistors, Thermocouples, RTDs, and Thermometer ICs*. Dostupné na: <https://www.allaboutcircuits.com/technical-articles/introduction-temperature-sensors-thermistors-thermocouples-thermometer-ic/>
- [217] Analog Devices. (2002). *Demystifying Piezoresistive Pressure Sensors*. Technical Article. Dostupné na: <https://www.analog.com/en/resources/technical-articles/demystifying-piezoresistive-pressure-sensors.html>
- [218] Avnet Abacus. (2024). *Capacitive vs Piezoresistive vs Piezoelectric Pressure Sensors*. The Design Engineer's Guide. Dostupné na: <https://my.avnet.com/abacus/solutions/technologies/sensors/pressure-sensors/core-technologies/capacitive-vs-piezoresistive-vs-piezoelectric/>

- [219] Eastsensor Technology. (2024). *Pressure Sensor Technology Comparison Analysis*. Dostupné na: <https://www.eastsensor.com/blog/pressure-sensor-technology-comparison/>
- [220] Kistler. *Piezo vs. Strain Gauge - Force Measurement*. Dostupné na: <https://www.kistler.com/US/en/piezo-vs.-strain-gauge/C00000145>
- [221] ES Systems. (2024). *Capacitive & Piezoresistive Pressure Sensors - Differences*. Dostupné na: <https://esenssys.com/news/capacitive-piezoresistive-pressure-sensors-differences/>
- [222] Dynapar Corporation. (2024). *Incremental Encoder Technology - Benefits and Application Uses*. Dostupné na: https://www.dynapar.com/technology/encoder_basics/incremental_encoder/
- [223] Quantum Devices. (2022). *Incremental Encoder Basics*. Dostupné na: <https://www.quantumdev.com/resource-library/incremental-encoder-basics/>
- [224] Renishaw. (2023). *Introduction to Encoder Systems*. Dostupné na: <https://www.renishaw.com/en/introduction-to-encoder-systems--47256>
- [225] British Encoder Products Company. (2025). *Absolute Encoders vs. Incremental Encoders: The Differences*. Dostupné na: <https://encoder.co.uk/blog/information/absolute-encoders-vs-incremental-encoders-the-differences/>
- [226] PMD Corp. *Position Encoder Deep Dive: New Measurement Techniques Drive Data Formats*. Dostupné na: <https://www.pmdcorp.com/resources/type/articles/position-encoder-deep-dive-new-measurement-techniques-drive-new-formats-article>
- [227] ÅSTRÖM, K.J., MURRAY, R.M. Feedback Systems: An Introduction for Scientists and Engineers. 2nd Edition. Princeton: Princeton University Press, 2021. ISBN 978-0-691-21347-6. Dostupné na: https://fbswiki.org/wiki/index.php/Main_Page
- [228] ÅSTRÖM, K.J., HÄGGLUND, T. Advanced PID Control. Research Triangle Park: ISA Society, 2006. 460 s. ISBN 978-1-556-17942-6. Dostupné na: <https://www.isa.org/products/advanced-pid-control>
- [229] FRANKLIN, G.F., POWELL, J.D., EMAMI-NAEINI, A. Feedback Control of Dynamic Systems. 8th Edition. Hoboken: Pearson, 2019. 910 s. ISBN 978-0-134-68590-9. Dostupné na: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/feedback-control-of-dynamic-systems/P200000003484>
- [230] NISE, N.S. Control Systems Engineering. 8th Edition. Hoboken: Wiley, 2019. 912 s. ISBN 978-1-119-47422-7. Dostupné na: <https://www.wiley.com/en-us/Control+Systems+Engineering%2C+8th+Edition-p-9781119474227>
- [231] DORF, R.C., BISHOP, R.H. Modern Control Systems. 14th Edition. Harlow: Pearson, 2021. 1088 s. ISBN 978-0-134-40774-8. Dostupné na: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/modern-control-systems/P200000003291>
- [232] OGATA, K. Modern Control Engineering. 5th Edition. Upper Saddle River: Prentice Hall, 2010. 894 s. ISBN 978-0-136-15673-4. Dostupné na: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/modern-control-engineering/P200000003267>
- [233] VISIOLI, A. Practical PID Control. London: Springer, 2006. 310 s. ISBN 978-1-846-28156-1. Dostupné na: <https://link.springer.com/book/10.1007/1-84628-586-0>
- [234] HANSEN, D.H. Programmable Logic Controllers: A Practical Approach to IEC 61131-3 using CoDeSys. Chichester: Wiley, 2015. 288 s. ISBN 978-1-118-94924-2. Dostupné na: <https://www.wiley.com/en-us/Programmable+Logic+Controllers+using+CoDeSys-p-9781118949245>
- [235] IEC 61131-3:2013. Programmable controllers - Part 3: Programming languages. Geneva: International Electrotechnical Commission, 2013. Dostupné na: <https://webstore.iec.ch/publication/4552>
- [236] GROOVER, M.P. Automation, Production Systems, and Computer-Integrated Manufacturing. 4th Edition. Harlow: Pearson, 2016. 816 s. ISBN 978-0-133-49961-4.

- Dostupné na: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/automation-production-systems/P200000003156>
- [237] OGATA, K. Modern Control Engineering. 5th Edition. Upper Saddle River: Prentice Hall, 2010. 912 s. ISBN 978-0-13-615673-4. Dostupné na: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/modern-control-engineering/P200000003484>
 - [238] NISE, N. S. Control Systems Engineering. 8th Edition. Hoboken: John Wiley & Sons, 2020. 912 s. ISBN 978-1-119-47422-7. Dostupné na: <https://www.wiley.com/en-us/Control+Systems+Engineering%2C+8th+Edition-p-9781119474227>
 - [239] DORF, R. C., BISHOP, R. H. Modern Control Systems. 13th Edition. Harlow: Pearson Education, 2021. 1104 s. ISBN 978-0-13-440762-8. Dostupné na: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/modern-control-systems/P200000003255>
 - [240] FRANKLIN, G. F., POWELL, J. D., EMAMI-NAEINI, A. Feedback Control of Dynamic Systems. 8th Edition. Harlow: Pearson Education, 2019. 912 s. ISBN 978-0-13-449659-9. Dostupné na: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/feedback-control-of-dynamic-systems/P200000003328>
 - [241] ÅSTRÖM, K. J., MURRAY, R. M. Feedback Systems: An Introduction for Scientists and Engineers. 2nd Edition. Princeton: Princeton University Press, 2021. 528 s. ISBN 978-0-691-19398-4. Dostupné na: <https://fbswiki.org/>
 - [242] CLOSE, C. M., FREDERICK, D. K., NEWELL, J. C. Modeling and Analysis of Dynamic Systems. 3rd Edition. Hoboken: John Wiley & Sons, 2001. 576 s. ISBN 978-0-471-39442-6.
 - [243] MASSACHUSETTS INSTITUTE OF TECHNOLOGY. Course 6.003 Signals and Systems - OpenCourseWare [online]. MIT OCW, 2011 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://ocw.mit.edu/courses/6-003-signals-and-systems-fall-2011/>
 - [244] COLORADO STATE UNIVERSITY. Mechatronics Textbook Figures Collection [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Chapter 4 - System Dynamics and Response. Dostupné na: <https://mechatronics.colostate.edu/figures/>
 - [245] BOLTON, W. Mechatronics: Electronic Control Systems in Mechanical and Electrical Engineering. 7th Edition. Harlow: Pearson Education, 2021. 680 s. ISBN 978-1-292-25170-5.
 - [246] SHETTY, D., KOLK, R. A. Mechatronics System Design. 2nd Edition. Stamford: Cengage Learning, 2011. 608 s. ISBN 978-0-495-66804-4.
 - [247] DE SILVA, C. W. Mechatronics: A Foundation Course. Boca Raton: CRC Press, 2010. 894 s. ISBN 978-1-4200-8212-3.
 - [248] BISHOP, R. H. Mechatronic Systems, Sensors, and Actuators: Fundamentals and Modeling. Boca Raton: CRC Press, 2007. 336 s. ISBN 978-0-8493-9258-0.
 - [249] ALCIATORE, D. G., HISTAND, M. B. Introduction to Mechatronics and Measurement Systems. 5th Edition. New York: McGraw-Hill Education, 2019. 608 s. ISBN 978-1-259-89254-5.
 - [250] TU DELFT. Mechatronic System Design - Open Courseware [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Module 2 - System Dynamics. Dostupné na: <https://ocw.tudelft.nl/courses/mechatronic-system-design/>
 - [251] STANFORD UNIVERSITY. ME210 Introduction to Mechatronics - Course Materials [online]. Stanford Online, 2025 [cit. 2025-11-12].
 - [252] COLORADO STATE UNIVERSITY. Mechatronics Program - Definitions Collection [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://mechatronics.colostate.edu/definitions/>
 - [253] MASSACHUSETTS INSTITUTE OF TECHNOLOGY. Course 2.737 Mechatronics [online]. OpenCourseWare, 2014 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://ocw.mit.edu/courses/2-737-mechatronics-fall-2014/>
 - [254] STANFORD UNIVERSITY. ME210 Introduction to Mechatronics [online]. Stanford Online, 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://online.stanford.edu/courses/me210-introduction-mechatronics>

- [255] IEEE/ASME TRANSACTIONS ON MECHATRONICS. Official Journal Definitions and Scope [online]. IEEE Xplore, 2025 [cit. 2025-11-12]. Impact Factor: 6.4, Q1 ranking. Dostupné na: <https://ieeexplore.ieee.org/document/7827930/>
- [256] ETH ZÜRICH. Multi-Scale Robotics Lab - Introduction to Mechatronics [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://msrl.ethz.ch/education/introduction.html>
- [257] SPRINGER ENCYCLOPEDIA. Mechatronics Encyclopedia Entry [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-642-20617-7_6536
- [258] YASKAWA ELECTRIC CORPORATION. Company History - Origins of Mechatronics [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.yaskawa-global.com/company/profile/history>
- [259] XU, Lu, VOGEL-HEUSER, B., WANG, L. Industry 4.0 and Industry 5.0—Inception, conception and perception. *Journal of Manufacturing Systems*, 2021, vol. 61. TU München. Dostupné na: <https://mediatum.ub.tum.de/doc/1639575/document.pdf>
- [260] MDPI SUSTAINABILITY. The Integration of Advanced Mechatronic Systems into Industry 4.0 for Smart Manufacturing. 2024, vol. 16, no. 19, article 8504. Dostupné na: <https://www.mdpi.com/2071-1050/16/19/8504>
- [261] TU DELFT. Mechatronic System Design - Open Courseware [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://ocw.tudelft.nl/courses/mechatronic-system-design/>
- [262] NYU TANDON SCHOOL OF ENGINEERING. Elements of Mechatronics [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <http://mechatronics.engineering.nyu.edu/about/elements-of-mechatronics.php>
- [263] NYU TANDON SCHOOL OF ENGINEERING. Introduction to Sensors [online]. PDF Document, 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <http://mechatronics.engineering.nyu.edu/pdf/introduction-to-sensors.pdf>
- [264] NAZAROVA, L. et al. Mechatronic Control Systems: Pneumatic Actuators and Electropneumatic Control. *Scientific Reports*, 2024, vol. 14. Nature Publishing Group. Dostupné na: <https://www.nature.com/articles/s41598-024-56672-4>
- [265] SCIENTIFIC REPORTS. Comparison of hydraulic, pneumatic and electric actuators for mechatronic applications. *Nature*, 2023, vol. 13. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10684514/>
- [266] SCIENCEDIRECT. Closed-Loop Control Systems - Engineering Overview [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/topics/engineering/closed-loop-control-systems>
- [267] FISCHER, D., ISERMANN, R. Mechatronic semi-active and active vehicle suspensions. *Control Engineering Practice*, 2004, vol. 12, issue 11, pp. 1353-1367. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S09670666103001771>
- [268] GARAGE WIRE. Mechanical camshaft replaced with electric actuators in new engine concept - Intelligent Valve Technology [online]. 2024 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://garagewire.co.uk/news/customer-motorist/innovations/mechanical-camshaft-replaced-with-electric-actuators-in-new-engine-concept/>
- [269] IEEE/ASME TRANSACTIONS ON MECHATRONICS. Design for control - a concurrent engineering approach. 2000, vol. 6, no. 2. Dostupné na: <https://ieeexplore.ieee.org/document/928731/>
- [270] RESEARCHGATE. Model-based compensation of inertial vibrations in high-speed machine tools [online]. 2013 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.researchgate.net/publication/258441447>
- [271] AUTOMATION.COM. Aerotech Introduces ThermoComp Mechatronic Solution to Thermal Errors [online]. 2024 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.automation.com/en-us/products/product03/aerotech-introduces-thermocomp-mechatronic-solutio>
- [272] SCIENCEDIRECT. Engineering Applications of Artificial Intelligence - Multi-objective optimization in mechatronic design. 2019, vol. 85. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0952197619300752>

- [273] BOSCH MOBILITY SOLUTIONS. Electric Power Steering Systems [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.bosch-mobility.com/en/solutions/steering/electric-power-steering-systems/>
- [274] SAE INTERNATIONAL. SAE J3016 - Taxonomy and Definitions for Terms Related to Driving Automation Systems for On-Road Motor Vehicles. April 2021 edition. Dostupné na: https://www.sae.org/standards/content/j3016_202104/
- [275] DIETERLE, W., WERNER, B. Automotive mechatronics. Control Engineering Practice, 2005, vol. 13, issue 11. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0967066103002314>
- [276] NEUGEBAUER, R. et al. Mechatronic Systems for Machine Tools. CIRP Annals - Manufacturing Technology, 2007, vol. 56, issue 2, pp. 657-686. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0007850607001618>
- [277] WILEY ONLINE LIBRARY. Survey of Mechatronic Techniques for High Speed Machine Tools. 2012. Dostupné na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1155/2012/932305>
- [278] HINDAWI. Modeling and Control of Automated Guided Vehicles for Logistics Systems. Journal of Advanced Transportation, 2024. Dostupné na: <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/10982329>
- [279] PMC (PUBMED CENTRAL). Robotic Surgery: A Comprehensive Review. 2018. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5995574/>
- [280] BIOMED ENGINEERING ONLINE. Advanced Mechatronic Prostheses. 2016, vol. 15. Dostupné na: BioMed Central journals
- [281] PENDLETON, S. et al. Perception, Path Planning and Control for Autonomous Vehicles. arXiv preprint, 2023. Dostupné na: <https://arxiv.org/>
- [282] CAPITOL TECHNOLOGY UNIVERSITY. Real-Life Applications of Mechatronics [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.captechu.edu/blog/real-life-applications-of-mechatronics>
- [283] MDPI ENERGIES. Model Predictive Control vs PID Control: Comparative Analysis. 2020, vol. 13, no. 21, article 5724. Dostupné na: <https://www.mdpi.com/1996-1073/13/21/5724>
- [284] MATHWORKS. Model-Based Design Methodology [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.mathworks.com/solutions/model-based-design.html>
- [285] IEEE. Human-Machine Interface Technologies for Industrial Systems [online]. IEEE Xplore Digital Library, 2024 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://ieeexplore.ieee.org/>
- [286] MARKET RESEARCH FUTURE. Mechatronics and Robotics Courses Market Research Report. 2024. Market Size 2024: USD 5.66 billion, Forecast 2032: USD 13.7 billion, CAGR: 11.68%. Dostupné na: <https://www.marketresearchfuture.com/reports/mechatronics-robotics-courses-market-5689>
- [287] FORTUNE BUSINESS INSIGHTS. PID Controller Market Analysis. 2022-2029. Market: USD 1.52 billion (2022) → USD 1.94 billion (2029). 95% of closed-loop industrial automation processes use PID controllers. Dostupné na: <https://www.fortunebusinessinsights.com/pid-controller-market-106844>
- [288] NUMBER ANALYTICS. Energy Efficiency in Industrial Machinery. 2025. Dostupné na: Number Analytics publications
- [289] MDPI (multiple articles). Predictive Maintenance in Industry 4.0. 2024-2025. 40% cost reduction, 50% downtime reduction according to McKinsey studies. Dostupné na: <https://www.mdpi.com/>
- [290] IEEE DIGITAL TWIN TECHNOLOGY. Digital Twin Applications in Mechatronics [online]. IEEE Xplore, 2024 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://ieeexplore.ieee.org/>
- [291] RESEARCHGATE. Evolution of Mechatronics Curriculum in Engineering Education [online]. 2024 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.researchgate.net/>

- [292] MICHIGAN TECHNOLOGICAL UNIVERSITY. Breaking Down Engineering Silos: Interdisciplinary Approach. 2024. Dostupné na: Michigan Tech publications
- [293] O*NET ONLINE. Mechatronics Engineers - Occupational Information [online]. US Department of Labor, 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.onetonline.org/>
- [294] COLORADO STATE UNIVERSITY. Mechatronics Textbook Figures Collection [online]. 200+ diagrams including block diagrams, system schematics, component diagrams. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://mechatronics.colostate.edu/figures/>
- [295] ACADEMIA.EDU. Mechatronics in Automobiles - Technical Documentation [online]. 2024 [cit. 2025-11-12]. Block diagrams for cruise control, ABS, ESP systems. Dostupné na: <https://www.academia.edu/30430044/MECHATRONICSINAUTOMOBILES>
- [296] ECPI UNIVERSITY. Mechatronics Examples You Don't Know You Rely On [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.ecpi.edu/blog/mechatronics-examples-you-dont-know-you-rely-on>
- [297] BOLTON, W. Mechatronics: Electronic Control Systems in Mechanical and Electrical Engineering. 7th Edition. Harlow: Pearson Education, 2021. 680 s. ISBN 978-1-292-25170-5. Dostupné na: <https://www.pearson.com/en-gb/subject-catalog/p/mechatronics-electronic-control-systems-in-mechanical-and-electrical-engineering/P200000000492>
- [298] SHETTY, D., KOLK, R. A. Mechatronics System Design. 2nd Edition. Stamford: Cengage Learning, 2011. 608 s. ISBN 978-0-495-66804-4.
- [299] SAMEK, M. Practical UML Statecharts in C/C++: Event-Driven Programming for Embedded Systems. 2nd Edition. Burlington: Newnes, 2008. 728 s. ISBN 978-0-7506-8706-5. Dostupné na: <https://www.elsevier.com/books/practical-uml-statecharts-in-cc/samek/978-0-7506-8706-5>
- [300] DOUGLASS, B. P. Real-Time UML Workshop for Embedded Systems. 2nd Edition. Amsterdam: Elsevier, 2016. 728 s. ISBN 978-0-12-803727-5. Dostupné na: <https://www.elsevier.com/books/real-time-uml-workshop-for-embedded-systems/douglass/978-0-12-803727-5>
- [301] MANO, M. M., CILETTI, M. D. Digital Design: With an Introduction to the Verilog HDL, VHDL, and SystemVerilog. 6th Edition. Harlow: Pearson Education, 2018. 576 s. ISBN 978-0-13-454949-7.
- [302] Dostupné na: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/digital-design-with-rtl-design-vhdl-and-verilog/P200000003181>
- [303] ROTH, C. H., KINNEY, L. L. Fundamentals of Logic Design. 7th Edition. Stamford: Cengage Learning, 2014. 792 s. ISBN 978-1-133-62847-7. Dostupné na: <https://www.cengage.com/c/fundamentals-of-logic-design-7e-roth/9781133628477>
- [304] INTERNATIONAL ELECTROTECHNICAL COMMISSION. IEC 60848:2013. GRAFCET specification language for sequential function charts. Geneva: IEC, 2013. Dostupné na: <https://webstore.iec.ch/publication/3684>
- [305] INTERNATIONAL ELECTROTECHNICAL COMMISSION. IEC 61131-3:2013. Programmable controllers - Part 3: Programming languages. Geneva: IEC, 2013. Dostupné na: <https://webstore.iec.ch/publication/4552>
- [306] HAREL, D. Statecharts: A visual formalism for complex systems. Science of Computer Programming, 1987, vol. 8, issue 3, pp. 231-274.
- [307] Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167642387900359>
- [308] [10] MANNA, Z., PNUELI, A. The Temporal Logic of Reactive and Concurrent Systems: Specification. New York: Springer-Verlag, 1992. 427 s. ISBN 978-0-387-97672-6. Dostupné na: <https://www.springer.com/gp/book/9780387976808>
- [309] CASSANDRAS, C. G., LAFORTUNE, S. Introduction to Discrete Event Systems. 3rd Edition. Cham: Springer, 2021. 814 s. ISBN 978-3-030-72774-1.

- [310] ALUR, R., DIL, D. L. A Theory of Timed Automata. Theoretical Computer Science, 1994, vol. 126, issue 2, pp. 183-235.
- [311] LEWIS, R. W. Programming Industrial Control Systems Using IEC 61131-3. 2nd Edition. London: The Institution of Engineering and Technology, 2001. 294 s. ISBN 978-0-85296-950-1.
- [312] MATHWORKS. Stateflow Documentation [online]. 2025 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.mathworks.com/products/stateflow.html>
- [313] OBJECT MANAGEMENT GROUP. OMG Unified Modeling Language (OMG UML), Version 2.5.1 [online]. 2017 [cit. 2025-11-12]. Dostupné na: <https://www.omg.org/spec/UML/2.5.1/>

Základy mechatroniky

Prof. Ing. Peter KOŠŤÁL, PhD.

Ing. Vanessa PRAJOVÁ, PhD.

Dr hab. inž. Witold BIAŁY, prof. ITG KOMAG

Ing. Miriam MATÚŠOVÁ, PhD.

Miesto vydania: Gliwice

Rok vydania: 2025

Vydanie: 1.

Spracovateľ záznamu: SWEL s.r.o., Tuchyňa 202, 018 55 Tuchyňa

Nakladateľ: ITG KOMAG, Gliwice, Poľsko

Autori zodpovedajú za odbornú stránku textu a za konečnú verziu rukopisu.

Autori: © Peter Košťál, Vanessa Prajová, Witold Biały, Miriam Matúšová

Všetky práva vyhradené.

Učebnica je dostupná v elektronickej verzii.

Odkaz na stránku: <https://doi.org/10.32056/KOMAG/Monograph2025.4>

ISBN: 978-83-65593-47-4